

UNIwersYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ EKONOMII I FINANSÓW

Mgr Angelika Andrzejczyk

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
dr hab. Renaty Przygodzkiej, prof. UwB
w Zakładzie Teorii Ekonomii

Białystok 2021

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ 1. PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ W ŚWIETLE TEORII EKONOMII.....	13
1.1. Historyczne korzenie przedsiębiorczości w ekonomii – idee starożytnej Grecji, Rzymu i Chrześcijaństwa	13
1.2. Merkantyliści, fizjokraci i prekursorzy klasycznej myśli ekonomicznej i ich poglądy na przedsiębiorczość.....	23
1.3. Ekonomia klasyczna i jej schyłek oraz niemiecki romantyzm ekonomiczny a przedsiębiorczość.....	36
1.4. Kierunek subiektywno-marginalny jako odmienne spojrzenie na przedsiębiorczość ...	52
1.5. Przedsiębiorczość w świetle ekonomii instytucjonalnej, keynesizmu i postępującej ewolucji różnych szkół	61
ROZDZIAŁ 2. PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, JEJ ZNACZENIE I POZIOM ROZWOJU	79
2.1. Istota przedsiębiorczości i problemy jej definiowania.....	79
2.1.1. Pojęcie przedsiębiorczości w naukach społecznych	79
2.1.2. Przedsiębiorczość a przedsiębiorca.....	93
2.1.3. Przegląd wybranych rodzajów przedsiębiorczości.....	103
2.2. Metody i problemy pomiaru przedsiębiorczości.....	109
2.3. Poziom rozwoju przedsiębiorczości w świetle statystyk międzynarodowych i krajowych	124
ROZDZIAŁ 3. DETERMINANTY ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI.....	145
3.1. Klasyfikacja czynników determinujących przedsiębiorczość	145
3.2. Czynniki personalne i demograficzne	156
3.3. Czynniki zasobowe.....	167
3.4. Czynniki instytucjonalne i sieci społeczne.....	178
ROZDZIAŁ 4. CHARAKTERYSTYKA MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO	193
4.1. Metodyka badań własnych	193
4.2. Regresja logistyczna i inne wykorzystane metody analizy	211
4.3. Charakterystyka badanej grupy	215

4.4. Stan przedsiębiorczości w badanej grupie.....	218
ROZDZIAŁ 5. CZYNNIKI DETERMINUJĄCE PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO....	225
5.1. Model postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej	225
5.2. Model przedsiębiorcy	233
5.3. Model przedsiębiorczości potencjalnej	243
5.4. Model aktywności zawodowej	251
5.5. Model aktywności przedsiębiorczej	257
5.6. Postrzeganie przedsiębiorczości przez pryzmat edukacji z wykorzystaniem analizy czynnikowej.....	263
ZAKOŃCZENIE	267
BIBLIOGRAFIA	285
SPIS TABEL	307
SPIS RYSUNKÓW.....	311
ZAŁĄCZNIKI.....	312
STRESZCZENIE.....	317

WSTĘP

W literaturze i praktyce gospodarczej występuje szerokie spektrum definicji i mierników przedsiębiorczości. W teorii ekonomii przedsiębiorczość najczęściej definiowana jest jako jedna z form pracy lub jako kolejny czynnik produkcji (obok pracy, ziemi, kapitału i informacji).¹

Międzynarodową dyskusję i niespójność w obszarze definicji przedsiębiorczości doskonale podkreślają słowa W. J. Baumol'a, napisane w końcu lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku „*Przedsiębiorca pozostaje jedną z najbardziej intrygujących i jednocześnie jedną z najbardziej nieuchwytnych postaci w obszarze analizy ekonomicznej*”.² Tym bardziej, warte podkreślenia jest to, że pomimo upływu pięćdziesięciu lat, powyższe stwierdzenie nadal nie straciło na aktualności. Nadal bowiem osoby przedsiębiorcze wymykają się próbom ujęcia w ścisłe ramy ortodoksyjnej ekonomii, podczas gdy rola przedsiębiorców w kształtowaniu gospodarki jest niezaprzeczalnie istotna.

Przedsiębiorczość to szeroka kategoria zjawisk obejmująca procesy, postawy, zachowania i wartości w życiu człowieka. Coraz silniej przedsiębiorczość odnosi się do aktywności ludzkiej. Polega ona na wyjątkowym, ponadprzeciętnym zaangażowaniu w realizację nowych przedsięwzięć, inicjatywie, wcielaniu w życie własnych pomysłów i wykorzystywaniu pojawiających się w otoczeniu okazji, które ostatecznie przynoszą podejmującej jej osobie efekty ekonomiczne i/lub pozaekonomiczne. Nie można jej zatem spłycać wyłącznie do działalności gospodarczej. Przedsiębiorczość jest bowiem zjawiskiem społecznym o bardzo skomplikowanym charakterze, sprawiającym wiele problemów w definiowaniu, analizie i dokładnym rozpoznaniu determinant występowania. Mimo kilkudziesięcioletnich wysiłków badaczy i rosnącego zasobu wiedzy wciąż nie znaleziono odpowiedzi na wiele istotnych pytań w tym zakresie.

Niezależnie jak przedsiębiorczość jest definiowana, ma ona ogromne znaczenie w funkcjonowaniu systemu gospodarek, zaś postawa określana jako przedsiębiorcza jest pożądanym sposobem zachowania się i radzenia sobie w trudnych warunkach otoczenia. Cechy charakteru,

---

¹ A. Zawada-Tomkiewicz, I. Wierucka, *Elementy przedsiębiorczości dla inżynierów. Prowadzenie działalności gospodarczej*, Tom 1, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2015, s. 15

² W. J. Baumol, *Entrepreneurship in economic theory*, „American Economic Review”, 1968, 58 (2), p. 64-71

osobowości, zachowania i postawy przedsiębiorcze stają się kluczowym elementem procesu przedsiębiorstwa.

W nawiązaniu do tematu dysertacji autorka skupiła się na przedsiębiorczości młodzieży akademickiej. Wybór ten był poparty faktem, że grupa ta stanowi liczną, dynamiczną, mobilną, łatwo dostosowującą się do nowoczesnych technologii, dostrzegającą więcej ekonomicznych możliwości rozwoju i wykazującą wyższe preferencje do samozatrudnienia niż osoby starsze grupę społeczną, co stanowi doskonałą bazę pod przedsiębiorczość ujętą jako własna działalność gospodarcza, przedsiębiorczość potencjalna, aktywność zawodowa, dodatkowa aktywność przedsiębiorcza i jako postawa. Mimo to, jak wskazano w raportach OECD i Eurostacie, grupa ta nie w pełni wykorzystuje swój potencjał przedsiębiorczy wykazując niedostateczny poziom zaangażowania w zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej.³ Badania wskazują, że szczyt przedsiębiorczości gospodarczej przypada w Polsce na wiek 25-34 lat, zaś grupa młodsza znajduje się wśród najgorzej ocenianych w tym obszarze.

Badacze interesują się różnymi aspektami przedsiębiorczości, jednakże brakuje zgodności w zakresie jej definiowania, przez co występuje wysoka różnorodność możliwych do stosowania definicji, metod, miar i technik. Mimo szerokiego spektrum możliwości i wielokrotnie wskazywanej w literaturze przedmiotu wielowymiarowości zjawiska przedsiębiorczości, trudno jest pozyskać międzynarodowe, krajowe, czy regionalne dane porównujące różne wymiary wykazywanej przedsiębiorczości (jak postawy przedsiębiorcze, przedsiębiorczość potencjalna, czy inna aktywność przedsiębiorcza) obywateli, dominują bowiem badania przedsiębiorczości rozumianej jako zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Niski poziom przedsiębiorczości młodzieży akademickiej oraz brak reprezentatywnych badań postaw przedsiębiorczych i innych przejawów przedsiębiorczości w Polsce stanowi dostrzeżony przez autorkę problem, skłaniający do przeprowadzenia badań z zakresu przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej.

Biorąc pod uwagę powyższe, celem głównym pracy jest: identyfikacja poziomu wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego rozumianej jako postawa przedsiębiorcza, zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, wykazywanie chęci założenia własnej działalności gospodarczej, wykazywanie aktywności zawodowej, podejmowanie się dodatkowej aktywności przedsiębiorczej, oraz identyfikacja czyn-

---

³ Zob.: *Cultivating successful entrepreneurs*, <https://www.oecd.org/cfe/leed/entrepreneurship.htm>; *Supporting entrepreneurship*, adres internetowy: https://ec.europa.eu/growth/smes/supporting-entrepreneurship_en (dostęp 31.10.2021)

ników zwiększających prawdopodobieństwo wykazywania przez młodzież akademicką tak rozumianej przedsiębiorczości ze wskazaniem kierunku i siły oddziaływania poszczególnych czynników.

Osiągnięciu celu głównego służyć będzie realizacja celów szczegółowych o charakterze teoretycznym, empirycznym i aplikacyjnym. Celem teoretycznym rozprawy jest sformułowanie definicji wielowymiarowej przedsiębiorczości, opracowanie klasyfikacji czynników determinujących autorsko zdefiniowaną przedsiębiorczość, opracowanie metody pomiaru sklasyfikowanych czynników i skonstruowanie modeli wyjaśniających oddziaływanie tych czynników na poszczególne wymiary przedsiębiorczości.

Celem empirycznym rozprawy jest pomiar wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz czynników ją determinujących za pomocą opracowanej metody i modeli statystycznych.

Celem aplikacyjnym dysertacji jest natomiast sformułowanie rekomendacji dla władz lokalnych, regionalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości młodzieży akademickiej.

Do realizacji przedstawionych celów opracowano następujące pytania badawcze:

- Jak historycznie kształtowała się w naukach o ekonomii i finansach świadomość naukowa zjawiska przedsiębiorczości?
- Jak definiowana jest przedsiębiorczość w dziedzinie ekonomii i finansów?
- Jak definiowana jest przedsiębiorczość w innych dziedzinach nauk społecznych?
- Jakie metody stosowane są do pomiaru przedsiębiorczości?
- Jakie znaczenie ma zjawisko przedsiębiorczości?
- Jak kształtują się różne wymiary przedsiębiorczości młodzieży akademickiej studiującej w województwie podlaskim?
- Jakie są klasyfikacje czynników determinujących występowanie wielowymiarowego zjawiska przedsiębiorczości młodzieży akademickiej?
- Jak oddziałują poszczególne rodzaje czynników: jaki jest kierunek i siła tego oddziaływania na poszczególne wymiary przedsiębiorczości młodzieży akademickiej?
- Czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość w procesie ich kształcenia?

Na potrzeby badań sformułowano hipotezę główną oraz dwanaście hipotez szczegółowych, których weryfikacja nastąpi w rozdziale piątym. Hipoteza główna pracy jest następująca:

HG: Przyjmując przedsiębiorczość w ujęciu wielowymiarowym zakłada się, że spośród wszystkich czynników najsilniej oddziałują na nią czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, następnie czynniki personalne i demograficzne, zaś czynniki zasobowe mają w jej kształtowaniu najmniejsze znaczenie.

Weryfikacja hipotezy głównej nastąpi w oparciu o weryfikację następujących hipotez szczegółowych:

H1: Na postawę przedsiębiorczą najsilniej pozytywnie oddziałuje edukacja przedsiębiorcza sklasyfikowana jako czynniki z grupy instytucje i sieci społecznych.

H2: Na postawę przedsiębiorczą nie ma istotnego oddziaływania płeć studenta.

H3: Na bycie przedsiębiorcą najsilniej pozytywnie oddziałuje prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica / rodziców studenta klasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych.

H4: Na bycie przedsiębiorcą istotnie oddziałuje płeć respondenta, przy czym to mężczyźni są bardziej przedsiębiorczy we wskazanym wymiarze przedsiębiorczości.

H5: Wśród czynników zasobowych największe, pozytywne oddziaływanie na bycie przedsiębiorcą wykazują czynniki dotyczące samooceny posiadanej przez respondenta wiedzy (o przedsiębiorczości ogółem, o zakładaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej i funkcjonowaniu gospodarki).

H6: Płeć ma istotne znaczenie w wykazywaniu przedsiębiorczości potencjalnej (w rozumieniu deklarowania chęci założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej) przez studentów, przy czym to kobiety mają większe prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą potencjalnym.

H7: Na bycie przedsiębiorcą potencjalnym najsilniej pozytywnie oddziałuje prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica / rodziców studenta klasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych.

H8: Na bycie przedsiębiorcą potencjalnym najsilniej pozytywnie oddziałuje posiadanie już doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez studenta.

H9: Na podejmowanie aktywności zawodowej przez studentów najsilniej pozytywnie oddziałują czynniki edukacyjne zaklasyfikowane jako czynniki instytucjonalne.

H10: Wśród czynników zasobowych na aktywność zawodową studentów najsilniej oddziałuje tryb podjętych przez nich studiów.

H11: Na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów najsilniej pozytywnie oddziałuje pochodzenie studentów zaklasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych.

Oznacza to, że z im większej miejscowości ktoś pochodzi, tym chętniej będzie angażował się w dodatkowe formy rozwoju.

H12: Wśród czynników personalnych i demograficznych najsilniej pozytywnie oddziałuje na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia.

Metody i narzędzia badawcze zastosowane w niniejszej dysertacji wraz z celem ich użycia zaprezentowano w Tabeli 1.

Tabela 1. Zastosowane metody i narzędzia wraz z celem ich zastosowania.

Zastosowane metody i narzędzia	Cel ich zastosowania
Literatura przedmiotu	
Analiza i krytyka literatury krajowej i zagranicznej dotyczącej definiowania przedsiębiorczości, różnych jej rodzajów, metod i technik pomiaru, determinant przedsiębiorczości, ich klasyfikacji	<ul style="list-style-type: none"> - dostrzeżenie formowania się świadomości zjawiska przedsiębiorczości w ekonomii i finansach, - zidentyfikowanie problemu definiowania tego zjawiska, - sformułowanie definicji wielowymiarowej przedsiębiorczości, - identyfikacja sposobów jej pomiaru i stosowanych metod oraz narzędzi, - określenie znaczenia zjawiska przedsiębiorczości, - dokonanie oceny wstępnej poziomu wielowymiarowej przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej, - sformułowanie autorskiego wskaźnika postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej WSKP - zidentyfikowanie rodzajów klasyfikacji determinant przedsiębiorczości, - sformułowanie własnej klasyfikacji determinant oraz wskazanie braków w dotychczasowych badaniach i opracowaniach w tym obszarze.
Dane statystyczne i raporty międzynarodowe	
analiza danych statystycznych i raportów międzynarodowych OECD, Eurostatu, Banku Światowego oraz raportów Global Entrepreneurship Monitor, <i>Doing Business</i> , GUESSS, Global Competitiveness oraz Global Entrepreneurship Index	<ul style="list-style-type: none"> - identyfikacja sposobów pomiaru zjawiska przedsiębiorczości i stosowanych przy tym metod oraz narzędzi, - dokonanie oceny wstępnej poziomu przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej, - zidentyfikowanie rodzajów klasyfikacji determinant przedsiębiorczości, - sformułowanie własnej klasyfikacji determinant oraz wskazanie niektórych czynników i sposobów ich oddziaływania na badane zjawisko wielowymiarowej przedsiębiorczości, - wskazanie braków w dotychczasowych badaniach i opracowaniach.
Sondaż diagnostyczny	
sondaż diagnostyczny przeprowadzony z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankiety	<ul style="list-style-type: none"> - zebranie danych pierwotnych niezbędnych w przygotowaniu modelu regresji liniowej i logistycznej, oraz analizy czynnikowej - dokonanie pomiaru zjawiska wielowymiarowej przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej województwa podlaskiego, - pomiar determinant wielowymiarowej przedsiębiorczości.
Metody statystyczne	
analiza regresji liniowej	<ul style="list-style-type: none"> - skonstruowanie modelu postaw przedsiębiorczych, w którym zmienną objaśnianą był wskaźnik WSKP, - wskazanie czynników istotnych w kształtowaniu tego wymiaru przedsiębiorczości wraz ze wskazaniem siły i kierunku oddziaływania poszczególnych czynników.

analiza regresji logistycznej	- skonstruowanie modeli: przedsiębiorcy (tj. zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej), przedsiębiorczości potencjalnej (tj. chęci założenia własnej działalności gospodarczej), aktywności zawodowej (tj. podejmowania się pracy w trakcie studiów) oraz dodatkowej aktywności przedsiębiorczej (tj. aktywności obejmującej uczestnictwo studentów w takich formach aktywności jak: koło naukowe, wolontariat, stowarzyszenie, partia polityczna, organizacja studencka, inne) - wskazanie czynników istotnych w kształtowaniu wymienionych wymiarów przedsiębiorczości wraz ze wskazaniem ich siły i kierunku oddziaływania.
analiza czynnikowa	- odpowiedź na pytanie, czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość w procesie ich kształcenia

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z tabeli, w dysertacji wykorzystane zostały zarówno dane wtórne, jak i pierwotne. Źródłem danych wtórnych były przede wszystkim dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego i raporty międzynarodowe OECD, Eurostatu, Banku Światowego oraz raporty Global Entrepreneurship Monitor, Doing Business, GUESSS, Global Competitiveness oraz Global Entrepreneurship Index. W analizowanych danych wtórnych wskazano młodzież jako grupę społeczną wykazującą niedostateczny poziom przedsiębiorczości w rozumieniu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, zaś grupę wiekową w jakiej znajdują się studenci, oceniono jako jedną z najgorszych pod tym względem. Tym samym podkreślono poruszany w pracy problem niskiego poziomu przedsiębiorczości młodzieży akademickiej. Natomiast źródłem danych pierwotnych były informacje zgromadzone za pomocą sondażu diagnostycznego przeprowadzonego z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankiety. Przeprowadzone badania objęły 2004 studentów semestru letniego 2014/2015 wszystkich funkcjonujących uczelni województwa podlaskiego. Ankietowani reprezentowali łącznie 81 kierunków studiów. W doborze próby zastosowano dobór losowy warstwowy, a w badaniu wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety skonstruowany specjalnie na potrzeby tego badania. Próbę do badania wyznaczono na podstawie danych pozyskanych z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na indywidualną prośbę badaczki (baza POL-on). Przy założonym 3% maksymalnym błędzie szacunku i 1% poziomie istotności wyznaczono minimalną liczebność próby na poziomie 1843 studentów, którą zwiększono do 2004 osób. Uzyskano w ten sposób unikalne dane pierwotne, które miały kluczowe znaczenie w realizacji założeń dysertacji.

Za wskazanym w pracy zakresem terytorialnym badań ankietowych, które ograniczono do województwa podlaskiego, przemawiają nie tylko wysokie koszty prowadzenia zaprojektowanych badań, ale także i to, że na podstawie danych wtórnych województwo podlaskie zostało ocenione jako jeden z najniżej skalsyfikowanych regionów pod względem rozwoju przedsiębiorczości w kraju.

Realizacja celów pracy oraz weryfikacja hipotez wymagały podziału treści na pięć rozdziałów, wstęp i zakończenie.

W rozdziale pierwszym przedstawiono zainteresowania badaczy różnymi aspektami przedsiębiorczości i trudności w kształtowaniu tego zjawiska w świadomości naukowej. Zaprezentowano ujęcie historyczne oraz uzasadniono podejmowanie się prowadzenia badań o wskazanej tematyce w naukach ekonomicznych. W rozdziale tym podkreślono ważność przedsiębiorczości jako elementu badań teorii ekonomii, i tego, że przedsiębiorczość stanowi na trwale wpisane w historię ekonomii zjawisko.

Rozdział drugi został poświęcony współczesnym definicjom przedsiębiorczości w naukach społecznych, głównym ideom w tym zakresie oraz badaniom przedsiębiorczości, zwłaszcza w kontekście stosowanych metod pomiaru oraz ogólnego poziomu rozwoju przedsiębiorczości w świetle badań międzynarodowych, krajowych, regionalnych i cząstkowych.

W rozdziale tym podkreślono różnorodność jaką cechuje się wiedza z zakresu przedsiębiorczości, wskazano na trudności w definiowaniu i badaniu różnych jej aspektów. Zidentyfikowano charakter badań przedsiębiorczości w różnych naukach społecznych. Podkreślono inter i multidyscyplinarność zagadnienia przedsiębiorczości. Zestawiono cechy i umiejętności wskazywane jako charakterystyczne dla przedsiębiorców i osób przedsiębiorczych. Zidentyfikowano różne sposoby i problemy pomiaru omawianego zjawiska przedsiębiorczości. Uzasadniono konieczność samodzielnego wypracowania na potrzeby niniejszej pracy szerokiej definicji przedsiębiorczości, przedsiębiorcy i osoby przedsiębiorczej, aktywności przedsiębiorczej oraz przedsiębiorczości młodzieży akademickiej.

W rozdziale trzecim zidentyfikowano funkcjonujące klasyfikacje determinant przedsiębiorczości oraz dotychczas badane determinanty przedsiębiorczości głównie rozumianej jako zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, rzadziej jako postawę przedsiębiorczą, czy przedsiębiorczość potencjalną lub szeroko pojętą aktywność przedsiębiorczą. Wskazano na rzadkość analizowania grupy społecznej jaką jest młodzież akademicka i trudności w identyfikacji i porównywaniu, które czynniki najsilniej sprzyjają wykazywaniu przez nią wielokryterialnej przedsiębiorczości. Stwierdzono, że dotychczasowe badania empiryczne nie pozwalają na wypracowanie stanowiska w zakresie oceny kierunku i siły wpływu poszczególnych czynników na zjawisko przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w województwie podlaskim.

W rozdziale czwartym opisano zastosowaną metodykę badań własnych. Wyjaśniono przyjęte metody analizy i techniki badawcze. Scharakteryzowano również badaną grupę młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz określono, jaki jest jej poziom przedsiębiorczości.

W rozdziale piątym przeprowadzono analizę regresji liniowej w celu identyfikacji czynników determinujących postawy przedsiębiorcze oraz określenia siły i kierunku ich oddziaływania. Przeprowadzono analizę regresji logistycznej w celu identyfikacji czynników determinujących występowanie przedsiębiorców, przedsiębiorców potencjalnych, osoby aktywne zawodowo oraz wykazujące się dodatkową aktywnością przedsiębiorczą w badanej próbie oraz określenia siły i kierunku ich oddziaływania. Skonstruowano stosowne modele. Przeprowadzono również analizę czynnikową w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość w procesie ich kształcenia.

Wnioski wynikające z przeprowadzonych badań oraz rekomendacje dla władz lokalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości młodzieży akademickiej zawarto w zakończeniu rozprawy.

ROZDZIAŁ 1. PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ W ŚWIETLE TEORII EKONOMII

1.1. Historyczne korzenie przedsiębiorczości w ekonomii – idee starożytnej Grecji, Rzymu i Chrześcijaństwa

Przedsiębiorczość stanowi szeroką kategorię naukową, którą równolegle zajmuje się wiele dziedzin i dyscyplin naukowych. Mimo to, największe i najdłużej trwające zainteresowanie przedsiębiorczością dotyczy nauk ekonomicznych, zaś w szczególności ekonomii. Powszechnie uważane jest, że początkiem szczegółowej analizy przedsiębiorcy i efektów jego działania jest koniec XVIII wieku, kiedy to opublikowano rozważania Richarda Cantillona. Warto jednak omówić zarówno wcześniejsze, jak i późniejsze okresy twórcze, w odniesieniu do historycznych przemian społecznych i gospodarczych wpływających (jako sprzężenie zwrotne) na ukierunkowanie poszczególnych rozważań myśli naukowej i działalności wybitnych naukowców.

W starożytności podstawową działalnością gospodarczą było rolnictwo, jednostką produkującą – gospodarstwo domowe, a siłą roboczą – niewolnicy. Działalności przemysłowej w dzisiejszym znaczeniu było tam niewiele.⁴ Początkowe rozważania skupiały się głównie na jedynym w tamtych czasach, w pełni akceptowalnej społecznie działalności gospodarczej, czyli rolnictwie i metodach jego poprawy, gospodarowaniu domem (który w większości był samowystarczalny) oraz kwestiach osobowych (ideach rozwoju personalnego i duchowego, dążeniu do pełnienia funkcji społecznych). Pojawiały się również negacje niektórych zawodów i działań gospodarczych. Pojawiające się idee ekonomiczne stawiające w centrum człowieka, dotyczące głównie ‘usprawniania’ i akceptacji różnych aspektów życia gospodarczego i dążenia do rozwoju osobistego były efektem działalności filozoficznej wielkich myślicieli greckich i rzymskich, kontynuowanych w ograniczonych ramach kultu religijnego przez myślicieli rozwijających idee chrześcijaństwa. W kontekście czynników rozwoju zjawiska przedsiębiorczości,

---

⁴ J. K. Galbraith, *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, przekład W. i S. Rączkowsky, PTE, Warszawa 2011, s. 22

głównymi przedstawicielami nurtu starożytności są: Ksenofont, Demokryt, Arystoteles, Katon, Lukrecjusz i Seneka, zaś chrześcijaństwa: Augustyn z Hippony, Tomasz z Akwinu i Franciszek de Mayronis. Najważniejsze osiągnięcia z tego okresu przedstawiono w Tabeli 2.

Tabela 2. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przedstawicieli okresu starożytności i chrześcijaństwa przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości.

Przedstawiciele nurtu	Okres życia	Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości
Hezjod	Przełom VIII i VII w. p.n.e.	Uczciwa praca
Ksenofont	ok. 430-355 r. p.n.e	Efektywne zarządzanie, bogacenie się, poszerzanie wiedzy, wyciąganie wniosków/aktywności, odpowiedzialność, sumienność, umiejętności organizacyjne, posiadanie predyspozycji
Demokryt	ok. 460-370 r. p.n.e	Prywatne prawo własności
Platon	ok. 427-347 r. p.n.e	Promowanie ograniczeń szkodzących rozwojowi gospodarstwu, wrogość wobec handlu zagranicznego, kruszcu szlacheckiego i procentu, jednocześnie zrównanie rangą rzemiosła z rolnictwem, tolerancja wobec handlu
Arystoteles	384-322 r. p.n.e	Akceptacja drobnego handlu, szeroki kontekst działalności gospodarczej, dostrzeżenie możliwości zmiany postaw, wspieranie nauki
Katon Starszy	234-149 r. p.n.e.	Dostrzeżenie determinant efektywności prowadzenia działalności gospodarstwa – lokalizacji, gleby, mikroklimatu, najbliższych rynków zbytu, dostępności transportu, akceptacja handlu, brak akceptacji dla lichwy
Warrona	116-27 r. p.n.e	Powiązanie poprawy warunków pracy z efektywnością i kosztami prowadzenia działalności gospodarczej
Saturninus	I-II w. p.n.e.	Umocnianie własności prywatnej, prawo dziedziczenia
Cyceron	106-43 r. p.n.e	Pogarda dla drobnego handlu, pochwała dużego handlu
Lukrecjusz	Ok. 97-55 r. p.n.e	Dostrzeżenie roli wynalazków i sposobów produkcji w rozwoju gospodarstw i innych instytucji, pochwała doskonalenia narzędzi i metod wytwarzania
Seneka Młodszy	Ok 3 p.n.e. – 65 n.e.	Przeciwdziałanie zazdrości wobec bogactwa przedsiębiorców, wszyscy ludzie są równi, bogactwo pomaga spełniać dobre uczynki
Augustyn z Hippony	354-430 r. n.e.	Pracowitość, pochwała pracy fizycznej i jej upowszechnienie nawet wśród szlachty, potępienie lenistwa, praca fizyczna ponad pracą umysłową i handlem
Tomasz z Akwinu	Ok. 1224-1274 r. n. e.	Akceptacja handlu w zakresie niezbędnym do życia, utrudnienie zmiany statusu społecznego nazwane zyskiem niesprawiedliwym, z czasem akceptacja innych rodzajów handlu, akceptacja dla zysku, potępienie maksymalizacji zysku
Rajmond z Penyafortu	Ok. 1170-1175 r. n. e.	Zwrócenie uwagi na wkład pracy rzemieślników i związany z tym zysk
Franciszek de Mayronis	1280-1328 r. n.e.	Skala makro nabiera znaczenia – dostrzeżenie skali międzynarodowej w kontekście potrzeb różnych ludzi i krajów
Jan Duns Szkot	Ok. 1266-1308 r. n.e.	Uznanie handlu uczciwym zajęciem, ekwiwalent za ryzyko, pracowitość, przedsiębiorczość i pilność
Mikołaj z Oresme	Ok. 1320-1382 r. n.e.	niepewność

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Hezjod, *Prace i dni*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1952, s. 10-38; Arystoteles, *Polityka z dodaniem Pseudo-Arystotelesowej Ekonomiki*, PWN, Warszawa 1964, s. 29-30; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydanie drugie rozszerzone, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1987, s. 36, 46-48, 83; Xenofonta, *Ekonomik*, przekł. z grec. Antoni Bronikowski, Księgarnia J. K. Żupańskiego, (N. Kamiński i Spółka), Poznań 1857, s. 12, 40-42, 52-53, 59; H. Landreth, D.C. Colander, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 59, 61-63, 65, 67; M. Bochenek, *Historia rozwoju ekonomii, t. 1: Od starożytności do szkoły klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 37, 42, 55; Cato, *On Farming*, transl. by A. Dalby, Prospect Books, 1998; Varro, *De Re Rustica*, Loeb Classical Library, 1934, p. 227-228, adres internetowy: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/1*.html, (dostęp: 20.10.2021); W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 49, 60-61, 64-65; L. A. Seneka, *Myśli*, Wydawnictwo Literackie, 1987, s. 25, 88; J. K. Galbraith, *Ekonomia w perspektywie...*, 2011, op. cit., s. 30-31; W. Zdaniewicz, *Znaczenie Augustyńskiej filozofii pracy*, "Roczniki Filozoficzne", Prace z

zakresu etyki, 1959, Vol. 7, No.2, s. 132-137; Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna, t. 18, Sprawiedliwość, zagadnienie 77, O oszustwie przy kupnie i sprzedaży*, Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, Londyn 1970, s. 221-222; J. D. Szkot, *Traktat o Pierwszej Zasady*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Biblioteka Klasyków Filozofii, 1988; E. Grant, *Jean Buridan and Nicole Oresme on Natural Knowledge*, “Vivarium”, 1993, Vol. 31, No. 1, p. 91-105; Okresy życia ekonomistów, adres internetowy: <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 19.10.2021).

W starożytnej Grecji, już w pracach Hezjoda, pojawiały się załączki kwestii przedsiębiorczości – wskazywał on bowiem na środki i metody zapewnienia dostatniego życia. Zachęcał też do uczciwej pracy, która jest twórczynią wszelkich wartości.⁵ Było to umacnianie w jednostce poczucia wartości podejmowanej pracy i rozwijanie w społeczeństwie pracowitości ugruntowanej na cnotach powszechnie akceptowanych.

Ważnym przykładem łączenia teorii z praktyką jest twórczość Talesa z Miletu – greckiego uczonego, męża stanu i przedsiębiorcy. Tales wsławił się swoją przedsiębiorczością – stworzył bowiem pierwszy odnotowany monopol – wynajął przed sezonem wszystkie prasy do oliwek a później, w sezonie, wynajmował je za wysoką opłatą⁶. Jest to więc potwierdzone w empirii dążenie do poznania zjawiska przedsiębiorczości – w tej sytuacji szczególnego przypadku, jakim jest monopol.

Ksenofont napisał zbiór praktycznych porad dla prowadzących gospodarstwo. Zwrócił uwagę na konieczność poszerzania wiedzy – bowiem efektywne zarządzanie majątkiem, w celu zdobycia bogactwa, jej wymaga.⁷ Dostrzegł on, iż istnieje różnica w uczeniu się od innych i przyswajaniu odpowiedniej wiedzy i umiejętności w celu lepszego gospodarowania a jedynie obserwowaniu, jak inni gospodarują bez wyciągania odpowiednich wniosków⁸. Ksenofont starał się uzmysłowić uczniom, jak ważna jest odpowiedzialność, sumienność i umiejętności organizacyjne w przygotowywaniu poszczególnych prac domowych⁹. Wskazywał też, że aby nauczyć się wybranych zawodów należy mieć do tego odpowiednie predyspozycje, które istotnie wpływają na proces kształcenia.¹⁰ Można zatem uznać go za protoplastę powiązań edukacji i efektów pracy, czy rozwoju nauk o organizacji. Nie byłoby też przesadą stwierdzenie, że to właśnie Ksenofont dał impuls rozważaniom o znaczeniu uwarunkowań genetycznych i edukacyjnych w rozwoju człowieka.

Wielu ówczesnych myślicieli widziało w pracy na roli środek na dolegliwości ustroju. Było tak, ponieważ uważano, że rzemiosło osłabia ciało i wolę, a więc obniża wartość obywatela jako potencjalnego żołnierza i działacza (politycznego). Co ciekawe, mimo, że handel nie

---

⁵ Hezjod, op. cit., s. 10-38

⁶ Arystoteles, op. cit., s. 29-30

⁷ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 46

⁸ Xenofonta, *Ekonomik*, 1857, op. cit., s. 12

⁹ Ibidem, s. 40-42

¹⁰ Ibidem, s. 52-53

był w tamtych czasach szczególnie wartościowym zajęciem, to Ateny stanowiły przykład rozwoju miasta opartego właśnie o handel.¹¹

Inny filozof, Demokryt, wypowiadał się za prywatnym prawem własności będącym istotnym bodźcem prowadzącym do rozwoju działalności gospodarczej.¹² To właśnie uwarunkowania prawne zapewniają fundamenty funkcjonowania przedsiębiorczości w wymiarze gospodarczym – posiadane na własność dobra sprzyjają dbaniu o nie i staraniu się o ich rozbudowę. Brak własności skutecznie zniechęca do inicjatywy własnej.

Można zauważyć, że niektórzy myśliciele swoimi poglądami spowalняли postęp gospodarczy. Ich opinie, ważne dla całych społeczeństw, często popierały jedynie rolnictwo, zaś inne formy działalności oraz elementy wspomagające przedsiębiorczość uznawane były za „niegodne”. Tak było w przypadku Platona – wroga handlu zagranicznego, kruszcu szlachetnego i procentu.¹³ Platon najwyżej cenił myślicieli-filozofów, niżej – wojowników, następnie – rolników i rzemieślników. Handlarze byli w pogardzie, chociaż byli tolerowani. Niewolnicy zaś nie byli godni nawet miana człowieka.¹⁴ Mimo negatywnego wpływu na rozwój działalności gospodarczej podejścia Platona w kwestii handlu, jego zrównanie rzemiosła z rolnictwem było niejako awansem dla rzemiosła i stanowiło pobudkę dla dalszego jego rozwoju. Był to bardzo wczesny etap przemian w gospodarce w kontekście gospodarczym, dlatego tak z pozoru niewielka zmiana jak pochwała rzemiosła, dość istotnie (niczym efekt kuli śnieżnej) wpływała na motyw działania społeczeństwa.

Odmienne uważał Arystoteles, który wyodrębnił dwie sztuki zarobkowania: handel i gospodarstwo domowe. Za właściwy uważał jednak tylko sposób drugi, pierwszy uchodził za naganny przez to, że przez opieranie się na wyzysku był niezgodny z naturą. Arystoteles nie uznawał drobnego handlu (tj. handlu jedynie na potrzeby własne gospodarstwa domowego) za sprzecznego z naturą, gdyż służył wyłącznie zaspokajaniu potrzeb.¹⁵ Był to przyczynek do powolnego doceniania handlu, który, tak jak w przypadku rzemiosła, krok po kroku ostatecznie będzie zaakceptowany niezależnie od zasięgu, czy skali działania.

Poglądy popularne w starożytności wskazują, z jakimi trudnościami musieli się mierzyć ludzie przedsiębiorczy w tamtych czasach. Zajmowanie się zajęciem odbiegającym od tych zalecanych było uważane za nieetyczne i było piętnowane. Świadczyć może o tym następująca myśl

---

¹¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 46

¹² H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 59

¹³ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 36

¹⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 47

¹⁵ M. Bochenek, op. cit., s. 37

Arystotelesa. Uważał on bowiem działalność gospodarczą za konieczność, która musi być podporządkowana celowi etycznemu, ideałowi „męża pięknego i dobrego”, tj. obywatela dążącego ostatecznie do takich funkcji publicznych, jak rządzenie, obrona kraju lub uprawianie nauki.¹⁶ Niemniej jednak, Arystoteles zgadzał się z Platonem i większością myślicieli greckich co do potrzeby rozpatrywania działalności gospodarczej w szerszym kontekście, a nie jako wyodrębnionej kategorii. Dostrzegał on także możliwość zmiany ludzkich postaw¹⁷, co właściwie na dobre rozbudziło umysły zarówno ekonomistów, socjologów i psychologów dopiero w XIX i XX wieku. Jego rozważania wskazywały zatem możliwe powiązania osób zaangażowanych w sferze działalności gospodarczej (trudno jeszcze mówić w tym okresie historycznym o przedsiębiorstwach) z innymi jednostkami oraz wskazywały na możliwość kształtowania postaw w kierunku przedsiębiorczości.

Przedmiotem zainteresowań rzymskich pisarzy było kierowanie latyfundium – wielkim gospodarstwem rolnym typu niewolniczego. Jak wskazuje M. Bochenek, Rzymian można uważać przez to za prekursorów nauki o przedsiębiorstwie oraz ekonomiki rolnictwa.¹⁸ To Rzymianie wykroczyli poza sferę rozważania o usprawnianiu własnego gospodarstwa domowego i kształtowaniu cech człowieka, skupiając się na specyficznym gospodarstwie rolnym, jakim było latyfundium.

Katon Starszy, jako doświadczony praktyk, przygotował poradnik, w którym zawarł liczne myśli o tym, jak najefektywniej prowadzić gospodarstwo. Zwracał on uwagę na: lokalizację gospodarstw, warunki glebowe, mikroklimat, najbliższe rynki zbytu i transport. Uznał, że handel jest zyskowny, ale niepewny, zaś lichwa jest jeszcze bardziej zyskowna, lecz zakazana i godna potępienia.¹⁹ Katon zaprezentował zatem dość szeroko uwarunkowania działalności samowystarczalnego gospodarstwa domowego. Co więcej, wskazywał on na istotę wiedzy o różnych determinantach badanego zjawiska i możliwość wpływania na efektywność podejmowanych działań, głównie wkraczających już powoli w sferę gospodarczą.

Katon i Warrona pochwalali latyfundia i wyzysk niewolników, jednakże Katon zalecał całkowity wyzysk niewolnika oraz jego sprzedaż, gdy zaczął słabnąć, zaś Warrona popierał lepsze traktowanie niewolników, oraz zakładanie przez nich rodzin celem wzbudzenia przywiązania niewolnika do gospodarstwa, oraz aby dzieci niewolników chociaż w pewnym stopniu zrekompensowały malejący dopływ niewolników wojennych. Warrona zachęcał zatem do

---

¹⁶ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 48

¹⁷ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 61

¹⁸ M. Bochenek, op. cit., s. 42

¹⁹ Cato, op. cit.

etycznego (jak na tamten okres) działania w zakresie niewolnictwa, które wbrew panującemu powszechnie podejściu, było korzystne dla właścicieli niewolników. Co więcej wskazywał również na cechy demograficzne w ocenie przydatności niewolników oraz podkreślał znaczenie wiedzy jako czynnika odróżniającego zarządców od innych ludzi.²⁰

Apulejusz Saturninus zaś reformą nadającą zasłużonym legionistom nadział ziemi na podbitych prowincjach, umocnił własność prywatną i prawo dziedziczenia gospodarstw.²¹ Jest to zatem kolejny filozof, który przyczynił się do wprowadzenia i upowszechnienia regulacji własności prywatnej.

Cyceron za godne szacunku uważał zajęcia właściciela ziemi i wielkie interesy handlowe, pozwalające zakupić majątek ziemski. Pogardę Cycerona budziła lichwa, praca fizyczna i drobny handel. Cyceron stał jednak w sprzeczności z własnymi poglądami i nie stronił od wielu spraw zaliczanych przez siebie do niegodnych.²² Podejście do handlu według Cycerona było sprzeczne z reprezentowanym przez Arystotelesa. Pierwszy pochwalał wielki handel, drugi zaś ten drobny, na potrzeby własnego gospodarstwa domowego. W budowaniu swoich poglądów kierowali się oni bowiem innymi wartościami.

Ciekawostkę stanowi to, że już w starożytności doceniano rolę innowacji. Lukrecjusz podkreślał bowiem rolę wynalazków i sposobu produkcji w kształtowaniu się instytucji politycznych. Wskazywał on na drogę trwałego postępu ludzkości, wynikającego z doskonalenia narzędzi i metod wytwarzania. Jego podejście utrudniło innym uczonym dalsze potępienie pracy produkcyjnej i jawnie przysłużyło się rozwojowi drobnej przedsiębiorczości²³ budując podwaliny pod rozwój większych cechów.

Istotną kwestię stanowił problem bogactwa. Ludzie przedsiębiorczy bogacili się szybciej od innych i przez zazdrość byli narażeni na publiczne potępienie. Poprawę ich sytuacji zainicjował Seneka Młodszy (Lucius Annaeus Seneca). Nie wahał się on głosić, iż wszyscy ludzie są z natury równi. I mimo, że potępiał pogoń za bogactwem, to widział potrzebę jego posiadania, aby można było spełniać także dobre uczynki.²⁴ Tym sposobem bogacenie się przedsiębiorców powoli zyskiwało w oczach otoczenia. Sprzyjało to poprawie morale osób prowadzących działalność gospodarczą oraz zachęcało do podejmowania się działalności rzemieślniczej, czy handlowej.

Rzymianie wnieśli poważny wkład do rozwoju ekonomii w zakresie przedsiębiorczości

---

²⁰ Varro, op. cit.

²¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 49

²² W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 59

²³ Ibidem, s. 59

²⁴ L. A. Seneka, op. cit., s. 25, 88

również poprzez prawo rzymskie i rolę, jaką w nim odgrywała prywatna własność. Dopiero prawo rzymskie nadało bowiem własności charakter formalny.²⁵ Bez instytucji własności prywatnej znacznie utrudniony byłby dalszy rozwój inicjatywy gospodarczej.

Następnym okresem historycznym były początki średniowiecza i naukowa dominacja chrześcijaństwa. W tym okresie produkcja dóbr na sprzedaż, pomimo, że stale wzrastała, nie odgrywała dominującej roli w życiu codziennym. Panowała gospodarka feudalna, w której w rolnictwie kierowano się nie rynkiem, a tradycją, zwyczajem i władzą.²⁶ Oznacza to, że również w tym okresie nie istniało uprzemysłowienie w dzisiejszym tego słowa znaczeniu.

Zapotrzebowanie instytucjonalne na dociekania społeczno-ekonomiczne zgłaszał Kościół, który dysponował największym potencjałem naukowym i jednocześnie był potęgą gospodarczą. Uczni Kościoła rozwijali nauczanie zgodnie z ideami chrześcijaństwa, jednak stopniowo ulegając przemianom zachodzącym w życiu społecznym i gospodarczym²⁷ - umiejętnie dostosowywali się do panującej sytuacji społeczno-gospodarczej.

Początkowo, zagadnienia związane z przedsiębiorczością sprowadzały się do interpretacji znaczenia własności oraz godności wykonywania zawodów. Za ideał uważano własność wspólną. Wskazywane były zawód rolnika i rzemieślnika jako godne pochwały, zawód kupca uważano początkowo za moralnie niebezpieczny, zaś lichwiarza za godny potępienia.²⁸ Celem autorów scholastycznych było nie tyle analizowanie rozwijających się rodzajów drobnej działalności gospodarczej, ile raczej sporządzanie recept na zgodność norm prowadzenia działalności gospodarczej z dogmatem religijnym. Literaturę scholastyczną można podsumować jako zmagania pogodzenia religijnej nauki Kościoła z powoli rozrastającą się w owym czasie działalnością gospodarczą. Piśmiennictwo chrześcijańskie reprezentuje stopniowe akceptowanie pewnych aspektów działalności gospodarczej jako zgodnych z doktryną religijną, poprzez modyfikacje tej doktryny w celu dopasowania jej do warunków gospodarczych.²⁹ A w związku z tym, że religia ta miała w Europie dość duży zasięg, istotnie wpływała na podejście społeczeństwa będącego pod wpływem wyznań funkcjonujących w ramach religii chrześcijańskiej.

Augustyn z Hippony nauczał, że praca fizyczna jest miła Bogu, a lenistwo trzeba tępić. Słynne stało się hasło „Kto nie pracuje, niech nie je”. Nadal jednak przodowała praca na roli, którą uważano, że w szczególny sposób przybliży człowieka do Boga. Co więcej, Augustyn

---

²⁵ J. K. Galbraith, *Ekonomia w perspektywie...*, 2011, op. cit., s. 30-31

²⁶ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 62

²⁷ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 60-61

²⁸ Ibidem, s. 61

²⁹ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 63

stawiał pracę fizyczną ponad pracę umysłową i handel, nadając jej charakter powszechny. Podniesienie rangi pracy fizycznej, traktowanej dotąd jako niegodną ludzi szlachetnych, jest niewątpliwie przełomem w myśli starożytności.³⁰ Można zatem powiedzieć, że twórczość Augustyna przywróciła godność pracy ludzkiej. Podejście to wchodzi w zakres kształtowania cech człowieka w działalności gospodarczej ze szczególnym unobilitowaniem pracy fizycznej. Mimo oczywistych zasług, należy za szkodliwe uznać dyskredytowanie w stosunku do pracy fizycznej pracy umysłowej, czy handlu. To one bowiem stały się motorem napędowym rozwoju w późniejszym okresie.

Następną, ważną postacią w rozwoju ekonomii i rozważań o przedsiębiorczości, jest Tomasz z Akwinu. Warto dodać, że od Augustyna z Hippony dzieli go ponad 8 wieków. Tak duża luka w ważnych osiągnięciach w analizowanym obszarze ma związek z upadkiem Rzymu. Trudności z jakimi borykano się w tamtym okresie w Imperium, konflikty, walki o tron i ogólnie panujący chaos oddziałujący na znaczne terytorium kontynentu, odbiły się negatywnie na nauce ekonomii. Ostatecznie dopiero w XI wieku Europa zaczęła się z tych trudności odradzać.

Tomasz z Akwinu akceptował, a wręcz popierał zakaz brania procentów w handlu. Ale nie potępiał handlu całkowicie. Przyjął rozróżnienie dwóch rodzajów handlu, w którym jeden był właściwy, drugi zaś nie. Wymiana naturalna i konieczna, która polega na przekazywaniu rzeczy za rzeczy lub rzeczy za pieniądze tego, co jest niezbędne do życia jest słuszna, zaś wymiana pieniędzy lub innych rzeczy za pieniądze celem osiągnięcia zysku jest niesłuszna³¹. Istotne było też to, co robiono z zyskiem. Jeżeli więc kupiec przeznaczał zysk w całości na własne utrzymanie, na cele dobroczynne lub na rzecz dobrobytu publicznego i jeżeli jego ceny były sprawiedliwe, tak iż zarówno nabywca jak i sprzedawca odnieśli z tego korzyść, to działał on należycie.³² Gdyby jednak wszystkie ceny na rynku były cenami sprawiedliwymi, to nikt nie byłby w stanie zmienić swojego statusu społecznego poprzez działalność gospodarczą.³³ Jest to oczywiste nawiązanie do idei Augustyna o podobnym wpływie na rozwój i postrzeganie przedsiębiorczości.

Powoli jednak Akwinata całkowicie rozgrzeszył działalność handlową, jako czynność niezbędną dla spójności państwa, oraz uznał słuszność pobierania wynagrodzenia za przewóz i składowanie, chociaż nadal potępiał pogon za maksymalnym zyskiem handlowym.³⁴ Można dostrzec tu dostosowywanie się tego przedstawiciela nurtu do potrzeb społeczeństwa, które

---

³⁰ W. Zdaniewicz, op. cit., s. 132-137

³¹ Tomasz z Akwinu, op. cit., s. 221-222

³² H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 65

³³ Ibidem, s. 67

³⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 64

chciało się bogacić a religia w tym przeszkadzała. Należałoby też zwrócić uwagę na charakter wpływu zarówno kultury, religii, jak i potrzeb społecznych na podejście Tomasza z Akwinu do działalności gospodarczej, i tym samym, na rozwój przedsiębiorczości. Przyczynił się on do powstania zasady żądania zwrotu wyłożonego nakładu pracy i materiałów³⁵, która uzasadniała zarobki przedsiębiorców również z etycznego punktu widzenia i wpłynęła na akceptację społeczną prowadzenia zyskowej działalności.

W XIII w n. e. postęp w rolnictwie stwarzał nadwyżki żywności, rzemiosło zasilalo rynki znacznymi ilościami dobrych wyrobów, bogacące się mieszczaństwo i szlachta zgłaszały popyt na luksusowe przedmioty pochodzące z importu. Gospodarka towarowo-pieniężna zaczęła zdecydowanie wysuwać się przed gospodarkę naturalną.³⁶

Dostrzeżono w tym czasie problem handlu żywnością. Rajmund z Penyafortu (Ramon de Penyafort) potępiał tych, którzy kupują środki żywnościowe z myślą o sprzedaży po wyższej cenie. Uważał, że tylko rzemieślnik może sprzedawać po wyższej cenie materiały pochodzące z przetworzonych surowców, ponieważ dokonał wkładu pracy.³⁷ Innego zdania był Henryk z Gandawy. Uważał bowiem, że towar w rękach kupca (także produkty spożywcze) będzie podlegał przemieszczaniu w czasie i przestrzeni, a kupiec poniesie nakłady na przechowywanie i transport. Zysk kupiecki jest zatem w jego opinii równie uzasadniony jak zysk rzemieślnika.³⁸ Nadal wskazywane były głównie dylematy moralne prowadzenia działalności gospodarczej.

Franciszek de Mayronis (Francis of Mayrone) pisał o konieczności handlu, wynikającej z faktu posiadania przez kraje różnych dóbr. Zawód kupiecki uznał zatem za niezbędny, wymianę pieniędzy za uzasadnioną, a sam zysk za oczywisty, jeśli weźmie się pod uwagę chociażby koszty przewozu towarów.³⁹ Wydaje się, że było to pierwsze dostrzeżenie skali międzynarodowej w kontekście potrzeb różnych ludzi i krajów, co ostatecznie przełożyło się na akceptację i nobilitację zawodu kupca.

Jan Duns Szkot dowodził sprawiedliwości handlu, dodając do argumentów Henryka z Gandawy korzyści płynące z handlu dla państwa i kraju. Kraj korzysta z kupców i składowników, którzy gromadzą i rozprowadzają towary zagraniczne. O wysokości ceny, a tym samym i zysku kupca, decyduje także wysokość popytu i ryzyka ponoszonego przez kupca. W cenie sprawiedliwej musi zatem mieścić się ekwiwalent za pracowitość, przedsiębiorczość i pilność. Od powszechnej akceptacji rolnictwa jako formy przedsięwzięcia, poprzez rzemiosło, nastąpiło

---

³⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 83

³⁶ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 64

³⁷ Ibidem, s. 65

³⁸ Ibidem, s. 65

³⁹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 65

również uznanie handlu za godziwe zajęcie przeciętnego człowieka. Powoli nastąpiło też odejście od dawnego całkowitego potępienia lichwy.⁴⁰

Ważny wkład w rozwój nauki o przedsiębiorczości miał Mikołaj Oresmiusz (Mikołaj z Oresme), który okazał się pierwszym uczonym wprowadzającym do rozważań ekonomicznych pojęcie „niepewny” i „nieokreślony”.⁴¹ Mimo to, znaczenie niepewności dla zachowania poszczególnych podmiotów gospodarczych w złożonej rzeczywistości i braku możliwości przewidzenia skutków określonych działań, zrozumiano dopiero pięćset lat później.⁴² Dlatego tak istotne jest analizowanie historycznego ujęcia wybranego zjawiska w przygotowaniu badań. Pozwala to odkrywać i zrozumieć dotychczasowe zdobycze nauki, istotne zwłaszcza w przypadku przedsiębiorczości w ekonomii.

Warto podkreślić, że poglądy Kościoła na sprawiedliwą cenę i moralność w działalności gospodarczej były w większości na tyle ogólne, że nie odbijały się nazbyt ujemnie na wzroście gospodarki. Ale poglądy na lichwę prowadziły już do konfliktu między Kościołem a powstającą społecznością biznesu. Pogląd scholastyczny stopniowo ulegał jednak złagodzeniu od dość ścisłego zakazu procentu we wczesnym okresie, do późniejszej jego akceptacji – przynajmniej dla celów przedsiębiorstwa.⁴³

Myśliciele greccy i scholastyczni koncentrowali się na kwestiach etycznych dotyczących uczciwości, sprawiedliwości i słuszności. Nie mogli prowadzić szerszych analiz ze względu na to, że nie funkcjonował jeszcze wtedy system rynkowy. Niemniej, ich rozeznanie niektórych zjawisk ekonomicznych zostało wykorzystane przez późniejszych autorów.⁴⁴

Doktryna scholastyczna reprezentuje powolne ustępstwa na rzecz aprobaty dla przedsięwzięć gospodarczych. Uwalnianie gospodarki od Kościoła musiało się odbywać na płaszczyźnie zarówno umysłowej, jak i praktycznej.⁴⁵ Powoli następowało przeciwstawianie się dogmatom kanonistów przez coraz częściej wyrażane poglądy przedstawicieli rozwijających się miast, głoszących racjonalne spojrzenie na kształtowanie się procesów gospodarczych.⁴⁶

---

⁴⁰ J. D. Szkot, op. cit.

⁴¹ E. Grant, op. cit., s. 91-105

⁴² M. Bochenek, op. cit., s. 55

⁴³ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 67-68

⁴⁴ Ibidem, s. 68-69

⁴⁵ Ibidem, s. 70

⁴⁶ Z. B. Romanow, *Historia myśli ekonomicznej w zarysie*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1999, s. 24

1.2. Merkantyliści, fizjokraci i prekursorzy klasycznej myśli ekonomicznej i ich poglądy na przedsiębiorczość

Okres od początku XVII do połowy XVIII wieku odznaczał się wzrostem działalności gospodarczej. Feudalizm ustępował wobec rosnącej wymiany towarowej, powstawania miast i umacniania się państw. Działalność indywidualna wymykała się coraz bardziej spod kontroli tradycji i władzy Kościoła. Produkcja dóbr na rynek nabierała coraz większego znaczenia, a ziemia, praca i kapitał zaczęły być przedmiotem kupna i sprzedaży na rynkach. Położyło to fundamenty pod rewolucję przemysłową.⁴⁷ W tym okresie nastąpił rozwój nowych nurtów w ekonomii – merkantylizmu, fizjokratyzmu, a także zapoczątkowano klasyczną myśl ekonomiczną.

O ile w średniowieczu autorstwem literatury ekonomicznej zajmowali się głównie przedstawiciele Kościoła, to w okresie rozwoju gospodarki rynkowej i wczesnego kapitalizmu teorie merkantylizmu były głównie dziełem przedsiębiorców handlowych. Wzrosła też liczba autorów wśród polityków, czy urzędników. Poglądy tej epoki były ściśle związane z konkretnym problemem, czy interesem, który dotyczył danego, najczęściej kupca-autora, i który on starał się promować.⁴⁸ W tym okresie nastąpił również rozwój nauk humanistycznych, gdyż zaczęto stawiać człowieka w centrum uwagi. Odkrywano korzyści z wynalazczości.

Wraz z rozwojem merkantylizmu na znaczeniu w tworzeniu prawa, księgowości i rozwoju myśli ekonomicznej zyskał świecki nurt. Ważnym osiągnięciem tego okresu było bowiem prawo anglosaskie chroniące kupców i handel.⁴⁹ Kupcy bogacili się i znacząco wpływali na bogacenie się całego narodu. Cieszyli się prestiżem społecznym, a ich dążenie do bogactwa przestało być potępiane. Cechą charakterystyczną literatury merkantylistycznej jest jej przekonanie, że głównymi wyznacznikami działalności i wzrostu gospodarczego są czynniki pieniężne, a nie czynniki realne. Późniejsi merkantyliści stosowali często koncepcje *homo oeconomicus* i motyw zysku do pobudzania działalności gospodarczej. Uważali oni, że rząd nie jest w stanie zmienić podstawowej natury istot ludzkich, a zwłaszcza ich egoistycznych popędów.⁵⁰

W analizowanym okresie, postępujący rozwój sił wytwórczych zmienił stosunki wytwórcze w rolnictwie, stosunki między wsią i miastem oraz system produkcji rzemieślniczej. Roz-

---

⁴⁷ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 70

⁴⁸ Ibidem, s. 73

⁴⁹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 59

⁵⁰ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 77, 80

wój manufaktur rujnował drobne rzemiosło. Kapitał handlowy pobudzał produkcję poza cechami. W rolnictwie pojawili się kapitalistyczni dzierżawcy ziemi, a w przemyśle – kapitalistyczni właściciele manufaktur. W epoce Odrodzenia nastąpiła degradacja Kościoła, system poglądów ekonomicznych oderwał się od systemu etycznego, uzyskując coraz poważniejsze wsparcie naukowe. Wynalazek druku upowszechnił zaś słowo pisane i literaturę narodową.⁵¹

Za działalność produkcyjną merkantyliści uważali głównie pracę wytwarzającą towary na eksport, co miało związek z napływem pieniądza do kraju. W związku z tym, większe znaczenie posiadała produkcja przemysłowa niż rolna. Łatwiej bowiem było uzyskać dodatni bilans handlowy eksportując wyroby przemysłowe niż rolne. Co ciekawe, uważano, że ludzie są z natury leniwi i dlatego zasadniczym czynnikiem przyspieszonego rozwoju gospodarczego kraju jest ingerencja państwa w organizację aktywnej działalności ludzi. Państwo powinno zatem zakładać manufaktury, rozwijać produkcję przemysłową i infrastrukturę gospodarczą.⁵²

Zupełnie inaczej teorie ekonomiczne formułowali przedstawiciele fizjokratyzmu – nurtu, który zdominował Francję. Myśliciele ci, poszukując sposobów na uzdrowienie gospodarki, proponowali likwidację przywilejów właścicieli ziemskich, reformy systemu oraz zapewnienie swobody wykonywania działalności gospodarczej. Wśród propozycji fizjokratów dominowało priorytetowe traktowanie rolnictwa, które połączono z hasłem liberalizmu gospodarczego.⁵³ Fizjokraci zalecali też poznanie praw przyrody, aby wykorzystywać je w działalności gospodarczej.⁵⁴ Za sztandarowe hasło polityki gospodarczej uznali oni powiedzenie – *Laissez faire, laissez passer*, tj. dajcie nam swobodę działania i ruchu.⁵⁵

Głównymi przedstawicielami badanego okresu z punktu widzenia przedsiębiorczości i jej czynników są: Antonio Serra, Thomas Mun, Josiah Child, David Hume, James Stuart, Richard Cantillon i Anne Robert Jacques Turgot. W tym okresie pojawiła się również polska myśl ekonomiczna o niebagatelnym znaczeniu w kształtowaniu postrzegania zjawisk gospodarczych, aktywności gospodarczej i przedsiębiorczości w Polsce. Głównymi przedstawicielami są: Andrzej Frycz Modrzewski, Jan Grodwagner, Stefan Garczyński, Józef Wybicki i Stanisław Wawrzyniec Staszic. Najważniejsze myśli poszczególnych reprezentantów przedstawiono w Tabeli 3.

---

⁵¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 89

⁵² Z. B. Romanow, op. cit., s. 29-30

⁵³ M. Bochenek, op. cit., s. 95-96

⁵⁴ R. Bartkowiak, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydanie II zmienione, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008, s. 31

⁵⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 134

Tabela 3. Najważniejsze myśli, hasła, i postulatory w zakresie przedsiębiorczości u merkantylistów, fizjokratów oraz prekursorów klasycznej myśli ekonomicznej

Przedstawiciele nurtu	Okres życia	Najważniejsze myśli, hasła, i postulatory przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości
Jan Kalwin	1509-1564 r.	Pochwała działalności bankierów, kupców i rzemieślników, działalności kredytowej i istnienia kapitału, ważna etyka działania i pielęgnowanie kultu pracy
Antonio Serra	XVI-XVII w.	Zwrócenie uwagi na wydajność ludności i jej kwalifikacje, zwłaszcza rzemieślników i kupców, pochwała pracowitości i zapobiegliwości, wzrost produkcji obniża koszty, ważna aktywna polityka państwa
Antoine de Montchretien	Ok. 1575-1621 r.	skrzętność obywateli sprzyja bogactwu narodu, krytyka pomijania problemu organizacji pracy całego społeczeństwa na rzecz koncentracji na zajęciach prywatnych
John Hales	Ok. 1516-1571	Pieniądze bodźcem przedsiębiorczości, zachęcanie do wspierania rozwoju przemysłownia
Thomas Mun	Ok. 1571-1641	Wspieranie wzrostu liczby ludności, upowszechnianie edukacji kupieckiej i rzemieślniczej oraz zwiększanie zatrudnienia, ważny rozwój drobnych zakładów
William Petty	1623-1687	Mínimalna płaca robotnicza, dbanie o zysk przedsiębiorców, praca podstawowym czynnikiem wartościotwórczym
Josiah Child	1630-1699	Domaganie się pełniejszej swobody w prowadzeniu handlu międzynarodowego, żądanie ustawowego regulowania stopy procentowej wspierającego zaciąganie pożyczek bankowych na prowadzenie działalności handlowej, zasoby ludzkie podstawą potencjału gospodarczego kraju, zalecanie zwiększenie podaży siły roboczej również pod przymusem wobec ubogich
Bernard de Mandeville	1670-1733	Sformułowanie zarysu koncepcji „niewidzialnej ręki rynku”, sprzeciwianie się ingerencji państwa (i innych instytucji) w aktywność gospodarczą społeczeństwa, zalecanie większych wydatków konsumpcyjnych, oszczędność szkodliwa dla gospodarki
David Hume	1711-1776	Wzrost wolności gospodarczej związany ze wzrostem wolności politycznej; nie utożsamianie kupców z przedsiębiorcami; nakaz ochrony rozwoju ludności i przemysłu, dostrzeganie pozytywnej roli działalności gospodarczej przedsiębiorców i kupców; akumulacja większych zasobów pieniądza zachęca do zwiększenia aktywności gospodarczej; kapitał przepływa do krajów o niskiej cenie siły roboczej
James Steuart	1712-1780	Na proces rozwoju gospodarczego wpływa nie tylko handel zagraniczny, ale prawo, obyczaje, jakość gleby, własność, klasy społeczne i geniusz narodu
Josiah Trucker	1711-1799	Człowiek kieruje się zawsze interesem osobistym, który może być spreczny z interesami społecznymi; rząd ma kierować interesami prywatnymi, aby sprzyjały dobru ogólnemu; popieranie rodzimej produkcji cłami ochronnymi; postulowanie tworzenia przez państwo warunków do szybkiego wzrostu ludności i zatrudnienia
Richard Cantillon	1680-1734	System rynkowy powinien być koordynowany przez działania producentów i konsumentów za pośrednictwem egoistycznego interesu osobistego; kluczowymi aktorami w gospodarce są przedsiębiorcy wywołujący efekty społeczne przewyższające osiągnięcia ingerencji państwa; można określić procesy dostosowawcze wywoływane przez zmiany zapotrzebowania, kosztów, technologii i innych czynników; wprowadzenie do literatury ekonomicznej terminów „przedsiębiorca” i „przedsiębiorstwo”, operowanie terminami „ryzyko” oraz „niepewność”; zawody i działania grożące niebezpieczeństwem powinny być opłacane stosownie do ponoszonego ryzyka; zajęcia wymagające dodatkowo zręczności muszą być opłacane jeszcze lepiej; niepewność co do zysku osiąganego przez przedsiębiorcę rekompensowana jest wyższymi zyskami, w każdej gospodarce ustala się samoczynnie taka liczba poszczególnych przedsiębiorców i zawodów, która zapewni równowagę na wszystkich rynkach; ponoszone ryzyko kieruje rozmieszczeniem przedsiębiorców w państwie; niepewność towarzyszy nie tylko działalności przedsiębiorców i rzemieślników, ale również artystów, lekarzy czy adwokatów
Sebastien le Prestre Seignur de Vauban	1633-1707	Postulowanie zmniejszenia obciążeń podatkowych nakładanych na rolnictwo; zalecanie wprowadzenia dziesięciny królewskiej od dochodów uzyskiwanych z wszelkiej działalności gospodarczej prowadzonej przez wszystkie klasy i warstwy społeczne; postulowanie likwidacji immunitetów chroniących właścicieli posiadłości ziemskich i duchowieństwo
Pierre le Pesant Sieur de Boisguillebert	1646-1714	promowanie priorytetowego traktowania rolnictwa, idei wolnego handlu i wolności gospodarczej oraz porządku naturalnego
Francois Quesnay	1694-1774	oparcie porządku społecznego na trzech rodzajach wolności – posiadania własności, gospodarowania i osobistej; uznanie, że źródłem bogactwa jest produkcja rolna; rozróżnianie trzech klas społecznych: właścicieli ziemi (króla oraz świeckich i duchownych posiadaczy gruntów rolnych), klasę produkcyjną (rolników) oraz klasę jałową (nieprodukcyjną), czyli rzemieślników, kupców, manufakturzystów (przemysłowców); postulowanie obciążenia podatkiem wyłącznie klasy

		właściciele ziemskich by zlikwidować inne podatki hamujące rozwój gospodarstwa krajowego i przedsiębiorczości; sformułowanie prawa każdego człowieka do prowadzenia działalności gospodarczej dla własnej korzyści; państwo nie powinno stosować żadnych nakazów i zakazów, ale likwidować wszelkie przywileje, m.in. monopole, zwolnienia podatkowe, premie eksportowe i dotacje, działające na szkodę innych jednostek, wyjątek stanowi rolnictwo, które należy otoczyć opieką ze strony państwa
Anne Robert Jacques Turgot	1727-1781	nierówność majątkowa jest rezultatem nierówności uzdolnień i umiejętności ich wykorzystania; wprowadzenie klasy kapitalistów i robotników; produktywność występuje we wszystkich gałęziach; zysk jest modyfikacją procentu, w którym uwzględnia się ryzyko i wynagrodzenie pracy przedsiębiorcy;
Andrzej Frycz Modrzewski	Ok. 1503-1572	pochwalanie pracowitości i głoszenie potrzeby zatrudnienia wszystkich rąk zdolnych do pracy; postulowanie ograniczeni przywilejów nie wypływających z pracy i zasług społecznych; walka o lepsze prawa dla mieszczan i poprawę doli chłopskiej i biednych, krytyka próżniactwa
Krzysztof Opaliński	1609-1655	domaganie się rozwoju rzemiosł i miast; postulowanie wprowadzenia czynszów zamiast pańszczyzny, krytyka lenistwa i złej edukacji młodzieży
Jan Grodwagner	1. poł. XVII w.	postulowanie wsparcia rozwoju rodzimego przemysłu, ograniczenie eksportu surowców i importu wyrobów gotowych
Mikołaj Kopernik	1473-1543	istotny silny i stabilny pieniądz, konieczny w rozwoju przedsiębiorczości a ostatecznie, kraju
Stefan Garczyński	1690-1755	poprawa położenia chłopstwa, wzrost efektywnego popytu z jego strony, rozszerzy rynek wewnętrzny na tyle, że nie będzie potrzebny eksport; postulowanie zatrudnienia biedoty zamiast dawania jałmużn oraz rozwijania szerokich robót publicznych; zachęcanie do inwestycji w obronę kraju, aby pobudzić wzrost produkcji krajowej i bogactwa narodowego
Józef Wybicki	1747-1822	postulowanie zwiększenia wolności osobistej (głównie chłopów), promowanie wzrostu liczby ludności, bogactwa kraju, handlu i przemysłu; poparcie nie tylko rolnictwa, lecz także manufaktur i handlu; zachęcanie do sprowadzania obcych rzemieślników a nie obcych wyrobów; dostrzeżenie znaczenia cyrkulacji, która wtórnie ożywia produkcję; postulowanie zakładania wielkich kompanii handlowych
Jan Ferdynand Nax	1736-1810	postulowanie rozwoju handlu i wszystkich działów produkcji; popieranie reform nadania chłopom wolności osobistej, rozwijanie pracowitości narodu
Antoni Ignacy Jacek Popławski	1739-1799	uznanie, że to rząd powinien gwarantować wolność i własność, oraz zachęcać i ułatwiać prowadzenie działalności gospodarczej; powinno się szczególnie wspierać rozwój rolnictwa, rzemiosła i handlu
Walerian Stroynowski	1759-1834	postulowanie poprawy położenia chłopów oraz popieranie rzemiosła przez państwo; krytyka ochrony celnej; państwo powinno nie przeszkadzać gospodarstwom indywidualnym oraz powinno likwidować bariery zwiększania majątku i osiągnięcia dobrobytu
Stanisław Wawrzyniec Staszic	1755-1826	upośledzenie miast przyczyną niedorozwoju kraju; postulowanie głębokich reform państwa: prawne zrównanie mieszczan i szlachty, mężczyzn i kobiet, podjęcie radykalnych reform oświaty, nadanie chłopom wolności oraz zastąpienie pańszczyzny czynszem; zalecanie protekcjonistycznej polityki państwa wobec przemysłu; zachęcanie do tworzenia bardziej efektywnych mniejszych gospodarstw rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: L. Chmielewska, *Myśl ekonomiczna kalwinizmu*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, September 2016, Vol. 19, No. 3, s. 40; T. A. Sumberg, *Antonio Serra: A Neglected Herald of the Acquisitive System*, “The American Journal of Economics and Sociology”, July 1991, Vol. 50, No. 3, p. 365-368; N. Panichi, *Useful and honourable. Notes towards a philosophy of political economy in the Traicé*, p. 115-127 [in:] F. Angeli (red.), *History of economic thought and policy*, 2017, 6(1), p. 115-127; T. Mun, *England's treasure by foreign trade. Or The balance of our foreign trade is the rule of our treasure*, Glasgow, M.DCC.LV., p. 1-8; W. Petty, *A Treatise of Taxes & Contributions*, London: Brooke 1769, p. 18-23; J. Child, *A new discourse of trade*, The fourth Edition, London 1770, p. 1-34, 86-109; M. Bochenek, op. cit., s. 76; E. Rotwein, *David Hume, Philosopher-Economist*, “The Southwestern Journal of Philosophy”, 1976, Vol. 7, No. 2, Hume Issue, summer, p. 117-134; J. Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, 1767, Vol. I, Vol. II, London: Printed for A. Millar, and T. Cadell, in the Strand, p. 1-639; J. Steuart, (ed. J. Steuart, his son), *The works, political, metaphysical, and chronological, of the late sir James Steuart of Coltness, Bart*, Vol. III., London 1805: Printed for T. Cadell and W. Davies, Strand, p. 1-467; J. Trucker, *Four tracts, together with two sermons, on political and commercial subjects*, Gloucester: Printed by R. Raikes and sold by J. Rivington, in St. Paul's Church-Yard, London M.DCC.LXXIV (1774); J. Trucker, *Treatise concerning Civil Government* in three parts, London: Printed for T. Cadell in the Strand, M.DCC.LXXXI (1781); R. Cantillon, *Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu*, (tłumaczenie oryginału pod red. W. Zawadzkiego), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 1938, s. 49-80; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 92, 205; W. Stankiewicz, *Historia myśli*

ekonomicznej, 1987, op. cit., s. 126, 142-146; M. Bochenek, op. cit., s. 67, 69, 87, 96-97, 113-117, 132, 134-135, 137, 140-141; H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 90-91; W. Stroynowski, *Ekonomika Powszechna Kraiowa Narodów*, w Warszawie w Drukarni Rządowej, 1816, s. 1-144; S. le Prestre de Vauban, *Projet D'une Dixme Royale*, Royaume de France, M.DCC.VII. (1707); F. Quesnay, *Pisma wybrane*, przeł. Barbara Janina Pietkiewiczówna ; przejrz. i przedm. opatrzył Zygmunt Pietkiewicz, Nakład Gebethnera i Wolffa, druk: W L. Anczyna i Spółki, Kraków 1928, s. 59, 97-119, 122, 127-128, 288-289, 259-303; A. F. Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, tłum. Cyprian Bazylik, Fundacja nowoczesna Polska, wolnelektury.pl, s. 3-187; K. Opaliński, *Satyry*, Nakładem K. Bartoszewicza, W drukarni A. Koziańskiego, Kraków 1884, s. 1-9, 17-21, 95-99, 122-124, 182-192; M. Kopernik, *Rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J. L. Decjusza Traktat o biciu Monety*, opracowanie J. Dmochowski, Nakład Gebethnera i Wolffa, Zakłady Drukarskie, F. Wyszynski i S-ka, Biblioteka Wyższej Szkoły Handlowej, Warszawa 1923, s. LXXV-LXXVIII, 55-63; S. Garczyński, *Anatomia Rzeczypospolitej-Polskiej Synom Oyczyzny ku przestrodze y poprawie tego Co z kluby wypadło*, Imprimatur Antonius Ostrowski, Cancellarius Cathedralis Cracovensis Custos et Officialis Generalis Varsaviensis, MDCCLIII (1753); J. F. Nax, *Wykład początkowych prawideł ekonomiki politycznej: : z przystosowaniem przepisów gospodarstwa narodowego do onego wydzwignienia i polepszenia, stosownie do aktualnego stanu, w którym rzeczy zostaią*, Druk: Korp: Kad., Warszawa, M.DCC.XC. (1790), s. 3-4 z przedmowy (brak numeracji stron w wydaniu), Wykład s. 1-15, 87-92, 286-287; Okresy życia ekonomistów, <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 19.10.2021), <https://www.britanica.com/biography/> (dostęp: 23.10.2021).

Jan Kalwin pochwalał wysoką aktywność rzemieślników, kupców i bankierów. Uznał potrzebę istnienia kredytu i kapitału. Surowa etyka i kult dobrej pracy torował drogę akumulacji kapitału i inwestycjom produkcyjnym. Tłumaczył on sens życia ludzkiego i możliwość zbawienia działaniem. To praca uszlachetniała człowieka, a zysk nie był ku temu przeszkodą.⁵⁶ Jego działalność protestancka przyczyniła się do wzrostu zainteresowania kulturowymi, zwłaszcza religijnymi determinantami rozwoju przedsiębiorczości.

Antonio Serra przedkładał produkcję rzemieślniczą nad rolniczą, dowodząc jej większej wydajności i łatwości w przewozie towarów. Uważał, że prawdziwym bogactwem kraju jest jego ludność i wysokie kwalifikacje rzemieślników i kupców. Podkreślał, że to wysiłek człowieka jest głównym czynnikiem bogacenia się kraju. Można zatem uznać, że dostrzegał wyjątkowość aktywnych ludzi, określanych później jako przedsiębiorczych. A. Serra zauważył, że zwiększanie rozmiarów produkcji prowadzi do obniżki kosztów. Uważał, że powyższe czynniki rozwoju przedsiębiorczości powinna wspierać aktywna polityka gospodarcza państwa.⁵⁷ Podobnie jak Hezjod, Ksenofont, czy Augustyn z Hippony, A. Serra dostrzegł znaczenie pracowitości (choć każdy z tych myślicieli w nieco innym zakresie). Akcentowanie znaczenia kapitału ludzkiego wraz z korzyściami dla państwa i jednostki mogło przyczynić się do zmiany postrzegania tegoż kapitału i do inwestycji w kwalifikacje i umiejętności ludności.

Antoine de Montchretien dowodził, iż bogactwo narodu wymaga skrętności jego obywateli i opiera się na rolnictwie i produkcji manufakturowej. Podkreślał on, że starożytni myśliciele pomijali problemy organizacji pracy całego społeczeństwa, koncentrując się na zajęciach prywatnych, gdyż dom powstał wcześniej niż królestwo, a więc rozpatrywanie zagadnień

---

⁵⁶ L. Chmielewska, op. cit., s. 40

⁵⁷ T. A. Sumberg, op. cit., s. 365-368

zarządzania domem wyprzedziło rozważania dotyczące zarządzania królestwem.⁵⁸ Następnym etapem ewolucji rozważań myślicieli były natomiast te poświęcone właśnie przedsiębiorstwom. Jak widać jeszcze w okresie merkantylizmu zastanawiano się nad tym jakie zajęcie jest ‘lepsze’, czy też ‘ważniejsze’ (tyle, że w tym okresie odnosiło się to do gospodarki, zaś we wcześniejszym, do jednostki). I mimo upływu lat oraz przyrostu różnych podejść naukowych do zagadnień ekonomicznych, ten problem nadal był rozważany.

John Hales uznał, że pieniądze są bodźcem działalności gospodarczej. Był on jednym z pierwszych orędowników idei uprzemysłowienia a szczególnie rozwoju rzemiosła.⁵⁹ Prawdopodobnie był to jeden z pierwszych myślicieli wskazujący na konieczność wspierania uprzemysłowienia kraju, zachęcający do rozwoju zwłaszcza rzemiosła. Jak się okazuje, jego następcy zdecydowanie chętnie powielali tą, jakże słuszną ideę.

Thomas Mun twierdził, że same pieniądze nie zaspokajają potrzeb ludzi, ale służą do pobudzania wytwórczości poprzez aktywizację ludności i uruchamianie istniejących zapasów.⁶⁰ Formułuje on wzorcowe kwalifikacje, jakie powinni posiadać idealni kupcy, gdyż to od ich umiejętności i handlu zagranicznego uzależnia bogacenie się narodu. Kładł nacisk na upowszechnianie edukacji kupieckiej i rzemieślniczej.⁶¹ Jest to zatem ponowny ukłon w stronę edukacji i poprawy kwalifikacji ludności. Dostrzeżenie w tym okresie znaczenia determinant edukacyjnych w rozwoju ludności, w tym przypadku na przykładzie kupców i rzemieślników, będących w tamtym okresie ucieleśnieniem drobnej przedsiębiorczości, wskazuje na postęp zarówno w ujęciu mikroekonomicznym, jak i makroekonomicznym.

William Petty był autorem pierwszej „obiektywnej” teorii wartości opartej na pracy, według której praca jest podstawowym czynnikiem wartościotwórczym. Według niego, płaca robotcza powinna kształtować się na poziomie utrzymania robotnika przy życiu, co gwarantuje uzyskanie zysku przedsiębiorcy.⁶² W okresie merkantylizmu obcy był aspekt etyczny, tak istotny chociażby w nurcie chrześcijańskim, co negatywnie wpływało na sytuację pracowników manufaktur. Przedsiębiorcy z kolei powoli i skutecznie zyskiwali uprzywilejowaną pozycję w gospodarce stając się ‘kapitalistami’.

Josiah Child domagał się pełniejszej swobody w prowadzeniu handlu międzynarodowego. Żądał on ustawowego regulowania stopy procentowej, ułatwiającego zaciąganie pożyczek bankowych na prowadzenie działalności handlowej. J. Child traktował zasoby ludzkie

---

⁵⁸ N. Panichi, op. cit., s. 115-127

⁵⁹ M. Bochenek, op. cit., s. 67

⁶⁰ Ibidem., s. 69

⁶¹ T. Mun, op. cit., s. 1-8

⁶² W. Petty, op. cit., s. 18-23

jako podstawę potencjału gospodarczego kraju. Podaż siły roboczej do rozwijających się manufaktur trzeba zwiększyć nawet przymusem wobec ubogich.⁶³ Stosunkowo podobne poglądy w zakresie przymusu pracy reprezentował św. Augustyn potępiający lenistwo. Istotne jest też dążenie J. Child'a do wprowadzenia ułatwień finansowych w założeniu i prowadzeniu działalności gospodarczej.

Bernard de Mandeville sformułował zarys koncepcji „niewidzialnej ręki rynku”, chociaż pojęcia tego nie używał. Zawarł ją w następujących słowach: „Podobnie jak szaleństwem jest stwarzać niepotrzebne zawody, tak też nieroztropnie jest zwiększać ponad potrzebę liczbę przedstawicieli danego zawodu. (...) proporcja liczbowa w każdym zawodzie ustala się sama i utrzymuje najlepiej wtedy, kiedy się nikt do niej nie wtrąca i nie miesza”.⁶⁴ Każdy zawód był swego rodzaju mikroprzedsiębiorstwem – początkowo wykonawcy poszczególnych zawodów produkcyjnych, czy usługowych rzadko bowiem pracowali w czyichś zakładach, częściej sami prowadzili przydomowy biznes. Inaczej sytuacja kształtowała się wraz z powstawaniem cechów, a następnie manufaktur. B. Mandeville sprzeciwiał się zatem ingerencji państwa (i innych instytucji) w aktywność gospodarczą społeczeństwa, co stało w opozycji chociażby do poglądów A. Serra'a.

Większość merkantylistów wierzyła, że indywidualna oszczędność jest korzystna dla kraju. Inaczej twierdził B. Mandeville, który zalecał większe wydatki konsumpcyjne, gdyż ożywiają one działalność gospodarczą i przynoszą korzyści gospodarce. Utrzymywał on, że oszczędność jest szkodliwa dla gospodarki, ponieważ obniża poziom popytu i zatrudnienia.⁶⁵

Wśród przedklasyków poglądy kształtowały się już nieco odmiennie. David Hume utrzymywał, że wzrost wolności gospodarczej jest związany ze wzrostem wolności politycznej. Co więcej, uważał on, że kraje przemysłowe mają większe szanse uzyskania nadwyżki eksportu nad importem niż kraje rolnicze. Nie był jednak zwolennikiem takiego podejścia. Nakazywał on ochraniać rozwój ludności i przemysłu, dostrzegając pozytywną rolę działalności gospodarczej przedsiębiorców i kupców (których nie utożsamiał z przedsiębiorcami). D. Hume zwrócił uwagę, że akumulacja większych zasobów pieniądza zachęca do zwiększenia aktywności gospodarczej. Kapitał bowiem przepływa do krajów o niskiej cenie siły roboczej.⁶⁶ Można zatem dostrzec, że również D. Hume badał determinanty polityczne w zakresie wolności gospodarczej, mimo to był pozytywnie nastawiony do ochrony przemysłu.

---

⁶³ J. Child, op. cit., s. 1-34, 86-109

⁶⁴ M. Bochenek, op. cit., s. 76

⁶⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 205

⁶⁶ E. Rotwein, op. cit., s. 117-134

James Steuart (znany również jako Sir James Denham-Steuart) dostrzegł, że na proces rozwoju gospodarczego wpływa nie tylko handel zagraniczny, ale prawo, obyczaje, jakość gleby, własność, klasy społeczne i geniusz narodu.⁶⁷ Tym samym, J. Steuart, jako jeden z nielicznych myślicieli, tak szeroko podszedł w sposób pośredni do uwarunkowań działalności gospodarczej, bardziej akcentując bowiem rozwój gospodarczy.

Podstawą wyjściową teorii ekonomicznej Josiaha Tucker'a była teoria motywacji działań gospodarczych – człowiek kieruje się zawsze interesem osobistym, który może być sprzeczny z interesami społecznymi. To rząd ma tak kierować interesami prywatnymi, aby sprzyjały one dobru ogólnemu. Uzasadnione są cła ochronne dla popierania rodzimej produkcji. J. Tucker postulował tworzenie przez państwo warunków do szybkiego wzrostu ludności i zatrudnienia.⁶⁸

Najsłynniejszym wizjonerem w obszarze przedsiębiorczości omawianego okresu był jednak Richard Cantillon. Do literatury ekonomicznej jako pierwszy wprowadził on terminy: „przedsiębiorca” i „przedsiębiorstwo”. Posługiwał się również określeniem: „ryzyko” oraz „niepewność”. Uważał, że zawody wymagające dłuższego okresu nauki by je wykonywać powinny być lepiej opłacane, a zawody grożące niebezpieczeństwem, jak np. marynarz i górnik, muszą być opłacane stosownie do ponoszonego ryzyka. Jeśli prócz pracy pod presją niebezpieczeństwa, potrzebna jest jeszcze zręczność, płaca musi być jeszcze wyższa. Jego zalecenia wyższych zarobków dla zawodów o wyższym ryzyku działania, mają swoje odniesienie do wynagrodzenia przedsiębiorcy ponoszącego wysokie ryzyko niepewności prowadzenia działalności gospodarczej. Według R. Cantillona codzienne wahania cen na rynku powodują niepewność co do zysku osiąganego przez przedsiębiorcę. Uważał, że w każdej gospodarce ustala się samoczynnie taka liczba poszczególnych przedsiębiorców i zawodów, która zapewnia równowagę na wszystkich rynkach. Nadmiar producentów prowadzi do bankructwa, a niedobór – zachęca do tworzenia nowych podmiotów. Twierdził też, że ponoszone ryzyko kieruje rozmieszczeniem przedsiębiorców w państwie. Niepewność towarzyszy nie tylko działalności przedsiębiorców i rzemieślników, ale również artystów, lekarzy czy adwokatów. R. Cantillon podzielił wszystkich mieszkańców państwa na dwie klasy: przedsiębiorców i ludzi płatnych, przy czym jedynie przedsiębiorcy pobierają wynagrodzenie niepewne.⁶⁹ Twórczą wizją R. Cantillona był system rynkowy koordynujący działania producentów i konsumentów za pośrednictwem egoistycznego interesu osobistego. Kluczowymi aktorami w tym samoregulującym się systemie byli

---

⁶⁷ J. Steuart, op. cit., s. 1-467

⁶⁸ Szerzej w dziełach tego autora: J. Trucker, *Four tracts...*, op. cit., 1774; J. Trucker, *Treatise concerning...*, op. cit., 1781

⁶⁹ R. Cantillon, op. cit., s. 49-80

przedsiębiorcy. W swej pogoni za zyskiem wywoływali oni efekty społeczne przewyższające te, które mogła osiągnąć ingerencja państwa. R. Cantillon zakładał istnienie konkurencyjnych rynków, na których przedsiębiorcy uganiają się za nabywcami na rynkach dóbr ostatecznego użytku i konkurują na rynkach czynników produkcji. Przy takich założeniach, był on w stanie określić procesy dostosowawcze wywoływane przez zmiany zapotrzebowania, kosztów, technologii i innych czynników.⁷⁰

R. Cantillon wzbogacił postęp w myśli ekonomicznej w wieloraki sposób, przy czym za najbardziej charakterystyczny uznaje się wprowadzenie nowej terminologii. Także podkreślane w literaturze przedmiotu wyjaśnienie zróżnicowania wynagrodzeń w zależności od ponoszonego ryzyka i niepewności, niebezpieczeństwa, czy wymagające specjalnych umiejętności lub wyeksponowanych cech stanowiło istotny punkt odniesienia dla dalszych rozważań i miało niebagatelny wpływ na postęp naukowy.

Sebastien le Prestre Seignur de Vauban zgłosił postulat zmniejszenia obciążeń podatkowych rolnictwa. Jeszcze bardziej oryginalny był jego pomysł wprowadzenia dziesięciny królewskiej od dochodów uzyskiwanych z wszelkiej działalności gospodarczej. Danina ta miała obejmować wszystkie klasy i warstwy społeczne. Postulował również likwidację immunitetów chroniących właścicieli posiadłości ziemskich i duchowieństwo.⁷¹ O ile pewna równość wobec prawa w rozważaniach de Vauban'a wynikała z pobudek gospodarczych, to podobne poglądy, ale z pobudek religijnych, pojawiły się już znacznie wcześniej w twórczości Seneki. Proponowane przez de Vauban'a daniny nałożone w równych wysokościach na wszystkie klasy oraz likwidacja przywilejów i immunitetów sprzyjałaby inicjowaniu działalności gospodarczej w różnych klasach oraz chociaż częściowo mogłyby wyrównywać szanse na sukces ówczesnych potencjalnych i już istniejących przedsiębiorców.

Pierre le Pesant Sieur de Boisguillebert promował priorytet dla rolnictwa jako kluczowego sektora gospodarki, idee wolnego handlu i wolności gospodarczej oraz porządek naturalny.⁷² W fizjokratyzmie, jako nurcie opartym na założeniach porządku naturalnego, idee wspierające i gloryfikujące rolnictwo stanowiły podstawę teoretycznych rozważań, ponieważ przyjmowano, że jedynie ziemia jest źródłem wartości dodanej. Dlatego też nie dziwi promowanie rolnictwa przez de Boisguillebert'a, prekursora tego nurtu. Na uwagę zasługuje także akcentowanie wolności gospodarczej, będącej podstawą fizjokratyzmu.

Według Francois Quesnaya, twórcy fizjokratyzmu, porządek społeczny opiera się na

---

⁷⁰ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 90-91

⁷¹ M. Bochenek, op. cit., s. 96; szerzej w. j. francuskim: S. le Prestre de Vauban, op. cit.

⁷² M. Bochenek, op. cit., s. 97

trzech rodzajach wolności – posiadania własności, gospodarowania i osobistej (hasło gospodarcze fizjokratów: własność, wolność, pewność).⁷³ F. Quesnay rozróżniał w społeczeństwie trzy podstawowe klasy: najważniejszą, czyli właścicieli ziemi (król oraz świeccy i duchowni posiadacze gruntów rolnych, którzy nie zajmują się uprawą ziemi, ale dokonali wstępnych inwestycji, bez których ziemia nie mogłaby być uprawiana, oni też otrzymują produkt czysty); klasę produkcyjną (rolnicy); oraz klasę trzecią, którą stanowią rzemieślnicy, kupcy, manufakturzyści (przemysłowcy). Ostatnia klasa jest klasą jałową (nieprodukcyjną), jako że nie dostarcza ona produktu czystego i może tylko „dodawać” bogactwa, pochodzące z produktu czystego. Klasie jałowej należy się jedynie wynagrodzenie za pracę. Mimo to, klasa ta może być użyteczna, gdyż jej konsumpcja pociąga zwiększenie produkcji rolnej.⁷⁴ Biorąc pod uwagę jak w poprzednich okresach rozwijała się myśl ekonomiczna, czyli koncentrowania rozważań na jednostce, następnie gospodarstwach domowych, później działalności rolnej, by powoli dostrzec potencjał w rzemiośle, handlu i przemyśle – oparcie nurtu na rolnictwie można uznać za specyficzny i ryzykowny punkt odniesienia. Ostatecznie fizjokratyzm się nie przyjął się powszechnie, ale niewątpliwie wprowadził do dyskusji ciekawy punkt widzenia i odcisnął piętno na kierunkach dalszych rozważań.

Z koncepcji, że źródłem bogactwa jest produkcja rolna, wyrastał fizjokratyczny postulat wprowadzenia „jedynego podatku” obciążającego wyłącznie klasy właścicieli ziemskich, którzy otrzymują produkt czysty. Fizjokraci sądzili, że obciążając jedyne ich zdaniem realne źródło bogactwa zlikwidują inne podatki hamujące rozwój gospodarstwa krajowego i przedsiębiorczości.⁷⁵ Ta koncepcja skazana była na klęskę.

W fizjokratyzmie, naturalnym prawem każdego człowieka jest możliwość prowadzenia działalności gospodarczej dla własnej korzyści. Interes osobisty stanowi bowiem ideę przewodnią gospodarowania. Celem działalności gospodarczej jest dążenie do osiągnięcia jak największych efektów poprzez możliwie najmniejsze nakłady (to błędne rozumowanie zostało później poprawione). Z czasem prawidłowość tę nazwano zasadą gospodarności.⁷⁶

W systemie fizjokratycznym jednostka potrafi wybrać najkorzystniejsze dla siebie zajęcie. Pełna wolność dotyczy produkcji oraz handlu. Państwo nie powinno stosować żadnych nakazów i zakazów, ale likwidować wszelkie przywileje, m.in. monopole, zwolnienia podatkowe, premie eksportowe i dotacje, działające na szkodę innych jednostek. Wyjątek stanowiło

---

⁷³ F. Quesnay, op. cit., s. 59, 122, 127-128

⁷⁴ Ibidem, s. 97-119, 288-289

⁷⁵ Ibidem, s. 259-303

⁷⁶ M. Bochenek, op. cit., s. 114

rolnictwo, które należało otoczyć opieką ze strony państwa. F. Quesnay zlekceważył to, że kraj rolniczy w efekcie rozwoju gospodarczego staje się w coraz większym stopniu krajem przemysłowym oraz, że poza rolnictwem także powstaje nowa wartość.⁷⁷

Anne Robert Jacques Turgot uważał, że nierówność majątkowa jest rezultatem nierówności uzdolnień i umiejętności ich wykorzystania. Część ludzi oszczędza i akumuluje środki niezbędne do wszczęcia wielkiej produkcji. Inni mają do zaoferowania tylko swoje ręce i umiejętność ich używania, a więc wynajmują się właścicielom kapitału. A. R. J. Turgot uzupełnia zatem fizjokratyczny podział społeczeństwa wprowadzając dodatkowo kapitalistów i robotników. Pozwala mu to rozciągnąć pojęcie produkcyjności na wszystkie gałęzie. Nie tylko rolnictwo, lecz i przemysł jest źródłem produktu czystego. Zysk jest, według A. R. J. Turgota, modyfikacją procentu, w którym uwzględnia się ryzyko i wynagrodzenie pracy przedsiębiorcy.⁷⁸ Uważał on, że aby właściciel kapitału chciał angażować go do działalności produkcyjnej, musi uzyskać zwrot wkładów oraz odpowiedni zysk jako wynagrodzenie za ryzyko, pracę i przemysłność. Zysk ten musi być wyższy od dochodu z działalności rolniczej, gdyż stanowi on źródło powiększania przedsiębiorstwa.⁷⁹ Pogląd ten jest zatem zbliżony do tez uzasadniających wyższe zyski przedsiębiorcy, głoszonych przez R. Cantillona.

W okresie XVI i XVII w. również część polskiej myśli ekonomicznej skupiała się na rozwoju krajowej przedsiębiorczości i tworzyła zręby wiedzy o tym zagadnieniu. Przedstawiciele polskiego mieszczaństwa i szlachty postulowali w tym czasie m.in. o naprawę systemu pieniężnego i skarbu państwa, specjalizację produkcji, wzrost zatrudnienia, wspieranie krajowego przemysłu, transportu i handlu zagranicznego; krytykowali oni lichwę, monopole cechowe i zbytek.⁸⁰ Niekorzystna sytuacja międzynarodowa w Polsce XVIII w. odbiła się ujemnie na wewnętrznej polityce kraju. Próby jego ratowania zakończyły się klęską. Zduszone od wieku miasta, słaby handel i produkcja manufakturowa nie pozwoliły burżuazji sięgnąć po władzę. System poddaństwa i pańszczyzny utrudniał rozwój rolnictwa. Ówczesne prądy myślowe często podkreślały szczególną sytuację naszego kraju.⁸¹ Z powodu słabości gospodarczej Polski i niekorzystnych uwarunkowań na arenie międzynarodowej, polscy myśliciele skupiali uwagę głównie na poszukiwaniu sposobów poprawy tej sytuacji. Dlatego też postulaty polskich naukowców niezwykle trafnie oceniających zarówno potencjał, jak i zagrożenia dla kraju były do siebie zbliżone.

---

⁷⁷ Ibidem, s. 113, 115, 117

⁷⁸ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 142-143

⁷⁹ M. Bochenek, op. cit., s. 132

⁸⁰ M. Bochenek, op. cit., s. 87

⁸¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 144

Andrzej Frycz Modrzewski pochwalał pracowitość (podobnie jak Augustyn, J. D. Szkot, czy A. Serra) i potrzebę zatrudnienia wszystkich rąk zdolnych do trudu (niczym chociażby u J. Child'a). Ideałem było dla niego państwo pracowitych i oszczędnych obywateli, w którym ograniczone są przywileje nie wypływające z pracy i zasług społecznych. A. F. Modrzewski walczył o lepsze prawa dla mieszczan i o poprawę doli chłopskiej i biednych. Co więcej podkreślał również znaczenie edukacji już od najmłodszych lat, w tym konieczność nauczania przez rodziców swoich dzieci „niepróżnowania”⁸², tj. tego, co charakteryzuje osoby przedsiębiorcze, wyróżniającej się aktywności.

Krzysztof Opaliński w formie satyr analizował problemy ówczesnej Polski. Zwracał on uwagę na złą sytuację chłopów. Zauważył, że państwu większe korzyści przynoszą miasta niż wsie, domagał się zatem zwłaszcza rozwoju rzemiosł i miast. Postulował wprowadzenie czynszów zamiast pańszczyzny. Dostrzegał przy tym niewłaściwą w Polsce edukację młodzieży, krytykował postępujące lenistwo oraz postulował poprawę praworządności w kraju.⁸³ Słabością kraju były w szczególności nierozwijane miasta. Brak stanowczych działań w tym obszarze ograniczał również rozwój przedsiębiorczości chociażby ze względu na brak kreowania popytu przez zubożałych mieszczan. Podobnie do A. F. Modrzewskiego zwracał uwagę na cechy personalne społeczeństwa – szkodliwe lenistwo.

Jan Grodwagner w celu zapewnienia krajowi dodatniego bilansu handlowego postulował wsparcie rozwoju rodzimego przemysłu, ograniczenie eksportu surowców i importu wyrobów gotowych⁸⁴ wskazując na to, że lepiej jest najpierw zainwestować więcej, ale wytworzyć własną technologię i manufaktury dające zatrudnienie w kraju, niż sprowadzać gotowy produkt wspierając tym samym produkcję zagraniczną.

Mikołaj Kopernik był zwolennikiem silnego i stabilnego pieniądza, który jest konieczny w rozwoju handlu, rzemiosła, rolnictwa, nauki i sztuk pięknych; a w konsekwencji całego kraju.⁸⁵ Stabilna waluta stanowi bowiem istotną determinantę działalności gospodarczej.

Stefan Garczyński uważał natomiast, że poprawa położenia chłopstwa, wzrost efektywnego popytu z jego strony, rozszerzy rynek wewnętrzny na tyle, że nie będzie potrzebny eksport. S. Garczyński głosił potrzebę zatrudnienia biedoty zamiast dawania jałmużny. Postulował on nawet rozwinięcie szerokich robót publicznych. Proponował inwestycje w obronę kraju,

---

⁸² A. F. Modrzewski, op. cit., s. 3-187

⁸³ K. Opaliński, s. 1-9, 17-21, 95-99, 122-124, 182-192

⁸⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 92

⁸⁵ M. Kopernik, op. cit., s. LXXV-LXXVIII, 55-63

które przyniosą wzrost produkcji krajowej i bogactwa narodowego.⁸⁶ Poglądy S. Garczyńskiego stanowią bardziej etyczną wersję przymusu pracy wobec ubogich J. Child'a – ponieważ argumentował przydział pracy zastąpieniem jałmużny. Istotnie wspierał poprawę sytuacji chłopstwa merytorycznie ją uzasadniając. Również aktywizacja gospodarcza w postaci organizacji robót publicznych, czy inwestycji w obronę kraju jest godna podziwu i stanowi przejaw zdrowego rozsądku, bystrości w rozeznaniu sytuacji kraju i myślenia przyszłościowego.

Józef Wybicki pragnął przekonać szlachtę do przyjęcia reform mających zwiększyć wolność osobistą (głównie chodziło o chłopów), a tym samym spowodować wzrost liczby ludności, bogactwa kraju, handlu i przemysłu, jednakże próby okazały się bezskuteczne. Uważał, że popierać należy nie tylko rolnictwo, lecz także manufaktury i handel. Należy kraj odgradzać od obcej konkurencji i raczej przyciągać obcych rzemieślników niż sprowadzać obce wyroby. J. Wybicki dostrzegł znaczenie cyrkulacji, która wtórnie ożywia produkcję. Postulował więc zakładanie wielkich kompanii handlowych.⁸⁷

Podobnie do J. Wybickiego, Jan Ferdynand Nax pragnął rozwoju czterech filarów: rolnictwa, rękodzieła (rzemiosła), handlu i moralności („rzetelności Narodu”). On też rozumiał konieczność podniesienia z upadku rolnictwa i popierał reformy, zwłaszcza tworzenie szkół rolniczych i nadanie chłopom wolności osobistej, wskazywał także na konieczność pobudzania pracowitości w narodzie.⁸⁸ Co więcej, postulował niczym nieograniczoną wolność handlu i kupiectwa (w tym brak ceł i podatków).⁸⁹ Myśliciele polscy słusznie dostrzegali potencjał do rozwoju kraju w poprawie sytuacji chłopów, a także w prowadzeniu polityki ‘wędkii’, nie zaś ‘rybki’. Niestety, jak czas pokazał, postulaty te zostały wysłuchane za późno.

Antoni Ignacy Jacek Popławski uznał, że rząd powinien gwarantować wolność i własność, a także zachęcać oraz ułatwiać prowadzenie działalności gospodarczej. Państwo powinno szczególnie wspierać rozwój rolnictwa, rzemiosło i handel.⁹⁰

Walerian Stroynowski z kolei przedstawił postulat poprawy położenia chłopów oraz popierania rzemiosła przez państwo, jak również ostro krytykował ochronę celną. Jego zdaniem państwo powinno nie przeszkadzać gospodarstwom indywidualnym oraz powinno likwidować bariery zwiększania majątku i osiągnięcia dobrobytu.⁹¹

Joachim Litawor Chreptowicz zastosował w praktyce idee fizjokratyczne we własnych

---

⁸⁶ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 126; szerzej: S. Garczyński, op. cit.

⁸⁷ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 145-146

⁸⁸ J. F. Nax, op. cit., s. 3-4 z przedmowy (brak numeracji stron w wydaniu), Wykład s. 1-15, 87-92

⁸⁹ Ibidem, s. 286-287

⁹⁰ M. Bochenek, op. cit., s. 134

⁹¹ W. Stroynowski, op. cit., s. 1-144

dobrach, przeprowadzając reformę stosunków włościańskich. Obejmowała ona zniesienie poddaństwa, nadanie chłopom wolności osobistej, zastąpienie pańszczyzny przez pracę najemną oraz założenie hamerni i hut żelaznych.⁹² Pokazuje to, że naukowcy poświęcali się nauce o działalności ryzykując nawet własnymi dobrami.

Stanisław Wawrzyniec Staszic jako przyczynę niedorozwoju kraju uznał upośledzenie miast. Ratunkiem miała być głęboka reforma państwa: prawne zrównanie mieszczan i szlachty, mężczyzn i kobiet, podjęcie radykalnych reform oświaty, nadanie chłopom wolności oraz zastąpienie pańszczyzny czynszem. Uzdrowienie rolnictwa warunkowało rozwój całej gospodarki. Rozumiał on znaczenie wolności, własności i pracowitości. Jednocześnie proponował rozwój przemysłu, wspierany przez protekcyjną politykę państwa oraz tworzenie – jako bardziej efektywnych – mniejszych gospodarstw rolnych.⁹³

W okresie powstawania doktryn merkantylistycznych, fizjokratycznych i początków ekonomii klasycznej myśli wielkich naukowców zwróciły się w stronę prowadzenia działalności gospodarczej, czy to głównie rzemiosła, manufaktur i handlu w merkantylizmie, czy też rolnictwa w fizjokratyzmie. Zaczęto dostosowywać rozważania do potrzeb organizacji coraz większych przedsięwzięć. Pojawiały się dylematy co do roli państwa w tworzeniu i rozwoju przedsiębiorstw, zaś z drugiej strony analizowano, jaki rodzaj działalności gospodarczej przyniesie większe korzyści państwu. Powszechnie uważano, że poziom i stopa wzrostu działalności gospodarczej zależą głównie od ilości posiadanego pieniądza.

1.3. Ekonomia klasyczna i jej schyłek oraz niemiecki romantyzm ekonomiczny a przedsiębiorczość

W Wielkiej Brytanii, za życia Adama Smitha, pełno było walk klasowych, tworzenia się fortun kupców i manufakturzystów, dyskusji nad podatkami, cłami, cenami.⁹⁴ W układzie tym, do głosu dochodził przedsiębiorca, posiadający kapitał pozwalający organizować produkcję na nieznaną dotąd skalę. Chłoptwo i rzemieślnicy ulegali pauperyzacji stając się źródłem taniej siły roboczej dla dynamicznie rozwijającego się przemysłu.⁹⁵

Ekonomia klasyczna to właściwie pierwszy naukowy nurt w ekonomii. Za jego początek

---

⁹² M. Bochenek, op. cit., s. 137

⁹³ M. Bochenek, op. cit., s. 140-141

⁹⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 153

⁹⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 116

uznawany jest rok wydania przełomowego dzieła A. Smitha „*Badania nad naturą i przyczynami bogactwo narodów*”. Szkoła ta podkreślała znaczenie indywidualizmu gospodarczego i ograniczonej roli państwa. W kręgu zainteresowań ekonomii klasycznej znajdowały się przede wszystkim: produkcja oraz tworzenie i podział wartości.

To właśnie wraz z nadejściem A. Smitha i ekonomii klasycznej dostrzeżono, że poziom i stopa wzrostu działalności gospodarczej zależą również od czynników realnych: ilości siły roboczej, bogactw naturalnych, dóbr kapitałowych i instytucjonalnej struktury gospodarki.⁹⁶

Szkoła historyczna mająca właściwie narodowy charakter w Niemczech, rozwinęła się w XIX w. Nawiązanie do romantyzmu wywodzi się z pochodzenia tej szkoły, od filozofii okresu romantyzmu. Stała w opozycji do ekonomii klasycznej.

W węższym zakresie przeanalizowano w pracy również wpływ nurtu socjalizmu na teorie przedsiębiorczości. Jest to nurt opierający się na wspólnocie majątkowej, domniemanej równości i centralnym sterowaniu gospodarką.

Głównymi przedstawicielami badanego okresu w zakresie przedsiębiorczości są: A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say, F. List, G. von Schmoller, W. Sombart, M. Weber i K. Marks. Natomiast wśród przedstawicieli polskiej myśli ekonomicznej najważniejsze wnioski wysunął F. F. Skarbek. Najistotniejsze myśli poszczególnych reprezentantów przedstawiono w Tabeli 4.

Tabela 4. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty w zakresie przedsiębiorczości u klasyków oraz przedstawicieli niemieckiego romantyzmu

Przedstawiciele nurtu	Okres życia	Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przyczyniające się do zmian postępowania i rozwoju przedsiębiorczości
Adam Smith	1723-1790	zalecanie liberalizmu jako najlepszego sposobu działania; handel wewnętrzny jako najważniejszy ze wszystkich rodzajów działalności gospodarczej; dostrzeżenie błędu fizjokratyzmu, tj. traktowania klasy rzemieślników, przemysłowców i kupców jako klasy całkowicie bezpłodnej i nieprodukcyjnej; tłumaczenie rozwoju i funkcjonowania społeczeństwa przez zachowanie jednostki - społeczeństwo to zbiór jednostek ludzkich, charakter społeczeństwa – to suma cech pojedynczego osobnika; stworzenie koncepcji <i>homo oeconomicus</i> , tj. przypisanie człowiekowi troski o interes własny i dążenie do maksymalizacji korzyści z podejmowanych działań; egoizm i interes własny dostrzegane są zwłaszcza w działalności gospodarczej; sformułowanie „niewidzialnej ręki rynku”, tj. sploty indywidualnych działań ludzkich układają się w ogólny rozwój całego społeczeństwa; samodzielne ustalanie przez człowieka najlepszego dla siebie celu gospodarczego i sposobu jego osiągnięcia; niezbędne zapewnienie pełnej swobody działania; interes osobisty rozwija się swobodnie w warunkach wolności, co zapewnia najbardziej racjonalne działanie gospodarcze; interes osobisty dominującym motywem działalności gospodarczej człowieka; sformułowanie zasady dążenia człowieka do osiągnięcia maksimum celu za pomocą minimum środków; dostrzeżenie konieczności badania zachowania jednostek; źródłem bogactwa narodu jest praca ludzka; dokonanie podziału pracy na produkcyjną i nieprodukcyjną; państwo powinno tworzyć sprzyjające warunki do prowadzenia działalności gospodarczej, ale samo nie powinno prowadzić działalności gospodarczej ze

⁹⁶ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 77

		względu na niegospodarność; krytyka monopolu i przedsiębiorstw zrzeszeniowych; uznanie, że postęp gospodarczy zależy m.in. od wielkości i efektywności siły roboczej, struktury instytucjonalnej, czy też rozmiarów akumulacji kapitału
David Ricardo	1722-1823	Zachęcanie do akumulacji i dążenia do wysokich zysków; wiara w potęgę konkurencji, zakładanie doskonałej przenośności zasobów i pełnego wydatkowania dochodów; założenie, że pogoń za zyskiem jest prawidłowością i należy tworzyć dla niej warunki; uznanie, że kapitaliści przenoszą swoje kapitały z zajęć mniej zyskowych do bardziej zyskowych biorąc przy tym pod uwagę nie tylko korzyści majątkowe; popieranie korzystnej roli Anglii jako „fabryki świata”; zalecanie by rząd pozostawił sprawy handlu zagranicznego przedsiębiorczości prywatnej; sprzeciwianie się polityce samowystarczalności żywnościowej kraju; opowiadanie się za polityką uprzemysłowienia; głoszenie konieczności zapewnienia swobody decyzji przedsiębiorczości prywatnej; różnicowanie trzech grup społecznych: kapitalistów, robotników i właścicieli ziemskich, przy czym za najważniejszych uznanie kapitalistów
Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi	1773-1842	krytykowanie koncentracji własności i mechanizmu konkurencji; dostrzeżenie negatywnych skutków postępu technicznego, który prowadzi do ruiny producentów drobnotowarowych
Jean Baptiste Say	1767-1832	docenienie roli przedsiębiorcy jako organizatora produkcji, korzystającego z pożytecznego kapitału; uznanie przemysłu wartości tj. przemysłowości człowieka, połączonej z działaniem czynników dostarczonych przez przyrodę i kapitał za czynnik sprawczy; dostrzeżenie roli przedsiębiorcy jako czwartego czynnika produkcji; każdy rodzaj przemysłu zwiększa użyteczność danym rzeczom; dostrzeżenie w procesie produkcji czynnika ludzkiego (przemysłowcy) i rzeczowego (narzędzia); stwierdzenie, że płaca przedsiębiorcy to wynagrodzenie za usługi świadczone przez posiadacza zdolności organizacyjnych, kierowniczych i zarządzających; dostrzeżenie braku konieczności posiadania przez przedsiębiorcę kapitału; podkreślanie pożyczania przez kapitalistów narzędzi i innych środków przedsiębiorcom; uznanie każdej pracy przynoszącej efekt użyteczny, otrzymującej na rynku cenę za produkcyjną
John Stuart Mill	1806-1873	odizolowanie działalności gospodarczej od innych sfer aktywności człowieka; dzielenie dochodu na procent i czysty zysk przedsiębiorcy; dostrzeżenie ryzyka w działaniu przedsiębiorcy; propagowanie indywidualnego doskonalenia się, samospełnienia społeczeństwa, uznawania praw kobiet, dostrzeganie pozytywnej roli konkurencji
Wawrzyniec Surowiecki	1769-1827	powiązanie wzrostu liczebności ludzi z podziałem pracy i wzrostem zatrudnienia i doskonalenia się; rolnictwo i przemysł wzbogacają kraj; uznanie rzemiosła jako możliwą dźwignię rozwoju kraju; dostrzeżenie ryzyka, że konkurencja kapitalistyczna zrujnuje drobnych wytwórców i ograniczy chłonność rynku wewnętrznego; zalecanie liberalizmu gospodarczego przy jednoczesnym poparciu krajowej produkcji rolnej i przemysłowej
Fryderyk Florian Skarbek	1792-1866	uznanie koncentracji przedsiębiorstw za przyczynę ubóstwa; działalność gospodarza jest podporządkowana zaspokajaniu potrzeb; uznanie, że żywiołowe decyzje inwestycyjne kapitalistów powodują wzrost gospodarczy; uznanie najważniejszą gałęzią gospodarki rolnictwa, a jego zacofanie przyczyną niedorozwoju miast; postulowanie likwidacji stosunków feudalnych, szczególnie poddaństwa chłopów; zalecanie ochrony interesów mniejszych zakładów rzemieślniczych, firm kupieckich oraz małych gospodarstw rolnych; za istotne cechy w narodzie uznanie pracowitości, oszczędności, ale także dobroczynności, kultury i tradycji narodowych
Karol Fryderyk Libelt i August Cieszkowski	1807-1875 1814-1894	głoszenie potrzeby organizowania kas oszczędnościowych, rozwoju ochronek i szkół, wspierania rozwoju przemysłu i rzemiosła
Józef Maria Hoene-Wroński	1776-1853	uznanie pracy za przykrość, i za racjonalne unikanie jej; stwierdzenie konieczności wykonywania jedynie ilości pracy niezbędnej do zaspokojenia potrzeb
C. H. de Saint-Simon	1760-1825	uznanie, że władzę w państwie w zakresie gospodarki sprawować powinni przemysłowcy, zaś w sprawach nauki, kultury i sztuki – uczeni
Pierre Joseph Proudhon	1809-1865	zalecanie utworzenia banku narodowego, który zapewniłby robotnikom darmowy, bezpłatny kredyt i pożyczki na rozwinięcie własnej działalności gospodarczej
Friedrich List	1789-1846	zalecanie tworzenia przez państwo zakładów przemysłowych ważnych z punktu widzenia rozwoju gospodarczego (przemysł ciężki); zalecanie rozwoju oświaty, zachęcanie do przełamywania tradycji gospodarczych; sprzeciwienie się wobec traktowania pracowników umysłowych jako nieprodukcyjnych; uznanie, że lepiej jest wprowadzić wysokie cła ochronne i początkowo ponosić straty na pozyskiwaniu wartości, aby w przyszłości uzyskać wysoki poziom rozwoju potencjału produkcyjnego oraz niezależność przemysłową; wyróżnienie pięć głównych stadiów rozwoju: 1) stan dzikości; 2) stadium pasterstwa; 3) stadium rolnictwa; 4)

		stadium rolniczo-przemysłowe; 5) stadium rolniczo-przemysłowo-handlowe; zalecanie dostosowania polityki rządu do potrzeb poszczególnych etapów rozwoju; dostrzeżenie, że potencjał produkcyjny opiera się również na „kapitale duchowym narodu”; postulowanie ochrony przemysłu
Gustaw Friedrich von Schmoller	1838-1917	wskazywanie potrzeby analizy zjawisk gospodarczych łącznie z pozostałymi zjawiskami życia społecznego; zerwanie z koncepcją <i>homo oeconomicus</i> ; rozpatrywanie działalności gospodarczej człowieka na tle wszystkich innych jego działań i zachowań w procesie rozwoju dziejowego, więzi rodzinnych i społecznych prowadzących do coraz bardziej skomplikowanych instytucji prawnych, administracyjnych, kulturalnych, religijnych, itp.; wprowadzenie pojęcia „organów”, tj. instytucji wynikających z więzi społecznych
Werner Sombart	1863-1941	dostrzeżenie znaczenia psychiki jednostek gospodarczych w rozwoju społeczno-gospodarczym; demonizowanie roli przedsiębiorczości; rozwinięcie koncepcji ducha gospodarczego, jako istoty ustroju społeczno-gospodarczego; powiązanie ducha przedsiębiorczości z: roztropnością, mądrością, sprytem, dzielnością (tj. obowiązkowością, porządnością i oszczędnością), czynnością i wolnością od idealizmu; dostrzeżenie znaczenia zdolności organizacyjnych wśród czynników kształtujących postawy społeczeństwa i klimat epoki
Karl Bücher	1847-1930	rozpatrywanie pięciu systemów pracy wytwórczej: 1) działalność domową, 2) pracę najemną, 3) pracę rzemieślniczą, 4) system nakładczy, 5) pracę fabryczną
Max Weber	1864-1920	wprowadzenie pojęcia „typu idealnego”; negowanie wartości konstrukcji myślowej <i>homo oeconomicus</i> , dojście do konstrukcji <i>homo feudalisis</i> i <i>homo capitalisticus</i> ; uznanie działania gospodarczego jako działania społecznego
Arthur Spiethoff	1873-1957	rozważanie stylu gospodarczego danej epoki; uznanie za styl gospodarowania charakterystycznych postaw osób i wspólnot
Karol Marks	1818-1883	uznanie za głównego aktora gospodarki kapitalisty; stwierdzenie, że kapitaliści, dążąc do osiągnięcia korzyści w sposób racjonalny i wyrachowany, kierują się ku wyniszczeniu; krytykowanie kapitalizmu; wyróżnienie przyczyn fluktuacji działalności gospodarczej; uznanie periodycznych fluktuacji za wrodzone cechy systemu oparte na działaniach kapitalistów
Charles Battelheim	1913-2006	popieranie idei walki klas, upatrując w młodzięży czynnik zdolny zdynamizować przemiany

Zródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 2*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 19-23, 40-41, 104-168, 339-340, 431-436, 466-481; D. Ricardo, *Zasady ekonomii politycznej i podatowania*, z ostatniego wydania angielskiego przełożyła M. Bornsteinowa, G. Gebethner i Spółka, Biblioteka Wyższej Szkoły Handlowej, Warszawa 1919, s. VII, 172-186; R. E. Stewart, *Sismondi's Forgotten Ethical Critique of Early Capitalism*, „Journal of Business Ethics”, Aug. 1984, Vol. 3, No. 3, p. 227-233; J. S. Mill, *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania w filozofii społecznej*, Tom drugi, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1966, s. 491-547; W. Surowiecki, *Wybór pism*, Wyboru dokonali i wstępem opatrzyli: Joanna Grzywicka i Aleksander Łukaszewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, s. 5; W. Surowiecki, *O upadku przemysłu i miast w Polsce. Wybór pism*, Wyboru dokonał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył P. Szymaniec, Ośrodek Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 79-307; F. F. Skarbek, *Elementarne zasady gospodarstwa narodowego*, Tom I, Nakładem N. Glucksberga, Warszawa 1820, s. 1-13, 123-126; F. F. Skarbek, *Gospodarstwo narodowe stosowane, czyli zasady nauki gospodarstwa narodowego, zastosowane do praktyki*, Nakładem Henryka Natansona, Warszawa 1860, s. 96-109, 118, 121, 152, 256; W. M. Simon, *History for Utopia: Saint-Simon and the Idea of Progress*, „Journal of the History of Ideas”, Jun. 1956, Vol. 17, No. 3, p. 321-322; P. J. Proudhon, *Property is theft!*, (ed. By I. McKay), AK Press, Edinburgh, Oakland, Baltimore 2011, s. 229-233, 283-286; D. Levi-Faur, *Friedrich List and the Political Economy of the Nation-State*, „Review of International Political Economy”, Spring 1997, Vol. 4, No. 1, p. 165, 167; W. O. Henderson, *Friedrich List Economist and Visionary 1789-1846*, Frank Cass, London 1983, p. 145-165; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 153, 156, 168-170, 226, 228, 230-231, 268, 282, 432, 437-438; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 116, 124-125, 135, 138-139, 154-155, 201, 415; H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 77, 111-112, 167-168, 206-207, 258, 289, 301-303; M. Bochenek, op. cit., s. 146-148, 155, 214; Z. B. Romanow, op. cit., s. 62, 79, 89; T. Veblen, *G. von Schmoller's Economics*, „The Quarterly Journal of Economics”, Nov. 1901, Vol. 16, No. 1, p. 69-93; W. Sombart, *Żydzi i życie gospodarcze*, (tłum. M. Brokmanowa), Nakładem spółki wydawniczej warszawskiej, Skład główny w księgarni E. Wendego i S-ki, Warszawa 1913, s. 158-165, 279; S. Thieme, *Spiethoff's Economic Styles: a Pluralistic Approach?*, „Economic Thought”, 2018, 7:1, p. 1-20; Okresy życia ekonomistów, <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 19.10.2021), <https://www.britannica.com/biography/> (dostęp: 23.10.2021).

Pierwszy omawiany w badanym okresie historycznym ekonomista, Adam Smith, był na tyle szeroko odczytany w literaturze z zakresu nauk społecznych i humanistycznych, że dokonał ich syntezy w jednym dziele. Miał on szeroką wizję współzależności w społeczeństwie. Należy podkreślić, że zajmował się ważnymi powiązaniem wielu płaszczyzn społeczeństwa, które dzisiaj stanowią przedmiot badań: ekonomistów, politologów, socjologów, historyków i filozofów.⁹⁷

A. Smith uważał wszystkie przepisy prawne i system opieki państwa nad handlem zagranicznym i przemysłem za szkodliwe.⁹⁸ Liberalizm jest bowiem najlepszym sposobem działania.⁹⁹ Co więcej, twierdził, że handel wewnętrzny jest najważniejszy ze wszystkich rodzajów działalności gospodarczej, ponieważ w handlu tym ten sam kapitał nosi największy dochód i daje najwięcej pracy mieszkańcom kraju.¹⁰⁰ A. Smith dostrzegł błąd fizjokratyzmu, tj. traktowanie klasy rzemieślników, przemysłowców i kupców jako klasę całkowicie bezpłodną i nieprodukcyjną.¹⁰¹ Zatem kolejnym postępowaniem w identyfikowaniu i badaniu czynników kształtowania przedsiębiorczości jest wskazanie negatywnych skutków wprowadzanych aktów prawnych na działalność gospodarczą oraz pozytywnych przy wprowadzeniu liberalizmu. Nadanie wartości, pracy rzemieślników, przemysłowców i kupców zamknęło obszar sporu odnośnie produktywności reprezentantów wymienionych grup.

„Ojciec ekonomii” tłumaczył rozwój i funkcjonowanie społeczeństwa przez zachowanie jednostki. Społeczeństwo jest tylko zbiorem jednostek ludzkich, a jego charakter – sumą cech pojedynczego osobnika. Siły napędowe społeczeństwa można poznać zastanawiając się nad motywami działania jednostki.¹⁰² Tak wyraziste wskazanie istotności zachowania w badaniach ekonomicznych było swoistym przełomem dającym w późniejszym okresie pole do współpracy ekonomistów z przedstawicielami innych nauk. Również zainteresowanie motywacjami działania jednostek, w tym zwłaszcza przedsiębiorców, istotnie wpłynęło na dalszy rozwój nauk ekonomicznych w zakresie przedsiębiorczości.

A. Smith przypisał człowiekowi troskę o interes własny i dążenie do maksymalizacji korzyści z podejmowanych działań. Egoizm i interes własny występują zwłaszcza w działalności gospodarczej.¹⁰³ Upatrywał on w tak ujętej naturze ludzkiej czynnik porządkujący cały rozwój społeczny. Dzieje się to za sprawą „niewidzialnej ręki”, kiedy to sploty indywidualnych działań

---

⁹⁷ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 111-112

⁹⁸ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 2*, op. cit., s. 137

⁹⁹ Ibidem, s. 104-168

¹⁰⁰ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 1*, op. cit., s. 431-436, 466-481

¹⁰¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 168-170

¹⁰² Ibidem, s. 156

¹⁰³ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 1*, op. cit., s. 19-23

ludzkich, układają się w ogólny rozwój całego społeczeństwa. Na tych rozważaniach stworzył on słynną koncepcję *homo oeconomicus*. W systemie A. Smitha człowiek samodzielnie ustala najlepszy dla siebie cel gospodarczy, który zamierza realizować, a także sposób osiągnięcia tego celu.¹⁰⁴ Niezbędne jest zapewnienie mu pełnej swobody działania. Zasada interesu osobistego zespala się z zasadą gospodarczości. Interes osobisty rozwija się swobodnie w warunkach wolności, co zapewnia najbardziej racjonalne działanie gospodarcze.¹⁰⁵ Podkreślanie przez A. Smith'a istoty wolności jednostki, braku ograniczeń gospodarczych w jej funkcjonowaniu oraz tego, że niezamierzone efekty społeczne jej działalności są skuteczniejsze niż ukierunkowane rządowe działania dało impuls dalszym rozważaniom nad indywidualizmem poznawczym i ekonomią polityczną.

Koncepcję interesu osobistego autor *Bogactwa Narodów* oparł na trzech założeniach metodologicznych:

- zasadzie egoizmu, powiązanej z zasadą gospodarności,
- zasadzie indywidualizmu poznawczego,
- twierdzeniu zgodności interesu jednostki z interesem ogólnospołecznym.

Interes osobisty, interpretowany jako egoizm, A. Smith traktował jako podstawowy motyw działalności gospodarczej człowieka. Inny motyw, którym może kierować się człowiek to motyw altruistyczny, ale interes osobisty jest pobudką dominującą. A. Smith twierdził, że prowadząc działalność gospodarczą, człowiek dąży do osiągnięcia maksimum celu za pomocą minimum środków. Zasada ta została przez niego błędnie sformułowana, prawidłowo mówi ona o działającym ekonomicznie człowieku, który albo wytyczony cel usiłuje osiągnąć poprzez najmniejszy nakład, albo poświęca określony środek dla osiągnięcia możliwie największego subiektywnie uznanego efektu. Co więcej, tak ujmowaną zasadę gospodarczości można traktować jako atrybut wszelkiego działania, nie tylko w sferze gospodarczej.¹⁰⁶

A. Smith doszedł do wniosku, że postęp gospodarczy zależy m.in. od wielkości i efektywności siły roboczej, struktury instytucjonalnej, czy też rozmiarów akumulacji kapitału.¹⁰⁷ Uważał on, że największe korzyści osiągają jednostki i społeczeństwo, gdy istnieją przedsiębiorstwa indywidualne, działające w warunkach wolnej konkurencji. Dlatego też państwo powinno tworzyć sprzyjające warunki do prowadzenia działalności gospodarczej jednostek, a nie krępować

---

¹⁰⁴ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 2*, op. cit., s. 40-41

¹⁰⁵ M. Bochenek, op. cit., s. 146

¹⁰⁶ Ibidem, s. 146-148

¹⁰⁷ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 206-207

ich aktywności. Państwo ma wykonywać przy tym niezbędne obowiązki: zapewnienie bezpieczeństwa i sprawnego wymiaru sprawiedliwości, oraz zapewnienie niezbędnych instytucji publicznych i infrastruktury.¹⁰⁸ Z uwagi na niegospodarność, państwo nie powinno posiadać swoich przedsiębiorstw. Jednocześnie krytycznie odnosił się do monopolii (zakłócają wolny rynek) i przedsiębiorstw zrzeczeniowych, gdyż brakuje w nich motywu interesu osobistego i przedsiębiorczości.¹⁰⁹ Jednocześnie wskazuje, że we wspólnocie ludzkiej wykształciły się liczne pozytywne cechy, takie jak: właściwość postępowania, roztropność, życzliwość, sprawiedliwość i dobroczynność.¹¹⁰ Okazuje się zatem, że to czynnik ludzki stanowi źródło bogactwa narodu, którego ważnym, chociaż nie w pełni dostrzeganym przez A. Smitha składnikiem jest gospodarność jednostek i inne cechy charakteru, zwłaszcza osób zakładających i prowadzących własną działalność gospodarczą. Restrykcje i monopole zakłócają funkcjonowanie gospodarki osłabiając w społeczeństwie zmysł przedsiębiorczości. Natomiast wzrostowi gospodarczemu sprzyjają również ilość i jakość siły roboczej oraz struktura instytucjonalna wskazując na kolejne rodzaje determinant przedsiębiorczości.

Można przypuszczać, że przy tak rozległej wiedzy i wielu poruszanych wątkach A. Smith nie był w stanie wystarczająco szeroko uchwycić istoty działania człowieka, jego przedsiębiorczego umysłu i aktywności, bez których sama praca, czy sam kapitał nie przyniosłyby odpowiedniego efektu (w swoim dziele zwrócił mu na to uwagę zarówno B. Say, jak i D. Ricardo). Można więc powiedzieć, że przedsiębiorcy ze swoimi motywami, postępowaniem i efektami dla gospodarki stawali się powoli czynnikiem o istotnym, choć jeszcze nie wystarczająco docenianym, znaczeniu w procesie rozwoju gospodarczego poszczególnych państw i ich stopniowym bogaceniu. Przegląd literatury klasycznej w kontekście przedsiębiorczości jest o tyle trudny, że w tym okresie główne zainteresowanie powstających nauk ekonomicznych obejmowało właśnie bogacenie się państw, rozkładanie się zysków, definiowanie wartości itd., a przedsiębiorczość stanowiła raczej tło tych treści – bez osób przedsiębiorczych bowiem nie powstałyby manufaktury, wielkie fabryki, międzynarodowe koncerny.

Cztery dziesięciolecia po ukazaniu się *Bogactwa narodów* tworzył David Ricardo, który dostrzegał postępową rolę przedsiębiorców kapitalistycznych w rozwoju gospodarczym. Co ciekawe, D. Ricardo zwrócił uwagę na szerszy kontekst wyboru zawodu przez kapitalistów – przenoszą oni bowiem swoje kapitały z mniej zyskowego do bardziej zyskowego zajęcia, ale

---

¹⁰⁸ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 2*, op. cit., s. 339-340

¹⁰⁹ M. Bochenek, op. cit., s. 155

¹¹⁰ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 124-125

biorą przy tym pod uwagę nie tylko korzyści majątkowe. Mogą np. zrezygnować z części zysków i wybrać takie zajęcie, które będzie bardziej bezpieczne, czyste, czy np. mniej uciążliwe w wykonaniu niż to o większej zyskowności.¹¹¹ D. Ricardo dostrzegał korzyści w pogoni za zyskiem, zachęcał też do ułatwiania tego procesu. Mimo poparcia dla dążenia do maksymalnego zysku zwracał on również uwagę na inne determinanty wyboru ścieżki rozwoju osobistego. Nie ograniczał się zatem w swych spostrzeżeniach do jednej możliwości, starał się patrzeć szerzej na analizowane problemy.

W opinii D. Ricardo, dla Anglii korzystna jest rola „fabryki świata” i dlatego rząd powinien pozostawić sprawy handlu zagranicznego przedsiębiorczości prywatnej.¹¹² Stanowczo sprzeciwiał się przy tym polityce samowystarczalności żywnościowej kraju, opowiadał się też za polityką uprzemysłowienia. D. Ricardo głosił tezy o konieczności zapewnienia swobody decyzji przedsiębiorczości prywatnej. Rząd nie powinien bowiem ingerować w decyzje kapitalistów. Jest to zatem kolejny ekonomista wskazujący na potrzebę rozszerzania wolności gospodarczej i dążenia do uprzemysłowienia kraju.

D. Ricardo rozróżniał trzy grupy społeczne: kapitalistów, robotników i właścicieli ziemskich¹¹³. Najważniejsza z nich, kapitałiści, to producenci, kierownicy i najważniejsi aktorzy na scenie. Spełniają istotne funkcje dla gospodarki: przyczyniają się do skutecznej alokacji zasobów przesuując swój kapitał do dziedzin przynoszących najwyższe przychody, zaś przez oszczędzanie i inwestowanie dają oni początek wzrostowi gospodarczemu. Co ciekawe, współcześni mu ekonomiści klasyczni uważali działalność klasy posiadaczy ziemi za szkodliwą dla wzrostu i rozwoju wyłaniającego się społeczeństwa przemysłowego.¹¹⁴ Jest to zatem pogląd w zakresie najważniejszych grup społecznych (kapitałiści) bliski R. Cantillon’a, który wskazywał przedsiębiorców. Wydaje się, że mimo rozbieżności, obu tym naukowcom chodziło o ten sam cel – wskazać osoby najważniejsze dla rozwoju gospodarki i społeczeństwa, odpowiedzialne za rozwój gospodarczy.

Natomiast Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi za przedmiot ekonomii politycznej przyjmował człowieka, nie zaś bogactwo narodu. Upatrywał on podstawowej wady gospodarki kapitalistycznej w koncentracji własności i mechanizmie konkurencji. W jego opinii postęp techniczny prowadzi do ruiny producentów drobnotowarowych przekształcając ich w proletariuszy poszukujących pracy. Powoduje to zaostrzenie sytuacji ekonomicznej i społecznej.

---

¹¹¹ D. Ricardo, *Zasady ekonomii politycznej i podatkowania*, z ostatniego wydania angielskiego przełożyła M. Bornsteinowa, G. Gebethner i Spółka, Biblioteka Wyższej Szkoły Handlowej, Warszawa 1919

¹¹² D. Ricardo, op. cit., s. 172-186

¹¹³ D. Ricardo, op. cit., s. VII

¹¹⁴ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 167-168

Sismondi nie godził się na złe traktowanie pracowników, czy słabiej radzących sobie pracodawców. W jego opinii rząd powinien chronić słabszych przez silniejszymi i przed skutkami ułomności rynków.¹¹⁵ Niebagatelne jest tutaj wskazanie problemu z jakim borykali się drobni przedsiębiorcy w konfrontacji z rozwojem wielkich przedsiębiorstw oraz coraz powszechniejszym postępowaniem technicznym.

Istotny wkład w rozwój idei klasycznych w obszarze przedsiębiorczości miał Jean Baptiste Say, który prowadził własną działalność gospodarczą i mógł poznać to zjawisko na własnym przypadku. Założył on na prowincji małą przędzalnię bawełny, sprowadził wydajne maszyny z Anglii, przezwyciężył różne trudności, poznając pracę od robotnika fizycznego do przedsiębiorcy zatrudniającego setki ludzi.¹¹⁶ Nic dziwnego więc, że w jego systemie ekonomicznym tak zaszczytne miejsce zajmuje przedsiębiorca jako organizator produkcji, korzystający z pożyczonego kapitału. J. B. Say był dumny z tego, że był wychowany w handlu i mógł wnieść praktyczne doświadczenie do spraw publicznych i nauki, jakim nie zawsze dysponują administratorzy i literaci.¹¹⁷ Jest to kolejny wybitny ekonomista, który docenił rolę przedsiębiorcy. Wśród jego osiągnięć na szczególną uwagę zasługuje oddzielenie kapitału od przedsiębiorcy ze wskazaniem, że można być przedsiębiorcą nie posiadając własnych środków. Możliwość pożyczania niezbędnych środków to szczególna stymulanta przedsiębiorczości dostrzeżona i podkreślana również w obecnych czasach.

J. B. Say uważał, że A. Smith nie miał racji twierdząc, że czynnikiem sprawczym wartości jest praca ludzka. Zdaniem J. B. Saya był to przemysł, dowodził bowiem, że wartość zawdzięczamy działaniu pracy lub raczej przemyślności człowieka, połączonej z działaniem czynników dostarczonych przez przyrodę i kapitał.¹¹⁸ J.B. Say dostrzega rolę przedsiębiorcy jako czwarty czynnik produkcji.¹¹⁹ Zdefiniowany przez niego przemysł to działanie sił fizycznych i umysłowych człowieka, uczestniczących w procesie produkcji, tj. w wytwarzaniu użyteczności będących prąźródłem wartości. Nazywa więc on rolnictwo przemysłem rolnym, rzemiosło i produkcję fabryczną – przemysłem rękodzielniczym, handel – przemysłem handlowym. Każdy z tych przemysłów nadaje przyjętym rzeczom wyższą wartość, to znaczy zwiększa ich użyteczność. Co więcej, czynnik ludzki w procesie produkcji nazywa przemysłowcami, zaś rzeczowy – narzędziami. To nazewnictwo maskuje pozycję społeczną klas. Przemysłowcami są bowiem zarówno robotnicy w fabrykach, na roli i w handlu, jak i organizatorzy produkcji –

---

¹¹⁵ R. E. Stewart, op. cit., s. 227-233

¹¹⁶ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 138

¹¹⁷ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 226, 228

¹¹⁸ Ibidem, s. 228

¹¹⁹ Z. B. Romanow, op. cit., s. 62

przedsiębiorcy. Znikają kapitaliści. J. B. Say własny przykład życiowy uogólnia na całe społeczeństwo kapitalistyczne – był przecież robotnikiem i był także przedsiębiorcą, potrzebne środki pożyczył, a otrzymywał zysk zarówno jako robotnik, jak i organizator-przedsiębiorca.¹²⁰ J. B. Say wskazywał na cechy ludzkie – przemysłowość – nie zaś samą pracę, jako taką, jako czynnik sprawczy wartości. Powoli nawiązywanie w badaniach ekonomicznych do cech charakteru jednostki nabierze rozpędu.

Praca, kapitał i szeroko pojmowana natura, są ze sobą powiązane w procesie wytwarzania użyteczności przez wzajemne świadczenie usług, które uzasadniają otrzymywanie w zamian dochodów. J. B. Say „rehabilituje” w ten sposób pracę nauczyciela, działalność organizatora, administratora i, oczywiście, przedsiębiorcy-menedżera.¹²¹ J. B. Say, zaraz po A. Smith’cie, uzasadnił sens działania i tworzenia wartości ostatniej już grupy zawodów (usługodawcom). Każda praca posiadająca na rynku cenę, będąca dla kogoś użyteczną, jest bowiem produkcyjna.

John Stuart Mill uważał, że człowiek gospodarujący kieruje się odmiennymi motywami w życiu gospodarczym niż w innych dziedzinach życia. Z tego powodu można odizolować działalność gospodarczą od innych sfer aktywności człowieka. W jego opinii postępowanie w życiu gospodarczym podporządkowane jest dążeniu do osiągnięcia maksimum bogactwa przy minimalnym użyciu środków. Z celem gospodarczym J.S. Mill zespolił sposoby realizacji tego celu¹²², czyli reprezentował w zakresie celów poglądy spójne z A. Smithem. Rozważania w zakresie rozróżnienia sfer człowieka na gospodarczą i pozagospodarczą sprzyjały badaniom, wskazując chociażby na możliwość badania elementów wspólnych, jak i różnicujących te sfery np. w zakresie wykazywanych przez jednostki motywów, czy cech.

J. S. Mill dochód dzielił na procent i czysty zysk, czyli zysk przedsiębiorcy. Ten ostatni rodzaj dochodu stanowi konieczne wynagrodzenie za pracę przedsiębiorcy i związane z nią ryzyko.¹²³ Co więcej, usiłował wpłynąć na sytuację w kraju tak, aby społeczeństwo i gospodarka stały się mniej zainteresowane biznesem dla biznesu, a więcej sztuką indywidualnego doskonalenia się, samospelnienia.¹²⁴ Mill uznawał prawo kobiet do wyboru preferowanego przez nie zawodu (nie zaś przyjmowania jedynie roli żony i matki) oraz dostrzegał pozytywną rolę konkurencji zarówno w rozwoju gospodarczym, jak i w kształtowaniu społeczeństwa (eliminacja gnuśności, próżności i tępoty w narodzie).¹²⁵ Ponownie (poczynając od J. D. Szkot’a)

---

¹²⁰ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 230-231

¹²¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 139

¹²² M. Bochenek, op. cit., s. 196

¹²³ Ibidem, s. 201

¹²⁴ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 258

¹²⁵ J. S. Mill, op. cit., s. 491-547

wskazano na ryzyko jako uzasadnienie wysokich zarobków przedsiębiorców. Warte uwagi jest również zainteresowanie J. S. Mill'a wolnością wyboru, sztuką doskonalenia się oraz osiągnięcia samospełnienia, co biorąc pod uwagę piramidę potrzeb Masłowa, wskazuje na troskę o najwyższą formę spełnienia człowieka jako indywiduum.

Również polska myśl ekonomiczna w pierwszej połowie XIX wieku zawierała ważne myśli istotne w rozważaniach o przedsiębiorczości. Przykładowo, Wawrzyniec Surowiecki uznał, że wraz ze wzrostem liczebności ludzi, odkrywane są kolejne potrzeby z których wyrasta podział pracy w społeczności, a to powoduje, że zwiększa się liczba zatrudnionych, zaś przemysł doskonali się¹²⁶.

W. Surowiecki wycofał się ze swojej początkowej krytyki ustroju cechowego, aby uznać, iż rzemiosło także może być dźwignią rozwoju kraju. Obawiał się on jednak, że konkurencja kapitalistyczna rujnując drobnych wytwórców ogranicza chłonność rynku wewnętrznego. Co więcej doceniał on rolę kupców. Pozostał zatem liberałem, mimo, że popierał krajową produkcję rolną i przemysłową.¹²⁷ Podobnie jak C. S. de Sismondi obawiał się on losu drobnych przedsiębiorców, z tą różnicą, że W. Surowiecki wskazywał na przyczynę leżącą w kapitalistach, zaś ten drugi dostrzegał problem w postępie technologicznym.

Fryderyk Florian Skarbek przyczyny ubóstwa widział w koncentracji przedsiębiorstw. W jego ujęciu działalność gospodarcza jest podporządkowana zaspokajaniu potrzeb.¹²⁸ Wzrost gospodarczy dokonywał się samoczynnie za sprawą żywiołowych decyzji inwestycyjnych kapitalistów. Uważał, że zacofane rolnictwo prowadzi do niedorozwoju rzemiosł i miast.¹²⁹ Postulował likwidację stosunków feudalnych, szczególnie poddaństwa chłopów, zabezpieczenie własności i prawa użytkowania ziemi.¹³⁰ Dostrzegał powiązania występujące między rolnictwem, produkcją i handlem.¹³¹ Wskazywał na potrzebę ochrony interesów mniejszych zakładów rzemieślniczych, firm kupieckich oraz małych gospodarstw rolnych. Zauważył on, że ważną rolę w historii i gospodarce narodu odgrywają nie tylko pracowitość i oszczędność, ale także dobroczynność, kultura i tradycje narodowe.¹³² Spostrzeżenia F. F. Skarbka można rozumieć dwojako, z jednej strony faworyzował rolnictwo, zaś z drugiej dostrzegał, że bez unowocześnienia tej gałęzi gospodarki Polska nie jest w stanie rozwijać innych gałęzi i zaspokajać

---

¹²⁶ W. Surowiecki, *Wybór pism*, 1957, op. cit., s. 5

¹²⁷ W. Surowiecki, *O upadku przemysłu i miast w Polsce. Wybór pism*, 2014, op. cit., s. 79-307

¹²⁸ F. F. Skarbek, *Elementarne zasady gospodarstwa narodowego*, op. cit., s. 1-13

¹²⁹ F. F. Skarbek, *Gospodarstwo narodowe stosowane...*, 1860, op. cit., s. 118

¹³⁰ Ibidem, s. 96-109, 121, 152, 256

¹³¹ F. F. Skarbek, *Elementarne zasady gospodarstwa narodowego*, op. cit., s. 123-126

¹³² M. Bochenek, op. cit., s. 214

potrzeb społeczeństwa. On również wskazywał na potrzebę ochrony drobnej przedsiębiorczości. W swych analizach dostrzegał istotę cech osobowości jednostki w rozwoju gospodarczym narodu oraz wpływ kultury i tradycji, które stanowią także determinanty przedsiębiorczości. Mimo upływu czasu, ponownie w polskiej myśli ekonomicznej pojawiały się także postulaty poprawy sytuacji chłopów.

Karol Fryderyk Libelt i August Cieszkowski głosili potrzebę organizowania kas oszczędnościowych, rozwoju ochronek i szkół, wspierania rozwoju przemysłu i rzemiosła.¹³³ Jest to symboliczne wskazanie znaczenia szkół i ówczesnych przedszkoli w dynamizacji rozwoju kraju i wspieraniu jego uprzemysłowienia. Wsparcie w opiece nad dziećmi żeby większa część społeczeństwa mogła podjąć się pracy zawodowej ułatwiało znalezienie rąk do pracy, zaś odpowiednio przygotowana edukacja w szkołach przyczyniała się do kształtowania mądrych i wykwalifikowanych obywateli.

Józef Maria Hoene-Wroński rozwija własną, psychologiczną interpretację działalności gospodarczej człowieka. Praca jest w jego ujęciu przykrością, a stąd wynika wniosek, że racjonalne jest jej unikanie. Ponieważ jednak praca jest konieczna do zaspokojenia potrzeb, to człowiek dąży do osiągnięcia tego celu przy zastosowaniu tylko niezbędnej ilości pracy.¹³⁴ Jest to ciekawa interpretacja pracy w życiu człowieka, wyjaśniająca dlaczego wysokie świadczenia socjalne sprzyjają niechęci do poszukiwania pracy.

Warto wspomnieć w tym podrozdziale również o koncepcjach socjalistycznych, w tym utopijnych, romantyzmie historycznym i marksizmie. Przedstawicielami idei socjalistycznych są Claude Henri de Saint-Simon i Charles Fourier.

C. H. de Saint-Simon uważał, że władzę w państwie w zakresie gospodarki sprawować powinni przemysłowcy, zaś w sprawach nauki, kultury i sztuki – uczeni.¹³⁵ Wskazanie grup społecznych, które najlepiej nadawałyby się do kierowania wybranymi sektorami działalności rządowej stanowi ważne spostrzeżenie, zwłaszcza, gdy zauważy się brak skuteczności i logiki, w decyzjach podejmowanych przez osoby, które nie posiadają wystarczającej wiedzy, umiejętności i doświadczenia w danym zakresie. Natomiast ograniczanie własności prywatnej i wycofanie prawa dziedziczenia likwiduje w społeczeństwie motywację do pracy i potrzebę rozwoju, w tym w zakresie samorealizacji i przedsiębiorczości, sprzyjając negatywnym tego konsekwencjom.

Pierre Joseph Proudhon uważał, że panuje „władza pieniądza”, którą należy zlikwidować

---

¹³³ Z. B. Romanow, op. cit., s. 89

¹³⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 282

¹³⁵ W. M. Simon, op. cit., s. 321-322

poprzez utworzenie banku narodowego, który zapewniałby robotnikom darmowy, bezpłatny kredyt i pożyczki na rozwinięcie własnej działalności gospodarczej. Bilety wymiany banku (bony) nie będą wymienialne na złoto, gdyż bank nie będzie miał własnych kapitałów. Klienci banku zobowiązują się przyjmować bony jako środek płatniczy za swoje towary. Próba utworzenia takiego banku nie zdała egzaminu.¹³⁶ Był to bardzo utopijny projekt, ale sama próba stworzenia systemu wsparcia rozwijania działalności gospodarczej, mimo jej nierealnego charakteru jest godna pochwały.

W okresie romantyzmu w Europie rozwijał się kierunek historyczny, który objął zwłaszcza Niemcy. Dokonano wtedy przewartościowania zasad życia społecznego i politycznego. Jego główny twórca, Friedrich List uważał, że protekcyjnistyczna polityka państwa obok tradycyjnego ujęcia powinna obejmować także tworzenie zakładów przemysłowych ważnych z punktu widzenia rozwoju gospodarczego (przemysł ciężki). Istotne znaczenie ma też rozwój oświaty, przygotowującej kadry fachowców.¹³⁷ Podobnie więc jak polscy naukowcy wskazał on na edukację jako ważny element rozwoju przemysłu i gospodarki.

F. List był przeciwny traktowaniu pracowników umysłowych jako nieprodukcyjnych. Ludzie nauki, sztuki, są „producentami potencjału wytwórczego” zaś pomyślność narodu jest tym większa, im bardziej rozwinięte są jego siły wytwórcze. Z tego punktu widzenia lepiej jest wprowadzić wysokie cła ochronne i początkowo ponosić straty na pozyskiwaniu wartości, aby w przyszłości uzyskać wysoki poziom rozwoju potencjału produkcyjnego oraz niezależność przemysłową.¹³⁸ Stanowisko F. Lista odnośnie produkcyjności pracowników umysłowych powieślało podejście chociażby J. B. Say’a.

F. List wyróżnił pięć głównych stadiów rozwoju: 1) stan dzikości; 2) stadium pasterstwa; 3) stadium rolnictwa; 4) stadium rolniczo-przemysłowe; 5) stadium rolniczo-przemysłowo-handlowe. Trzy pierwsze rozwijały się najlepiej przy polityce wolnego handlu. Później należało podchodzić do działalności rządu bardziej ostrożnie, żeby nie było monopolu narodu z potężnym przemysłem, najlepiej było wprowadzić cła „wychowawcze” chroniące słaby rodzimy przemysł.¹³⁹ Jak widać, wskazane stadia są ściśle związane ze stanem rozwoju działalności gospodarczej wskazując na jej dominujący charakter.

Zdaniem F. Lista potencjał produkcyjny opiera się nie tylko na zasobach materialnych (w

---

¹³⁶ P. J. Proudhon, op. cit., s. 229-233, 283-286

¹³⁷ Z. B. Romanow, op. cit., s. 79

¹³⁸ D. Levi-Faur, op. cit., s. 165, 167

¹³⁹ W. O. Henderson, op. cit., s. 145-165

tym – zasobach pracy), lecz także na „kapitale duchowym narodu”. Historia dowiodła ogromnego znaczenia religii, wprowadzenia monogamii, zniesienia niewolnictwa i poddaństwa, upowszechnienia prywatnej własności ziemi, udoskonalenia transportu oraz wykorzystania różnych wynalazków i odkryć. F. List postulował ochronę głównie przemysłu, który będzie pobudzać rozwój rolnictwa i pozostałych działów gospodarki.¹⁴⁰ Jest to zatem nieco odmienne podejście niż np. w fizjokratyzmie, czy polskiej myśli, gdzie zakładano raczej, że to ochrona rolnictwa i jego rozwój pobudzi rozwój przemysłu i innych dziedzin. Ważne jest też odniesienie do ‘kapitału duchowego’, co jest bezpośrednim wskazaniem takich determinant rozwoju gospodarczego, w tym poszczególnych sektorów gospodarki, jak religijnych, kulturowych, demograficznych, historycznych, prawnych, technologicznych itd.

Gustaw Friedrich von Schmoller zerwał z koncepcją *homo oeconomicus* i rozpatrywał działalność gospodarczą człowieka na tle wszystkich innych jego działań i zachowań w procesie rozwoju dziejowego, więzi rodzinnych i społecznych prowadzących do coraz bardziej skomplikowanych instytucji prawnych, administracyjnych, kulturalnych, religijnych, itp. Wskazał zatem powiązanie działalności gospodarczej z innymi aktywnościami jednostek oraz uwypuklił znaczenie kolejnych determinant tak rozumianej przedsiębiorczości, zwłaszcza instytucjonalnych. Ponadto wprowadził do obiegu pojęcie „organów”, tj. instytucji wynikających z więzi społecznych. Takimi organami są gospodarstwa rodzinne, siedliska ludzkie, gospodarka wspólnot i gospodarka państwowa. Podejście to pozwala tworzyć szeroką panoramę rozwoju takich instytucji społecznych, jak podział pracy, własność prywatna, rozwarstwienie klasowe i przedsiębiorczość. W tych dociekaniach socjologia z reguły dominuje nad ekonomią.¹⁴¹

Werner Sombart powiązał ducha przedsiębiorczości z jednością następujących cech: roztropność, mądrość, spryt, dzielność (tj. obowiązkowość, porządność i oszczędność), czynność i wolność od idealizmu oraz dostrzegł zdolności organizacyjne, które zaczynają dominować wśród czynników kształtujących postawy społeczeństwa i klimat epoki.¹⁴² Klimat ten uznaje za zdeterminowany przez określoną psychikę charakterystyczną dla postaw jednostek gospodarczych, kształtującą ducha epoki, która wywiera decydujący wpływ na całokształt życia społeczno-gospodarczego. Ponownie zatem cechy osobowości zostały wskazane jako determinanty przedsiębiorczości, zarówno w formie prowadzenia działalności gospodarczej, jak i ogólnie postaw. Istotne jest wskazanie, że nie można badać gospodarki izolując ją od zjawisk społecznych.

---

¹⁴⁰ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 154-155

¹⁴¹ T. Veblen, *G. von Schmoller's Economics*, op. cit., s. 69-93

¹⁴² W. Sombart, op. cit., s. 158-165, 279

Zgodnie ze stadialnym rozwojem gospodarki Karl Bücher rozpatrywał pięć systemów pracy wytwórczej: 1) działalność domową, 2) pracę najemną, 3) pracę rzemieślniczą, 4) system nakładczy, 5) pracę fabryczną.¹⁴³ Podobnie jak u F. Lista wskazane stadia rozwoju są ściśle związane z sektorami działalności gospodarczej.

Max Weber wprowadził typ idealny, który jest konstrukcją pojęciową, złożoną z zespołu cech nie występujących w empirii, a więc nie będącą zwykłym uogólnieniem obserwowanych cech danego zjawiska. Za idealny typ nie można jednak uznać *homo oeconomicus*, przypominający raczej zwykłe uogólnienie „gatunkowe” i prosty typ empiryczny. M. Weber negując wartość konstrukcji myślowej *homo oeconomicus*, dochodzi do innych konstrukcji w rodzaju *homo feudalis* czy też *homo capitalisticus*.¹⁴⁴

Działanie gospodarcze stanowi, według M. Webera, rodzaj działania społecznego, które można scharakteryzować jako: 1) celowo-racjonalne, realizujące cel w pewnych warunkach ograniczających; 2) wartościująco-racjonalne, tj. posiadające pewną wartość etyczną, religijną itp.; 3) uczuciowe, a więc związane z pewnymi stanami emocjonalnymi; 4) tradycyjne, czyli płynące z doświadczenia i przyzwyczajień. Taka czteroelementowa struktura działania gospodarczego i społecznego może być przydatna do konstrukcji idealnego typu, służącego do badania procesu społeczno-gospodarczego.¹⁴⁵ Jego charakterystyka działalności gospodarczej pozwalała lepiej zrozumieć jego następcom czym właściwie ona jest i jak wspierać jej rozwój.

Arthur Spiethoff pisał, że teoria ekonomiczna jest odzwierciedleniem pewnego realnego stylu gospodarczego danej epoki i sama w sobie zawiera elementy tego stylu. Mamy tu do czynienia z innym wariantem „typu idealnego” i „ducha gospodarczego”, jako jeszcze jednej konstrukcji myślowej. Styl gospodarowania to pewne charakterystyczne postawy osób i wspólnot, pozwalające wyjaśnić konkretne zjawisko społeczno-gospodarcze, ale nie pretendujące do formułowania praw ekonomicznych.¹⁴⁶

Głównym aktorem w modelu marksowskim jest natomiast kapitalista. W systemie marksowskim kapitaliści, dążąc do osiągnięcia korzyści w sposób racjonalny i wyrachowany, sieją ziarna swego własnego zniszczenia, podczas gdy w systemie ricardiańskim ci sami racjonalni i wyrachowani kapitaliści, działając w swoim egoistycznym interesie, przyczyniają się do dobra społecznego.¹⁴⁷ Jak widać podejścia do tych samych problemów przez różnych naukowców

---

¹⁴³ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 432

¹⁴⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 437-438

¹⁴⁵ Ibidem, s. 437

¹⁴⁶ S. Thieme, op. cit., s. 1-20

¹⁴⁷ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 289

bywają sprzeczne lub odmienne, ale mimo to pozwalają rozwijać się danemu nurtowi i przyczyniają się do postępu w rozwoju teorii.

Karol Marks (Karl Heinrich Marx) uważał, że kapitalizm nie zapewnia stałego poziomu działalności gospodarczej przy pełnym wykorzystaniu zasobów. Przedstawił on trzy różne wytłumaczenia przyczyn fluktuacji działalności gospodarczej: spadek stopy zysku, nierównomierne wprowadzanie nowej technologii oraz dysproporcje powstające w jednym z sektorów gospodarki, które rozszerzając się na zewnątrz, powodują spadek ogólnego poziomu działalności. Ważne jest również jego stwierdzenie, że okresowe fluktuacje są wrodzoną cechą systemu, ponieważ są one oparte na działaniach kapitalistów.¹⁴⁸ K. Marks przypisywał zatem decydującą rolę kapitalistom. Był on też w stanie dostrzec powody wahań w działalności gospodarczej kierując umysły następnych pokoleń naukowców na ten problem.

Ekonomistą marksowskim na zachodzie był Charles Bettelheim, który popierał ideę walki klas, upatrując w młodziemży czynnik zdolny zdynamizować przemiany społeczne.¹⁴⁹ Podejście to mogło przyczynić się do wzmożonego wśród naukowców zainteresowania prowadzeniem badań wśród młodziemży.

W analizowanym okresie zaczęto akcentować powiązania i nachodzenie się na siebie różnych nauk społecznych w odniesieniu do rozważań o gospodarce i różnych formach przedsiębiorstwa. Poszukiwano szerszego kontekstu występujących zjawisk. Rozpatrywano rolę państwa w rozwoju przedsiębiorczości, dominowało poparcie liberalizmu gospodarczego. Wyciągano wnioski z błędów poprzednich doktryn, zwłaszcza z niedoceniań różnych form prowadzenia działalności gospodarczej i skupiania się jedynie na wybranych ich formach.

Historia, można rzec, że częściowo zaczęła zataczać koło – od analizy cech człowieka i formułowania rad w prowadzeniu gospodarstw domowych w starożytności, po rozwój drobnej przedsiębiorczości i później zalecania bądź negowania wybranych form działalności już na większą skalę, po ponowne zwrócenie się ku cechom personalnym i motywom działania jednostki (np. *homo oeconomicus*). Krąg ten zacieśnił się we współczesnym podejściu, kiedy to badania postaw przedsiębiorców (również tych potencjalnych) stało się bardziej powszechne.

Nie można zapomnieć o tym, że nadal poruszano problem zysku przedsiębiorcy. Zastanawiano się też jakie prace są produkcyjne, a jakie nie, chociaż miało to już mniejsze znaczenie dla dalszego rozwoju nauki o przedsiębiorczości. Dostrzegano wpływ konkurencji na słabsze podmioty gospodarcze, a nawet zalecano ich ochronę. Coraz silniej akcentowano rolę przedsiębiorcy w systemie gospodarczym i w jego rozwoju. Kontynuowano również, w ślad za R.

---

¹⁴⁸ Ibidem, s. 301-303

¹⁴⁹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 415

Cantillonem, definiowanie przedsiębiorcy, w zależności od potrzeb danej koncepcji naukowej oraz w kontekście postępujących przekształceń systemów gospodarczych.

1.4. Kierunek subiektywno-marginalny jako odmienne spojrzenie na przedsiębiorczość

Druga połowa XIX wieku była okresem ożywionego rozwoju życia gospodarczego. Powstające duże przedsiębiorstwa natrafiały na trudności racjonalnego kierowania nimi. Dotychczasowa wiedza przedsiębiorców oparta na doświadczeniu praktycznym przestała odpowiadać potrzebom zrodzonym przez nowe warunki; nie wystarczała dla zrozumienia złożonych procesów i zależności rynkowych, oraz wyjaśnienia złożonych problemów kierowania dużymi jednostkami gospodarczymi. Powstała potrzeba stworzenia elementów teorii rachunku ekonomicznego, niezbędnego do racjonalnego kierowania przedsiębiorstwami.¹⁵⁰

Wszystkie szkoły należące do kierunku subiektywno-marginalistycznego przyjęły jako przedmiot badań ekonomicznych zagadnienie racjonalnego gospodarowania dobrami rzadkimi, a więc stosunek człowieka do rzeczy. Kierunek ten koncentrował więc badania ekonomiczne wokół zachowań jednostek gospodarczych i zależności występujących w produkcji lub stosunkach rynkowych przy założeniu doskonałej konkurencji, zaś w podejściu mikroekonomicznym podstawą analizy były reguły postępowania *homo oeconomicus*. Indywidualizm poznawczy, postulował uznanie motywów postępowania jednostki za właściwy punkt wyjścia badań ekonomicznych, bowiem wszystkie zjawiska są wynikiem działania jednostek *homo oeconomicus*. Z kolei zasady odnoszące się do jednostki gospodarczej stosowane były do społeczeństwa jako całości. Zasadniczą sferą rozważań był w subiektywizmie stosunek człowieka do rzeczy (wyrażony stopniem pożądania rzeczy i zadowoleniem odczuwanym z chwilą jej osiągnięcia). Treścią tych rozważań indywidualistycznych były subiektywne oceny rzeczy przez jednostkę.¹⁵¹

W tym odmiennym spojrzeniu na przedsiębiorczość jako najważniejszych reprezentantów idei można wymienić: J. A. Schumpetera oraz A. Marshalla, zaś w polskiej myśli ekonomicznej E. Hauswalda. Istotne osiągnięcia w badanym obszarze z tego okresu przedstawiono w Tabeli 5.

Tabela 5. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przedstawicieli kierunku subiektywno-marginalnego przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości.

Przedstawiciele nurtu	Okres życia	Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości
-----------------------	-------------	---

¹⁵⁰ Z. B. Romanow, op. cit., s. 95-96

¹⁵¹ Ibidem, s. 96-97

Carl Menger	1840-1921	przyjęcie za punkt wyjścia wszystkich poszukiwań teoretyczno-gospodarczych potrzebującej natury ludzkiej; celem ludzkości zaspokajanie potrzeb; społeczeństwo to suma potrzebujących jednostek; podzielenie dóbr na gospodarze (ograniczone względem zapotrzebowania) i niegospodarze; ograniczoność dóbr warunkuje istnienie działalności gospodarczej i gospodarki
Joseph Alois Schumpeter	1883-1950	autorstwo teorii przedsiębiorczości; wyjaśnianie wzrostu gospodarczego głównie pozaekonomicznymi (instytucjonalnymi, kulturowymi, społecznymi) czynnikami; zdefiniowanie przedsiębiorcy; rozróżnienie procesu wynalazczego od procesu innowacji; wskazanie, że korzyść przedsiębiorcy jest korzyścią gospodarki; pomyślnie innowacje dokonane przez przedsiębiorców sprzyjają naśladownictwu; rzeczywiste źródło wzrostu gospodarki znajduje się w działalności innowacyjnego przedsiębiorcy; stwierdzenie, że depresje są korzystne gdyż mają charakter autokorekcyjny; w fazie prosperity uwidaczniają się efekty wprowadzania do gospodarki nowych produktów i technologii, następuje nadmierny rozwój przedsiębiorstw, pojawiają się nadwyżki i depresja, która wywala z gospodarki mniej efektywne przedsiębiorstwa; do wzrostu gospodarczego przyczynia się środowisko instytucjonalne wynagradzające i pobudzające działalność przedsiębiorców; przedsiębiorca determinantą wzrostu i rozwoju gospodarczego; sukces kapitalizmu doprowadzi do stagnacji i upadku przedsiębiorcy oraz w mniejszym stopniu, rosnącej roli intelektualisty; uznanie, że upadek przedsiębiorczości nastąpi etapami – wzrost wielkich przedsiębiorstw wyeliminuje mniejsze jednostki, następnie biurokratyzacja zdominuje sferę zarządzania wielkim przedsiębiorstwem i wyeliminuje przedsiębiorcę; brak przedsiębiorcy osłabi instytucję własności prywatnej i przyczyni się do zwiększonej ingerencji państwa w gospodarkę; badanie motywu działalności wynalazców; nadanie znaczenia przywódcom (pionierom) wprowadzającym innowacje do gospodarki; określenie cech jakimi wyróżniają się przedsiębiorcy; negatywne cechy/skutki przedsiębiorczości – napięcie psychiczne zniechęcające do podejmowania się nowych zadań; uznanie, że przedsiębiorca to czynność czasowa; brak stałości stanu przedsiębiorcy powoduje brak stanowienia przez nich klasy społecznej; brak stałości pojawiania się innowacji i wdrażających je pionierów skutkuje cyklicznością w gospodarce; reprezentowanie podażowego ujęcia działalności gospodarczej; dostrzeżenie też twórczej roli popytu - produkcja postępuje w ślad za potrzebami
Antoine Augustin Cournot	1801-1877	dostrzeżenie interdyscyplinarności w ekonomii - w ramach obszernej ekonomii społecznej wypowiadają się także socjologia i psychologia; budowa modeli matematycznych
Vilfredo Federico Damasio Pareto	1848-1923	podkreślanie powiązania ekonomii politycznej z socjologią i polityką gospodarczą; wskazywanie konieczności rozpoczynania analizy od badania realiów rynkowych i socjalnych; opracowanie teorii wyborów, wprowadzenie krzywych obojętności
Alfred Marshall	1842-1924	wprowadzenie ekonomiki jako nauki o codziennym życiu zwykłego człowieka interesu, a więc członka społeczności kapitalistycznej; zwrócenie uwagi na główne motywy postępowania człowieka w życiu gospodarczym; czynniki produkcji to ziemia, praca, kapitał oraz organizacja której wynagrodzeniem jest zysk przedsiębiorcy; autorstwo teorii przedsiębiorstwa, w którym o zyskach decyduje umiejętny podział zadań, postęp techniczny i zdolności kierownika; przyjmowanie prawa zmniejszającej się wydajności czynników naturalnych; wprowadzenie prawa zwiększającej się wydajności czynników związanych z człowiekiem – pracy, kapitału i organizacji; wprowadzenie wynagrodzenia za kwalifikację, uzdolnienia organizacyjne, doświadczenie itp.; badanie złożoności stosunków między potrzebami społeczeństwa a jego działalnością gospodarczą; wnioskowanie, że potrzeby nie wyrastają niezależnie od działalności, a przeciwnie, wiele z nich jest rezultatem ludzkich działań; przedsiębiorstwo, traktowane jako główny podmiot gospodarczy; stworzenie koncepcji roli i czynnika czasu z punktu widzenia działań; wyprowadzenie teorii funkcjonowania i równowagi przedsiębiorstwa, które uznał „reprezentatywnym”
Józef Klems Supiński	1804-1893	poparcie polityki protekcyjnej, nacisk na rozwój gospodarczy oparty na drobnym przemyśle i handlu; umacnianie warstw średnich miało sprzyjać przyspieszonemu rozwojowi kraju; szerokie upowszechnienie własności
Zofia Daszyńska-Golińska	1866-1934	stwierdzenie, że o wartości decyduje nie tylko praca, ale również czynniki ogólnospołeczne i psychologiczne
Edwin Hawsald	1868-1942	szczególne zainteresowanie problemem przedsiębiorczości i jej pobudzaniem; postrzeganie głównej przyczyny biedy w kraju w upadku własnej wytwórczości i „nałogowym próżniactwie”; opracowanie produktywizmu i jego 9 zasad; uzasadnienie twórczej roli osobistej inicjatywy i przedsiębiorczości ludzkiej w życiu gospodarczym i społecznym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: C. Menger, *The Principles of Economics*, Ludwig von Mises Institute, May 31, 2011, Kindle Edition, p. 50-58; H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 421-422, 544-547, 565-566, 589-590; S. Mikosik, *Teoria rozwoju gospodarczego Josepha A. Schumpetera*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 65-80, 110-128; J. A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 175; R. Bartkowiak, op. cit., s. 146-148; Z. B. Romanow, op. cit., s. 133, 176; A. A. Cournot, *Exposition of the Theory of Chances and Probabilities*, Translated by Oscar Sheynin, Berlin 2013; M. Stefaniuk, *Miejsce Vilfreda Pareta w naukach społecznych*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia, 1996, Vol. XLIII, Sectio G, s. 343-363; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 413, 416-417, 419; I. Czaja, *Przedsiębiorca w teorii Alfreda Marshalla*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu

Ekonomicznego w Krakowie, 2009, nr 799, s. 5-13; A. Marshall, *Principles of economics: unabridged eighth edition*, Cosimo, Inc., 2009, p. 323-503, 510, 808; M. Jończyk-Rosół, *Zofii Daszyńskiej-Golińskiej wizje postępu społecznego*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Filozofia 2011, Nr 8, s. 9-32; W. Gogłóża, K. Księski, *Historia myśli organizatorskiej. Zarys wykładu*, Difin, Warszawa 2013, s. 98-99; Okresy życia ekonomistów, <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 19.10.2021), <https://www.britannica.com/biography/> (dostęp: 23.10.2021).

Przedstawicielem szkoły psychologicznej – austriackiej jest Carl Menger, który pisał, że punktem wyjściowym wszystkich poszukiwań teoretyczno-gospodarczych jest potrzebująca natura ludzka. Bez potrzeb nie byłoby żadnej gospodarki ani nauki o niej. Zabezpieczenie zaspokojenia potrzeb stanowił cel ostateczny całej ludzkości. C. Menger traktował społeczeństwo jak zwykłą sumę „potrzebujących” jednostek. Rozwijał on przy tym twierdzenia na temat istoty gospodarowania. Punktem wyjścia był podział wszystkich dóbr na: gospodarcze i niegospodarcze. Dobra gospodarcze to dobra, których ilość jest ograniczona w stosunku do zapotrzebowania. Tylko w warunkach ograniczoności dóbr służących zaspokojeniu potrzeb można mówić o działalności gospodarczej, gospodarce i gospodarowaniu.¹⁵² Traktowanie społeczeństwa jako sumę jednostek wskazuje na podobieństwo do idei A. Smitha w tym zakresie. Jednakże ważniejsze jest spostrzeżenie C. Mengera odnośnie potrzeb i ograniczoności dóbr pozwalających na ich zaspokojenie, od których zaczyna się w społeczeństwie rozwijać gospodarowanie i postępuje ewolucja ku gospodarce mającej ułatwiać zaspokajanie tychże potrzeb.

Austriacy kładli duży nacisk na przedsiębiorczość. Austriakiem, chociaż o poglądach niecałkowicie spójnych ze szkołą psychologiczno-austriacką, był Joseph Alois Schumpeter, słynny twórca teorii przedsiębiorczości. Wyjaśniając proces wzrostu gospodarczego dostrzegał on również pozaekonomiczne przyczyny wzrostu. Mimo iż badał ściśle ekonomiczne czynniki, to jednak podkreślał, że tymi zasadniczymi, napędzającymi wzrost gospodarczy i działalność gospodarczą przedsiębiorców są czynniki nieekonomiczne, których należy szukać w strukturze instytucjonalnej społeczeństwa.¹⁵³

J. A. Schumpeter przypisywał działalność tych, których nazywał przedsiębiorcami, olbrzymi wzrost, jaki nastąpił w uprzemysłowionym świecie. Dla niego przedsiębiorcą nie był po prostu człowiek biznesu, menedżer, czy kapitalista; była nim osoba o zmyśle przedsiębiorczości, reprezentująca wyjątkową indywidualność i cechy przywódcy, podejmująca z samej swojej natury ryzyko, dążąca do celu i wprowadzająca do gospodarki innowacyjne produkty i nową technologię.¹⁵⁴ Twórczość J. A. Schumpetera nawiązuje w zakresie determinant instytucjonalnych do prac A. Smitha, czy G. von Schmollera, i je rozwija. Naukowiec ten dodatkowo

---

¹⁵² C. Menger, op. cit., s. 50-58

¹⁵³ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 544

¹⁵⁴ S. Mikosik, op. cit., s. 65-80

podkreślał wyjątkowość przedsiębiorcy i jego znaczenie w kształtowaniu wzrostu gospodarczego.

J. A. Schumpeter rozróżniał wyraźnie proces wynalazczy od procesu innowacji. Tylko nieliczni i innowacyjni ludzie biznesu byli zdolni wykorzystać potęgę nowego wynalazku dla swojej osobistej korzyści. Ich korzyść była też korzyścią gospodarki. Po dokonaniu pomyslniej innowacji przez przedsiębiorcę, inni ludzie biznesu szli w ślad za nim i nowy produkt lub technologia rozprzestrzeniały się na gospodarkę. Dlatego rzeczywiste źródło wzrostu gospodarki znajdowało się w działalności innowacyjnego przedsiębiorcy, a nie w działalności masowej ludzi biznesu, którzy byli nic nie ryzykującymi naśladowcami.¹⁵⁵ J. A. Schumpeter jako pierwszy podjął się tak szczegółowej analizy przedsiębiorcy. Rozdzielił przy tym w swojej teorii przedsiębiorców jako pionierów od ich naśladowców. Działalność J. A. Schumpetera była drugim po R. Cantillonie tak znaczącym kamieniem milowym w historycznym rozwoju badań ekonomicznych nad przedsiębiorcą i przedsiębiorczością.

Najbardziej interesująca analiza wywodzi się ze studiowania nie równowagi jako takiej, lecz procesu poszukiwania drogi do niej przez jednostki – procesu, który podkreśla rolę przedsiębiorcy, a który ekonomia klasyczna nazywa nierównowagą.¹⁵⁶ Według J. A. Schumpetera depresje miały charakter autokorekcyjny, a równowaga przy niepełnym zatrudnieniu była niemożliwa. Schumpeter uważał depresje za korzystne dla systemu. W fazie prosperity uwidaczały się efekty wprowadzania do gospodarki nowych produktów i technologii. W miarę jak nadmiernie rozwijały się przedsiębiorstwa, pojawiały się nadwyżki. Wywołana tym depresja była korzystna, gdyż wydalala z gospodarki mniej efektywne przedsiębiorstwa, przygotowując w ten sposób drogę do wzrostu gospodarki efektywnych przedsiębiorstw.¹⁵⁷ J. A. Schumpeter stanął zatem w opozycji do wielu wcześniejszych postulatów naukowców o wspieranie drobnej przedsiębiorczości nie radzącej sobie z wielkokapitałowymi przedsiębiorstwami.

J. A. Schumpeter uważał, że na skutek swojego sukcesu kapitalizm stanie w miejscu. Głównymi elementami takiego scenariusza były upadek przedsiębiorcy oraz w mniejszym stopniu, rosnąca rola intelektualisty. Odnoszący sukcesy przedsiębiorca będzie forsował wzrost wielkiego przedsiębiorstwa, które przez konkurencję wyeliminuje mniej efektywne, unikające ryzyka przedsiębiorstwa w danym przemyśle. Ale wielkie przedsiębiorstwo stanie się wkrótce

---

¹⁵⁵ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 544-545

¹⁵⁶ Ibidem., s. 589-590

¹⁵⁷ Ibidem., s. 544

nieskore do ryzyka i ostrożne, a o jego prowadzeniu nie będą decydować innowacyjni przedsiębiorcy, lecz menedżerowie, a następnie wyspecjalizowane anonimowe zespoły.¹⁵⁸ Z chwilą, gdy firmy-giganty wyeliminują liczne drobne przedsiębiorstwa prowadzone przez swych właścicieli, zniknie w dużej części polityczne poparcie dla kapitalizmu. Z chwilą odejścia przedsiębiorcy płatny menedżer i akcjonariusze nie będą już stawać w obronie pojęcia prywatnej własności. Taki stosunek zapanuje również wśród klasy robotniczej i w szerokich kręgach społeczeństwa.¹⁵⁹

J. A. Schumpeter obawiał się, że wraz z upadkiem przedsiębiorcy i końcem leseferyzmu państwo będzie coraz bardziej interweniować w gospodarkę, zwiastując koniec kapitalizmu. Wraz z tym, co nazwał on, „wyparowaniem substancji własności” i końcem przedsiębiorcy, zniknie w gospodarce dynamiczny element, będący czynnikiem jej minionego wzrostu.¹⁶⁰

Zdaniem J. A. Schumpetera, w życiu społeczeństw, i to nie tylko gospodarczym, szczególnie ważne były dwie postacie. Pierwszą był wynalazca, który dzięki wynalazkom i odkryciom stwarzał możliwości zmian tego życia. Kierował nim motyw poznawczy, a jego dzieło najczęściej nie powstawało z myślą o konkretnym zastosowaniu. Druga postać to przywódca wprowadzający do praktyki wynalazki i odkrycia, które – przed praktycznym zastosowaniem – były pozbawione znaczenia. Wynalazki i odkrycia mające znaczenie gospodarcze J. A. Schumpeter nazywał nowymi kombinacjami, a współcześnie określa się je jako innowacje. Innowacjami są nowe (w założeniu bardziej produktywne) technologie wytwórcze, nowe produkty oraz nowe formy organizacji gospodarki. W gospodarce stosującej pieniądź należą do nich także nowe metody finansowania.¹⁶¹ Wskazał on zatem również na innowacje jako istotny element rozwoju przedsiębiorczości.

Przywódców, którzy wprowadzają innowacje do gospodarki, J. A. Schumpeter określił jako przedsiębiorców-pionierów. Pionierzy odznaczeni byli szczególnymi cechami. Przede wszystkim mieli pasję tworzenia oraz pragnienie walki, zwyciężania i zdobywania. W przypadku sukcesu uzyskiwali nad innymi przedsiębiorcami przewagę, której wyrazem był zysk monopolowy.¹⁶² Jest to kolejny myśliciel wskazujący na istotę cech osobowościowych w badaniach ekonomicznych, zwłaszcza w kreowaniu przedsiębiorczości.

Przedsiębiorczość jest dlatego tak istotna, że życie w ogóle, w tym działalność gospodar-

---

¹⁵⁸ S. Mikosik, op. cit., s. 110-128

¹⁵⁹ J. A. Schumpeter, op. cit., s. 175

¹⁶⁰ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 547

¹⁶¹ R. Bartkowiak, op. cit., s. 146-147

¹⁶² Ibidem, s. 147

cza, w zdecydowanej większości swych przejawów polega na wykonywaniu czynności rutynowych. Rutynowe postępowanie pozwala człowiekowi korzystać z doświadczeń zebranych przez innych ludzi, skutkiem czego unika on żmudnego procesu dochodzenia do określonej wiedzy od początku. Z drugiej strony, podejmowanie działań nowatorskich powoduje u człowieka napięcie psychiczne, które rodzi niechęć do tych działań.¹⁶³ Dlatego też J. A. Schumpeter docenił działania przedsiębiorców, którzy przełamują rutynę pomimo możliwych napięć psychicznych wywoływanych przez trudności, które przewyżniają dążąc do nowatorstwa.

Istotę działalności przedsiębiorcy stanowi tworzenie innowacji. W opinii J. A. Schumpetera przedsiębiorca to nie był zawód, lecz czasowo wykonywana czynność. Za przedsiębiorcę uznawał jedynie tego, kto faktycznie realizował nowe kombinacje; człowiek taki tracił charakter przedsiębiorcy, gdy już zorganizował swe przedsiębiorstwa i zaczynał prowadzić je w sposób zgodny z ruchem okrężnym. Z uwagi na to, że działanie w charakterze przedsiębiorcy nie było z reguły stanem trwałym, przedsiębiorcy nie stanowili klasy społecznej.¹⁶⁴ Jest to kolejny wyróżniający się element w podejściu J. A. Schumpetera na tle innych naukowców – wskazanie czasowości bycia przedsiębiorcą, zaprzestanie bycia nim w sposób inny niż zakończenie prowadzenia działalności gospodarczej.

Zachęteni sukcesem przedsiębiorców-pionierów zjawiali się przedsiębiorcy-imitatorzy (właściwie nie powinno się nazywać ich przedsiębiorcami, brak jednak lepszego określenia). Ich dziełem było rozpowszechnianie nowych rozwiązań, które – po uprzednim wdrożeniu – nie miały już charakteru innowacji.¹⁶⁵ Zarówno innowacje, jak i wdrażający je pionierzy zjawiali się nieregularnie, skutkiem czego występowały wahania w tempie wzrostu produktu, a gospodarka odznaczała się cyklicznością.¹⁶⁶ Cykliczny charakter oznaczał też postępujący wraz z działalnością utalentowanych przedsiębiorców rozwój gospodarczy.¹⁶⁷

W ujęciu J. A. Schumpetera przedsiębiorcy uruchamiali procesy wytwórcze i tworzyli produkt. Od ich inicjatywy zależało, jakiego rodzaju dobra trafią do konsumentów. Jest to podażowe ujęcie działalności gospodarczej. Złagodzeniem tego wniosku było przyznanie przez J. A. Schumpetera pewnej twórczej roli popytowi „produkcja postępuje więc w ślad za potrzebami, jest przez nie jak gdyby holowana”.¹⁶⁸ Jednym z elementów heterodoksji J. Schumpetera

---

¹⁶³ Ibidem, s. 147

¹⁶⁴ S. Mikosik, op. cit., s. 65-80

¹⁶⁵ R. Bartkowiak, op. cit., s. 147

¹⁶⁶ Ibidem., s. 148

¹⁶⁷ Z. B. Romanow, op. cit., s. 176

¹⁶⁸ R. Bartkowiak, op. cit., s. 147-148

był przy tym jego brak zainteresowania równowagą, lecz zajmowanie się dynamicznymi aspektami teorii. Jego dynamiczne podejście do instytucji i rozwoju spowodowało to, że jego myśli przytaczane są zarówno w szkole austriackiej, jak i instytucjonalnej i znalazło swoje odbicie w pracach wielu naukowców, zwłaszcza skupienie przez niego uwagi na działalności przedsiębiorczej przetrwało w pracach Israela Meir Kirznera, Harveya Leibensteina i Marka Cassona.¹⁶⁹

W szkole lozańskiej (matematycznej) obok wielkości ekonomicznych występują czynniki uznane za pozaekonomiczne, które jako przyczyna wpływają na zespół wielkości ekonomicznych, np. stan techniki w gospodarce, ludność i jej kwalifikacje, gusty konsumentów, ustrój społeczno-ekonomiczny. Owe czynniki pozaekonomiczne nie ulegają zmianie, są stałe i noszą nazwę danych. Przedstawiciel tej szkoły, Antoine Augustin Cournot twierdził, że w ramach obszernej ekonomii społecznej wypowiadają się także socjologia i psychologia. Koncentrował się on w kręgu spraw przedsiębiorstwa i budował modele matematyczne, na podstawie których prowadził rozważania nad prawem popytu, teorią cen, zjawiskami monopolu i konkurencji.¹⁷⁰ Pojawia się zatem kolejne wskazanie na wymianę myśli a wręcz ingerencję innych nauk społecznych w rozważaniach ekonomicznych. Ważne osiągnięcie stanowi zapoczątkowanie budowy modeli matematycznych w pracach z zakresu przedsiębiorczości, jak i ogółem w całej ekonomii.

Vilfredo Federigo Damasio Pareto silnie podkreślał przede wszystkim powiązania ekonomii politycznej z socjologią i polityką gospodarczą, konieczność rozpoczynania analizy od realiów rynkowych i socjalnych. V. F. D. Pareto opracował teorię wyborów. Punktem wyjścia była obserwacja zjawiska wyboru, dokonywanego przez konsumenta i producenta. W tym akcie, przy danych cenach i dochodach, przedkładają oni (preferują) pewne dobro nad inne.¹⁷¹ On również, podobnie chociażby jak A. A. Cournot wskazuje na powiązania między naukami. W zakresie procesów poprzedzających analizę jego zalecenia badania sytuacji rynkowej i społecznej wskazuje na podobieństwo do spostrzeżeń np. Gustawa von Schmoller'a, który zakres ten rozszerzał do wszystkich pozostałych zjawisk życia społecznego.

Głównym przedstawicielem szkoły neoklasycznej (anglo-amerykańskiej) był Alfred Marshall. Jego ekonomika to nauka o codziennym życiu zwykłego człowieka interesu, a więc członka społeczności kapitalistycznej. A. Marshall pisał, że ekonomika poświęcona jest właśnie codzienności ludzi gospodarujących, motywom ich działania i determinantom, które najsilniej

---

¹⁶⁹ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 565-566

¹⁷⁰ A. A. Cournot, op. cit.

¹⁷¹ M. Stefaniuk, op. cit., s. 343-363

i trwalej wpływają na jego postępowanie w zakresie gospodarczym.¹⁷²

A. Marshall do zestawu czynników produkcji, oprócz tradycyjnych trzech – ziemi, pracy i kapitału, również dodał czwarty – organizację, której wynagrodzeniem był zysk przedsiębiorcy.¹⁷³ Jest to pomocne w rozważaniach nad teorią przedsiębiorstwa, w którym o zyskach decyduje umiejętny podział zadań, postęp techniczny i zdolności kierownika. Stworzył on koncepcję, w której przedsiębiorstwo stanowi główny podmiot układu społecznego. A. Marshall przejmował bez większych zastrzeżeń prawo zmniejszającej się wydajności czynników naturalnych i wprowadził prawo zwiększającej się wydajności czynników związanych z człowiekiem – pracy, kapitału i organizacji. Stwierdził, że zwiększenie nakładu kapitału i pracy prowadzi na ogół do ulepszenia organizacji, co zwiększa wydajność pracy i kapitału”.¹⁷⁴ W koncepcji A. Marshalla są ujęte zyski, procenty kapitalisty i przedsiębiorcy. Wprowadził on wynagrodzenie za kwalifikację, uzdolnienia organizacyjne, doświadczenie itp.¹⁷⁵

A. Marshall podjął jeszcze jeden interesujący problem, a mianowicie złożoność stosunku między potrzebami społeczeństwa a jego działalnością gospodarczą. Czy ekonomię można byłoby zdefiniować jako badanie sposobów zaspokajania potrzeb społeczeństwa przez działalność gospodarczą? Marshall odrzucił tę definicję, ponieważ sugeruje ona, że potrzeby mają swój niezależny byt, w stosunku do którego działalność gospodarcza jest rzeczą wtórną. Omawiając stosunek między potrzebami i działalnością A. Marshall próbował ująć względne znaczenie popytu (potrzeb) i podaży (działalności) w możliwie najszerszym kontekście. Ostatecznie wywnioskował, że potrzeby nie są czymś wyrastającym niezależnie od działalności, a przeciwnie, dużo potrzeb jest rezultatem ludzkich działań. Prawdopodobne jest, że np. jakaś potrzeba wynika z pojmowania przez daną jednostkę swojej roli w społeczeństwie.¹⁷⁶

A. Marshall wprowadził swoją koncepcję roli i czynnika czasu, dokonując jego klasyfikacji z punktu widzenia działań przedsiębiorstwa, traktowanego jako główny podmiot gospodarczy. Wskazywał on na istnienie czterech okresów. Pierwszy to okres rynkowy, tak krótki, że podaż nie może zareagować na zmianę ceny, a przedsiębiorstwo musi działać w dotychczasowym zakresie. Okres drugi – nieco dłuższy – pozwalał firmie zmienić produkcję i podaż, ale nie dawał jeszcze możliwości rozszerzenia mocy zakładów. Trzeci okres został określony jako długi. Pozwalał on firmom w pełni przystosować się do zmian rynkowych, rozbudować moce produkcyjne i zmienić strukturę kosztów. Okres sekularny odpowiadał najdłuższemu procesom,

---

¹⁷² A. Marshall, op. cit., s. 14

¹⁷³ I. Czaja, op. cit., s. 5-13

¹⁷⁴ A. Marshall, op. cit., s. 510, 808

¹⁷⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 419

¹⁷⁶ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 421-422

w których odbywała się wymiana całej technologii i przychodziły nowe generacje ludności.¹⁷⁷ W dotychczasowej analizie jest to kolejny już przykład podziału okresów rozwoju gospodarki z uwzględnieniem przedsiębiorczości.

W polskiej myśli ekonomicznej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku dominował pozytywizm. Józef Klemens Supiński postulował, wykorzystując politykę protekcjonistyczną, program przyspieszonego rozwoju gospodarczego Polski oparty na drobnym przemyśle i handlu. Umocnienie dzięki temu warstw średnich miało stać się warunkiem przyspieszonego rozwoju. Wyrazem zaś powszechnego dobrobytu społeczeństwa było szerokie upowszechnienie własności.¹⁷⁸ Jest to zatem powielenie postulatów większości przedstawicieli polskiej myśli poprzedniego okresu rozwoju.

Zofia Daszyńska-Golińska uważała, że o wartości decyduje nie tylko praca, ale również czynniki ogólnospołeczne i psychologiczne.¹⁷⁹ Okazuje się zatem, że również w Polsce pośrednio wskazywano na różne determinanty działalności gospodarczej.

Edwina Hauswalda po odzyskaniu przez Polskę niepodległości szczególnie interesowało rozwiązanie problemu przedsiębiorczości i jej pobudzania. Za główną przyczynę biedy kraju uważał upadek własnej wytwórczości i „nałogowe próżniactwo” części ludności. Opracował on własny system społeczno-gospodarczy, zwany produktywizmem. Oparł go na wzajemnie powiązanych zasadach, z których szczególnie interesującą jest ta o rentowności, którą odniósł nie tylko do przedsiębiorstw, ale także sfery społecznej, w tym np. miejskich szkół, wodociągów itp.¹⁸⁰, wskazując na potrzebę jej badania i poprawy w innych organizacjach niż przedsiębiorstwo.

Przedsiębiorczość w analizowanym okresie coraz jawniej ukazywała się w rozważaniach ekonomistów stając się integralnym elementem ich analiz. Zagadnienia jakimi głównie interesowano się obejmowały: rozwój gospodarczy, pobudzanie działalności gospodarczej, potrzeby i ograniczoność dóbr na ich zaspokojenie, zależności występujące w produkcji, a także powiązania interdyscyplinarne w nauce. Dostrzeżono zatem warunek istnienia przedsiębiorczości jakim jest ograniczoność dóbr i uzmysłowiona potrzeba konsumenta. Przedsiębiorcy starali się bowiem jak najlepiej na potrzeby własne i społeczne odpowiadać. Przedsiębiorcy stali się też kreatorami potrzeb w społeczeństwie.

---

¹⁷⁷ A. Marshall, op. cit., s. 323-503; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 204

¹⁷⁸ Z. B. Romanow, op. cit., s. 133

¹⁷⁹ M. Jończyk-Rosół, op. cit., s. 9-32

¹⁸⁰ W. Gogłoz, K. Księski, op. cit., s. 98-99

1.5. Przedsiębiorczość w świetle ekonomii instytucjonalnej, keynesizmu i postępującej ewolucji różnych szkół

U schyłku XIX w. Stany Zjednoczone wkroczyły w etap gwałtownego rozwoju gospodarczego i jednocześnie na drogę ekspansji imperialistycznej. Zafascynowanie praktyczną działalnością gospodarczą kierowało umysły na protekcjonizm i nowe prądy historyczne.¹⁸¹ Instytucjonalizm stanowi amerykańską odmianę szkoły historycznej. Kładzie on główny akcent na instytucjonalne ramy i warunki działalności gospodarczej.¹⁸² Został zapoczątkowany przez Thorsteina Veblena i w późniejszym czasie (lata 60. i 70. XX w.) ewoluował do nowej ekonomii instytucjonalnej.

Istotą podejścia instytucjonalnego jest wieloaspektowość patrzenia zarówno na ludzkie życie, jak i na życie społeczeństw, gdyż oprócz czynników ekonomicznych, o decyzjach ludzi rozstrzygają czynniki pozaekonomiczne (społeczne, historyczne, prawne, polityczne itp.). Ze względu na działanie czynników pozaekonomicznych nie zawsze może być podjęta decyzja optymalna z ekonomicznego punktu widzenia. Rozróżnienie czynników jest jednak nieostre, gdyż każdy z nich, gdy w jakikolwiek sposób wpływa na decyzje ekonomiczne, staje się czynnikiem ekonomicznym.¹⁸³

Instytucjonalizm wykorzystuje instytucje, czyli „reguły gry” wykształcone przez społeczeństwo w celu wyjaśniania procesów gospodarczych. Skupia się na ekonomicznej interpretacji nieekonomicznych aspektów rzeczywistości (niekiedy jedynie pozornie nieekonomicznych). Co więcej, szerokie pojmowanie instytucji w ekonomii instytucjonalnej spowodowało, że podejście to jest zdecydowanie interdyscyplinarne. Najważniejsze jednak jest to, że to właśnie w jej ramach ważnym problemem badawczym stało się dociekanie o przyczynowości pojawiania się przedsiębiorstw (przedsiębiorców) w gospodarce. W związku z zainteresowaniem ekonomii instytucjonalnej wyjaśnianiem wpływu instytucji na zachowanie i działanie jednostek (również organizacji) można stwierdzić, że z punktu widzenia niniejszej pracy jest to najważniejszy nurt w ekonomii.

Z kolei keynesizm stworzony przez Johna Maynarda Keynes’a należy do nurtów makroekonomicznych skupiających się głównie na problemie wzrostu gospodarczego, interwencjonizmu państwowego oraz powiązania podaży i popytu.

---

¹⁸¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 447-448

¹⁸² Z. B. Romanow, op. cit., s. 186

¹⁸³ R. Bartkowiak, op. cit., s. 135-136

Ekonomia behawioralna powstała w latach 80. XX w., a jej głównym celem było zwiększenie zakresu wyjaśniania różnych zjawisk teoriami ekonomicznymi dzięki powiązaniu ich z psychologicznymi podstawami zachowań ludzkich. Aby to osiągnąć rozszerzono założenia dotychczas zdecydowanie restrykcyjnych modeli ekonomicznych. Podważono również utożsamianie człowieka z w pełni racjonalnym, dążącym do zaspokojenia wąsko pojętego interesu własnego i charakteryzującego się pełną samokontrolą *homo oeconomicus*.¹⁸⁴

W okresie ewolucji różnych szkół jako najważniejszych reprezentantów idei przedsiębiorczości można wymienić: T. B. Veblena, J. M. Keynesa, F. H. Knighta, H. A. Simona, G. K. Myrdala, F. Machlupa i R. H. Coase'a. Istotne osiągnięcia w badanym obszarze z tego okresu przedstawiono w Tabeli 6.

Tabela 6. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty myślicieli ekonomii instytucjonalnej, keynesizmu i innych szkół przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości

Przedstawiciele nurtu	Okres życia	Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości
Thorstein Bunde Veblen	1857-1929	szerokie interpretowanie instytucji; stwierdzenie, że zmiany instytucji są następstwem postępu społecznego; stwierdzenie, że człowiek kieruje się instynktami, które określają jego postawę; dostrzeżenie, że postawy człowieka nie zawsze są racjonalne, mogą wynikać np. z tradycji; wyróżnienie dwóch klas – pracującej i próżniaczej oraz świata przemysłu i świata interesu; instynkt wykonania sprzyja produkcji; instynkt próżnej ciekawości sprzyja rozwojowi nauki i techniki; na klasę próżniaczą i cały świat interesu oddziałuje głównie motyw zysku; marnotrawstwo zasobów w imię konsumpcji na pokaz jest główną przeszkodą w racjonalnym prowadzeniu produkcji; upatrywanie źródeł kryzysu m.in. w manipulacjach klasy próżniaczej; rozróżnianie wytwarzania dóbr i „robienia” zysków jako odrębnych działań; dostrzeganie szkodliwych skutków dążenia biznesmenów do osiągnięcia zysków; przedsiębiorcy działają tylko we własnym egoistycznym interesie; dokonanie rozróżnienia między tymi, którzy są zaangażowani w wytwarzanie dóbr a tymi, którzy zarządzają przedsiębiorstwem; krytyka monopolu i czerpania zysków ze zmniejszania produkcji; odrzucenie założenia, że rynki pod kontrolą biznesmenów będą przynosić społecznie pożądane wyniki; zajęcia przemysłowe wypływają przeważnie z instynktów rodzicielskiego, dobrej roboty i bezinteresownej ciekawości; ceremonialne zachowanie się przejawia się zajęciami pieniężnymi, w tym prowadzeniem biznesu; wraz z rozwojem gospodarki robotnik przestał być właścicielem narzędzi produkcji i materiałów, zaś właściciel przedsiębiorstwa stał się bardziej zainteresowany „robieniem” pieniędzy niż produkcją dóbr; określenie człowieka biznesu sabotażystą społeczeństwa; motyw zysku nie jest naturalnym celem działalności ludzkiej; krytyka wyodrębniania gospodarowania ludzi z całokształtu ich działalności; odrzucenie psychologii instynktów T. B. Veblena przez psychologię
Rexford Guy Tugwell	1891-1979	korzystanie z koncepcji psychologii zachowań i psychologii eksperymentalnej; wskazanie słabości gospodarki, czyli sprzeczności między logiką systemu ekonomicznego a ideologią biznesmenów, co powoduje, że postępowi technicznemu nie towarzyszy postęp społeczny
John Maynard Keynes	1883-1946	wskazanie istoty środowiska niepewności, w którym podejmowane są decyzje gospodarcze; poprzedzanie decyzji przewidywaniami; określenie funkcjonowania gospodarki jako splotu czynności pozostałych z różnych poprzednich stanów przewidywań; wskazanie, że w przewidywaniach swych ludzie posługują się skomplikowanym splotem czynników psychospołecznych; autorstwo teorii inwestycji; wskazanie, że przy danej psychice społeczeństwa ogólny poziom produkcji i zatrudnienia zależy od wielkości inwestycji; odróżnianie przedsiębiorcy od właściciela kapitału; decyzja przedsiębiorcy o podjęciu inwestycji uzależniona jest od jego przewidywań co do przychodowości i kosztów podejmowanego działania; stopa procentowa zajmuje w przewidywaniach i kalkulacjach przedsiębiorcy dominujące miejsce; tłumaczenie sił decydujących o poziomie działalności gospodarczej wydatkami inwestycyjnymi
Walter Eucken	1891-1950	stworzenie własnej koncepcji „układu” elementów powiązanych więzami interesów, otoczonym przez szersze układy polityczne, religijne i społeczne

¹⁸⁴ A. Solek, *Ekonomia behawioralna a ekonomia neoklasyczna*, „Zeszyty Naukowe” nr 8, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 2010, s. 24-25

Walt Whitman Rostow	1916-2003	wprowadzenie koncepcji pięciu stadiów rozwoju wyróżnionych na podstawie cech zewnętrznych
Frank Hyneman Knight	1885-1972	dowodzenie, że zysk jest wynagrodzeniem przedsiębiorcy za trafność przewidywań; rozróżnianie dwóch rodzajów ryzyka podejmowanego przez przedsiębiorstwa - przeciwko któremu można się ubezpieczyć i przed którym nie ma ubezpieczenia; niepewność, od której nie można się ubezpieczyć przyczyną osiągnięcia zysków; abstrahując od założenia o doskonałej konkurencji pojawiają się zyski z różnych przyczyn (najważniejsze to monopol lub monopson); stwierdzenie, że ryzyko daje się skalkulować, natomiast „niepewność” nie
Herbert Alexander Simon	1916-2001	zainteresowanie psychologicznymi podstawami ekonomii; wyjaśnienie zjawiska racjonalności człowieka; rozwinięcie teorii wyboru w oparciu o ograniczoną racjonalność (konieczność podejmowania decyzji spełniających warunek dostateczności); doprowadzenie do analizy psychologii poznawczej, przetwarzania informacji o ludziach i przetwarzania informacji bardziej ogólnych; stwierdzenie niemożliwości bycia w pełni racjonalnym; opracowanie „modelu zadowolającego minimum” przedsiębiorstwa, w którym maksymalizacja zysku nie jest pierwszoplanowym celem, przedsiębiorstwo decyduje o marży zysku i o wielkości zbytu
Gary Stanley Becker	1930-2014	badanie negatywnej przedsiębiorczości; dowodzenie, że <i>homo oeconomicus</i> może być racjonalnie działającym kryminalistą; postulowanie tworzenia warunków zniechęcających przestępców do podejmowania ekonomicznie nieopłacalnych czynów; podzielenie czasu wolnego człowieka między produkcję rynkową a produkcję domową; konsumpcja jako kombinacja zakupionego lub wytworzonego w domu dobra i czasu potrzebnego na jego nabycie i przygotowanie; wyjaśnianie w kategoriach ekonomicznych decyzji i działań gospodarczych i społecznych
Milton Friedman	1912-2006	określenie roli kapitalizmu konkurencyjnego jako organizacji całokształtu działalności gospodarczej przy pomocy prywatnej przedsiębiorczości operującej na wolnym rynku; uznanie systemu wolności ekonomicznej warunkiem wolności politycznej; wskazanie wolności jednostki jako najwyższej wartości; uznanie, że działania gospodarcze jednostek koordynowane są przez mechanizm rynkowy oparty na dobrowolnych układach jednostek; poparcie koncepcji państwa „minimalnego”, tj. chroniącego prawo, porządek i bezpieczeństwo, oraz doskonalącego prawo własności
Gunnar Karl Myrdal	1898-1987	krytykowanie ekonomii zdefiniowanej przez teorię ortodoksyjną jako zbyt wąską; chęć włączenia do analizy materiału ze wszystkich nauk społecznych, zwłaszcza z psychologii i socjologii; krytyka koncentrowania się ekonomii na problematyce krótkiego okresu; ujmowanie w analizie oprócz czysto ekonomicznych czynników również innych; dowiedzenie, że zrozumienie złożoności rozwoju gospodarczego wymaga szerokich studiów z zakresu nauk społecznych, studiów multidyscyplinarnych; rozwinięcie teorii podejmowania ryzyka, wskazując na znaczenie fal optymizmu lub pesymizmu wśród przedsiębiorców
John Kenneth Galbraith	1908-2006	ostrzeżenie, że wielkie korporacje mogą kierować zachowaniami na rynku i kształtować postawy społeczne; zwrócenie uwagi na prawo sprzedawcy do kierowania jednostką, gdyż przedsiębiorstwa wywierają wpływ na konsumentów; stwierdzenie, że postawy kształtuje technostruktura; sugerowanie zagrożenia, że staniemy się sługami systemu przemysłowego, zamiast stać się jego panami
Fritz Machlup	1902-1983	sformułowanie sześciu podstawowych cech szkoły neoaustriackiej; najważniejszą cechą indywidualizm metodologiczny (wszystkie zjawiska ekonomiczne są wyjaśniane na podstawie działań jednostek ludzkich); wskazanie, że działania jednostek można wyjaśnić tylko poprzez odwołanie się do ich wiedzy, przekonań, percepcji i oczekiwań
James Stemble Duesenberry	1918-2009	dostrzeżenie problemów ekonomistów z podejściem psychologicznym; wskazanie problemu badania zachowania konsumentów, nie uwzględniając ich motywacji; wytknięcie prób uniknięcia przyjęcia założeń psychologicznych
Paul Samuelson	1915-2009	krytykowanie błędnego koła wyjaśniania zachowania konsumentów preferencjami – często wniosek sprowadza się do tego, że ludzie zachowują się tak, jak się zachowują
Ronald Harry Coase	1910-2013	tłumaczenie przyczyn powstania przedsiębiorstw, powołaniem do minimalizacji kosztów transakcyjnych oraz koordynacji różnych form i rodzajów działalności gospodarczej; wskazanie rynku jako drugiej instytucji koordynującej działania gospodarcze; dowodzenie, że wszelkie transakcje polegają na przenoszeniu praw własności między podmiotami gospodarującymi
Amos Tversky i Daniel Kahneman	1937-1996 1934 –	badanie rzeczywistych zachowań ludzkich, procesu podejmowania decyzji w zależności od punktu odniesienia, stosunku do ryzyka
Edward Lipiński	1888-1986	wskazanie na zaniedbany w teorii i praktyce problem przedsiębiorstwa
Leszek Balcerowicz	1947-	przedstawienie typów własności przedsiębiorstw: klasyczne prywatne, nieklasyczne firmy prywatne, pseudoprywatne, państwowe i samorządowe; wprowadzenie pojęcia „reżimu przedsiębiorczości” jako części ogólnego prawa własności, która określa, jakie typy własności mogą mieć powoływane i rozwijane przedsiębiorstwa; wyróżnienie trzech głównych reżimów przedsiębiorczości: zamknięty, otwarty (liberalny) i restrykcyjny

Maciej Bałtowski	1953-	dowodzenie, że tempo prywatyzacji zależy od restrukturyzacji całej gospodarki, dopływu kapitału i niedoboru kadr prawdziwych przedsiębiorców; brak doprecyzowania jaki jest i kim właściwie jest prawdziwy przedsiębiorca
------------------	-------	---

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: F. Almeida, *The psychology of early institutional economics: The instinctive approach of Thorstein Veblen's conspicuous consumer theory*, "EconomiA", Vol. 16, Issue 2, May–August 2015, p. 226-234; T. B. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, Edited with an Introduction and Notes by Martha Banta, Oxford University Press, Oxford 2009, p. 75; T. B. Veblen, *The Instinct of Workmanship*, Macmillan, New York 1914, p. 3, 26, 27; T. Veblen, The writings of Thorstein B. Veblen, *The Theory of Business Enterprise*, Reprints of economic classics, With the addition of a review by J. H. Tufts, A.M.K., New York 1965, p. 70; T. Veblen, *Why is economics not an evolutionary science*, [in:] *The place of science in modern civilization*, Routledge 1919, s. 73-74; J. M. Keynes, *The collected writings of John Maynard Keynes. Volume VII. The General Theory of employment interest and money*, Macmillan Cambridge University Press, London 1971, p. 147-164; W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto (1960)* [in:] J. T. Roberts, A. B. Hite, N. Chorev (eds.), *The Globalization and Development Reader: Perspectives on Development and Global Change*, Second Edition, Willey Blackwell, West Sussex 2015, p. 52-61; H. A. Simon, *Rationality in Psychology and Economics*, "The Journal of Business", Oct. 1986, Vol. 59, No. 4, Part 2: *The Behavioral Foundations of Economic Theory*, The University of Chicago Press, p. S209-S224; G. S. Becker, *Crime and punishment: An economic approach*, [in:] G. S. Becker, W. M. Landes (eds.), *Essays in the Economics of Crime and Punishment*, NBER, London 1974, p. 1-55, adres internetowy: <https://www.nber.org/books-and-chapters/essays-economics-crime-and-punishment/crime-and-punishment-economic-approach> (dostęp: 31.10.2021); G. S. Becker, *A Theory of Allocation of Time*, "The Economic Journal", 1965, Vol. 75, No. 299 p. 493-517; M. Friedman, *Kapitalizm i wolność*, tłumaczenie: B. Sałbut, Onepress, s. 37-60; E. Lundberg, *Gunnar Myrdal's Contribution to Economic Theory*, "The Swedish Journal of Economics", Dec. 1974, Vol. 76, No. 4, p. 474; G. K. Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, G. Duckworth, London 1957, p. 23-38; J. K. Galbraith, *Time and the New Industrial State*, "The American Economic Review", May 1988, Vol. 78, No. 2, Papers and Proceedings of the One-Hundredth Annual Meeting of the American Economic Association, p. 373-376; F. Machlup, *Theories of the Firm: Marginalist, Behavioral, Managerial*, "The American Economic Review", Mar. 1967, Vol. 57, No. 1, p. 1-33; W. McDougall, *An Introduction to Social Psychology*, Fourteenth Edition with Three Supplementary Chapters, Batoche Books, Kitchener, 2001, p. 19-20; R. H. Coase, *The Nature of the Firm*, "EconomiA", New Series, Vol. 4, No. 16, November 1937, p. 386-405; D. Kahneman, A. Tversky, *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, "Econometrica", Mar. 1979, Vol. 47, No. 2, p. 263-292; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 330-331, 380, 454, 483-484, 489; H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 371-372, 480-481, 485-486, 493-494, 563-564, 634-637, 699; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 452-453, 455-456, 462, 465-466, 546, 561-562, 592, 599; Okresy życia ekonomistów, <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 19.10.2021), <https://www.britannica.com/biography/> (dostęp: 23.10.2021).

Thorstein Bunde Veblen instytucje traktuje szeroko, jako utarte zwyczajowo sposoby regulowania procesów życiowych społeczeństwa w odniesieniu do środowiska materialnego, w którym społeczeństwo żyje. Instytucje są względnie stabilne, ale nie wieczne. Zmiany instytucji są następstwem postępu społecznego.¹⁸⁵ Koncepcje młodszej i najmłodszej szkoły historycznej mówiące o „duchu gospodarczym”, „idealny typie” i „stylu gospodarowania” są bliskie koncepcji „instytucji” T. B. Veblena. O instytucjach w kontekście determinanty wzrostu gospodarczego pisał także J. A. Schumpeter, a nawet A. Smith, zaś G. von Schmoller, podobnie do T. B. Veblen’a, uznawał je za efekt rozwoju gospodarczego. Nie był to zatem nowy problem w ekonomii, ale szeroko ujęty i nieco inaczej niż robili to jego poprzednicy.

Człowiek kieruje się trzema głównymi instynktami: 1) rodzicielską skłonnością wobec najbliższych i członków wspólnoty rodowej; 2) instynktem wykonania (dobrej roboty) i 3)

¹⁸⁵ F. Almeida, op. cit., s. 226-234

próżną ciekawością, pchającą go do poznania otaczającego świata. Tym, co odróżnia jeden instynkt od drugiego, jest to, że każdy ustanawia charakterystyczny cel lub przedmiot do osiągnięcia, różny od obiektywnego celu jakiegokolwiek innego instynktu. Te instynkty określają postawę człowieka wobec środowiska. Pewne postawy stają się zwyczajem, który ostatecznie przenika całe społeczeństwo.¹⁸⁶ T. B. Veblen doszedł do wniosku, że postawy człowieka nie zawsze są racjonalne, a często jego decyzje wynikają z tradycji.¹⁸⁷ Co więcej, według niego skłonność do osiągnięć i niechęć do daremności pozostają podstawowym motywem ekonomicznym.¹⁸⁸ Działania wypływające przeważnie z instynktów rodzicielskiego, dobrej roboty i bezinteresownej ciekawości T. B. Veblen nazwał zajęciami przemysłowymi (lub technologicznymi). Instrumentalny, przednaukowy sposób podchodzenia do niewiadomych i szukania wyjaśnień lub efektów T. B. Veblen nazwał ceremonialnym zachowaniem się. Ceremonialne zachowanie się przejawia się zajęciami pieniężnymi, w tym prowadzeniem biznesu. W okresie rękodzielniczym rzemieślnik był posiadaczem swoich własnych narzędzi i materiałów, korzystał z własnej pracy i wytwarzał towary, które były wyrazem jego instynktów dobrej roboty i rodzicielskiego. Wraz z rozwojem gospodarki robotnik przestał być właścicielem narzędzi produkcji i materiałów, zaś właściciel przedsiębiorstwa stał się bardziej zainteresowany „robieniem” pieniędzy niż produkcja dóbr; instynkt zachłanności przeważał nad instynktem dobrej roboty i instynktem rodzicielskim. Dostrzeżono, że konkurencja jest niepożądana; za pośrednictwem bankierów inwestycyjnych utworzono holdingi i trusty.¹⁸⁹ Veblen w swych rozważaniach analizuje perspektywę psychologiczną i socjologiczną działania. Jest to także ponowne odniesienie do postaw, które w dalszym stopniu utrwalają się w ekonomii. Opisanie instynktów wpłynęło na dalszy rozwój ekonomii, co potwierdza chociażby publikacja „*Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*” (w Polsce „*Zwierzęce instynkty*”) George’a A. Akerlof’a (noblisty z ekonomii) i Roberta J. Shillera traktująca o konieczności aktywnej roli rządu w tworzeniu polityki gospodarczej poprzez przywrócenie idei duchów zwierzęcych.

T. B. Veblen wyróżnił dwie klasy – pracującą i próżniaczą, stanowiące z kolei otoczenie dwóch innych instytucji, a mianowicie świata przemysłu (*industry*) i świata interesu (*business*). Na świat przemysłu oddziałuje przede wszystkim instynkt dobrej roboty, który znajduje swój

---

¹⁸⁶ T. B. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, op. cit., s. 75; T. B. Veblen, *The Instinct of Workmanship*, op. cit., s. 3, 26

¹⁸⁷ T. Veblen, *The writings of Thorstein B. Veblen, The Theory of Business Enterprise*, op. cit., s. 70

¹⁸⁸ T. B. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, op. cit., s. 27

¹⁸⁹ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 485-486

materialny wyraz w efektach produkcji. Działają także pozostałe instynkty – czystej ciekawości, sprzyjający rozwojowi nauki i techniki, i instynkt więzi społecznej. Na klasę próżniaczą i cały świat interesu oddziałuje głównie motyw zysku. Między obu światami wykształciły się stosunki oparte na instytucji prywatnej własności środków wytwarzania; występują tu istotne sprzeczności interesów, które hamują cały rozwój ludzkości. Marnotrawstwo zasobów w imię konsumpcji na pokaz jest główną przeszkodą w racjonalnym prowadzeniu produkcji, która w wyniku ewolucji stała się złożonym i delikatnym systemem. Jego naruszenie może przynieść chociażby kryzys. T. B. Veblen upatrywał źródeł kryzysu m.in. w manipulacjach klasy próżniaczej, zmierzających do rozszerzenia kredytu ponad rzeczywiste potrzeby obrotu towarowego i organizacji wytwórczości.¹⁹⁰ Warto dodać, że o klasach dyskutowano we wcześniejszych okresach (choćby A. R. J. Turgot wprowadzający podział na kapitalistów i robotników, czy F. Quesnay, dzieląc klasy według produktywności i własności ziemi), ale to T. B. Veblen uzupełnił swoje rozważania o opis otoczenia tychże klas, dając tym samym pełniejszy obraz omawianego systemu.

T. B. Veblen utrzymywał, że wytwarzanie dóbr i „robienie” zysków są to dwie różne rzeczy. Dążenie społeczności biznesmenów do osiągnięcia zysków ma często szkodliwe skutki dla gospodarki i społeczeństwa. Każdy przedsiębiorca działa tylko we własnym egoistycznym interesie.¹⁹¹ W podobnym duchu wypowiadało się kilku innych ekonomistów. Już J. Trucker pisał o działaniach człowieka kierującego się interesem osobistym i tym, że może on być sprzeczny z interesami społecznymi, z kolei R. Cantillon wypowiadał się pozytywnie o przedsiębiorcach wywołujących efekty społeczne przewyższające osiągnięcia ingerencji państwa, podobnie jak A. Smith, który wskazywał na indywidualne działania ludzkie sprzyjające rozwojowi całego społeczeństwa. Z kolei K. Marks uważał, że kapitaliści, dążąc do osiągnięcia korzyści, wywołują negatywne efekty ale jedynie na samych sobie, co nie przekładało się bezpośrednio na resztę społeczeństwa. Okazuje się zatem, że efekty społeczne działalności przedsiębiorców od dawna nurtowały i nadal nurtują również ekonomistów współczesnych. Veblenowskie ujęcie egoizmu przywodzi zaś na myśl idee A. Smitha.

T. B. Veblen dokonał ostrego rozróżnienia między tymi, którzy są zaangażowani w wytwarzaniu dóbr – menedżerami produkcji, majstrami i robotnikami – a tymi, którzy zarządzają przedsiębiorstwem. Celem biznesu stała się korzyść pieniężna. Według niego, zwiększone zyski pochodzą ze zmniejszania produkcji, co jest działaniem szkodliwym dla społeczeństwa. Ce-

---

¹⁹⁰ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 452-453, 455-456

¹⁹¹ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 480

lem korporacji, w czasach Veblena, nie był wzrost efektywności, lecz osiągnięcie siły monopolowej i ograniczenie produkcji.¹⁹² Negatywne skutki monopoli były już dostrzegane wcześniej, co wiązało się z ich krytyką również przez F. Quesnaya i A. Smitha.

T. B. Veblen był rzecznikiem połączenia ze sobą nauk społecznych. Twierdził, że nie można zrozumieć tego, co nazywane jest gospodarką, ponieważ wyodrębnia się gospodarowanie rasy ludzkiej z całokształtu jej działalności. Mimo to, psychologia instynktów T. B. Veblena została odrzucona przez psychologię.¹⁹³ Jest to ważny wniosek w dalszych rozważaniach – zagadnienia badane w ramach ekonomii bywają też analizowane w innych dziedzinach nauk społecznych. Sprawdzenie i odniesienie się do osiągnięć innych dziedzin pozwala na zachowanie szerszego, bliższego rzeczywistości kontekstu. To, że nie udaje się uzyskać satysfakcjonującego poziomu współpracy inter lub multi dyscyplinarnej nie znaczy o braku postępów, czy osiągnięć w nauce, czy braku inspiracji.

Instytucjonaliści usilnie dowodzą, że wzajemne oddziaływanie na siebie czynników ekonomicznych, kulturowych i socjologicznych jest zbyt wielkie, ażeby dopuścić do wyizolowanego skupienia się na czynnikach ekonomicznych, co stanowi główny temat dużej części nowoczesnej myśli ekonomicznej.¹⁹⁴ Jak stwierdza E. Gruszewska, w kierunku tym uznaje się, że bez odpowiedniego systemu instytucjonalnego, tj. sprawnych instytucji formalnych i nieformalnych, niemożliwy jest wzrost, czy też rozwój gospodarczy.¹⁹⁵

Rexford Guy Tugwell, który reprezentował już neoinstytucjonalizm, stosował podejście całościowe i korzystał z koncepcji psychologii zachowań i psychologii eksperymentalnej. Wskazywał on, iż podstawową słabość współczesnej mu gospodarki stanowi sprzeczność między logiką systemu ekonomicznego a ideologią biznesmenów. W rezultacie postępowi technicznemu nie towarzyszy postęp społeczny.¹⁹⁶ Nawiązanie do koncepcji z zakresu psychologii dało inspirację do dalszej współpracy na kierunku ekonomia-psychologia.

Współcześnie granice między obszarami socjologii, ekonomii, etyki i innych nauk społecznych i humanistycznych są słabo dostrzegalne. Instytucjonalizm i jego nacisk na analizę całościową społeczeństwa był i jest reakcją na wąską specjalizację w badaniach społecznych, chociaż wśród neoinstytucjonalistów znajdujemy wielu takich specjalistów, np. od spraw

---

¹⁹² H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 481; T. Veblen, *Why is economics not an evolutionary science*, op. cit., s. 73-74

¹⁹³ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 493-494

¹⁹⁴ Ibidem, s. 563-564

¹⁹⁵ E. Gruszewska, op. cit., s. 10-11

¹⁹⁶ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 462

związków zawodowych, gospodarki miejskiej itp. Była to również reakcja na chorobę rozwiązań modelowych oraz nadużywanie metod matematycznych.¹⁹⁷ Dalszy rozwój gospodarczy i związane z tym przemiany społeczne i gospodarcze przyczyniły się do rozpadu szkół, czy też ich ewolucji w kierunku ekonomiki dobrobytu, keynesizmu, neoliberalizmu, prądu prakseologicznego i innych.

Ważne było podejście neoliberalów, którzy dokonali modyfikacji klasycznej koncepcji *homo oeconomicus*. Zamiast „człowieka ekonomicznego” neoliberalowie piszą o „człowieku racjonalnym” (*homo rationalis*). Mimo to, jest to wciąż jednostka rozpatrywana w znacznej izolacji od wspólnoty, obdarzona żądzą maksymalnego zaspokojenia własnych potrzeb i interesów.¹⁹⁸

Głównym punktem przyciągającym uwagę keynesistów są siły, które przy określonych czynnikach (przyp.: kulturowych, politycznych, socjologicznych i historycznych) wyznaczają poziom działalności gospodarczej. W metodologii Johna Maynarda Keynesa, twórcy tego nurtu, poczesne miejsce przeznacza się sprawie środowiska niepewności, w którym podejmowane są decyzje gospodarcze. Decyzje poprzedzane są więc przewidywaniami, w których ludzie posługują się skomplikowanym splotem czynników psychospołecznych.¹⁹⁹ Dobitnie wskazano zatem różne determinanty działalności gospodarczej oraz znaczenie niepewności w podejmowanych decyzjach. Niepewność, jako analizowane zjawisko, ugruntowała swoją pozycję w badaniach ekonomicznych.

Teoria inwestycji J. M. Keynesa mówi, że przy danej psychice społeczeństwa ogólny poziom produkcji i zatrudnienia zależy od wielkości inwestycji. Decyzja przedsiębiorcy o podjęciu inwestycji (a trzeba pamiętać, że J. M. Keynes odróżnia zawsze przedsiębiorcę od właściciela kapitału) uzależniona jest od jego przewidywań co do przychodowości i kosztów podejmowanego działania, zaś stopa procentowa zajmuje w przewidywaniach i kalkulacjach przedsiębiorcy dominujące miejsce.²⁰⁰ Gdy rozwijała się nowoczesna myśl makroekonomiczna, J. M. Keynes pracował nad nową konstrukcją analityczną do tłumaczenia sił decydujących o poziomie działalności gospodarczej. Stwierdził on, że kapitalizm jest immamentnie niestabilny, a normalnym wynikiem automatycznego funkcjonowania rynku jest kształtowanie się równowagi na poziomie niższym od pełnego zatrudnienia. Postawił w centrum zainteresowania rolę wydatków inwestycyjnych jako wyznacznika poziomu działalności gospodarczej.²⁰¹ Było to

---

¹⁹⁷ Ibidem., s. 465-466

¹⁹⁸ Ibidem., s. 546

¹⁹⁹ J. M. Keynes, op. cit., s. 147-164

²⁰⁰ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 561-562

²⁰¹ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 699

zupełnie inne podejście do przyczynowości sytuacji działalności gospodarczej. Przewidywania przedsiębiorcze i wydatki inwestycyjne zajmowały w nim ważną pozycję.

Walter Eucken ze szkoły fryburskiej przejął wzorce „idealnych typów”, „ducha gospodarczości” i innych, budując własny – koncepcję „układu” elementów powiązanych więzami interesów, otoczonym przez szersze układy polityczne, religijne i społeczne.²⁰² Wskazywał zatem na sieci powiązań wpływających na ostateczny kształt struktury gospodarki.

W pracach Walta Whitmana Rostowa lansuje się koncepcję pięciu stadiów rozwoju. Stosował on znane chwyt typologii, opisywał kolejne stadia na podstawie cech zewnętrznych. Pierwsze stadium – gospodarki tradycyjnej – określa słabe rolnictwo i reprodukcja prosta; drugie – tworzenie się warunków do „pchnięcia” gospodarki na tory rozwoju – to pojawienie się handlu i przemysłu, nauki i techniki, nowych struktur instytucjonalnych; trzecie - zrywu – może być zainicjowane przypadkowym detonatorem (odkrycia, rewolucje i in.); czwarte – dojrzałej gospodarki – wyznaczone dominacją przemysłu ciężkiego; piąte – masowej konsumpcji.²⁰³ Podobną koncepcję stadiów rozwoju przedstawił wcześniej F. List.

Frank Hyneman Knight ze szkoły chicagowskiej dowodził, że zysk jest po prostu wynagrodzeniem przedsiębiorcy za trafność przewidywań.²⁰⁴ Rozróżnił on ryzyko podejmowane przez przedsiębiorstwa, przeciwko któremu można się ubezpieczyć, i ryzyko, przed którym nie ma ubezpieczenia. Zyski istnieją, dlatego że na rynku występują niepewności, od których nie można się ubezpieczyć. Jeśli jednak opuścimy założenie o doskonałej konkurencji, to mogą pojawiać się zyski z różnych przyczyn, wśród których najważniejsze są siła monopolu lub monopsonu.²⁰⁵ Zdaniem F. H. Knighta ryzyko daje się skalkulować, natomiast „niepewność” nie pozwala określić dokładnie prawdopodobieństwa przyszłego zdarzenia. Zysk staje się przychodem – dodatnim lub ujemnym – za ponoszenie niepewności.²⁰⁶ Jest to ponowne wskazanie wśród istotnych zagadnień ekonomicznych przewidywań przedsiębiorców, ryzyka i niepewności.

Herbert Alexander Simon wyjaśniał zjawisko racjonalności człowieka. Rozwinął on własną teorię wyboru, opartą na tezie o tzw. ograniczonej racjonalności. Chodzi o to, że podmiot działający – człowiek, firma, organizacja – nie jest w stanie poznać wszystkich alternatyw zachowań istotnych dla podjęcia decyzji, rozpatrzyć skutków każdego z wyborów oraz sprecyzować wybór ze zbioru alternatyw. Zachodzi konieczność podejmowania decyzji spełniających

---

²⁰² W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 592

²⁰³ W. W. Rostow, op. cit., s. 52-61

²⁰⁴ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 599

²⁰⁵ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 371-372

²⁰⁶ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 330-331

warunek dostateczności.²⁰⁷ Jego prace oparły się o psychologię i są ważnym osiągnięciem w świecie nauki. Brak doskonałej informacji i możliwości przetworzenia wszystkich pozyskiwanych informacji ze względu chociażby na ograniczone przetwarzanie ludzkiego mózgu, wpływa na podejmowane decyzje, na ich optymalność – należy wtedy zadowolić się niezbędnym minimum.

Gary Stanley Becker zaskoczył ekonomistów dowodząc, że *homo oeconomicus* może być racjonalnie działającym kryminalistą, który bilansuje przewidywane korzyści i straty podejmowanych działań przestępczych, szacuje wysokość ryzyka i koszty utraconych możliwości. Wynika z tego postulat, aby tworzyć warunki zniechęcające przestępcę do podejmowania ekonomicznie nieopłacalnych czynów.²⁰⁸ Było to pierwsze tak jawne wskazanie na możliwy, całkowicie negatywny aspekt działalności przedsiębiorczej człowieka. Już wcześniej naukowcy wskazywali na sprzeczność interesów przedsiębiorców i reszty społeczeństwa, ale nie analizowano działań kryminalnych.

G. S. Becker dostrzegł również podział czasu wolnego między produkcję rynkową a produkcję domową. Każda konsumpcja jest kombinacją dwóch elementów – zakupionego lub wytworzonego w domu dobra i czasu potrzebnego na jego nabycie i przygotowanie. W warunkach konkurencji doskonałej jednostka pracuje w domu tak długo, jak długo krańcowy produkt jej pracy domowej będzie wyższy od płacy realnej. Model G. S. Beckera wyjaśnia podejmowanie decyzji w rodzinie nie tylko jako komórce gospodarczej, lecz także społecznej. Decyzje o narodzinach i kształceniu dzieci, podejmowaniu lub rezygnacji z pracy zarobkowej, podziale pracy i czasu – wszystko to daje się wyjaśnić w kategoriach ekonomicznych.²⁰⁹ Rozszerza to analizę ekonomiczną na wiele dotychczas niepostrzeganych w kategoriach ekonomicznych zjawisk.

Milton Friedman, twórca monetaryzmu, uważał, że rolą kapitalizmu konkurencyjnego jest organizacja całokształtu działalności gospodarczej przy pomocy prywatnej przedsiębiorczości operującej na wolnym rynku. System wolności ekonomicznej jest dla niego warunkiem wolności politycznej. Co więcej, M. Friedman uważał, że najwyższą i niemal jedyną wartością jest wolność jednostki. Działania gospodarcze jednostek muszą być koordynowane, ale nie poprzez przymus i centralne sterowanie, tylko dzięki mechanizmowi rynkowemu opartemu na dobrowolnych układach jednostek. Z tych względów Friedman popierał koncepcję państwa

---

²⁰⁷ H. A. Simon, op. cit., s. S209-S224

²⁰⁸ G. S. Becker, *Crime and punishment: An economic approach*, op. cit., s. 1-55, adres internetowy: <https://www.nber.org/books-and-chapters/essays-economics-crime-and-punishment/crime-and-punishment-economic-approach> (dostęp: 31.10.2021)

²⁰⁹ G. S. Becker, *A Theory of Allocation of Time*, op. cit., s. 493-517

„minimalnego”, tj. chroniącego prawo, porządek i bezpieczeństwo, oraz doskonalącego prawo własności.²¹⁰ Wielokrotnie więc ekonomiści w swych rozważaniach analizują ‘uwolnienie’ lub ‘ograniczenie’ wolności gospodarowania i ich skutków dla całego społeczeństwa. Są to zagadnienia obejmujące determinanty prawno-polityczne zajmujące poczesne miejsce w badaniach przedsiębiorczości, a także w międzynarodowych raportach o ich stanie w różnych krajach.

Zaliczany do szkoły szwedzkiej Gunnar Karl Myrdal rozwinął teorię podejmowania ryzyka, wskazując na znaczenie fal optymizmu lub pesymizmu wśród przedsiębiorców.²¹¹ Co więcej, twierdził on, że ekonomia jest zdefiniowana przez teorię ortodoksyjną zbyt wąsko. G. K. Myrdal chciał włączyć do swojej analizy materiał ze wszystkich nauk społecznych, a zwłaszcza z psychologii i socjologii. Krytykował również koncentrowanie się ekonomii na problematyce krótkiego okresu, jeśli chodzi o alokację zasobów, czy to o fluktuacje działalności gospodarczej. G. K. Myrdal do swojej analizy oprócz czysto ekonomicznych czynników wprowadza również inne czynniki.²¹² Dowodzi on, że po to, by ktoś zrozumiał rozwój gospodarczy, trzeba studiować różne rodzaje nauk w ich wzajemnym uzależnieniu. Szerszy kontekst badawczy i interdyscyplinarność wskazywali także A. A. Cournot, V. F. D. Pareto, czy T. Veblen. Chociaż uwzględnienie w badaniach ekonomicznych dorobku innych nauk nie było proponowane pierwszy raz, to z biegiem czasu koncepcja ta zyskuje na trudności w realizacji – jest coraz więcej nowych zagadnień, spojrzeń, czy problemów obejmujących podobne zagadnienia w różnych obszarach nauk, że pojedynczemu naukowcowi zbadanie i zsyntetyzowanie wybranego zagadnienia w jednej pracy wydaje się prawie niemożliwe.

John Kenneth Galbraith pisał, że teoria ortodoksyjna głosi, że rynek działa poprzez suwerennych konsumentów, którzy za pośrednictwem cen rynkowych przekazują wskazówki przedsiębiorstwom maksymalizującym zyski. Zasugerował on, że na rynkach, na których są potężne korporacje mogą one sięgać po kontrolę swoich rynków i poza nie, żeby kierować zachowaniem się rynku i kształtować postawy społeczne tych, którym pozornie służy. Ukuł on pojęcie technostruktury, tj. sektora wielkich korporacji, gdzie władza przechodzi od właścicieli lub kapitalistów do biurokratycznego aparatu firmy. J. K. Galbraith dostrzegł niepoprawność podejścia do znaczenia konsumentów w procesie produkcji, gdyż tym, co jest chronione, nie jest prawo jednostki do kupowania. Jest nim raczej prawo sprzedawcy do kierowania jednostką.

---

²¹⁰ M. Friedman, op. cit., s. 37-60

²¹¹ E. Lundberg, op. cit., s. 474

²¹² G. K. Myrdal, op. cit., s. 23-38

To przedsiębiorstwa wywierają wpływ na konsumentów. Państwo popiera zaś możliwość wywierania wpływu na postawy społeczne.²¹³ Ponownie poruszane jest zagadnienie postaw, jednakże tym razem nie w kontekście postaw przedsiębiorców, czy społeczeństwa ogółem, ale nieetycznego kształtowania ich w społeczeństwie przez przedsiębiorców. Jest to zatem negatywny efekt działalności gospodarczej.

Fritz Machlup analizował teorie przedsiębiorstwa. Uważał poszukiwanie jednej, właściwej definicji firmy za niedorzeczne. Rozumiał różnorodne postrzeganie teorii przedsiębiorstwa przez specjalistów z innych dziedzin nauki oraz dość swobodne wykorzystywanie poszczególnych terminów.²¹⁴ Sformułował on sześć podstawowych cech szkoły neoaustriackiej. Na pierwszym miejscu umieścił jej indywidualizm metodologiczny (wszystkie zjawiska ekonomiczne są wyjaśniane na podstawie działań jednostek ludzkich). Druga cecha zakłada, że działania jednostek można wyjaśnić tylko poprzez odwołanie się do ich wiedzy, przekonań, percepcji i oczekiwań.²¹⁵ Wskazuje to na konieczność badania jednostek oraz zagłębiania się do wiedzy i doświadczeń tychże jednostek wynikających z ich przeszłości, a zatem mowa tu także o wpływie edukacji, środowiska, zwłaszcza rodziny na wykazywane postawy.

W nowoczesnej mikroekonomii pojawia się problem nieadekwatności podstaw psychologicznych, stwierdzono bowiem, że ekonomia została zbudowana na fałszywych przesłankach psychologicznych. Psycholog William McDougall wyraził krytykę klasycznej ekonomii politycznej z powodu opierania się na fałszywych założeniach psychologicznych.²¹⁶ James S. Duesenberry wskazywał, że w analizie zachowania się konsumentów w zakresie preferencji mówi się coś o zachowaniu konsumentów, nie mówiąc jednak nic o ich motywacji. Określił to jako świadomą próbę uniknięcia zadania przyjęcia jakiegoś założenia psychologicznego. Również Paul Samuelson wypowiadał się krytycznie w tym zakresie, podkreślając, że zachowanie się konsumenta na rynku tłumaczy się w kategoriach preferencji, które z kolei określa się wyłącznie przez zachowanie się. Wynik może więc bardzo łatwo być błędnym kołem. Często nie stwierdza się nic więcej poza wnioskiem, że ludzie zachowują się tak, jak się zachowują. Jest to teoremat bez żadnych implikacji empirycznych, jest zgodny z każdym zachowaniem się, jakie tylko można sobie wyobrazić, a przez żadne nie może być odrzucony.²¹⁷

Ronald Harry Coase wytłumaczył przyczyny powstania przedsiębiorstw, których powołaniem jest minimalizacja kosztów transakcyjnych oraz koordynacja różnych form i rodzajów

---

²¹³ J. K. Galbraith, *Time and the New Industrial State*, op. cit., s. 373-376

²¹⁴ F. Machlup, op. cit., s. 1-33

²¹⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 380

²¹⁶ W. McDougall, op. cit., s. 19-20

²¹⁷ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 634-637

działalności gospodarczej. Drugą obok firm instytucją koordynującą działania gospodarcze jest rynek. Firmy dokonują internalizacji tzw. efektów zewnętrznych, jeżeli pozwoli to obniżyć ich koszty transakcyjne. Coase dowiódł, że wszelkie transakcje polegają na przenoszeniu praw własności między podmiotami gospodarującymi.²¹⁸ Jego prace podkreślają znaczenie praw własności w prowadzeniu działalności gospodarczej. Istotne są także poznawane przyczyny powstawania przedsiębiorstw, kontynuowane w obecnych pracach ekonomistów.

Z kolei Amos Tversky i Daniel Kahneman badali rzeczywiste zachowania ludzkie. Proces podejmowania decyzji uzależnili oni od punktu odniesienia jakim był stosunek ludzi do ryzyka.²¹⁹ Badania te doceniła kapituła Komitetu Noblowskiego przyznając ich autorom nagrodę Nobla dobitnie podkreślając tym samym znaczenie zachowań i postaw w badaniach ekonomicznych.

W polskiej myśli ekonomicznej zagadnienie przedsiębiorczości było stale obecne. Wydaje się, że instytucja przedsiębiorstwa to czynnik, bez którego doktryny ekonomiczne nie mogą obecnie istnieć. Przykładem może być twórczość Edwarda Lipińskiego, który wskazywał zwłaszcza na zaniedbany w teorii i praktyce problem przedsiębiorstwa.²²⁰

Precyzja w definiowaniu czynników i kategorii własności pozwoliła Leszkowi Balcercowiczowi jasno przedstawić typy własności przedsiębiorstw: klasyczne prywatne, nieklasyczne firmy prywatne, pseudoprywatne, państwowe i samorządowe. Następnie wprowadza on ważne pojęcie „reżimu przedsiębiorczości” jako części ogólnego prawa własności, która określa, jakie typy własności mogą mieć powoływane i rozwijane przedsiębiorstwa. Wyróżnia się trzy główne reżimy przedsiębiorczości: zamknięty, otwarty (liberalny) i restrykcyjny.²²¹ Jego klasyfikacje są ważnym punktem rozwoju polskiej myśli w zakresie przedsiębiorczości oraz w badaniu przedsiębiorczości.

Maciej Bałtowski dowodzi, że tempo prywatyzacji bardzo zależało od restrukturyzacji całej gospodarki, dopływu kapitału i niedoboru kadr prawdziwych przedsiębiorców.²²² Jednak nie doprecyzowano, jaki jest i kim właściwie jest prawdziwy przedsiębiorca.

Wraz z rozwojem systemów społeczno-gospodarczych i postępujących zależności różnych podmiotów i instytucji zaczęto jeszcze silniej akcentować wieloaspektowość rozpatrywanej działalności ludzkiej i przedsiębiorców. To przedsiębiorca staje się czynnikiem zmian. Dodatkowo, w analizach ekonomistów dostrzegane są, oprócz czynników ekonomicznych również

---

²¹⁸ R. H. Coase, op. cit., s. 386-405

²¹⁹ D. Kahneman, A. Tversky, op. cit., s. 263-292

²²⁰ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 2007, op. cit., s. 454

²²¹ Ibidem., s. 483-484

²²² Ibidem., s. 489

te pozaekonomiczne.

Na gruncie przeprowadzonych w rozdziale pierwszym rozważań można wysunąć wniośki, że definiowanie przedsiębiorcy i przedsiębiorczości oraz rozumienie ich roli w gospodarce zmieniało się na przestrzeni lat. Początkowo interesowano się jedynie samowystarczalnym gospodarstwem domowym, ponieważ inne formy gospodarowania były rzadkością. Wtedy też pojawiło się pierwsze zainteresowanie cechami człowieka, cechami, które warto pielęgnować aby osiągnąć sukces w gospodarstwie domowym. Instynktownie, już w starożytności wskazywano zatem na determinanty psycho-osobowe wyjątkowych zachowań ludzkich, w tym przypadku w obszarze przedsiębiorczości.

Następnie zainteresowania ekonomiczne myślicieli dotyczyły głównie sektora rolnictwa, tj. gospodarstw rolnych, a później latyfundiów. Działo się tak, ponieważ początkowo to właśnie rolnictwo uważano za najważniejsze i najbardziej moralne zajęcie, również najproduktywniejsze i korzystne dla panujących władz. Jednakże zainteresowanie badawcze analizowanych uczonych powoli przesuwało się w kierunku rzemiosła, które początkowo składało się z drobnych form działalności aż po manufaktury, czy holdingi. To samo dotyczyło handlu - najpierw nie był on akceptowany w środowisku wielkich myślicieli, później akceptowano jedynie drobny, wewnętrzny handel, by następnie wręcz zabiegać o rozwój wielkiego handlu zagranicznego. Zaakceptowane zostały też usługi, chociaż początkowo nie wydzielano ich z zakresu działalności przedsiębiorstw np. początkowo niektóre usługi klasyfikowano w zakresie handlu (transport, magazynowanie). Najczęściej stosowaną definicją przedsiębiorczości stawała się działalność gospodarcza. Taki schemat rozwijania zainteresowania ekonomicznego zagadnieniami działalności gospodarczej związany był z rolą filozofii i religii w społeczeństwie, z korzyściami płynącymi do najważniejszych klas społecznych, oraz powolnymi przekształceniami społeczeństwa. Dlatego też, tak ciekawa jest ewolucja postrzegania kim właściwie jest przedsiębiorca – w końcu początkowo uważano za przedsiębiorców przedstawicieli jedynie wybranych rodzajów działalności gospodarczych, a dopiero z czasem zakres ten był systematycznie zmieniany i „rozciganany”.

Również akceptacja społeczna form i obszarów działalności gospodarczej ewaluowała. Postawy, zachowania i cechy ludzkie i ich wplatanie w przedsiębiorczość także zmieniały się na przestrzeni dziejów, aż do oficjalnego włączenia ich do analiz ekonomicznych. Co ciekawe cechy ludzkie zaczęto wcześniej kojarzyć z działalnością gospodarczą niż akceptować lichwę jako formę działalności gospodarczej.

Pojęcia stosowane w analizach związanych z działalnością gospodarczą w ujęciu historycznym, również były stale rozwijane i aktualizowane np. o niepewność, czy ryzyko. Niektóre

pojęcia przysparzają problemów w omawianiu przedsiębiorczości w ujęciu historycznym (a także w analizie współczesnych prac), ze względu na ich ciągle redefiniowanie (co wyraźnie widać w przypadku pojęcia kapitalisty, który raz jest uważany za przedsiębiorcę, by u innego naukowca być już jedynie nośnikiem kapitału). I problem definicyjny tak wyraziście dostrzegany na etapie analizy historycznej niestety nie został do tej pory rozwiązany. Przedsiębiorczość przeszła długą drogę od działalności „haniebnej” i „wzgardzanej” do najbardziej pożądanego formy działania w społeczeństwie na trwałe wpisując się w nauki ekonomiczne jako ważny element rozważań ekonomicznych.

Jak stwierdza E. Gruszevska, współczesna ekonomia nie postrzega człowieka wyłącznie przez pryzmat jego celów ekonomicznych jako homo oeconomicus, ale zwraca uwagę na jego bytność w społeczeństwie, zachowanie, sposób myślenia, wyznawany system wartości, normy, czy wyznaczenie. Znaczenia nabrały interakcje społeczne, bowiem na działalność gospodarczą każdej jednostki w sposób istotny wpływa zespół wzorców i reguł nabytych (w sposób świadomy bądź nie), wyuczonych i doświadczanych. *Niezbędne zatem stało się uwzględnienie instytucji w modelach ekonomicznych, w tym określenie, które instytucje są kluczowe dla rozwoju gospodarki.*²²³

Przeprowadzona analiza literatury w ujęciu historycznym wskazuje jak kształtowało się w świadomości naukowej postrzeganie zjawiska przedsiębiorczości i umożliwia wstępne rozpoznanie różnych czynników wpływających na jego występowanie i/lub rozwój. Niejednokrotnie bowiem wskazywano czynniki: genetyczne, edukacyjne, wychowawcze, całokształtu człowieka (geniusz narodu, często przecenianie jednostki), wewnętrzne przedsiębiorstwa, zewnętrzne przedsiębiorstwa, prawne, polityczne (raz zalecana jej protekcjonistyczna forma, innym razem wolny handel, w zależności od sytuacji społeczno-gospodarczej), w postaci innowacji, kulturowe (w tym tradycje i zwyczaje), religijne, etyczne, w postaci struktury instytucjonalnej, środowiskowe, techniczne, naukowe, finansowe (dłuższy czas uważano kapitał za najważniejszy czynnik powstawania działalności gospodarczych), motywacyjne (w tym bezpieczeństwo, mniejsza uciążliwość pracy, interes osobisty i jego efekty, własna korzyść i motywy altruistyczne), ryzyko (które rozmieszcza przedsiębiorców w gospodarce), pomijane w bezpośrednich analizach związki rodzinne i pochodzenie. Można dostrzec również znaczenie doświadczenia ekonomistów w gospodarowaniu w tworzonych później przez nich koncepcjach naukowych.

---

²²³ E. Gruszevska, op. cit., s. 10

To systematycznie pojawiające się postrzeganie znaczenia różnych czynników w kształtowaniu zjawisk gospodarczych wskazuje na niezbadane jeszcze i nie w pełni wyjaśnione przyczyny powstawania przedsiębiorstw w gospodarce. Nie powstała bowiem akceptowana teoria spajająca wszystkie te czynniki w jedność.

W związku z ciekawymi, historycznymi przykładami oddziaływania poszczególnych rodzajów czynników na przedsiębiorczość, postanowiono przytoczyć przykłady tych, które hamują ewolucję przedsiębiorczości:

- negowanie wartości nowo powstających i niektórych zawodów oraz działań gospodarczych,
- hierarchia społeczna – przedsiębiorcy zaczynali od prawie samego dołu w hierarchii społecznej i stopniowo, powoli awansowali,
- brak spójności w zaleceniach i postulatach badaczy,
- rozwijanie działalności w sposób nieetyczny z obecnego punktu widzenia (niewolniczy) co dawało mało efektywny rezultat jednocześnie odwołując w czasie pracę nad lepszymi rozwiązaniami,
- negatywny stosunek społeczny do pogoni za pieniądzem,
- konieczność uzasadniania bogacenia się przedsiębiorców, tak aby zostali zaakceptowani społecznie (np. bogacenie się pozwala robić dobre uczynki),
- działanie wbrew dotychczasowym układom społeczno-gospodarczym, wydaje się, że jednostki bały się potencjału przedsiębiorczości i stąd zdecydowana niechęć do dużych działalności gospodarczych i akceptowanie jedynie drobnej przedsiębiorczości,
- idee kościoła,
- przymus wobec ubogich i niskie płace pracowników (związane z jednoczesnym ich wykorzystywaniem i utrzymywaniem na minimum egzystencji) – w zakresie postrzegania przedsiębiorców i zakorzenienia w kulturze ich negatywnego odbioru kojarzonego z wyciskaniem,
- ogólnie negatywny stosunek społeczny do przedsiębiorców; nawet po ogólnej akceptacji społecznej przedsiębiorców, to jak odbierało ich społeczeństwo było uzależnione od rodzaju produkcji, przedmiotu handlu itp.,
- często uważano naturę ludzką za niezmienną, skąd płynął negatywny wniosek o braku potrzeby wspierania rozwoju osobistego przedsiębiorców lub kształcenia społeczeństwa w kierunku stawiania się przedsiębiorcą,

- powstawanie przedsiębiorstw państwowych, które uznano za niegospodarne ze względu na brak interesu osobistego,
- trudności w prowadzeniu dużych działalności gospodarczych,
- silna konkurencja w tym monopolie, które tłumią drobną przedsiębiorczość,
- niektóre wnioski ekonomistów, np. przedsiębiorcy niszczą gospodarkę, są klasą pasożytniczą,
- problemy z określeniem produktywności pracy.

Natomiast dostrzeganymi na tym etapie przykładami czynników sprzyjających przedsiębiorczości w ujęciu historii myśli ekonomicznej, są:

- nabywanie kolejnych praw i przywilejów (ewolucja prawa na korzyść przedsiębiorczości), co związane było z korzyściami z działalności przedsiębiorców odnoszonymi przez rządzących i elity, umacniała się pozycja niektórych przedsiębiorców, ale i powoli przedsiębiorczością zajmowali się filozofowie, politycy dostrzegając w takiej działalności wysoki zysk; rósł prestiż prowadzenia własnego przedsiębiorstwa;
- dostosowanie idei kościoła do potrzeb przedsiębiorców, uszlachetnienie pracy;
- rozszerzanie analiz naukowo-badawczych, ale również zmiana wyboru poruszanych kwestii i sposobu dochodzenia do wniosków; zaczęto analizować bowiem te obszary, które leżały w interesie badacza i dążono do rozwiązywania problemów na ich własnie korzyść; analizy przestały dotyczyć tylko rozpoznawania zastanych zależności, szukano pozytywnych efektów działalności gospodarczej, motywów podejmowania własnej działalności gospodarczej, dostrzegano coraz szerzej współzależności w gospodarce, oraz to, że warto badać jednostki by poznać społeczeństwo;
- upowszechnienie literatury ekonomicznej, co jest przykładem sprzężenia zwrotnego; wewnętrzne problemy przedsiębiorstw przyczyniły się do tworzenia nowych obszarów i dziedzin wiedzy, których osiągnięcia jako sprzężenie zwrotne ponownie oddziaływały na przedsiębiorstwa, jak druk, czy rachunkowość, nauka o organizacji, zarządzanie;
- polityka wspierania drobnych przedsiębiorców;
- motywowanie zarobków przedsiębiorców ich kwalifikacjami i podejmowanym ryzykiem i umiejętnościami;
- rozszerzenie czynników tworzenia wartości (ziemia, praca, kapitał, cechy i postawy ludzkie);

- zwrócenie uwagi na konieczność kształcenia i samodoskonalenia się jednostek i pobudzania chęci do samospełnienia nie tylko własną działalnością gospodarczą (ogólna poprawa jakości społeczeństwa);
- formułowanie typów idealnych, ducha gospodarczego, czy stylu gospodarowania, które są konstrukcjami myślowymi pozwalającymi zrozumieć realne postępowanie, działanie w danej epoce, i wyjaśnić wybrane zjawiska społeczno-gospodarcze;
- zwrócenie uwagi na młodzież, która stanowi czynnik zdolny do dynamizacji przemian społecznych, a w konsekwencji gospodarczych.

Można dostrzec, że wzrosło znaczenie postrzegania przedsiębiorczości w teoriach z zakresu stosunku do niepewności i ryzyka przedsiębiorców. Wzrosło też zainteresowanie cechami i intencjami jednostek, społeczeństw i przedsiębiorstw, jednak analizy psychologiczne jednostek zaproponowane przez ekonomistów nie znajdują uznania wśród psychologów. Mnożą się podejścia i szkoły w naukach ekonomicznych oraz wpływy innych dziedzin nauki, co powoduje trudności w dostrzeganiu punktów wspólnych w działalności następných pokoleń naukowców, zwłaszcza w kontekście analizowanej problematyki. Niewątpliwie jednak pozytywnym aspektem jest rosnące zainteresowanie przedsiębiorczością w polskiej nauce. To właśnie polscy naukowcy wskazali, że istotne w polskiej rzeczywistości gospodarczej są czynniki edukacyjne i kształtowanie cech i zachowań personalnych młodzieży w poprawie sytuacji gospodarczej kraju, w tym również w rozwoju przedsiębiorczości. Analiza wybranych, najnowszych koncepcji ukazujących szerszy wymiar w obszarze przedsiębiorczości zostanie przedstawiona w następnym rozdziale.

ROZDZIAŁ 2. PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, JEJ ZNACZENIE I POZIOM ROZWOJU

2.1. Istota przedsiębiorczości i problemy jej definiowania

2.1.1. Pojęcie przedsiębiorczości w naukach społecznych

Zjawisko przedsiębiorczości jest rozważane w obszarze nauk społecznych - najczęściej w ekonomii i finansach oraz naukach o zarządzaniu i jakości, ale również w pedagogice, psychologii, naukach socjologicznych, naukach prawnych itd. Dzięki czemu badania nad tym zjawiskiem często mają charakter multi- lub interdyscyplinarny.²²⁴ Ta różnorodność może z jednej strony utrudniać analizę w związku z obszernością dostępnych treści, odmiennym lub niespójnym definiowaniem, metodologią badań, czy zakresem zainteresowania badaczy. Zaś z drugiej strony, może przyczynić się do nowatorskich badań próbujących spajać różne idee w jedną całość, wzbogacających i przyspieszających rozwój badań nad przedsiębiorczością, rozważań kwitnących w tym pojęciowym chaosie, który autorka ostatecznie uznaje za pozytywne zjawisko. Różnorodne podejścia pobudzają bowiem kreatywność, pomagają projektować badania i wysnuwać interpretacje w szerszym kontekście, czerpiąc z różnorodnych źródeł. Nie ograniczają umysłu naukowca.

Mimo upływu lat i znacznego rozwoju zainteresowania i wiedzy o przedsiębiorczości, nie ustalono jednoznacznych definicji z jej zakresu²²⁵ nawet w obrębie tych samych dziedzin nauki i wydaje się, że długo spójnej definicji nie będzie. Dodatkowo przedsiębiorczość przejawia się zwykle jako zjawisko wielopoziomowe (w obrębie jednostki, grupy, przedsiębiorstwa, populacji) utrudniające płynne i zrozumiałe przemieszczanie się w opracowaniach pomiędzy

---

²²⁴ Dostrzega to chociażby T. Krasicka, zob.: T. Krasicka, *Przedsiębiorczość jako przedmiot badań ekonomistów*, „Ekonomia. Market, Economy, Society”, 2001, (4), s. 187-200.

²²⁵ Już w 1997 r. wskazywano na problem i toczący się dialog naukowy w zakresie definicji przedsiębiorczości, który do tej pory nie został rozwiązany. Szerzej na ten temat: L. W. Busenitz, G. P. West III, D. Shepherd, T. Nelson, G. N. Chandler, A. Zacharakis, *Entrepreneurship Research in Emergence: Past Trends and Future Directions*, „Journal of Management”, 2003, 29(3), p. 303; S. Venkataraman, *The distinctive domain of entrepreneurship research: An editor's perspective*, [in:] J. Katz & R. Brockhaus (Eds.), *Advances in entrepreneurship, firm emergence, and growth*, CT: JAI Press, Greenwich 1997, Vol. 3, p. 119-138

poszczególnymi poziomami.²²⁶ Pojęcie przedsiębiorczości z całą pewnością można zatem określić jako polisemiczne (mające wiele znaczeń).²²⁷ To również polisemiczność pojęcia przedsiębiorczości powoduje trudność w sformułowaniu w pełni akceptowalnego przez wszystkich zainteresowanych naukowców pojęcia przedsiębiorczości i przedsiębiorcy. Wydaje się przy tym, że przedsiębiorczość najczęściej definiowana jest jako zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Można dostrzec, że brakuje badań identyfikujących jednocześnie różne rodzaje przedsiębiorczości w badanych próbach, które mogłyby ukazać szerszy kontekst tego zjawiska.

Podejścia do przedsiębiorczości, jej rodzaje i komponenty są zdeterminowane tym, jak jest postrzegane to zjawisko w różnych dyscyplinach nauki. Niektóre elementy są spójne, inne zaś znacznie się między sobą różnią. W ostatecznym rachunku, ta różnorodność przy jednoczesnym wspólnym, pierwotnym, historycznym trzonie wiedzy wskazanym w rozdziale pierwszym, sprawia, że przedsiębiorczość jest bardzo płodnym obszarem nauki. Główną rolę w formowaniu wiedzy o przedsiębiorczości odgrywa ekonomia, zaś nieco młodsza nauka o zarządzaniu, w ostatnim czasie mocno stara się ją przejąć. Niektórzy nawet twierdzą, że już się to udało.²²⁸

Ekonomia (obecnie według podziału na dyscypliny jest to ekonomia i finanse), bada problemy względnego niedoboru – jednostki wykazują chęć konsumpcji większej ilości dóbr i usług niż mają do swojej dyspozycji. Nieograniczone i wyraźnie nienasycone potrzeby zdecydowanie przeważają nad środkami na ich zaspokojenie (często dzielone na ziemię, siłę roboczą, kapitał i przedsiębiorczość), które są ograniczone.²²⁹ Z drugiej strony, dostrzegane jest zapotrzebowanie na przedsiębiorczość (w różnych jej wymiarach), co przekłada się zarówno na kierunki badań przedsiębiorczości, ewolucję teorii, cele polityki gospodarczej, czy regionalnej, ale i popularność/dostępność kierunków nauczania, kursów i szkoleń, które zawierają edukację przedsiębiorczą. Elementy te są często weryfikowane w obszarze badań ekonomistów (np. w pracach K. Wacha, T. Rachwała, A. Gawęł). Przedsiębiorczość jest zatem, w uproszczeniu, zarówno potrzebą, jak i środkiem do zaspokojenia potrzeb, chociaż to pierwsze wydaje się nie do końca uzmysłowione. Nie dziwi zatem postrzeganie przedsiębiorczości jako remedium na

---

²²⁶ L. W. Busenitz, et al., op. cit., s. 303

²²⁷ M. H. Morris, P. S. Lewis, D. L. Sexton wskazali na 18 definicji przedsiębiorczości, zaznaczając przy tym, że zwrócili oni uwagę tylko na te, które wystąpiły w badanej przez nich literaturze 5 lub więcej razy. Zob. szerzej: M. H. Morris, P. S. Lewis, D. L. Sexton, *Reconceptualizing entrepreneurship: an input-output perspective*, "S.A.M. Advanced Management Journal", Winter 1994, 59, p. 23

²²⁸ Szerzej w: J. Cieślik, *Miejsce przedsiębiorczości w strukturze nauk o zarządzaniu*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2015, nr 2, s. 59-69

²²⁹ H. Landreth, D.C. Colander, op. cit., s. 26

problemy różnych kategorii, obracające się wokół niedoborów występujących w społeczeństwie.

Podstawowym wymiarem przedsiębiorczości pozostaje przedsiębiorca i jego działalność gospodarcza, czyli de facto ten pierwotny, historyczny trzon przedsiębiorczości (choć można mówić również o starożytnym podejściu do przedsiębiorczości w kontekście gospodarstw domowych oraz o wyjątkowym indywidualizmie prowadzącym do osiągnięć i postępu). Działalność gospodarcza polega na pozyskiwaniu dóbr przyrody, przetwarzaniu w produkt i dostarczaniu go na rynek oraz na wykonywaniu usług w celu zaspokajania potrzeb ludzi. Według art. 3 najnowszej ustawy z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców²³⁰ regulującej omawiane zagadnienia: *Działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły, zaś według art. 4: Przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, wykonująca działalność gospodarczą. Przedsiębiorcami są także wspólnicy spółki cywilnej w zakresie wykonywanej przez nich działalności gospodarczej.* Definicje te posiadają 6 odstępstw (art. 5) i wskazano 5 przypadków, gdy tych przepisów się nie stosuje (art. 6). Przedsiębiorcy stanowią istotny podmiot w prawie, bowiem to na nich opiera się gospodarka. Normy prawne regulują wiele zachowań przedsiębiorców – takich jak prawne obowiązki i uprawnienia przedsiębiorców względem państwa czy też pozostałych przedsiębiorców, konsumentów, pracowników i wielu innych podmiotów, w tym podmiotów międzynarodowych.²³¹

Ogólnie, zarówno w naukach prawnych, jak i szeroko akceptowana w innych naukach, w tym w ekonomii, podstawowa definicja przedsiębiorczości to zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej, zaś przedsiębiorcą jest osoba (fizyczna/prawna/jednostka organizacyjna) wykonująca te czynności, tj. jest podmiotem prawa gospodarczego.²³² Takie ujęcie jest bezsprzecznie pojęciem najszerzej stosowanym i właściwie jedynie do tej definicji nie ma w pracach naukowych reprezentujących różne dziedziny zbyt wielu zastrzeżeń, ale to nie znaczy, że nie ma ich w ogóle.²³³

---

²³⁰ Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców, tj. Dz. U. 2018, poz. 646

²³¹ M. Etel, *Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim i prawie Unii Europejskiej oraz w orzecznictwie sądowym*, adres internetowy: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/pojecie-przedsiębiorcy-w-prawie-polskim-i-prawie-unii-369240027> (dostęp: 20.01.2020)

²³² Potwierdzają to Spencer i Gomez, którzy postrzegają samozatrudnienie jako najprostszą formę przedsiębiorczości. Zob.: J. E. B. Lugo, M. I. Espina, *Determinant Factors for the Development of Entrepreneurial Activity: A Correlational Study*, "Esic Market Economics and Business Journal", January-April 2014, Vol. 45, Issue 1, p. 151

²³³ Jak zauważa J. Strojny, za przedsiębiorcę powinno uważać się osobę, która jednocześnie prowadzi działalność gospodarczą i wykazuje postawę przedsiębiorczą. W innym przypadku, gdy osoba jedynie prowadzi własne przedsiębiorstwo proponuje On nazwę 'właściciela firmy', zaś gdy ktoś wykazuje jedynie postawę przedsiębiorczą bez

Z rozważań zaprezentowanych w rozdziale pierwszym wynika, że ekonomia wiedzie prym w rozważaniach o przedsiębiorczości. W jej obrębie przedsiębiorczość stale ewoluuje, od nacisku na przejmowanie ryzyka, podaży kapitału finansowego, arbitraż i koordynację czynników produkcji po utożsamianie przedsiębiorczości ze start-upami, czy MŚP. Badane są również cechy przedsiębiorców i podejmowane są próby wyodrębnienia przedsiębiorcy z obszaru przedsiębiorczości, co zostanie szerzej omówione w podrozdziale 2.1.2.

Jak wskazuje B. Glinka, przedsiębiorczość można rozumieć między innymi jako: (1) prowadzenie małej firmy, (2) cechę jednostek, (3) zjawisko społeczno-gospodarcze, głównie jako tworzenie firm i innowacji, (4) działanie gospodarcze, np. inicjatywę w organizacji, (5) dziedzinę dydaktyki.²³⁴ Podział ten dodatkowo podkreśla zróżnicowanie podejść w samej tylko ekonomii i wskazuje na konieczność badania przedsiębiorczości w szerszym zakresie.

Odmienne klasyfikuje przedsiębiorczość A. Kurczewska, która bardziej radykalnie dzieli ją na humanistyczno-społeczną oraz ekonomiczną koncepcję. Pierwsza z nich nie opisuje optymalnego procesu przedsiębiorczego, lecz rzeczywisty proces prowadzący do fizycznego powstania firmy czy wdrożenia projektu oraz stara się zrozumieć jednostkę wdrażającą w życie procesy przedsiębiorcze. Bada zatem przyczyny i determinanty procesów przedsiębiorczych. Jest to główna różnica w stosunku do klasycznej ekonomii, której celem jest opisanie optymalnych, jak najbardziej uniwersalnych i właściwych procesów. Podejście ekonomiczne skupia się na konsekwencjach działań przedsiębiorczych, ignorując przy tym jednostki zaangażowane w proces tworzenia.²³⁵ Jednakże nie można w pełni zgodzić się z takim podziałem, gdyż wyróżnione przez A. Kurczewską obszary przedsiębiorczości sklasyfikowane jako humanistyczno-społeczne dotyczą również zagadnień ekonomicznych. Można zatem odnieść wrażenie, że są one w tym podziale niedostrzegane bądź też niesłusznie marginalizowane.

Z kolei J. B. Cunningham i J. Lischeron wskazują na sześć współczesnych szkół zajmujących się różnymi obszarami przedsiębiorczości. Każda z nich cechuje się innym podłożem koncepcyjnym. W obszarze oceny cech osobistych wskazują na: (1) Szkołę Przedsiębiorczości

---

własnej działalności to nazywa taką osobę 'osobą przedsiębiorczą'. Szerzej na ten temat: Strojny J., *Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji*, [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. FPIAKE Warszawa 2007, s. 3.

Inne zawężenie zjawiska przedsiębiorczości zaproponował W. D. Bygrave, uznający za przedsiębiorców tylko te osoby, które zatrudniają co najmniej 25 pracowników (pozostali to mikroprzedsiębiorcy, mało istotni dla gospodarki) – jednakże ta propozycja i jej argumentacja jakoby te jednostki są kluczowe dla gospodarki i tworzenia miejsc pracy, zdecydowanie jest sprzeczna z poglądami i wiedzą autorki. Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, [in:] Neergaard H., Ulhoi J. P., (eds.) *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Edward Elgar, Cheltenham 2007, p. 26.

²³⁴ B. Glinka, *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2008 (wersja online), s. 10-11, adres internetowy: <http://researchgate.net>, (dostęp: 04.11.2021)

²³⁵ A. Kurczewska, *Przedsiębiorczość i ekonomia – separacja czy integracja?*, „e-mentor”, 2014, 54(2), s. 20

„Wielkiego Człowieka”, która akcentuje wrodzone cechy przedsiębiorcy i ukazuje jego sukcesy oraz (2) Szkołę Charakterystyki Psychologicznej Przedsiębiorczości, która skupia się na charakterystyce przedsiębiorców. W obrębie rozpoznawania szans znajduje się: (3) Klasyczna Szkoła Przedsiębiorczości, która podkreśla innowacje i twórczość. W obszarze oceny zarządzania zaś: (4) Szkoła Zarządzania Przedsiębiorczością, która analizuje wykorzystywanie szans i metody zarządzania, oraz (5) Szkoła Przywództwa Przedsiębiorczości, która opisuje liderów i ich cechy przywódcze. Ostatni obszar, tj. przewartościowania i adaptacji obejmuje (6) Szkołę Intraprzedsiębiorczości Przedsiębiorczej, która podejmuje się analizy zachowań przedsiębiorczych w organizacjach.²³⁶ Wskazane szkoły charakteryzują się odmiennymi celami, założeniami, zachowaniami i umiejętnościami oraz sytuacjami, które badają. Cechy wskazywane jako charakterystyki przedsiębiorców w poszczególnych szkołach zostały zaprezentowane w Tabeli 8 (na s. 96-97).

Przedsiębiorczość jest również dzielona na:

- proces²³⁷,
- postawę²³⁸,
- zachowanie²³⁹,
- i kompetencje²⁴⁰.

Mimo licznych podejść, uwaga ekonomistów skupia się głównie na badaniu procesu. Konceptualizacja przedsiębiorczości jako procesu zachodzącego w otoczeniu organizacyjnym znacznie rozszerzyła perspektywę badawczą. Mimo to, znaczna uwaga badaczy poświęcona została opisowi kroków lub etapów oraz identyfikacji czynników, które zarówno ograniczają,

---

²³⁶ Szerzej w: J. B. Cunningham, J. Lischeron, *Defining Entrepreneurship*, January 1991, p. 46, adres internetowy: <https://www.researchgate.net/publication/270820230>, (dostęp: 04.11.2021); B. Glinka, *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2008 (wersja online), s. 10-11, adres internetowy: <http://researchgate.net>, (dostęp: 04.11.2021)

²³⁷ przebieg następujących po sobie i powiązanych przyczynowo określonych zmian, zob. Słownik języka polskiego, adres internetowy: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/proces.html>, (dostęp: 04.11.2021)

²³⁸ Postawy składają się z trzech elementów: emocjonalnego (nastroje, uczucia), behawioralnego (predyspozycje do zachowań w określonych sytuacjach) oraz poznawczego (informacje, opinie, wiedza, umiejętności). Szerzej: A. P. Wiatrak, *Pojęcie przedsiębiorczości, jej cele i rodzaje*, [w:] K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*, Tarnobrzeg 2003, s. 26.; M. Klonowska-Matynia, J. Palinkiewicz, *Przedsiębiorczość w teorii ekonomicznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych”, 2013, 1(17), s. 31

²³⁹ Jak wskazano już w 1991 r. „zachowanie jest z definicji jawne i możliwe do wykazania. Znając behawioralne przejawy przedsiębiorczości można wiarygodnie weryfikować i obiektywnie mierzyć poziom przedsiębiorczości (...).” Zob.: J. G. Covin, D. P. Slevin, *A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior*, “Entrepreneurship Theory and Practice”, 1991, 16(1), p. 8 [in:] M. V. Jones, N. E. Coviello, *Internationalisation: Conceptualising an Entrepreneurial Process of Behaviour in Time*, “Journal of International Business Studies”, May, 2005, Vol. 36, No. 3, p. 291

²⁴⁰ Zakres uprawnień do zajmowania się określonymi sprawami i podejmowania dotyczących ich decyzji, zakres wiedzy, umiejętności i doświadczenia, zob. Słownik języka polskiego, adres internetowy: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/kompetencje.html>, (dostęp: 04.11.2021)

jak i ułatwiają proces powstawania działalności gospodarczych.²⁴¹ Perspektywy procesu przedsiębiorczości przedstawiono w Tabeli 7.

Tabela 7. **Perspektywy procesu przedsiębiorczości.**

Natura przedsiębiorczości	Charakterystyka
Tworzenie bogactwa	Przedsiębiorczość polega na podejmowaniu ryzyka związanego z ułatwieniem produkcji w zamian za zysk.
Tworzenie przedsiębiorstwa	Przedsiębiorczość oznacza założenie nowego przedsięwzięcia biznesowego, którego wcześniej nie było.
Tworzenie innowacji	Przedsiębiorczość dotyczy unikalnych kombinacji zasobów, które sprawiają, że istniejące metody lub produkty stają się przestarzałe.
Tworzenie zmian	Przedsiębiorczość polega na tworzeniu zmiany poprzez dostosowywanie, adaptację i modyfikację osobistego repertuaru, podejścia i umiejętności, aby sprostać różnym możliwościom dostępnym w środowisku.
Tworzenie zatrudnienia	Przedsiębiorczość dotyczy zatrudniania, zarządzania i rozwijania czynników produkcji, w tym siły roboczej.
Tworzenie wartości	Przedsiębiorczość to proces tworzenia wartości dla klientów poprzez wykorzystanie niewykorzystanych możliwości.
Tworzenie wzrostu	Przedsiębiorczość definiuje się jako silną i pozytywną orientację na wzrost sprzedaży, dochodów, aktywów i zatrudnienia.

Źródło: M. H. Morris, P. S. Lewis, D. L. Sexton, *Reconceptualizing entrepreneurship: an input-output perspective*, "S.A.M. Advanced Management Journal", Winter 1994, 59, p. 22

Tak rozumiana przedsiębiorczość jako proces to zatem m.in. podejmowanie się działalności gospodarczej, czy też tworzenie zmian, które można podejmować w obrębie działań społecznych. Jak wskazują M. H. Morris i in., przedsiębiorczość procesowa zazwyczaj obejmuje następujące dane wejściowe: możliwość, jedna lub więcej osób proaktywnych, kontekst organizacyjny, ryzyko, innowacyjność i zasoby. Może natomiast przynieść następujące rezultaty: nowe przedsięwzięcie lub przedsiębiorstwo, wartość, nowy produkt lub procesy, zysk lub korzyść osobistą i wzrost.²⁴² Definicja ta pomija chociażby zachowania i postawy i nie oddaje tym samym w pełni istoty przedsiębiorczości.

Ujęcie procesowe posiada wciąż nie w pełni zbadany potencjał zrozumienia zjawiska powstawania nowych przedsiębiorstw.²⁴³ William Bygrave sformułował definicję procesu przedsiębiorczości następująco: „są to wszystkie funkcje i działania związane z postrzeganiem okazji

²⁴¹ M. H. Morris, P. S. Lewis, D. L. Sexton, *opt. cit.*, s. 22

²⁴² *Ibidem*, s. 26

²⁴³ M. Koczerga, *Motywacje i cele założycieli przedsiębiorstw a proces przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 49; S. A. Zahra, *Contextualizing Theory Building in Entrepreneurship Research*, „Journal of Business Venturing”, 2007, vol. 22, iss. 3, p. 443-452

i tworzeniem organizacji je wykorzystującej”²⁴⁴, zaś William Gartner²⁴⁵ stworzył ramy opisu tworzenia nowych przedsiębiorstw. Wskazał przy tym na znaczenie czterech czynników: osób, organizacji, otoczenia i procesu. Proces tworzenia nowego przedsiębiorstwa jest przy tym na tyle złożony, że badanie wpływu pojedynczych czynników przy ignorowaniu wpływu pozostałych wydaje się być niewystarczającym źródłem wiedzy na temat tego zagadnienia²⁴⁶. M. Koczerga wskazuje, że zrozumienie, jak w ogóle tworzone są przedsiębiorstwa, wymaga od badaczy zjawiska przedsiębiorczości głębokich opisów interakcji wielu zmiennych ze wskazanych obszarów.²⁴⁷

Spojrzenie procesowe pozwala na szersze spojrzenie na przedsiębiorczość definiowaną jako działalność zarówno w sektorze przedsiębiorstw, jak i organizacji pozarządowych, edukacji, służbie zdrowia, policji, administracji itp. Powodem wydzielenia w przedsiębiorczości obszaru dla instytucji innych niż przedsiębiorstwo jest to, że dostrzeżono, iż stanowi ona pewnego rodzaju odpowiedź na sytuację, w której pojawiają się braki różnego pochodzenia. A działania przedsiębiorców polegają przecież na dostarczaniu brakujących dóbr i usług. Dlatego też logiczne wydaje się rozszerzenie takiego podejścia, na różnego rodzaju produkty i usługi niekoniecznie odpłatne bezpośrednio przez zainteresowanego – odnosi się to do problemu chociażby dóbr publicznych (jak np. bezpieczeństwo zapewniane przez służby: policję, straż pożarną, itp., których działalność opłacana jest z podatków, a nie bezpośrednio od poszkodowanych po zaistnieniu zdarzenia). Spójne z takim podejściem, są trzy fazy przedsiębiorczości zaprezentowane przez A. Rechulicz i M. Rechulicz²⁴⁸:

1. Pierwsza faza – polega na odkryciu jakiegoś niedoboru na rynku, luki. Umożliwia to pewna wrażliwość niedostępna dla innych osób, porównywalna z aktem tworzenia w sztuce, następująca np. pod wpływem natchnienia. Wskazuje się tu również

---

²⁴⁴ W. D. Bygrave, *The Entrepreneurial Process*, [in:] Bygrave W., Zacharkis A. E., (eds.), *The Portable MBA in Entrepreneurship*, John Wiley & Sons, Hoboken 2004, s. 1-28 [za:] M. Koczerga, *Motywacje i cele założycieli przedsiębiorstw a proces przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 49

²⁴⁵ W. B. Gartner, *A Conceptual Framework for Describing the Phenomenon of New Venture Creation*, „Academy of Management Review”, 1985, vol. 10, iss. 4, s. 696-706 [za:] M. Koczerga, *Motywacje i cele założycieli przedsiębiorstw a proces przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 49

²⁴⁶ Nieco odmiennie podchodzi do tematu W. D. Bygrave stwierdzając, że najpierw należy znaleźć elementy, zanim zobaczy się, jak są ze sobą połączone, więc badania fragmentaryczne można uznać za pożądane. Naukowcy w początkowej fazie tworzenia dziedziny przedsiębiorczości powinni uważnie wyszukiwać te elementy, przeprowadzając drobiazgowo badania, z których zaczną wyłaniać się wzory. I dopiero na podstawie tych wzorców można będzie zacząć budować teorie cząstkowe na podstawie których można kiedyś będzie zbudować kompletną teorię przedsiębiorczości. Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 45

²⁴⁷ M. Koczerga, op. cit., s. 49

²⁴⁸ A. Rechulicz, M. Rechulicz, *Przedsiębiorczość w organizacjach pozarządowych – psychologiczne badania porównawcze*, „Ekonomia społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/2008(3), s. 70

na przypadek (szczęście)²⁴⁹, gdyż przedsiębiorca nie obserwuje stale rynku, ale w danym momencie potrafi dostrzec pewien brak.

2. Faza druga – polega na podjęciu decyzji. Na tym etapie dokonywana jest analiza np. rynku, posiadanych zasobów i wiedzy, które pozwalają ostatecznie podjąć decyzję o rozpoczęciu danego przedsięwzięcia.
3. Trzecia faza – następuje w niej ostateczne zaspokojenie potrzeby, czy też niedoboru poprzez np. założenie firmy, instytucji, organizacji lub znalezienie innego sposobu (np. wejście w struktury już istniejące).

Można zatem wywnioskować, że każdy sposób, który zaspokaja potrzeby, niezależnie, czy w formie przedsiębiorstwa, fundacji, dodatkowej aktywności, czy pracy, można zaklasyfikować jako przedsiębiorczość. Istotne jest więc dostrzeżenie niezaspokojonej potrzeby, wyznaczenie sposobu jej wypełnienia i konsekwentna realizacja w tworzeniu czegoś nowego i wartościowego wypełniającego daną lukę.

Szeroko poruszany w rozważaniach naukowych aspektem przedsiębiorczości jest jej motyw (bodziec skłaniający do działania) i intencja działania. Intencje uważane są za świadomy proces umysłowy poprzedzający zachowanie (w badaniach przedsiębiorczości z reguły prowadzące do rozpoczęcia działalności gospodarczej) i uważane są za istotny predyktor zachowań przedsiębiorczych, których znajomość daje badaczom lepszy i prawdziwszy obraz rzeczywistych źródeł powstawania zjawiska przedsiębiorczości.²⁵⁰ To sprowadza się do wniosku, że przedsiębiorczość jako proces, nie jest chwilowym działaniem, tylko trwa pewien okres, a intencje poprzedzają go będąc naturalnym, pierwszym etapem rozwoju pomysłu podjęcia się aktywności przedsiębiorczej. Niektórzy naukowcy zakładają, że jest to decydujący element kształtujący zachowanie przedsiębiorcze i prowadzący ostatecznie do założenia firmy. Intencje i motywy są więc elementem wyprzedzającym i wpływającym na ludzkie zachowanie, na które oddziałuje wiele czynników. Determinanty te nazywane są antecedencjami (zdarzeniami poprzedzającymi) i mogą to być: potrzeby, wartości, chęci, wierzenia czy przyzwyczajenia danej

---

²⁴⁹ W. D. Bygrave nazywa to zjawisko „*niespójnym, nieciągłym, nieliniowym (i zwykle unikalnym) zdarzeniem, którego nie można z powodzeniem zbadać metodami używanymi do badania regularnych, ciągłych, liniowych (i często powtarzalnych) procesów*”. Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 28

²⁵⁰ Zob.: A. Kurczewska, *Intencje przedsiębiorcze, czyli co decyduje o przedsiębiorczości człowieka*, „Przegląd Organizacji”, 2010, Nr 10 (849), s. 21; F. Liñán, J. C. Rodríguez-Cohard, J. M. Rueda-Cantuche, *Factors affecting entrepreneurial intention levels: a role for education*, „International entrepreneurship and management Journal”, 2011, 7(2), p. 4

osoby.²⁵¹ Same intencje są rezultatem procesu kognitywnego (czyli percepcji), wierzeń, oczekiwań i wartości danej jednostki.²⁵² Jest to zatem kontynuacja rozwoju idei przedsiębiorczości według wskazanej w rozdziale pierwszym ekonomii behawioralnej. Jest to również podstawa formułowania definicji przedsiębiorczości potencjalnej jako wykazywania intencji i chęci do założenia własnej działalności gospodarczej lub innej formy przedsiębiorczości (np. potencjalna przedsiębiorczość społeczna).

Wydawałoby się, że badacze zjawiska przedsiębiorczości są raczej zgodni, że działania przedsiębiorcze według podstawowej definicji (czyli takie, które prowadzą do rozpoczęcia działalności gospodarczej) są przejawem planowanego i zamierzonego zachowania²⁵³, jednakże nie można się z tym całkowicie zgodzić. Należałoby się bowiem zastanowić co w przypadku działalności gospodarczych założonych w przyływie impulsu, zachcianki, chwili? Czy w takiej sytuacji można mówić o planowaniu i zamierzonym działaniu?

Niektórzy wskazują, że brak intencji przedsiębiorczych wręcz wyklucza założenie firmy, a ich posiadanie nie zawsze musi prowadzić do posiadania własnej działalności. I co więcej, że nie u wszystkich ludzi w ogóle wykształciły się intencje, a ich intensywność jest zmienna w czasie i może przybrać różny poziom u każdego człowieka.²⁵⁴ Wskazane przypadki uświadamiają, że intencje przedsiębiorcze w analizach ekonomicznych nie są jeszcze w pełni poznane a teorie o nich nie wyjaśniają wszystkich przypadków.

Już w 1997 r. istotną klasyfikację przedsiębiorczości przedstawił Bogdan Piasecki. Podzielił ją na trzy kategorie²⁵⁵ (wsparte rozważaniami A. Zawada-Tomkiewicz):

1. Definicje obejmujące działania ekonomiczne w gospodarce. Chodzi tu o inicjowanie jakiegoś działania, kierowanie społecznymi i ekonomicznymi mechanizmami, tak, by uzyskać efekt ekonomiczny, ponosząc ryzyko i akceptując niepewność²⁵⁶. Jest to zatem zorganizowany proces działań ukierunkowany w danych warunkach na wy-

---

²⁵¹ Zob.: F. Liñán, Y. W. Chen, *Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions*, "Entrepreneurship theory and practice", 2009, 33(3), p. 6; A. Kurczewska, *Intencje przedsiębiorcze...*, op. cit, s. 21; B. Bird, *Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention*, "Academy of management Review", 1988, 13(3), p. 442-453; S. H. Lee, P. K. Wong, *An exploratory study of technopreneurial intentions: A career anchor perspective*, "Journal of business venturing", 2004, 19(1), p. 7-28

²⁵² A. Kurczewska, *Intencje przedsiębiorcze...*, op. cit, s. 21

²⁵³ Ibidem, s. 20

²⁵⁴ E. R. Thompson, *Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric*, "Entrepreneurship theory and practice", 2009, 33(3), p. 676; A. Kurczewska, *Intencje przedsiębiorcze...*, op. cit, s. 21

²⁵⁵ K. Biegańska, *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość – blaski i cienie sukcesu*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Psychologica”, 2004, 8, s. 184-185

²⁵⁶ Ibidem, s. 184-185

korzystanie nowatorskiego pomysłu w celu generowania korzyści na rynku. W takim ujęciu podkreśla się kreatywność, innowacyjność, umiejętność wykorzystania pomysłów, okazji oraz zdolności do podejmowania ryzyka lub działania w warunkach niepewności.²⁵⁷

2. Definicje obejmujące cechy przedsiębiorców jako źródło przedsiębiorczości. Są to zarówno cechy o charakterze psychologicznym (np. potrzeba osiągnięć, skłonność do ryzyka), jak i socjologicznym (środowisko: rodzina, edukacja, przynależność do klas czy mniejszości).²⁵⁸ Gdy wskażemy na przedsiębiorczość w oderwaniu od działań przedsiębiorstwa na rynku, w takim ujęciu jest to zespół cech opisujących szczególnie sposób postępowania człowieka. Przedsiębiorczość charakteryzuje się dynamizmem, aktywnością, skłonnością do podejmowania ryzyka, umiejętnością przystosowania się do zmieniających się warunków, postrzeganiem szans i ich wykorzystaniem, innowacyjnością i motoryką.²⁵⁹
3. Definicje obejmujące sposoby menedżerskiego zachowania. Przykładem takiego ujęcia jest behawiorystyczna teoria przedsiębiorczości H. Stewensona i innych, gdzie przedsiębiorczość określana jest jako „pogoń za okazjami pomijając zasoby aktualnie kontrolowane”.²⁶⁰

---

²⁵⁷ A. Zawada-Tomkiewicz, I. Wierucka, *Elementy przedsiębiorczości dla inżynierów. Prowadzenie działalności gospodarczej, Tom 1*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2015, s. 16

²⁵⁸ Na potrzebę zakorzenienia modeli przedsiębiorczości w psychologii i socjologii żeby miały one teoretyczną wartość wskazuje W. D. Bygrave. Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 31

²⁵⁹ A. Zawada-Tomkiewicz, I. Wierucka, op. cit, s. 16

²⁶⁰ B. Piasecki, *Przedsiębiorczość i mała firma*, WUŁ, Łódź 1997 [za:] K. Biegańska, op. cit, s. 184-185

To właśnie w ramach psychologii istotne są osobowościowe²⁶¹, poznawcze²⁶², temperamentalne²⁶³ i aksjologiczne²⁶⁴ aspekty funkcjonowania człowieka w wymiarze przedsiębiorczości. Zwłaszcza ciekawe wydaje się skupienie na mechanizmach warunkujących twórczość przedsiębiorców i to, na ile różnią się oni od innych grup społecznych. Badania w tej dziedzinie kładą nacisk nie na istnienie przedsiębiorczości jako takiej, lecz na efektywność funkcjonowania przedsiębiorców w kontekście np. sprawności systemu osobowościowego i sprawności systemu poznawczego (rozumowania ogólnego)²⁶⁵. Przedsiębiorczość i przedsiębiorca według tej dziedziny to właściwości psychologiczne jednostki sprawiające, że *działalność przynosi nowe, oryginalne i cenne społecznie rezultaty, iż jest twórcza* i pozwala odnieść sukces. Ważny jest zatem ostateczny produkt, nie zaś status własnościowy przedsiębiorstwa²⁶⁶. W psychologii istotne jest indywidualne podejście, charakterystyka osoby przedsiębiorczej i różne efekty jej działania – nie jest to zatem wyłącznie aspekt gospodarczy przedsięwzięcia. Zainteresowania psychologów i wyniki ich dociekań służą zarówno transformacji jako takiej, jak i człowiekowi, który znajduje się w sytuacji transformacji.²⁶⁷

Pedagogika traktuje przedsiębiorczość w kategorii możliwego efektu rozwoju człowieka pod wpływem wychowania, środowiska i edukacji. W badaniach pedagogicznych kształtowanie postaw przedsiębiorczych zachodzi w procesie nauczania i uczenia się. Istotny jest zatem uczeń, jego predyspozycje intelektualne i psychologiczne, oraz nauczyciel wraz z jego wiedzą i umiejętnościami pedagogicznymi. W procesie edukacji i wychowania nauczyciel korzysta ze

---

²⁶¹ „Najprościej ujmując – osobowość to unikatowy sposób myślenia, działania i odczuwania każdego człowieka, względnie stały, trwający przez całe życie. Osobowość to nie to samo co temperament, który stanowi wrodzone, czysto biologiczne cechy człowieka (np. wybuchowość, wytrzymałość na niewygodę). Ani też nie to samo co charakter, który wiąże się z moralnymi lub etycznymi przesłankami zachowań człowieka (np. prawdomówność, uczciwość, uprzejmość). Zarówno charakter, jak i temperament stanowią istotną część osobowości. Osobowość dorosłego człowieka kształtuje się na bazie temperamentu oraz jego osobistych doświadczeń, jak również historii rodziny i kultury, w których dorastał.”, zob. adres internetowy: <https://perso.in/> (dostęp: 25.02.2021)

²⁶² *Procesy poznawcze to sekwencja zmian, zachodzących w przebiegu aktywności motoryczno-intelektualnej człowieka, powstałych w psychice w wyniku oddziaływania bodźców na zmysły i mózg*, zob. adres internetowy: <https://www.umb.edu.pl/> (dostęp: 25.02.2021)

²⁶³ „Temperament jest jedną z cech składowych osobowości. Z temperamentem się rodzimy, jest więc obecny od wczesnego dzieciństwa. I należy do zjawisk najbardziej trwałych, co nie znaczy niezmiennych. (...) Z cechami osobowości nie rodzimy się, one kształtują się w wyniku interakcji szeroko rozumianego środowiska z cechami temperamentu.”; „Czyli temperament jest czymś w rodzaju budulca dla cech wyższego rzędu, które nazywamy cechami osobowości.”, zob.: J. Strelau, „Temperament czyni różnicę”, Wywiad przeprowadzony przez I. Zabielską-Stadnik, adres internetowy: <https://swps.pl/strefa-psyche/blog/relacje/16988-temperament> (dostęp: 25.02.2021)”

²⁶⁴ *Nauka o wartościach i o kryteriach wartościowania*, źródło: słownik języka polskiego PWN, adres internetowy: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/aksjologiczny.html> (dostęp: 25.02.2021)

²⁶⁵ A. Strzałecki, D. Kot, *Osobowościowe wymiary twórczej przedsiębiorczości*, „Przegląd Psychologiczny”, 2000, Tom 43, Nr 3, s. 351-360

²⁶⁶ A. Strzałecki, D. Czołak, *Osobowościowe i temperamentalne czynniki warunkujące osiągnięcie sukcesu w przedsiębiorczości*, „Przegląd Psychologiczny”, 2005, Tom 48, Nr 2, s. 133

²⁶⁷ K. Biegańska, op. cit., s. 183

specyficznych składników procesu dydaktycznego: treści programowych, organizacji zajęć, aktywizujących metod pracy dydaktycznej, czy wreszcie wykreowanej atmosfery pracy na lekcji.²⁶⁸ Specyfika pedagogiki skłania do powtarzalności w badaniach, która pozwala określić zmiany zachodzące w uczniach w trakcie i po zakończeniu danego programu nauczania w stosunku do stanu przed podjęciem danego kursu, szkolenia itp. W naukach pedagogicznych ważnym efektem badań jest konstruowanie narzędzi, procedur i przygotowywanie treści przydatnych i efektywnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Za istotne można wyróżnić tu zwłaszcza badania określające wpływ realizacji wybranych programów nauczania przedsiębiorczości oraz skuteczność stosowanych narzędzi na wybrane grupy uczniów/studentów. Zwłaszcza, że edukacja w zakresie przedsiębiorczości, pomimo kluczowej roli przedsiębiorcy w rozwoju gospodarki, bywa ignorowana nawet w obszarze ekonomii i zarządzania.²⁶⁹

Oprócz rozważań o wpływie edukacji na przedsiębiorczość, warto zastanowić się również nad sferą tradycji i kultury w tym obszarze. Najczęściej stosowane definicje przedsiębiorczości pokrywają się ze stanem potocznego języka, w którym pojęcia przedsiębiorczości i przedsiębiorcy kojarzone są jedynie ze specyficzną działalnością ludzką w obszarze gospodarki.²⁷⁰ To bezpośrednio prowadzi do nauk socjologicznych, gdzie większy akcent kładziony jest na przedsiębiorcę i wpływ jego otoczenia, kultury, tradycji, doświadczeń, rodziny oraz przedsiębiorstwo, które jest traktowane jako układ grup społecznych i sieć stosunków społecznych. Ważne w analizach socjologicznych są zachowania, w tym zachowania pracowników, motywacja poszczególnych jednostek, identyfikacja z grupą oraz funkcje, jakie pełni przedsiębiorstwo i przedsiębiorca w danym społeczeństwie. Są to bowiem charakterystyczne dla danego podmiotu gospodarczego elementy składające się na kulturę organizacyjną.²⁷¹ *Kultura ta stanowi pewną całość składającą się z wartości, norm i wzorów zachowań, samych zachowań oraz wytworów tych zachowań podzielana w większym lub mniejszym stopniu przez członków danej organizacji, tworzona i nabywana w wyniku interakcji oraz regulująca stosunki pomiędzy członkami organizacji oraz pomiędzy organizacjami.*²⁷²

Przedsiębiorstwo traktowane jako system społeczny wykazuje zorientowanie na osiągnięcie specyficznych celów; wytwarza reguły i normy postępowania oraz systemy wewnętrznej kontroli, tworzy też poczucie solidarności i powinno zapewniać integrację w ramach wspólnie

---

²⁶⁸ J. Gabała, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2005, nr 1, s. 146

²⁶⁹ W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 32

²⁷⁰ A. Rechulicz, M. Rechulicz, op. cit., s. 70

²⁷¹ A. Basińska, *Przedsiębiorstwo w ujęciu socjologicznym. Problemy prowadzenia badań terenowych*, „Przegląd Organizacji”, 2012, Nr 3 (866), s. 22

²⁷² Ibidem., s. 24

podzielnego systemu wartości. Istotne jest przy tym to, że aby taki system społeczny przedsiębiorstwa istniał i funkcjonował prawidłowo, konieczne są także: *uporządkowanie relacji z otoczeniem, motywacja pracodawców i pracowników, by realizowali swe role, komunikacja wewnątrz i na zewnątrz systemu, uznawanie wspólnych przekonań, zasad i wartości, np. przedsiębiorczość jako naczelna wartość*.²⁷³ Nie oznacza to, że w socjologii nie bada się samej postaci przedsiębiorcy. Przedsiębiorcy są istotni w wymiarze sposobu ich funkcjonowania w przedsiębiorstwie i społeczeństwie. Zmiany jakie powodują i jakie na nich samych wpływają, są to personalne relacje z innymi jednostkami i środowiskiem, z którego się wywodzą przedsiębiorcy i wpływ tego środowiska i otoczenia na nich samych. Podkreśla się zatem nie przedsiębiorców i osoby przedsiębiorcze jako indywidua, które to bada psychologia, ale jako elementy struktury społecznej, relacje w jakich się znajdują z innymi elementami tych struktur.

W naukach o zarządzaniu i jakości przedsiębiorczością określaną jest *proces planowania, organizowania, prowadzenia działalności gospodarczej oraz podejmowania związanego z nią ryzyka*. Samym przedsiębiorcą jest zaś *ktoś, kto angażuje się w przedsiębiorczość*.²⁷⁴ Wskazuje się zatem na działania przygotowujące do założenia przedsiębiorstwa oraz wykonywanie działań związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej w kontekście ryzyka jakie jest z tym związane. Oznacza to, że w zarządzaniu przedsiębiorczość można rozumieć stricte jako działalność gospodarczą. Nie jest to jednak jedyne podejście w tej nauce.

Inne opracowanie przedstawił J. Cieślik, dzieląc przedsiębiorczość w naukach o zarządzaniu na: tworzenie nowego biznesu, zarządzanie małą firmą, zarządzanie w dużych przedsiębiorstwach i zarządzanie poza gospodarką, przy czym wyróżnił również intraprzsiębiorczość jako podsystem zarządzania w dużych przedsiębiorstwach i zarządzania poza gospodarką²⁷⁵. Nie wskazywał zatem na cechy personalne przedsiębiorców, ani na wewnętrzne aspekty funkcjonowania przedsiębiorstw, czy inne cechy przedsiębiorstw niż wielkość. Ta definicja wychodzi poza schemat przedsiębiorstwa wskazując na możliwość pojawienia się przedsiębiorczości w takich sektorach jak edukacja, administracja publiczna i inne.

Inna propozycja umiejscawiająca przedsiębiorczość w strukturze nauk o zarządzaniu określa przedsiębiorczością *aktorów, działania, zasoby, wpływ otoczenia i efekty pojawiania się sposobności przedsiębiorczych i/lub nowej działalności gospodarczej w różnych formach organizacyjnych* (pozostawiając tym samym miejsce również organizacjom np. społecznym),

---

²⁷³ Ibidem., s. 22

²⁷⁴ R. W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydanie drugie zmienione, PWN, Warszawa 2004, s. 311-312

²⁷⁵ J. Cieślik, *Miejsce przedsiębiorczości w strukturze nauk o zarządzaniu*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2015, 2015/2, s. 68

oraz cechy, działania i wyzwania dla właścicieli-zarządców i ich biznesów.²⁷⁶ Definicja ta skupia uwagę na dwóch aspektach przedsiębiorczości, jako tworzeniu nowych organizacji, a jednocześnie funkcjonowaniu małych firm niezależnie od wieku. Ograniczenie do małych form działalności jest pochodną zawężenia analizy do stanu, gdy to właściciel sam zarządza firmą. Profesjonalna kadra menedżerska staje się bowiem niezbędną, w momencie gdy przedsiębiorstwo osiąga większe rozmiary.²⁷⁷ Natomiast wspomniany wpływ otoczenia zewnętrznego odnosi się do różnie ujmowanych instytucji, co jest zgodne ze wskazaną w rozdziale pierwszym ekonomią instytucjonalną. Można wyróżnić wiele przykładowo ujmowanych przez badaczy instytucji, takich, jak: inne przedsiębiorstwa, banki, w tym centralne, pieniądź i jego rozmaite formy i funkcje, handel zagraniczny, rządy i prowadzona przez nie polityka²⁷⁸, urzędy egzekwujące panujące prawo, system szkolnictwa kształtujący przyszłych przedsiębiorców i konsumentów. Jak wskazuje E. Gruszewska nie stworzono uniwersalnego modelu najskuteczniejszych instytucji, które po wdrożeniu w gospodarkach generowałyby największe korzyści²⁷⁹, i przełożyłyby się na kształtowanie różnych form przedsiębiorczości ostatecznie powodując powstawanie kolejnych przedsiębiorstw.

Przedstawione podejścia prowadzą do pewnego paradoksu – właściciele przedsiębiorstw, którzy zatrudniają zawodowych menedżerów do zarządzania nimi, podczas gdy sami zajmują się innymi działaniami, nie są już przedsiębiorcami. Dzieje się tak, ponieważ mimo, że właściciele przedsiębiorstwa podejmują ryzyko związane z danym przedsięwzięciem, to nie uczestniczą już aktywnie w jego organizowaniu i prowadzeniu. Podobna zasada dotyczy zawodowych menedżerów, bowiem, jeśli ich praca polega na prowadzeniu czyjegoś przedsiębiorstwa, gdy nie ponoszą oni za nie całkowitej osobistej odpowiedzialności, nie są przedsiębiorcami.²⁸⁰ Jest to oczywiście jedno z możliwych podejść. Co ciekawe, powoduje ono to, że w większym przedsiębiorstwie, gdzie właściciel nie angażuje się całkowicie w sprawy prowadzenia działalności zatrudniając menedżera, który zaś nie ponosi całkowitej odpowiedzialności, paradoksalnie brakuje przedsiębiorcy.

Wydaje się zatem, że w naukach o zarządzaniu, potrzebne staje się ujmowanie przedsiębiorczości szerzej, w kontekście wszelkiej działalności ludzkiej a nie jedynie działalności gospodarczej. Stosunkowo wcześniej dostrzegł tą potrzebę polski naukowiec zajmujący się pra-

---

²⁷⁶ Ibidem., s. 63

²⁷⁷ Ibidem., s. 63

²⁷⁸ J. K. Galbraith, *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, op. cit., s. 20

²⁷⁹ E. Gruszewska, op. cit., s. 11

²⁸⁰ R. W. Griffin, op. cit., s. 312

wem organizacji i kierownictwa - Zygmunt Rytel, przedstawiciel nurtu uniwersalnego w organizacji i zarządzania w pierwszej połowie XX wieku, który postulował stosowanie formułowanych praw organizacji i kierownictwa nie tylko do produkcji przemysłowej, ale do każdej działalności ludzkiej. *Jego zdaniem nauka ta miała bowiem uniwersalny charakter dzięki czemu możliwym było stosowanie jej zdobyczy dla przygotowania, uruchomienia i przeprowadzenia każdej powtarzalnej czynności ukierunkowanej na osiągnięcie konkretnego celu, niezależnie od tego, czy był to cel gospodarczy, czy też nie.*²⁸¹ Współczesne definiowanie przedsiębiorczości w ramach nauk o zarządzaniu i jakości nie powinno zatem nadmiernie ograniczać tego zjawiska, a raczej propagować szersze podejścia.

Z dotychczas przedstawionych rozważań wynika, że główną trudnością jest definiowanie przedsiębiorczości²⁸², tj. połączenie najważniejszych (a w miarę możliwości wszystkich) wymiarów przedsiębiorczości w jedno, spójne podejście, oraz usystematyzowanie tych aspektów tak, by ukazać wachlarz możliwości badawczych, nie spłaszczających zjawiska przedsiębiorczości, oraz by ostatecznie interdyscyplinarne definicje zostały zaakceptowane przez naukowców działających we wszystkich zainteresowanych tą tematyką dziedzinach nauki. Z jednej strony, są istotne korzyści potencjalnego ujednoczenia podejść na wszystkie nauki, z drugiej zaś – istnieje obawa, że mogłoby to ograniczyć kreatywność badań i stosowanych rozwiązań przez naukowców reprezentujących poszczególne nauki.

2.1.2. Przedsiębiorczość a przedsiębiorca

Oprócz podejścia rozszerzającego spojrzenie na przedsiębiorczość w kierunku organizacji i instytucji ogółem, tj. niezależnie od celu jej działalności (brak wymogu celu gospodarczego, akceptowalne cele np. społeczne) i aktu własności, podejmowane są szersze badania nad osobą przedsiębiorcy, jego cechami, postawą i zachowaniem, co jest spójne ze wskazanymi w pierwszym rozdziale ujęciami historycznymi, zwłaszcza w kontekście rozwoju ekonomii instytucjonalnej i behawioralnej.

Należy podkreślić, że w ekonomii, ujmowanie przedsiębiorczości w kategorii postaw nie jest podejściem zupełnie nowym. Już Friedrich August von Hayek, austriacki ekonomista i laureat Nagrody Nobla w 1974, uważał, że *przedmiotem badań ekonomicznych jest rozpoznawanie*

---

²⁸¹ J. Kurnal (red.), *Twórcy naukowych podstaw organizacji, Wybór pism*, PWE, Warszawa 1972, s. 456 [za:] W. Gogłozą, K. Księski, *Historia myśli organizatorskiej. Zarys wykładu*, Difin, Warszawa 2013, s. 128

²⁸² Szerzej w: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 35

*i gromadzenie informacji na temat postaw (zachowania się) jednostki ludzkiej*²⁸³. Na predyspozycje psychoosobowe, mające decydujące znaczenie w badaniach psychologicznych, i ich rolę w procesach przedsiębrania zwracają uwagę liczni naukowcy, z różnych dziedzin nauki. Współczesność wskazuje, że przedsiębiorczość jest jedną ze szczególnie pożądanых cech, stwarzającą szansę na sukces w życiu, niezależnie od charakteru wykonywanej pracy i zajmowanego stanowiska.²⁸⁴

Badanie postaw w ekonomii jako dyscyplinie nauki jest akceptowane i utrwala się już dłuższy czas. Postawa przedsiębiorcza budowana jest w oparciu o specyficzne wymiary osobowości, które równocześnie mogą uznawane być za czynniki sukcesu. Przykładowymi elementami osobowości przedsiębiorczej są te zaprezentowane przez J. Strojnego, tj.: potrzeba sukcesu, wewnątrzsterowność i duże zdolności intelektualne. Cechy te wiążą się z dążeniem do kształtowania sytuacji wokół siebie, odpornością na oddziaływanie innych osób oraz umiejętnością radzenia sobie ze złożonymi problemami, która wspomagana jest inteligencją, kreatywnością i zdolnością do ciągłego uczenia się. Tak ujęta osobowość przedsiębiorcza widoczna jest zarówno podczas codziennej aktywności zawodowej, jak i poza nią tworząc postawę przedsiębiorczą.²⁸⁵ A zatem można przyjąć, że przedsiębiorczość to także zespół określonych cech osobowych człowieka, które pozwalają mu aktywnie uczestniczyć w życiu społeczno-gospodarczym i osiągać sukcesy w wybranym obszarze działania.

Postać przedsiębiorcy i złożoność decyzji przez niego podejmowanych, a w szczególności kluczowej decyzji o staniu się przedsiębiorcą, wykracza daleko poza rachunek ekonomiczny i racjonalne wybory. Dlatego też zjawisko przedsiębiorczości jest również obiektem zainteresowania innych nauk. Rozważania w zakresie cech przedsiębiorczych sugerują, że przedsiębiorcy różnią się od nie-przedsiębiorców posiadanymi cechami. Poza rozważaniami dotyczącymi problematyki osobowości przedsiębiorczej i charakteryzujących jej cech, ważne są też motywacje przedsiębiorcze oraz aspekty poznawcze procesów przedsiębiorczych. Istnieje przypuszczenie, że to w jaki sposób przedsiębiorcy formułują ocenę otaczającej ich rzeczywistości, postrzegają nadarżające się okazje i podejmują decyzje, może istotnie różnić ich od osób, które nie podjęły działań przedsiębiorczych.²⁸⁶

---

²⁸³ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, 1987, op. cit., s. 370

²⁸⁴ Szerzej na ten temat: T. Rachwał, *Cele i treści kształcenia przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych*, [w:] J. Brdulak, M. Kulikowski (red.), *Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego*, Instytut Wiedzy, Warszawa 2004, s. 264 oraz M. Juchnowicz, *Polityka edukacyjna wobec potrzeb rynku pracy, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 42-43

²⁸⁵ J. Strojny, *Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji*, op. cit., s. 3

²⁸⁶ K. Zięba, *Preprzedsiębiorczość*, Politechnika Gdańska, Monografie 149, Gdańsk 2015, s. 16-17

Z dotychczasowych rozważań wynika, że ekonomia wiezie prym w rozważaniach o przedsiębiorczości. To właśnie w ramach jej zakresu tematycznego pierwszy raz sformułowane zostało pojęcie przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa przez R. Cantillona. I chociaż w swych analizach uwzględnił on cele, czynniki i efekty działania przedsiębiorców, definicja jest stosunkowo ogólna. Zwrócił on jednak uwagę na sumaryczny efekt działania przedsiębiorców, który określił jako większy niż efekt działania państwa (w tamtym okresie efektywność państwa była istotnym elementem rozważań ekonomicznych). Warto zatem odnieść się do celu, a zarazem ekonomicznego efektu, jaki mają działania przedsiębiorców. Można powiedzieć, że sumarycznym celem działań (mowa o celu w skali makro)²⁸⁷, zdefiniowanych w sposób podstawowy przedsiębiorców, jest jak największy dobrobyt przeciętnego członka ludzkiej zbiorowości. Dobrobyt mierzony jest produktem przypadającym na głowę. Wielkość produktu przypadającego na głowę zależy przy tym od wielu, różnych czynników, których zintegrowane działanie powinno w efekcie powiększać ten produkt.²⁸⁸ Indywidualne cele przedsiębiorców nie są już tak jednoznacznie określone i łatwe w identyfikacji. Cele indywidualne przedsiębiorców, oprócz ekonomicznego wymiaru (cel gospodarczy), wkraczają swym zakresem badawczym również w zarządzanie. Można odnieść się tutaj do rozważań chociażby P. Druckera, który uważał przedsiębiorcę za człowieka poszukującego zmian i odpowiedzialnego za nie, a także wykorzystującego je jako swoją szansę na zysk.²⁸⁹ Gdy odniesie się nie do zysku, ale 'korzyści', okazuje się, że definicja przedsiębiorczości obejmuje już takie działania, jak chociażby społeczne. Według tego podejścia przedsiębiorcy starają się zatem wprowadzić jak najwięcej zmian, podejmując przy tym działania innowacyjne. Przetwarzają oni otaczającą ich rzeczywistość, często niezależnie od posiadanych zasobów i środków²⁹⁰, a jako osoby specjalizujące się w przyjmowaniu odpowiedzialności i podejmowaniu osądnych decyzji wpływają na lokalizację, formę i wykorzystanie towarów, zasobów a nawet instytucji.²⁹¹

Badania postaw przedsiębiorców i ich szczególnych cech nie jest jednak przez wszystkich akceptowane. Warto przytoczyć głośną pracę Williama Gartnera z 1988 r. Pisał on, że przedsiębiorczość to tworzenie. Ujmował on problem współczesnych mu badań przedsiębiorczości stosunkowo prosto: tym, co różni przedsiębiorców od osób niebędących przedsiębiorcami, jest

---

²⁸⁷ Zbiorowość nie ma świadomości, ale dla celów praktycznych określa się cel w skali makro, tj. określony dla zbiorowości ludzkiej gospodarki narodowej.

²⁸⁸ R. Bartkowiak, op. cit., s. 24-25

²⁸⁹ R. Fedan, *Rola przedsiębiorczości w aktywizacji ośrodków ponadlokalnych (na przykładzie Jarosławia)*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2005, nr 1, s.103

²⁹⁰ R. Fedan, *Rola przedsiębiorczości w aktywizacji ośrodków ponadlokalnych (na przykładzie Jarosławia)*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2005, nr 1, s.103

²⁹¹ R. F. Hebert, A. N. Link, *In Search of the Meaning of Entrepreneurship*, “Small Business Economics” 1989, March, p. 39

to, że przedsiębiorcy tworzą organizacje, a osoby niebędące przedsiębiorcami nie. Podkreślał on, że w behawioralnych podejściach do badania przedsiębiorczości przedsiębiorca jest postrzegany jako zbiór działań zaangażowanych w tworzenie organizacji, podczas gdy w podejściu opartym na cechach, przedsiębiorca jest zbiorem cech i cech osobowości. Przy czym, stanowczo i skrupulatnie starał się dowodzić, że podejścia oparte na cechach są bezowocne i mniej produktywnie naukowo. Wiąże się to z łatwością, z jaką przy badaniu cech osobowości można wpaść w sidła własnej pracy – przy porównaniu prac różnych naukowców, można bowiem dojść do wniosku, że cechy, które miały wyróżniać przedsiębiorców spośród innych grup są zbyt homogeniczne, co ostatecznie prowadzi do tworzenia profilu tak pełnego i sprzecznego jednocześnie, będącego przykładem „każdego” z różnym nasileniem cech, że nie prowadzi to do żadnych owocnych wniosków.²⁹² Podejście to spotkało się z liczną krytyką, która jednak nie wpłynęła na zmianę opinii Gartnera w tym zakresie.

Podejście procesowe wydaje się tym najpopularniejszym w ekonomii, chociaż jak wskazywał Gartner, nawet badacze skupiający się na tym, w jaki sposób powstają organizacje, pełnią ‘grzech’ przechodząc w swoich analizach do charakterystyk przedsiębiorcy. Już w pracy Van de Ven pojawia się stwierdzenie, że nie ma empirycznych dowodów na to, że istnieje skończona liczba charakterystyk opisujących liderów, i czy te cechy różnicują osoby odnoszące sukcesy od tych nie odnoszących sukcesów.²⁹³ Mimo to, a także dzięki krytyce z jaką spotkało się podejście Gartnera marginalizujące znaczenie tego kim jest przedsiębiorca, nurt badawczy skupiający się na cechach jest nadal aktualny. Również współcześnie cechy charakteryzujące osoby przedsiębiorcze są częstym elementem badawczym. Ze względu na mnogość i obszerność idei w tym obszarze zestawienie jedynie wybranych zbiorów cech przedstawiono w Tabeli 8²⁹⁴.

Tabela 8. Zestawienie wybranych cech i umiejętności charakteryzujących przedsiębiorców i/lub osoby przedsiębiorcze

Autorzy	Cechy i umiejętności
A. Strzałecki, D. Czołak,	<i>potrzeba osiągnięć, innowacyjność, zdolność myślenia strategicznego, efektywność osobowości, podejmowanie ryzyka, motywacja</i>
K. Biegańska	<i>wysoka potrzeba osiągnięć, niska potrzeba siły/dominacji, wysoka samoświadomość, wysokie umiejętności społeczne, czyli wiedza o rynku i wiedza o pracownikach, wewnętrzne umiejscowienie kontroli, wiara w siebie, optymizm, umiarkowana skłonność do ryzyka, wola bycia niezależnym, pewność siebie, traktowanie sukcesu jako zadowolenia z tego co się robi, a nie z kumulacji dóbr materialnych, energiczne podejmowanie prób i wysiłków, lubienie pracy, zdrowy rozsadek, wytrwałość</i>

²⁹² W. Gartner, *Who Is an Entrepreneur? Is the Wrong Question*, “American Journal of Small Business”, January 1989, 13(2)

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ Ze względu na mnogość badań przedstawiono jedynie kilka wybranych cech charakterystycznych osób przedsiębiorczych, czy też przedsiębiorców

A. Strzałecki	<i>aprobata życia (m. in. radość życia wbrew niepowodzeniom, zdolność podejmowania decyzji, kierowania swoim systemem wartości), silne ego (m. in. aprobata własnego ja, koncentracja na problemach i ich rozwiązywaniu, utrzymywanie podjętego działania), samorealizacja (m. in. gotowość i zdolność do stawiania sobie zadań i realizacji własnych aspiracji, umiejętność rezygnacji z tymczasowych satysfakcji), giętkość struktur poznawczych (m. in. oryginalność i elastyczność, innowacyjność), wewnętrzna sterowność (m. in. nonkonformizm, zdolność realizacji własnych zadań)</i>
A. Andrzejczak	<i>zorientowanie na cel, działanie celowe, aktywność, inicjatywa, poszukiwanie, konsekwencja w działaniu, wytrwałość, umiejętność podporządkowania działań wytyczonemu celowi, odporność na stres, pomysłowość, elastyczność w zdobywaniu i wykorzystywaniu różnych środków.</i>
A. Rechulicz, M. Rechulicz, P. T. Costa, R. R. McCrae	<i>neurotyczność (lęk, agresywna wrogość, depresyjność, impulsywność, nadwrażliwość, nadmierny samokrytycyzm), ekstrawersja (towarzystwość, serdeczność, asertywność, aktywność, poszukiwanie doznań, doświadczanie pozytywnych emocji), otwartość na doświadczenie (wyobraźnia, estetyka, uczucia, działania, idee, wartości), ugodowość (zaufanie, prostolinijność, altruizm, ustepliwość, skromność, skłonność do rozczulania się), sumienność (kompetencja, skłonność do utrzymywania porządku, obowiązkowość, dążenie do osiągnięć, samodyscyplina, rozważa)</i>
M. Klonowska-Matynia, J. Palinkiewicz	<i>Pomysłowość, gotowość do podejmowania działań innowacyjnych, brak obaw przed nowymi wyzwaniem, cierpliwość w realizacji postawionych sobie celów i zadań, silna motywacja niejednokrotnie połączoną z pasją, kreatywność, poszukiwanie i tworzenie szans, umiejętność wychodzenia poza standardowe ramy myślenia i posiadaną wiedzę</i>
A. Zawada-Tomkiewicz, I. Wierucka	<i>cechy ogólne: ekspansywność – chęć dorównania najlepszym i najsilniejszym, stawianie sobie ambitnych celów by osiągnąć większe korzyści, innowacyjność – wprowadzanie i ciągle poszukiwanie twórczych ulepszeń; cechy dotyczące działań ekonomicznych w gospodarce: kreatywność, innowacyjność, umiejętność wykorzystania pomysłów, okazji oraz zdolności do podejmowania ryzyka lub działania w warunkach niepewności; przedsiębiorczość w oderwaniu od działań przedsiębiorstwa na rynku (zespół cech opisujących szczególnie sposób postępowania człowieka): dynamizm, aktywność, skłonność do podejmowania ryzyka, umiejętność przystosowania się do zmieniających się warunków, postrzeganie szans i ich wykorzystywanie, innowacyjność i motoryka</i>
R. F. Hebert, A. N. Link	<i>przyjmowanie odpowiedzialności i podejmowanie osądnych decyzji, które mają wpływ na lokalizację, formę i wykorzystanie towarów, zasobów lub instytucji</i>
Z. Makieła	<i>gotowość i zdolność podejmowania i rozwiązywania w sposób twórczy i nowatorski nowych problemów, umiejętność wykorzystania pojawiających się szans i okazji oraz elastyczność przystosowania się do zmieniających się warunków funkcjonowania gospodarki; aktywność, gotowość do działania, dążenie do osiągnięcia założonego celu, twórczego i efektywnego działania; umiejętność dostrzegania i wykorzystywania nowych możliwości produkcyjnych, usługowych, organizacyjnych; kreowanie potrzeb dla siebie i innych, a także zaspokajanie ich niezależnie od warunków otoczenia; zauważanie i wykorzystywanie możliwości osiągnięcia wybranych przez siebie celów; posiadanie marzeń, wytyczanie sobie ambitnych celów, snucie planów na przyszłość, wizja swojego życia, odwaga w działaniu i myśleniu, ciekawość świata, pragnienie poznawania nowych rzeczy, energia, zapał, wytrzymałość, zdolność do szybkiej regeneracji sił psychofizycznych, wytrwałość i upór w działaniu przez dłuższy czas, wiara we własne siły, docenianie własnych umiejętności, pewność siebie, zaradność, zdolność do podejmowania ryzyka i umiejętność oceny związanych z nim zagrożeń, optymizm wynikający z posiadanej wiedzy i znajomości uwarunkowań społeczno-prawnych otoczenia lokalnego, krajowego i międzynarodowego, pozwalający na znajdowanie szans nawet w niesprzyjających warunkach, empatia, zdolności organizatorskie</i>
Parlament Europejski i Rada	<i>zdolność identyfikowania dostępnych możliwości działalności osobistej, zawodowej lub gospodarczej, w tym szerszych zagadnień stanowiących kontekst pracy i życia ludzi, takich jak ogólne rozumienie zasad działania gospodarki, a także szanse i wyzwania stojące przed pracodawcami i organizacjami, świadomość zagadnień etycznych związanych z przedsiębiorstwami oraz tego, w jaki sposób mogą one wywoły-</i>

	<i>wać pozytywne zmiany, np. poprzez sprawiedliwy handel lub przedsięwzięcia społeczne; inicjatywność, aktywność, niezależność i innowacyjność zarówno w życiu osobistym i społecznym, jak i w pracy; motywacja i determinacja w kierunku realizowania celów, czy to osobistych, czy wspólnych, zarówno prywatnych jak i w pracy</i>
A. Kamińska	<i>skłonność do podejmowania ryzyka, wytrwałość, motywacja do osiągnięć, wiara w siebie, innowacyjność, potrzeba osiągania sukcesów, poczucie kontroli, kreatywność elastyczność</i>
Szkoła „Wielkiego Człowieka”	<i>intuicja, wigor, energia, wytrwałość, pewność siebie</i>
Szkoła Charakterystyki Psychologicznej	<i>postępowanie zgodne z wyznawanymi wartościami, zachowania związane z próbami zaspokojenia potrzeb, podejmowanie ryzyka, potrzeba osiągnięć</i>
Klasyczna Szkoła	<i>innowacyjność, kreatywność, odkrywczność</i>
Szkoła Zarządzania	<i>umiejętności organizacyjne, szacowanie ryzyka, zarządzanie, planowanie budżetowanie, kapitalizowanie</i>
Szkoła Przywództwa	<i>liderstwo, umiejętności adaptacji swojego stylu do potrzeb ludzi, umiejętności współpracy, zdobywanie celów we współpracy z innymi, prowadzenie, motywowanie, nakierowywanie</i>
Szkoła Intraprzedsiębiorczości	<i>czujność na nadarzające się okazje, maksymalizacja decyzji</i>

Źródło: Na podstawie: M. Klonowska-Matynia, J. Palinkiewicz, *Przedsiębiorczość w teorii ekonomicznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych”, 2013, 1(17), s. 33; A. Strzałcki, D. Kot, *Osobowościowe wymiary twórczej przedsiębiorczości*, op. cit., s. 351-360; A. Strzałcki, D. Czołak, *Osobowościowe i temperamentalne czynniki warunkujące osiąganie sukcesu w przedsiębiorczości*, op. cit., s. 133-151; K. Biegańska, op. cit., s. 184-185; A. Andrzejczak, *Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 135; R. R. McCrae, P. T. Costa Jr., *A five-factor theory of personality*, [in:] L. A. Pervin, O. P. John (eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed.), New York: Guilford 1999, p. 139-151; A. Rechulicz, M. Rechulicz, op. cit., s. 70; A. Zawada-Tomkiewicz, I. Wierucka, op. cit., s. 16; R. F. Hebert, A. N. Link, op. cit., s. 39; Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, s. 17-18; Z. Makiela, *Przedsiębiorczość w Polsce w układzie regionalnym*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2007, 3, s. 18-19; A. Kamińska, *Cechy przedsiębiorcy a rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, „Turystyka i Rozwój Regionalny” 2016, No. 5, s. 50-51.

Wskazany zespół różnorodnych cech to swoisty obraz współczesnego człowieka przedsiębiorczego, innowacyjnego, doceniającego wiedzę i umiejętności, chcącego rozwiązywać problemy i wątpliwości, samodzielnie inicjującego różnorodne działania, indywidualnie dokonującego wyborów, przewidującego konsekwencje ryzykownych czynów i mającego poczucie odpowiedzialności za swoje niepowodzenia.²⁹⁵

Przedsiębiorczość często rozszerzana jest na inne aspekty życia niż gospodarczy i można przyjąć, że o ile przedsiębiorca jest stricte związany z własną działalnością gospodarczą, o tyle inne formy przejawiania przedsiębiorczości (np. w postaci nadzwyczajnej aktywności i radzeniu sobie w pracy, czy ogólnie, w życiu) można utożsamiać z osobami przedsiębiorczymi. Przedsiębiorczość rozumiana jako postawa życiowa i krzewiona wśród obywateli staje się niezbędna do prawidłowego i przyspieszonego rozwoju państwa. Zwłaszcza polska gospodarka

²⁹⁵ J. Koziński, *Człowiek wielowymiarowy*. Żak, Warszawa 1998 [za:] R. Staško, K. Czerwiec, K. Potyrała, *Wiedza i postawy studentów – przyszłych nauczycieli – w zakresie metodologii i metod badań naukowych*, „Edukacja-Technika-Informatyka”, 2017, nr 3/21/2017, s. 171-172

potrzebują ludzi, którzy swoje kompetencje, umiejętności, pomysłowość i zapał będą potrafili spożytkować na efektywne działanie przynoszące korzyści indywidualne i społeczne.²⁹⁶ To efektywne działanie może nasuwać skojarzenie z prakseologią Tadeusza Kotarbińskiego. Jest to podejście głównie filozoficzne o *dociekaniu warunków sprawnego działania w całej ogólności, w odniesieniu do wszystkich dziedzin aktywności ludzkiej*. Jednakże mimo pierwszego wrażenia znacznej ogólności (wszystkie dziedziny aktywności ludzkiej) jej zakres jest bardzo wąski – dotyczy jedynie różnych elementów i postaci działania oraz aspektów technicznych tychże działań²⁹⁷.

J. Strojny zaproponował definicję, według której przedsiębiorca prowadząc działalność gospodarczą realizuje trwałą kompetencję²⁹⁸ do dynamicznego reagowania na zjawiska występujące w otoczeniu. Uzyskuje dzięki temu efekt w postaci przejścia na wyższy poziom rozwoju. Gdy owe kompetencje pojawiają się w sferze innej niż gospodarcza, wtedy mamy do czynienia z osobą przedsiębiorczą.²⁹⁹ Można to rozumieć jako skupienie się na elastyczności działania oraz osiągnięciu zamierzonego celu, rozwoju za pomocą szczególnych kompetencji, cech, atrybutów.

Przedsiębiorczość wpisuje się w rzeczywistość ludzkiego działania i aktywności, gdyż dotyczy różnorodnych dziedzin życia gospodarczego i społecznego, a przedsiębiorczością w różnych zakresach zajmują się liczne dziedziny nauk. W definiowaniu przedsiębiorczości dostrzegalne może być jeszcze jedno niedopowiedzenie – bowiem czym właściwie jest ta aktywność i działanie? Warto ponownie zwrócić się do prac w zakresie prakseologii T. Kotarbińskiego, który tłumaczy aktywność i działanie jako różne czynności, które podejmuje człowiek kierujący się chęcią zmiany zastanych warunków, i które nie są biernością, czy statycznością, ale jej zaprzeczeniem – postawą dynamiczną. Bazowa definicja jest bardzo ogólna, tak aby można było swobodnie doprecyzować podejścia badacza wedle potrzeb. Ważnym elementem są dociekania o cechach aktywności. Można powiedzieć, że zostały one wykonane lub nie, ale

---

²⁹⁶ A. Malinowski, *Rozwój przedsiębiorczości jako podstawowy element wzrostu gospodarczego i poprawy sytuacji materialnej społeczeństwa, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 13

²⁹⁷ T. Kotarbiński, *Drogi dociekań własnych. Fragmenty filozoficzne*, PWN, Warszawa 1986, s. 14 [za:] W. Gogłozą, K. Księski, *Historia myśli organizatorskiej. Zarys wykładu*, Difin, Warszawa 2013, s. 130

²⁹⁸ O ile wcześniej była mowa o kompetencji, to J. Strojny wraz z M. Berezowską ukazują już przedsiębiorczość jako *zbiór atrybutów osoby, grupy, organizacji, a nawet systemu gospodarczego, który pozwala na dynamiczną reakcję na zjawiska zewnętrzne i wewnętrzne oraz na osiągnięcie sukcesu w postaci przejścia na wyższy poziom rozwoju*. Zob. J. Strojny, M. Berezowska, *Przedsiębiorczość jako determinanta konkurencyjności organizacji zorientowanej projektowo*, "Przedsiębiorczość-Edukacja", 2007, 3, s. 225-232.

²⁹⁹ J. Strojny, *Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji*, op. cit.; J. Strojny, *Wielowymiarowość związku między przedsiębiorczością jako cechą osobowości przedsiębiorcy a działaniem małej i średniej firmy*, (maszynopis pracy doktorskiej), Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2006, s. 99.

mimo to w pewnym zakresie podlegają stopniowaniu, ponieważ czyn czynowi nie jest równy oraz zachowanie czynne może być bardziej lub mniej czynne. Aktywność przybiera różne formy, takie jak wysiłek fizyczny, czy intelektualny. I chociaż jeden podmiot, podejmując wybraną aktywność, osiąga więcej niż inny, wcale nie oznacza, że temu drugiemu można odmówić miana człowieka przedsiębiorczego. Można wtedy mówić jedynie o bardziej lub mniej skutecznej (udanej) aktywności.³⁰⁰ Można zatem wskazać na stopniowanie aktywności jako istotny, może nawet trochę niedoceniany element w zakresie definiowania przedsiębiorczości i przedsiębiorcy.

W licznych klasycznych i neoklasycznych teoriach ekonomicznych (konkurencji doskonałej i niedoskonałej) decydującą bądź wyłączną rolę odgrywa mechanizm rynkowy, który za pośrednictwem cen reguluje wielkość produkcji i ruch kapitału w gospodarce marginalizując znaczenie przedsiębiorcy, a wręcz pomijając jego rolę.³⁰¹ Takie podejście do przedsiębiorcy W. J. Baumol określa jako sprowadzenie do roli perfekcyjnie „kalkulującego robota”, stanowiącego „mechaniczny komponent w automatycznym systemie, który tworzy firmę”.³⁰² Okazuje się zatem, że z jednej strony w podejściu ekonomicznym doceniany jest przedsiębiorca jako główny podmiot gospodarki, ale jednocześnie występuje jego niejasna sytuacja (bądź w ogóle brak jego obecności) w klasycznych i neoklasycznych modelach ekonomicznych. Z drugiej strony, występują liczne próby odpowiedzi ekonomistów na pytanie: kim jest przedsiębiorca i na czym polega istota jego działalności.³⁰³ Podkreśla to konieczność dalszego badania przedsiębiorcy i przedsiębiorczości.

Gdy spojrzeć się na przedsiębiorczość z punktu widzenia jednostki, nie tylko jako przedsiębiorcy, ale osoby wykazującej inne wymiary przedsiębiorczości, okazuje się, że w literaturze przedmiotu funkcjonują już osoby przedsiębiorcze, chociaż do tych definicji autorka ma pewne zastrzeżenia. Przykład stanowi wspomniany już wcześniej J. Strojny, który określa osobę przedsiębiorczą jako kogoś kto realizuje trwałą kompetencję do dynamicznego reagowania na zjawiska pojawiające się w otoczeniu, uzyskując efekt w postaci przejścia na wyższy poziom rozwoju inny niż gospodarczy. Gdy przejście na wyższy poziom dotyczy sfery gospodarczej – osoby go dokonujące są przedsiębiorcze i posiadają własną działalność gospodarczą – mówi on o przedsiębiorcy. Osoby prowadzące działalność gospodarczą nie wykazujące kompetencji

---

³⁰⁰ T. Kotarbiński, *Czyn, Polskie Towarzystwo Filozoficzne*, Lwów, 1937, s. 8-9. [za:] T. T. Brzozowski, „Przedsiębiorczość” *pojęcie polisemiczne czy niewłaściwie rozumiane? Próba systematyzacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 2007, vol 3, s. 200-201

³⁰¹ T. Kraśnicka, *Przedsiębiorczość jako przedmiot badań ekonomistów*, „Ekonomia. Uniwersytet Warszawski”, 2001, 4, s. 189

³⁰² W. J. Baumol, op. cit., s. 68

³⁰³ T. Kraśnicka, *Przedsiębiorczość jako przedmiot badań ekonomistów*, op. cit., s. 189

przyjętych jako pewnego rodzaju wyróżnik przedsiębiorczości określa zaś jako właścicieli firmy.³⁰⁴ Niewłaściwe jest zupełne wykluczenie z definicji ‘przedsiębiorcy’ osób prowadzących przedsiębiorstwa, ale nie wykazujących szeregu cech, które są przypisywane ‘osobom przedsiębiorczym’, gdyż przedsiębiorcy są podstawową jednostką analizy i dopóki nie pojawi się lepsze, precyzyjniejsze i bardziej akceptowalne określenie – nie można z nich zrezygnować. W opinii autorki przedsiębiorczość nierozzerwalnie związana jest z przedsiębiorcą i nawet przy szerokiej akceptacji definicji osób przedsiębiorczych, przedsiębiorca pozostanie główną jednostką zainteresowania badaczy zjawiska przedsiębiorczości. Dodatkowo, jak to ujął J. Olearnik, *przedsiębiorczość nie jest sumą wiedzy, ale zbiorem walorów behawioralnych*³⁰⁵, to takie osoby wykazały się odwagą, pewnością siebie, wykroczyły poza bezpieczny poziom stabilnego i stosunkowo pewnego działania na etapie wkraczając na wyższy poziom rozwoju (z pracownika na potencjalnego pracodawcę), i co więcej, prowadząc własną działalność w jakimś zakresie mierzyły się i będą mierzyć się z ryzykiem i niepewnością, co najczęściej jest utożsamiane właśnie z przedsiębiorczością. Uznać można zatem, że w pewnym stopniu założenia J. Strojnego są niespójne.

Zwrócenie uwagi na odstępowanie od tradycyjnego, podstawowego postrzegania przedsiębiorczości nastąpiło też w pracy T. Kusio i M. Fiore, w której przedsiębiorczość ma być przede wszystkim aktywnością zawodową i edukacyjną, a nie tylko zakładaniem firmy.³⁰⁶ Potwierdzają to prowadzone przez nich badania wśród studentów. Na uczelniach wyższych aspirujących do miana uczelni przedsiębiorczych studenci postrzegają przedsiębiorczość w perspektywie postawy i zaradności, a samo założenie firmy nie jest identyfikowane i przypisywane wyłącznie przedsiębiorcy. Wskazują oni zatem na możliwość definiowania przedsiębiorczości głównie w stosunku do osoby przedsiębiorczej, która jednocześnie niekoniecznie musi być przedsiębiorcą.³⁰⁷

Jeszcze inne podejście do osoby przedsiębiorczej przedstawiła A. Andrzejczak wiążąc ją z wysokim krytycyzmem wobec doboru środków oraz wysoką aktywnością podmiotu. Uzasadnia to wykorzystywaniem przez osoby przedsiębiorcze odpowiedniej wiedzy, umiejętności i motywacji, podkreślając jednocześnie związek przedsiębiorczości z biznesem, zmianami i in-

---

³⁰⁴ J. Strojny, *Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji*, op. cit.

³⁰⁵ J. Olearnik, *Obszary i formy działań uczelni dla wykształcenia przedsiębiorczego absolwenta, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 115

³⁰⁶ T. Kusio, M. Fiore, *The perception of entrepreneurship culture by internal university stakeholders*, “European Business Review”, 2020, Vol. 32 No. 3, p. 447

³⁰⁷ Ibidem., p. 450

nowacyjnością oraz koniecznością pobudzania przedsiębiorczości czynnikami edukacyjnymi³⁰⁸. Wydaje się, że autorka nie wyjaśniła do końca swojej myśli i trudno jest ocenić, czy wiąże osoby przedsiębiorcze jedynie z działalnością gospodarczą, czy jednak pozostawia miejsce na szerszą interpretację.

Przystępnie definicję przedsiębiorczości i osoby przedsiębiorczej przedstawili Z. Makiela i T. Rachwał ujmując przedsiębiorczość *jako zespół określonych cech osobowości człowieka, pozwalających mu aktywnie uczestniczyć w życiu społeczno-gospodarczym (w tym także rodzinnym) oraz czerpać z niego wiele radości i satysfakcji. Zaś człowiek przedsiębiorczy w ich opinii potrafi kreować nowe potrzeby dla siebie i innych, a także zaspokajać je niezależnie od warunków otoczenia*³⁰⁹, czym wpisuje się ona w szerszy kontekst przedsiębiorczości, określanej przez autorkę rozprawy również jako ‘wielowymiarowa’. Przy tej definicji osób przedsiębiorczych, warto zastanowić się nad rozumieniem, czy realne jest działanie i zaspokajanie potrzeb niezależnie od warunków otoczenia. Wydaje się to zbyt mało ostrożną definicją, którą warto byłoby szerzej wyjaśnić i sprawdzić w badaniach reprezentatywnych.

Można zatem zaproponować własną definicję osoby przedsiębiorczej jako jednostki przykładającej dużą wagę do osiągnięć, o wysokiej aktywności, działającej zgodnie z prawem i wykorzystującej dostępne środki oraz poszukującej nowych możliwości w dążeniu do poprawy jakości swojej sytuacji społeczno-gospodarczej (również celowej poprawy sytuacji innych jednostek). Jednostki te wyróżniają się w swoim środowisku i z założenia, niezależnie od przyjętego celu działania, w sposób pośredni przyczyniają się do poprawy jakości otaczającego ich świata. Można zatem określić aktywność przedsiębiorczą jako działalność wykraczającą ponad to, co jest powszechne, czy wymagane, np. w odniesieniu do młodzieży akademickiej może to być podejmowanie się aktywności zawodowej, uczestnictwo w dodatkowych formach rozwoju, czy zakładanie własnej działalności gospodarczej, (tzw. nadzwyczajna aktywność).

---

³⁰⁸ A. Andrzejczak, op. cit., s. 135

³⁰⁹ Z. Makiela, T. Rachwał, *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, wydawnictwo Nowa Era, Warszawa, 2010, [za:] Z. J. Ożdżyński, *Przedsiębiorczość w edukacji dzieci i młodzieży dla świadomego i bezpiecznego uczestnictwa w ruchu drogowym*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 2012, Vol. 8, s. 198

2.1.3. Przegląd wybranych rodzajów przedsiębiorczości

Biorąc pod uwagę liczebność analizowanych podejść, można wyodrębnić kilka typów przedsiębiorczości³¹⁰:

- przedsiębiorczość małego biznesu dotyczącą tworzenia i prowadzenia małych firm,
- przedsiębiorczość gospodarczych systemów zorganizowanych,
- przedsiębiorczość w administracji rządowej i lokalnej,
- przedsiębiorczość w sektorze organizacji społecznych (non-profit), przedsiębiorczość społeczną,
- przedsiębiorczość międzynarodowa³¹¹, krajowa, regionalna, lokalna,
- przedsiębiorczość solo (jednoosobowa działalność gospodarcza, samozatrudnienie bez zatrudniania pracowników),
- przedsiębiorczość rodzinna,
- przedsiębiorczość garażowa,
- przedsiębiorczość akademicka,
- przedsiębiorczość wewnętrzna obejmująca pracowników danej instytucji,
- ambitny segment przedsiębiorczości,
- przedsiębiorczość wysokich technologii,
- przedsiębiorczość indywidualna (własna), obejmująca działania konkretnej osoby,
- przedsiębiorczość wybranych grup społecznych (np. kobiet, młodzieży akademickiej, społeczności wiejskiej).

Przyjęty przedmiot niniejszej pracy wymaga zwrócenia uwagi na wybrane typy przedsiębiorczości. Pierwszym z nich są mikroprzedsiębiorcy i mali przedsiębiorcy. Ustawa *Prawo przedsiębiorców* określa kryteria ilościowe, które opierają się na liczbie zatrudnianych pracowników oraz wartości obrotów netto w skali roku lub sumie bilansowej aktywów. W mikroprzedsiębiorstwie zatrudnienie wynosi mniej niż 10 osób (oraz obrót netto do 2 mln euro lub suma aktywów bilansu do 2 mln euro), a w małym zatrudnienie wynosi do 50 osób i obrót netto wynosi do 10 mln euro lub suma aktywo w bilansu do 10 mln euro. W przypadku kryterium

---

³¹⁰ J. D. Antoszkiewicz, *Rozwijanie przedsiębiorczości – wybrane koncepcje*, [w:] K. Piech, M. Kulikowski (red.), *Przedsiębiorczość: szansą na sukces rządu, gospodarki, przedsiębiorstw, społeczeństwa*, Instytut Wiedzy, Warszawa 2003, s. 13 oraz D. Handzel, *Możliwości kształtowania postaw przedsiębiorczych w organizacji gospodarczej, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 19

³¹¹ D. Handzel, op. cit., s. 19

jakościowego miary te są mniej przejrzyste. Ukazują bowiem różnorodne cechy przedsiębiorstw, odnoszące się przede wszystkim do cech przedsiębiorcy (właściciela firmy), jego samodzielności podejmowania decyzji i umiejętności rozwiązywania problemów w przedsiębiorstwie. Przedsiębiorcy przypisuje się różnego rodzaju atrybuty oraz decyzyjność odnośnie działań gospodarczych opartą o przesłanki bazujące na posiadanej wiedzy i umiejętnościach, zwłaszcza w zakresie funkcjonowania otoczenia, w którym działa.³¹² Podkreślane jest zatem znaczenie cech personalnych przedsiębiorcy, jego wiedzy i umiejętności.

Podejmowanie działalności gospodarczej często dotyczy wyłącznie przedsiębiorcy, tj. całkowicie samodzielnie prowadzi on swoją działalność gospodarczą w formie jednoosobowej działalności gospodarczej bez zatrudniania pracowników. Taka samodzielna działalność jest określana przedsiębiorczością solo, a nawet aktywnością gospodarczą niższego rzędu.³¹³ Taka forma działalności gospodarczej wskazuje na początkową fazę rozwoju własnej działalności gospodarczej, kiedy niedoświadczona osoba dopiero wdraża się w prowadzenie firmy.

Wyróżnia się również przedsiębiorczość społeczną, tj. aktywne wyszukiwanie i wykorzystywanie szans, które pozwolą rozwiązywać społeczne problemy. Głównym inicjatorem jest w tym przypadku przedsiębiorca społeczny. Ten rodzaj przedsiębiorczości można rozpatrywać jako zjawisko związane z działalnością w organizacjach typu non-profit, czyli nienastawionych na zyski (np. fundacja), oraz jako przedsięwzięcie gospodarcze, mające na celu realizację określonych zadań społecznych, z których część zysku przekazywana jest na wybrane cele społeczne.³¹⁴

Ze względu na skupienie się w pracy na obszarze województwa podlaskiego nie można nie wspomnieć o przedsiębiorczości regionalnej i lokalnej. Źródłem bogactwa gmin i regionów oraz ich rozwoju są przedsiębiorczy ludzie. Przedsiębiorca będąc jedną z najbardziej intrygujących i trudnych w uchwyceniu postaci w obszarze analizy ekonomicznej³¹⁵ niezaprzeczalnie odgrywa istotną rolę w kształtowaniu przebiegu procesów gospodarczych, sterując poprzez

---

³¹² W. Danielak, *Uwarunkowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw* [w:] W. Danielak, D. Mierzwa, K. Bartczak (red.), *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce. Szanse i zagrożenia rynkowe. Monografia*, EXANTE, Wrocław 2017, s. 10

³¹³ J. Cieślak, *Przedsiębiorczość – polityka – rozwój*, Wydawnictwo Sedno, Warszawa 2014 [za:] M. Białasiewicz, *Wybrane aspekty drobnej przedsiębiorczości*, „Studia i Prace WNEiZ US”, 2016, nr 43/1, s. 14

³¹⁴ Zob.: M. Klonowska-Matynia, J. Palinkiewicz, *Przedsiębiorczość w teorii ekonomicznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych”, 2013, 1(17), s. 36; B. Glinka, S. Gudkova, *Przedsiębiorczość*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 23

³¹⁵ W. J. Baumol, op. cit., s. 64-71

swoje decyzje w przedsiębiorstwie zachowaniami na rynku, które w efekcie tworzą codzienność funkcjonowania gospodarki rynkowej³¹⁶. Cytując A. Klasik: *nowa przedsiębiorczość regionalna to tworzone przez kreatywne jednostki i zespoły, środowiska i społeczności, nowe rodzaje wartości ekonomicznej, innowacje technologiczne, nowe inwestycje, nowe organizacje i nowe rodzaje działalności, nowa wartość dodana*. Przedsiębiorczość jest przy tym powoli postrzegana jako warunek konieczny do osiągnięcia rozwoju lokalnego i regionalnego. Jest bowiem zdolnością regionu do generowania procesów rozwojowych i warunkiem dostosowań strukturalnych wobec coraz to nowych wyzwań konkurencyjnych i cywilizacyjnych³¹⁷.

M. Huczek przedsiębiorczość lokalną lub regionalną definiuje zaś jako *zdolność mieszkańców gminy lub regionu do podejmowania wyzwań (działań innowacyjnych) w sferze gospodarczej, społecznej i politycznej w sytuacji niepewności*. Gdy uwzględni się mechanizm współdziałania podmiotów pogrupowanych kolejno: w sektor prywatny, publiczny i społeczny; otrzyma się natomiast przedsiębiorczość: biznesową, publiczną oraz społeczną.³¹⁸

Chociaż tematem rozprawy jest przedsiębiorczość młodzieży akademickiej, to pierwszym skojarzeniem jest właśnie znacznie węższe i częściej spotykane pojęcie, a mianowicie przedsiębiorczość akademicka. W literaturze przedmiotu najczęściej oznacza ona powstawanie na uczelniach przedsiębiorstw odpryskowych (tzw. *spin-off* lub *spin-out*) zakładanych i prowadzonych przez pracowników naukowych i/lub studentów. Przedsiębiorczość akademicka to zaangażowanie placówek naukowych oraz osób z nimi związanych w działalność gospodarczą. Są to jednostki, które posiadają odpowiednie zdolności do organizowania niezbędnych środków, prowadzących do powstania nowych dóbr czy usług oraz posiadają zdolność do kreowania innowacyjnych rozwiązań.³¹⁹ Przedsiębiorczość akademicka może dotyczyć także³²⁰:

1. *Rozwoju programów edukacji, promocji i rozwoju przedsiębiorczych postaw wśród studentów, doktorantów i pracowników naukowych, obejmujących przygotowanie oferty dydaktycznej (wykłady, kursy, spotkania itp.) w zakresie podstaw wiedzy ekonomicznej, prawnej (własność intelektualna) i organizacyjnej związanej z podejmowaniem i prowadzeniem samodzielnej działalności gospodarczej.*

---

³¹⁶ K. Zięba, op. cit., s. 18

³¹⁷ A. Klasik, *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, Wyd. AE w Katowicach, Katowice 2006, s. 22 [za:] M. Huczek, *Organizacje pozarządowe wspierające lokalną i regionalną przedsiębiorczość* [w:] „Państwo i Społeczeństwo”, Rok XI, 2011 nr 2, s. 39

³¹⁸ M. Huczek, op. cit., s. 39

³¹⁹ M. Greła, *Czynniki determinujące powstawanie firm typu spin off/spin out oraz źródła ich finansowania* [w:] A. P. Balcerzak, M. Moszyński (red.), *Spin off, spin out jako instrument budowania przedsiębiorczości akademickiej oraz stymulowania innowacyjności regionu*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Toruniu, Toruń 2011, s. 116

³²⁰ *Raport z badania*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2009, s. 7-8

2. *Budowy instytucji i programów wsparcia dla osób zawodowo związanych z uczelnią (pracowników naukowych, doktorantów) zainteresowanych podjęciem samodzielnej działalności gospodarczej na bazie posiadanej wiedzy zawodowej i realizowanych programów badawczych.*
3. *Zarządzania własnością intelektualną powstającą na uczelniach i w instytucjach naukowych, przygotowania zasad i regulaminów komercjalizacji wypracowanych rozwiązań.*
4. *Przedsiębiorczego zarządzanie uczelnią, będącą specyficznym przedsiębiorstwem o dużej użyteczności społecznej, które może i powinno być dobrze organizowane i zarządzane.*

Sama przedsiębiorczość młodzieży akademickiej jest przez autorkę rozumiana szeroko, dotyczy bowiem wszelkich przejawów szeroko rozumianej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej, zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i społecznym, w tym postaw studentów uczelni wyższych. Jest to zatem pojęcie dotyczące wielowymiarowej przedsiębiorczości, którą podejmują się studenci uczelni wyższych takiej, jak: (1) przedsiębiorczość gospodarcza, tj. zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej niezależnie od formy prawnej (dotyczy to w rozumieniu autorki przedsiębiorców), (2) planowanie działalności gospodarczej, tj. wykazywanie potencjalnej przedsiębiorczości (dotyczy to zatem potencjalnych przedsiębiorców), (3) wykazywanie postawy przedsiębiorczej (określonych cech i ich nasilenia), (4) podejmowanie się aktywności zawodowej oraz (5) podejmowanie się innej, dodatkowej aktywności przedsiębiorczej, tj. odejmując od wszelkiej aktywności przedsiębiorczej te działania, które są naznaczone celami gospodarczymi, głównie zarobkowymi, pozostają dodatkowe formy aktywności, jak np. działalność w partii politycznej, w kole naukowym, wolontariacie, stowarzyszeniu, czy organizacji lub innych tego typu aktywnościach. Jest to zatem zdecydowanie szersze zjawisko niż przedsiębiorczość akademicka, wykraczające poza wymiar gospodarczy przedsiębiorczości i poza tworzenie przedsiębiorstwa, związane ze studiowaniem na danej uczelni, obejmujące także działalność prorozwojową i postawy.

Przedsiębiorczość przejawia się nie tylko w organizacji, osobie przedsiębiorcy, czy też osobie przedsiębiorczej, ale i grupie osób. Przedsiębiorczość to społecznie akceptowane działania pojedynczych osób lub właśnie grup społecznych, które są nakierowane na działania prorozwojowe, przynoszące korzyści uczestnikom procesu oraz ich otoczeniu. Wyjątkowe cechy i predyspozycje pozwalają osobom przedsiębiorczym odnaleźć się w każdej sytuacji życiowej, nie tylko w rzeczywistości gospodarczej. Akcentowane jest też to, że każdy człowiek ma natu-

ralną zdolność i potrzebę bycia przedsiębiorczym, powinien ją zatem odkrywać w sobie i rozwijać.³²¹ Podejście to pozwala na badanie przedsiębiorczości według podziału na wybrane grupy społeczne, czy kategorie przedsiębiorców i ocenę tych grup oraz porównanie do innych.

W znacznym zakresie podsumowuje wspomniane rozważania myśl A. Andrzejczak, że *pomijając wszelkie spory i rozstrzygnięcia dotyczące sposobów definiowania przedsiębiorczości, można przyjąć, że pojawia się ona na styku dwóch zjawisk: obecności i aktywności osób, które zdolne są do przekroczenia utartych wzorców działania oraz występowania szans i możliwości osiągania korzyści ekonomicznych, które nie są powszechnie dostrzegane*³²², przy czym mimo, że A. Andrzejczak podkreśla korzyści ekonomiczne, to autorka rozprawy zwraca uwagę, że nie zawsze muszą to być korzyści wyłącznie ekonomiczne.

Po przytoczeniu definicji i podejść stosowanych w różnych obszarach i dziedzinach nauk, elementów składowych, cech i rodzajów przedsiębiorczości, można z całą pewnością potwierdzić, że przedsiębiorczość to zjawisko wielowymiarowe i z tego też względu trudno kwantyfikowalne. Tą istotę przedsiębiorczości dostrzeżono na poziomie Parlamentu Europejskiego i Rady, co skutkowało opracowaniem unijnej definicji przedsiębiorczości (połączonej z innowacyjnością) i sformułowaniem zaleceń dla krajów członkowskich w jej obszarze. Kompetencję tą sformułowano w Zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady³²³ z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie i oznacza ona *zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmują one kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowią one wsparcie dla indywidualnych osób nie tylko w ich codziennym życiu prywatnym i społecznym, ale także w ich miejscu pracy pomagając im uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; są podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych tym, którzy podejmują przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub handlowym lub w nich uczestniczą. Powinny one obejmować świadomość wartości etycznych i promować dobre zarządzanie. W ramach tej definicji określono również niezbędną wiedzę, umiejętności i postawy powiązane z kompetencją przedsiębiorczości i innowacyjności*³²⁴.

---

³²¹ Z. Makiela, *Przedsiębiorczość i innowacyjność – system wdrażania wiedzy do gospodarki* [w:] A. Francik, M. Lis, V. Markova (red.), *Innowacje i przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, 2014, s. 34

³²² A. Andrzejczak, op. cit., s. 133

³²³ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, s. 17-18

³²⁴ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, s. 17-18

Analiza podejść do definicji przedsiębiorczości i jej typologii pozwoliła autorce na wyodrębnienie własnej definicji osoby przedsiębiorczej. Oznacza to, że przedsiębiorczość w tym ujęciu ma personalny charakter i nie jest utożsamiana wyłącznie z zakładaniem i prowadzeniem przedsiębiorstwa.

Osoba przedsiębiorcza jest to taka osoba, która wyróżnia się z otoczenia ponadprzeciętną aktywnością, chęcią do działania, dążeniem do realizacji swoich zamierzeń niezależnie od wymiaru tejże aktywności i brania odpowiedzialności za swoje działanie (czy to w wymiarze ekonomicznym – jako przedsiębiorca, pracując na dodatkowym etacie; czy społecznym – podejmując wolontariat; czy też kulturowym – uczestnicząc w rozwoju sieci kontaktów, czy zainteresowań).

Osoby przedsiębiorcze wykazują cechy uważane w literaturze za wyznacznik przedsiębiorczości w wymiarze osobowym. Osoby te mogą stać się przedsiębiorcami. Przedsiębiorcy mogą wykazywać cechy osób przedsiębiorczych lub też tych cech nie posiadać. Przedsiębiorcami mogą być osoby przedsiębiorcze, o specyficznych, wyjątkowych cechach, ale nie działa to z taką samą siłą w drugą stronę – osoby niewykazujące wspomnianych cech mogą być przedsiębiorcami, prowadzić własną działalność, ale zdecydowanie trudniej im nabyć cechy osób przedsiębiorczych. Według autorki rozprawy, w przeciwieństwie do J. Strojnego, przedsiębiorcami są zarówno osoby posiadające firmę i aktywnie ją prowadzące wykazujące cechy osób przedsiębiorczych, jak i te, które tych cech nie wykazują. Co więcej, osoby przedsiębiorcze mogą ewoluować zarówno w przedsiębiorcę (a później w inną formę przedsiębiorczości), jak i pójść od razu drogą innej formy przedsiębiorczości. Z różnych form przedsiębiorczości mogą wyewoluować także przedsiębiorcy. Nie można przy tym wskazać jakoby właściciele firm nie wykazujący cech i kompetencji osób przedsiębiorczych (uważanych w literaturze za przejawy przedsiębiorczości) nie wykazywali 'przedsiębiorczości' w ogóle. Aby pojawiła się przedsiębiorczość muszą wystąpić czynniki poprzedzające (pojedyncze lub ich kumulacja), powinna (ale nie musi) pojawić się intencja oraz impuls (bodziec), który ostatecznie popchnie jednostkę do wykazania przedsiębiorczości w jednym z wielu wskazywanych wymiarów. W opinii autorki wymiar osobowy przedsiębiorczości (osoby przedsiębiorcze) przekłada się na wymiar gospodarczy (ilość przedsiębiorstw w gospodarce), bowiem sprzyja on tworzeniu przedsiębiorstw.

2.2. Metody i problemy pomiaru przedsiębiorczości

Istnieje problem pomiaru przedsiębiorczości. Jest on niezwykle złożony i trudny do rozwiązania z prostego powodu – brakuje jednoznacznej definicji przedsiębiorczości, a co za tym idzie – jednoznacznych kryteriów i miar. A skoro próby konceptualizacji nie przynoszą oczekiwanych rezultatów³²⁵ to słusznym podejściem staje się konstruowanie miar indywidualnie dostosowanych do potrzeb i wymogów dziedziny nauki, którą reprezentuje naukowiec oraz do wycinka badanego zjawiska przedsiębiorczości.³²⁶ Prowadzi to do tego, że w literaturze przedmiotu nie brak przykładów prac przedstawiających istniejące szerokie spektrum nie tylko definicji, ale metod badania i stosowanych mierników przedsiębiorczości.

Termin przedsiębiorczość jest w różny sposób pojmowany i interpretowany, a wyszczególnianie kolejnych rodzajów, czy typów przedsiębiorczości stale się rozwija. Nie dziwi zatem pytanie J. Janczewskiego, *czy przez przedsiębiorczość należy rozumieć „wszystko?”* (w sensie *wszystkie działania poprzedzane przymiotnikiem przedsiębiorcze, także i te, które fałszują istotę przedsiębiorczości*).³²⁷ Zrozumiałe są wątpliwości co do wszystkich kierunków rozwoju formującej się nauki i myśli przedsiębiorczej, ale zdecydowanie pod terminem ‘przedsiębiorczość’ nie da się sklasyfikować wszystkich działań, czy aktywności. Dochodzi ponownie do głosu problem wskazywany przez W. Gartnera odnośnie różnorodności badanych cech, ich skali przypisywanej przedsiębiorcom i sposobie stopniowania zjawisk. W przypadku łączenia różnych pojęć z przymiotnikiem ‘przedsiębiorcze’ można dostrzec pewną zależność – chęć podkreślenia wyjątkowej aktywności i skuteczności działania, co niejako nie jest sprzeczne z dotychczasowym zasobem wiedzy. Implikuje to jednak zdecydowaną ostrożność przy projektowaniu badań i miar i dokładne precyzowanie stosowanych określeń.

Podstawowe zestawienie, przedstawiające przykłady stosowanych w badaniach przedsiębiorczości rozwiązań metodycznych przedstawiają Tabele nr 9 i 10. W każdej analizowanej kolumnie starano się ułożyć poszczególne jej elementy od najczęściej do najrzadziej spotykanych – posiłkowano się przy tym zebraniem materiałem literaturowym. Przedstawiony schemat stosowanych rozwiązań badawczych uzupełniono omówieniem przykładowych badań. Pierw-

---

³²⁵ Potwierdza to W. D. Bygrave stwierdzając, że skoro *nie jesteśmy w stanie (lub nie chcemy) jako naukowcy uzgodnić definicji przedsiębiorcy, jest bardzo mało prawdopodobne, że będziemy mieli zmienne z precyzyjnymi definicjami, instrumenty o jasnych specyfikacjach i populacje z dokładnymi rozgraniczeniami*. Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (I) Revisited*, op. cit., s. 35

³²⁶ J. Janczewski, *Kryteria i miary przedsiębiorczości w małej firmie*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2005, nr 1, s. 115

³²⁷ Ibidem, s. 115

szy zastosowany podział dotyczy rodzaju zmiennych, gdyż podział na zmienne ilościowe i jakościowe³²⁸ w naukach społecznych jest powszechny. Zdecydowanie przeważa przy tym popularność danych ilościowych³²⁹, m.in. ze względu na szeroką ich akceptowalność, łatwość w pozyskaniu, interpretacji i zastosowaniu.

Tabela 9. Charakterystyka badań przedsiębiorczości – stosowanych w nich metod oraz technik badawczych, cz. 1

Rodzaje zmiennych	Metody badań naukowych	Cele badań	Definicja przedsiębiorczości	Jednostka analizy
Ilościowe	Statystyczna	eksploracyjne	Przygotowanie do założenia własnej działalności	Kraj, region, gmina itp. (analiza przedsiębiorczości na danym obszarze geograficznym)
Jakościowe	Monograficzna	opisowe	Założenie i prowadzenie przedsiębiorstwa	Przedsiębiorstwo
	Sondażu diagnostycznego	wyjaśniające	Motywacje i intencje, postawa i zachowania przedsiębiorcze	Przedsiębiorcy
	Indywidualnych przypadków		Inne, proaktywne działania, w tym społeczne	Menedżerowie, pracownicy
	Obserwacyjna		styl życia	nauczyciele, studenci, uczniowie
	Badania dokumentów			Różne, inne organizacje
	Analizy i krytyki piśmiennictwa			Programy nauczania
	Analizy i konstrukcji logicznej			Literatura / konteksty literaturowe
	Symulacji komputerowej			
	Eksperymentalna			
	Heurystyczne			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zebranych materiałów literaturowych oraz wcześniejszej pracy: A. Andrzejczyk, *Metody badań edukacji przedsiębiorczej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2016, 12, s. 352-363.

Następnie zwrócono uwagę na powiązane z danymi stosowane metody ich pozyskiwania do badań naukowych i wyznaczane cele, jakie naukowiec chciałby osiągnąć. Okazuje się, że głównym narzędziem jest kwestionariusz z pozycjami wielkoskalowymi, zdecydowanie rzadziej stosowane są wywiady bezpośrednie, czy obserwacje. Wskazuje się tutaj także na powiązanie celu i metody jego realizacji. Skupiono uwagę również na przedmiocie badań, tj. definicji oraz jednostce, która będzie analizowana. Ich wybór implikuje zastosowaną technikę badawczą. Podział ten wykracza nieco poza proces, postawę i zachowanie, ale jest przy tym zdecydowanie węższy niż taki, w którym można wyszczególnić konkretne czynności (np. odkrywanie

³²⁸ Jak zauważa W. D. Bygrave, (...) niezwykle trudno jest opublikować badania jakościowe w czasopismach „A” (...) Prawdę powiedziawszy, nasze badania (z zakresu przedsiębiorczości – przyp. autorka) wywodzące się z teorii i oparte na metodologii dają w większości zwykłe wyniki, które nie są interesujące dla praktyków. Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 24

³²⁹ (...) nasza metoda jest prawie wyłącznie ilościowa – 95 proc. artykułów na temat przedsiębiorczości publikowanych w dziewięciu czasopismach „A” wykorzystywało analizę statystyczną (...) Zob.: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 24

możliwości, organizowanie zasobów, poszukiwanie nowych rynków) skutkujące działaniem, które wcześniej nie istniało i przyczyniło się do powstania, czy rozwoju przedsiębiorczości. Uogólnienie zastosowane w tym zestawieniu było celowe, gdyż szczegółowe definicje przedsiębiorczości ukazano już w ujęciu historycznym w rozdziale 1 oraz w podrozdziale 1 i 2 niniejszego rozdziału. Następnie wymienione zostały stosowane techniki badawcze, liczebność próby, czas badań oraz obszary analizy. Różnorodność stosowanych metod tłumaczona jest chociażby przez H. Neergaard, J. P. Ulhøi. Wychodzą oni bowiem z założenia, że zjawisko przedsiębiorczości jest zbyt dynamiczne i złożone, aby można je było uchwycić jedną metodą. Podkreślają przy tym, że nie jest to zalecenie, aby „wszystko było dozwolone”, ale zachęcają do metodologicznego pluralizmu i tolerancji.³³⁰ Przykładowe badania, które ukazują wymienione elementy stosowanych przez naukowców metod badawczych oraz uwagi autorki co do zalet i wad stosowanych założeń badawczych oraz ich znaczenia omówiono poniżej.

Tabela 10. Charakterystyka badań przedsiębiorczości – stosowanych w nich metod oraz technik badawczych, cz. 2

Techniki badawcze	Liczebność próby	Czas badań	Obszar analiz
badania sondażowe (ankieta do samodzielnego wypełnienia, telefoniczna, wywiad ankietowy)	Dane w ujęciu makro, zagregowane dla gospodarki, regionu, bardzo liczna próba (reprezentatywna)	przekrojowe (jednorazowe wykonanie pomiaru)	identyfikacja, liczebność/skala zjawiska
badania ewaluacyjne	Dane w ujęciu mikro dotyczące jednostek, instytucji, stosunkowo mała próba	podłużne (względnie długi czas, wielokrotne wykonanie pomiaru, badania panelowe, badania trendów)	typy/rodzaje przedsiębiorczości
badania niereaktywne (analizy treści, istniejących danych statystycznych, historyczna i porównawcza)	Case study (bardzo mała próba, szczególne przypadki)	półciągle (przez pewien czas, ale krótszy niż okres trwania zjawiska, np. od rozpoczęcia działalności przez jakiś czas, ale nie do samego zakończenia działalności)	Efekty działalności
eksperyment			Przyczyny działalności
obserwacja			Cechy charakterystyczne / wymiary
Badania jakościowe np. wywiady pogłębione, panele dyskusyjne, eksperckie			Uwarunkowania / Modele
			Dotychczasowe teorie

Zródło: Opracowanie własne na podstawie analizy zebranych materiałów literaturowych oraz wcześniejszej pracy: A. Andrzejczyk, *Metody badań edukacji przedsiębiorczej*, op. cit., s. 352-363.

Najczęściej stosowaną w badaniach definicją są przedsiębiorcy jako osoby zakładające i prowadzące działalność gospodarczą oraz przedsiębiorstwa. Tak ujęta definicja przedsiębior-

³³⁰ H. Neergaard, J. P. Ulhøi (eds.), *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2007, p. 4

czości ujmowana jest w międzynarodowych statystykach (Eurostatu, OECD, Banku Światowego)³³¹, raportach z międzynarodowych badań (jak GEM, czy Doing Business), rejestrach oraz statystykach krajowych (np. dane Głównego Urzędu Skarbowego Polski, Destatis w Niemczech) i umożliwia porównania wg podziału administracyjnego / geograficznego, nawet w skali światowej. Są to najczęściej makrodane pozwalające zidentyfikować skalę zjawiska, a nawet w modelach powiązać z innymi danymi wykazując efekty w postaci PKB oraz przyczyny stanu przedsiębiorczości gospodarczej tkwiące w badanej gospodarce. Takie podejście ma szereg zalet: niski koszt badań dla naukowca związany z ogólną dostępnością danych statystycznych z krajowych i światowych rejestrów, dostępne dane historyczne, łatwość analizy, możliwość klarownego porównywania i zastosowania wielu metod statystycznych. Jest to jednak definicja bardzo wąska, uniemożliwiająca dogłębne rozpoznanie chociażby motywów jednostek, cech personalnych, wewnętrznych powiązań, ale także gruntowne zbadanie determinant gospodarczych, finansowych, edukacyjnych, kulturowych, społeczno-demograficznych, instytucjonalnych i innych, mających bezpośredni lub pośredni związek z przejawianą, tak ujętą przedsiębiorczością. Jak wskazano w dotychczasowych rozważaniach, coraz częściej przedsiębiorczość utożsamiana jest nie tylko z działalnością gospodarczą, ale również z innymi obszarami ludzkiej aktywności i tak wąska definicja stosowana w statystykach nie oddaje pełnego obrazu omawianego zjawiska.

Eurostat Komisji Europejskiej oraz Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) współpracują ze sobą i z krajowymi instytucjami statystycznymi przy tworzeniu *Programu wskaźników przedsiębiorczości* (tzw. EPI). Celem jego stworzenia jest gromadzenie porównywalnych w skali międzynarodowej statystyk, które umożliwią „pomiar” przedsiębiorczości, tj. wyników przedsiębiorczości oraz jej uwarunkowań i wpływu. Dodatkowo EPI skupia się na opracowaniu listy wskaźników oraz standardowych definicji i pojęć, tak aby ułatwić gromadzenie statystyk dotyczących przedsiębiorczości. Komisja Europejska dostrzega konieczność dostarczania informacji o przedsiębiorczości i lepszego zrozumienia tego wieloaspektowego zjawiska, jednakże opierając się jedynie na danych z urzędów nie wprowadza innowacji w skali miar. Wskazuje też, że żaden pojedynczy wskaźnik nie jest w stanie uchwycić różnych aspektów przedsiębiorczości, i proponuje zestaw środków pomiaru, z których najważniejsze 18 wskaźników to³³²:

---

³³¹ Należy wyjaśnić, że w międzynarodowych raportach wskaźniki na bazie danych statystycznych często uzupełniane są o szerszy kontekst przedsiębiorczości.

³³² *Entrepreneurship indicator programme*, adres internetowy: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/entrepreneurship> (dostęp: 31.10.2021)

W obszarze przedsiębiorstwa:

1. Współczynnik nowopowstałych przedsiębiorstw będących pracodawcą (co najmniej jeden pracownik zatrudniony w roku powstania lub w analizowanym roku zatrudniono pierwszego pracownika).
2. Wskaźniki zamkniętych przedsiębiorstw będących pracodawcą (jw.).
3. Wskaźnik sumujący nowopowstałe oraz zamknięte przedsiębiorstwa będące pracodawcą.
4. Wzrost netto liczby przedsiębiorstw będących pracodawcą.
5. Wskaźniki przetrwania 3-letnich i 5-letnich przedsiębiorstw.
6. Udział przedsiębiorstw 3-letnich i 5-letnich.

W obszarze zatrudnienia:

7. Wskaźnik Przedsiębiorstw szybko rozwijających się według zatrudnienia.
8. Wskaźnik Gazeli według zatrudnienia (Gazela to szybko rozwijające się przedsiębiorstwo, które ma do 5 lat.).
9. Wskaźnik własności start-upu.
10. Wskaźniki własności przedsiębiorstwa.
11. Udział zatrudnienia wśród 3-letnich i 5-letnich przedsiębiorstw.
12. Średnia wielkość 3-letnich i 5-letnich przedsiębiorstw.

W obszarze bogactwa:

13. Wskaźnik Przedsiębiorstw szybko rozwijających się według obrotów.
14. Wskaźnik Gazeli według obrotów.
15. Wartość dodana według klasy wielkości.
16. Udział produktywności według klasy wielkości.
17. Wydajność innowacji według klasy wielkości.
18. Eksport według klas wielkości.

Jak można to od razu dostrzec, wskaźniki te mają typowo gospodarczy charakter i nie ukazują nawet takich zjawisk jak przedsiębiorstwa społeczne. Ma to związek z charakterem danych statystycznych i ich uniwersalnością. Opierają się one na rejestrach, w których nie ma danych sprzyjających gromadzeniu informacji o innych aspektach przedsiębiorczości niż przedsiębiorca, czy przedsiębiorstwo i to w dosyć wąskim zakresie. Można uznać, że międzynarodowe instytucje nie wykorzystują swojego potencjału w badaniu przedsiębiorczości i pomimo promowania wieloaspektowości przedsiębiorczości zamykają to zjawisko w jego wąski

zakres. Gdyby organizacje te udostępniały takie dane jak wiek, płeć, wykształcenie przedsiębiorców, byłoby zdecydowanie więcej możliwości zbadania szerszego kontekstu determinant przedsiębiorczości.

Badanie *Doing Business* przygotowywane jest przez Bank Światowy i obejmuje wiele gospodarek (obecnie jest ich 190). Metodologia badań, wraz z kwestionariuszami i wskazaniami, kiedy i w jakim zakresie nastąpiły zmiany metodologiczne są dostępne na stronie projektu. Są to dane bardzo szczegółowe, podane są do nich założenia i zastosowania w szczególnych przypadkach. Co ciekawe, można także zapoznać się z osobami wnoszącymi wkład w wyniki badań (wypełniającymi ankiety, gdyż całe badanie oparte jest właśnie o sondaż), o ile wyraziły na to zgodę przy wypełnianiu formularzy. Przyjmując średnią arytmetyczną na jeden kraj przypada 78 takich osób, co nie jest zbyt wysoką liczbą, ale w przypadku badań pretendujących do miana ‘eksperckich’ jest to już całkiem sporo. Badanie to obejmuje 10 tematów, które składają się z różnych wskaźników. Przy każdym pozyskanym wyniku z baz danych odbiorca otrzymuje dokładną informację o tym, jaka metodologia tworzenia wskaźników została zastosowana. Im więcej punktów zdobyto w ramach wskaźnika, tym wyższa jest pozycja danego państwa w rankingu z wybranej kategorii. Największym zarzutem wobec tego badania wydaje się nieliczna liczba pozyskiwanych opinii w przeliczeniu na kraj oraz niejasne kryteria doboru ankietowanych, którzy są prawnikami, księgowymi, sędziami, inżynierami, architektami, biznesmenami i urzędnikami publicznymi (właściwie każdy może się zgłosić jako ‘ekspert’, ale w jaki sposób weryfikowane jest posiadanie niezbędnej wiedzy, nie podano). Za mocną stronę można zdecydowanie uznać prowadzony przez Bank Światowy przegląd metodologii *Doing Business*, w którym w ramach zewnętrznego panelu recenzji można zgłosić instytucji swoje uwagi, czy propozycje mogące ulepszyć jakość zbierania danych.³³³

Rozwój przedsiębiorczości determinowany jest typem gospodarki. W raporcie „Global Competitiveness Report” wydanym przez Światowe Forum Ekonomiczne znajdują się indeksy konkurencyjności narodowej definiowane jako zbiór polityk instytucji oraz czynników determinujących poziom mierzonej produktywności. *Global Competitiveness Index* zawiera średnią ważoną wielu różnych składników, z których każdy mierzy inny aspekt konkurencyjności. Komponenty pogrupowane są w 12 kategorii filarów konkurencyjności: instytucje, infrastrukturę, makroekonomiczne środowisko, zdrowie i edukację podstawową, edukację wyższą i szkolenia, efektywność rynku towarów, efektywność rynku pracy, rozwój rynku finansowego, gotowość technologiczną, rozmiar rynku, wyrafinowanie biznesowe i innowacje. Raport ma na

---

³³³ Adres internetowy: <https://www.doingbusiness.org/en/doingbusiness> (dostęp: 31.10.2021)

celu zachęcenie decydentów politycznych do poszerzenia sfery zainteresowań poza krótkoterminowy wzrost i dążenie do długoterminowego dobrobytu³³⁴. Jest to przykład szerokich badań ukazujących różne kategorie zmiennych opisujących poszczególne gospodarki, w których funkcjonują lub będą funkcjonować przedsiębiorcy. Pod względem metodologicznym trudno jest w nich znaleźć wady.

Kolejnym istotnym źródłem danych międzynarodowych w zakresie przedsiębiorczości są raporty GEM³³⁵ (*Global Entrepreneurship Monitor* prowadzone przez Global Entrepreneurship Research Association, London Business School), które pierwszy raz wdrożono już w 1997 r. W ramach tego międzynarodowego projektu badanych jest ponad 100 gospodarek, obecnie 112. Dane gromadzone są w ramach dwóch uzupełniających się narzędzi - badania populacji dorosłych (APS) i krajowego badania ekspertów (NES). Celem badania populacji dorosłych jest zbadanie roli jednostki w cyklu życia procesu przedsiębiorczości, od charakterystyki biznesowej, po motywację do zakładania firmy, działania podejmowane w celu założenia i prowadzenia firmy, a także postawy związane z przedsiębiorczością. APS jest kierowany do co najmniej 2000 osób dorosłych w każdej gospodarce, i chociaż autorzy projektu zapewniają, że jest to badanie reprezentatywne na poziomach krajowych, nie podano w wyjaśnieniu metodologicznym sposobu doboru próby do badania. W niektórych gospodarkach próby są jeszcze większe, chcąc w ten sposób zapewnić lepszy wgląd w zjawisko na poziomie regionalnym i miejskim. Rdzeń telefonicznych ankiet APS pozostał niezmienny przez lata, zapewniając cenną perspektywę długoterminową. Istnieje jednak sekcja nazywana 'Tematem specjalnym'. Zmienia się ona co roku i analizuje aspekty przedsiębiorczości, które nie zostały jeszcze uwzględnione w podstawowym APS. Zespoły krajowe mogą również dodawać pytania do ankiet kierowanych w swoim kraju tak, aby badać kwestie o szczególnym znaczeniu dla własnego państwa. Ma to szczególne znaczenie ze względu na specyficzny charakter każdej z badanych gospodarek.

Z kolei krajowe badanie ekspertów (NES) skupia się na wiązaniu dynamiki przedsiębiorczości z warunkami, które wzmacniają (lub utrudniają) tworzenie nowych przedsiębiorstw. Badanie to identyfikuje dziewięć czynników ramowych (EFC), które uważa się za mające znaczący wpływ na przedsiębiorczość (1. Dostęp do finansowania przedsiębiorczości, 2. Polityka rządu, w tym wsparcie, stosowność, podatki i biurokracja, 3. Rządowe programy przedsiębiorczości, 4. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości, 5. Transfery badawczo-rozwojowe, 6. Infra-

---

³³⁴ Szerzej: *Methodology and Computation of the Global Competitiveness Index 2017-2018* [in:] *The Global Competitiveness Report 2017-2018*, p. 317- 324

³³⁵ Nie mylić z innym projektem GEM – Global Education Monitoring prowadzone przez UNESCO

struktura handlowa i zawodowa, 7. Łatwość wejścia, 8. Infrastruktura fizyczna i 9. Normy społeczne i kulturowe). Celem NES jest ocena funkcjonowania EFC w każdej gospodarce w danym momencie. Wywiady NES kierowane są do minimum 36 ekspertów.

GEM tworzy sieć ponad 300 badaczy zjawiska przedsiębiorczości. Wydaje się też, że jest to jedyne globalne źródło badawcze, które gromadzi dane o przedsiębiorczości bezpośrednio u przedsiębiorców. Badanie populacji osób dorosłych analizuje cechy, motywacje i ambicje osób, które rozpoczynają działalność gospodarczą, a także ich postawy społeczne wobec przedsiębiorczości, zaś krajowe badanie ekspertów (NES) analizuje kontekst krajowy, w którym osoby fizyczne rozpoczynają działalność gospodarczą.³³⁶ Mimo, że jest to profesjonalny projekt badawczy posiada istotną wadę formalną – nie można pozyskać szczegółowych i rzetelnych informacji metodologicznych bezpośrednio u źródła. Problem stanowi bowiem strona internetowa Konsorcjum GEM, która aspekty metodologiczne ujmuje na podstronach w wersji testowej, co oznacza brak wiarygodności. Konsorcjum GEM chociaż postrzega przedsiębiorczość jako wieloaspektowe zjawisko o wielu różnych znaczeniach i definicjach, za przedsiębiorczość przyjmuje: *każdą próbę tworzenia nowej firmy lub nowego przedsięwzięcia, taką jak samozatrudnienie, nowa organizacja gospodarca, ekspansja istniejącej organizacji, dokonaną przez jednostkę, zespół ludzi lub istniejącą organizację.*³³⁷ Ograniczając się tym samym, ponownie, jedynie do działalności gospodarczej, chociaż konsorcjum to w swych badaniach wykracza poza utarty schemat bazowania jedynie na krajowych rejestrach. Zasadniczym plusem badań są próby identyfikowania postaw przedsiębiorczych, które potencjalnie prowadzą do działalności przedsiębiorczej. Badania Gem stosują ankiety telefoniczne przeprowadzane wśród dorosłej populacji odwzorowanej zgodnie z regionalnymi strukturami wieku i płci danego kraju zasięgniętymi z baz danych Eurostatu³³⁸. Brakuje jednak szczegółowych informacji chociażby jak powstają wskaźniki, jak szczegółowe pytania obejmują wspomniane ankiety i czy, skoro wyniki uogólniane są na całą populację, to są to badanie losowe i reprezentatywne. Takie badania generują wysokie koszty, więc warto rozwiewać wszelkie wątpliwości metodyczne w ich opracowaniach aby nie zaprzepaścić ich potencjału. Co ciekawe, badania GEM są stosunkowo często spotykane w opracowaniach różnych autorów, ale rzadko wyjaśniane są jego szczegóły metodyczne (nawet w samych raportach GEM brakuje istotnych informacji w tym zakresie).

---

³³⁶ Adres internetowy: Gemconsortium.org (dostęp: 31.10.2021)

³³⁷ Raport z badania *Global Entrepreneurship Monitor Polska 2020*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, s. 11

³³⁸ N. S. Bosma, *The geography of entrepreneurial activity and regional economic development: Multilevel analyses for Dutch and European regions*, Utrecht University, 2009, s. 31-33

Global Entrepreneurship Index (GEI) opracowany przez The Global Entrepreneurship and Development Institute również powstał w celu oceny ekosystemu przedsiębiorczości w danym kraju – mieszanki postaw, zasobów i infrastruktury. GEI zestawia wyniki krajów względem siebie. Główną różnicą między GEM a GEI jest to, że GEM skupia się na zbieraniu indywidualnych miar populacji, podczas gdy GEI uwzględnia zarówno indywidualne, jak i instytucjonalne aspekty przedsiębiorczości. Ale nadal 13 z 20 instytucjonalnych wskaźników GEI pochodzi z World Economic Forum (WEF), tj. bazy danych Global Competitiveness Index (GCI) czyniąc tym samym wskaźniki szczegółowe GEI częściowo zależnymi od GCI.

Najbliższym przedmiotowi badań niniejszej rozprawy wydaje się projekt GUESSS (Global University Entrepreneurial Students Survey), którego celem jest wgląd w przedsiębiorczość studentów zorientowany zarówno na naukę, jak i praktykę. Jest on o tyle ciekawy, że dotyczy takich obszarów przedsiębiorczości, jak: intencje przedsiębiorcze, powstająca przedsiębiorczość, rozwój i realizacja nowych przedsięwzięć oraz sukcesja rodzinnych firm; oraz takich czynników (na różnych poziomach), jak:

- poziom indywidualny: motywacje, preferencje, tożsamość społeczna,
- poziom rodziny: struktura rodziny, relacje rodzinne,
- poziom uniwersytecki: edukacja w zakresie przedsiębiorczości, klimat przedsiębiorczości i nauka,
- poziom kontekstowy: kultura i instytucje.³³⁹

W ramach projektu GUESSS dane zbierane są poprzez kwestionariusz ankiety online co 2-3 lata z możliwie największej liczby krajów. Pozwala to na dokonywanie porównania między krajami oraz na analizę wewnątrz każdego kraju. GUESSS identyfikuje również studentów, którzy odpowiadają na ankietę w dwóch różnych momentach zbierania danych, co pozwala na przeprowadzenie analizy podłużnej. W 2016 r. w badaniu wzięło 50 krajów, więcej niż 1000 uniwersytetów i uzyskano 122 509 kompletnych odpowiedzi. Średnio, na kraj przypadało zatem 2450 ankiet. W 2016 r. w projekcie udział wzięła również Polska, a koordynatorem projektu na jej obszarze było Ernst & Young. Polska wzięła również udział w badaniu w 2018 r.³⁴⁰ Jednakże nie ukazał się raport narodowy, który można byłoby poddać analizie. Chociaż badanie w Polsce w 2016 r. przeprowadzono wśród wielu studentów (6388), to ich rozkład w kraju budzi zastrzeżenia. Nie podano sposobu doboru jednostek do badania. Nie są to przy tym największe i najliczniejsze pod względem liczby studentów uczelnie (lub specyficzne jednostki).

---

³³⁹ Adres internetowy: www.guesssurvey.org (dostęp: 31.10.2021)

³⁴⁰ Adres internetowy: www.guesssurvey.org (dostęp: 31.10.2021)

Nie można też mówić o rozłożeniu ankiet zgodnym ze strukturą studentów w poszczególnych jednostkach w kraju, a co za tym idzie o reprezentatywności badania i możliwości zastosowania uogólnień. Informacje odnośnie metodologii badań umieszczone na oficjalnej stronie projektu są bardzo skąpe. Brak też jednego miejsca, w którym byłyby umieszczone takie informacje, co utrudnia ich poszukiwanie i ostatecznie uniemożliwia ich ocenę pod tym względem. Jest to zatem najslabszy punkt Projektu GUESS. Dodatkowo, po zapoznaniu się z raportem krajowym z Polski można stwierdzić, że został on przygotowany w bardzo niechlujny metodycznie i technicznie sposób uniemożliwiający jego właściwą analizę, a wręcz zapoznanie się z oferowaną treścią (z powodu np. brakujących danych na wykresach, brakujących wyjaśnień i opisów zmiennych).

Przykład stanowi ocena środowiska, w którym żyją respondenci. Trudno ocenić w jaki sposób podzielono pytania (Miasto? Praca? Rodzina?). Pytania z tej części często były bardzo złożone i zawierały łączniki 'i' utrudniające rzetelne odpowiadanie na nie, jak i późniejszą analizę. Pytania też nie zawierały się w pełnym, możliwym zakresie odpowiedzi, ale dotyczyły jednej opcji. Przykładem może być chociażby stwierdzenie: 'dzieci zazwyczaj mieszkają ze swoimi rodzicami, aż do czasu gdy wezmą ślub'. Właściwsze wydawałoby się poproszenie ankietowanych o dokończenie zdania w celu określenia, do kiedy dzieci mieszkają z rodzicami, a nie narzucanie tylko tej jednej możliwości, a jeszcze wartościowsze byłoby zapytanie ankietowanych czy mieszkają jeszcze z rodzicami, a jeżeli tak to z jakiego powodu. Mogłoby się wtedy okazać, że osoby pozostające w domu rodzinnym robią to głównie nie z powodu braku ślubu, ale np. z wygody, oszczędności, braku innej możliwości, czy konieczności opieki nad członkiem rodziny.

Zastanawia w badaniu GUESSSS Polska sekcja 'siła wpływu człowieka zależy od' i sformułowane do niej odpowiedzi: 'oczekiwania od podwładnych', 'władza w społeczeństwie', 'system premiowania' i 'innowacyjność na rzecz poprawy wydajności', które nie są jasno opisane i trudne w zrozumieniu. Zarówno stwierdzenia, jak i formułowane do nich odpowiedzi są niezrozumiałe. Czego dokładnie dotyczą te stwierdzenia, jak mieli i/lub mogli zrozumieć je respondenci i co właściwie miały one wniesić w to badanie, nie zostało wyjaśnione, dlatego autorka rozprawy nie jest w stanie poddać ich analizie. Również sekcja 'planowanie własnej firmy' jest niejasna i niespójna. Przykład błędu stanowi stwierdzenie 'firma jako główne źródło utrzymania' i dwie możliwe odpowiedzi 'tak' i 'nie'. Czy chodziło o wcześniej założoną firmę? Obecnie posiadaną? Planowaną? Skoro stwierdzenie to jest w sekcji 'planowanie' to można podejrzewać, że chodzi właśnie o planowaną działalność, ale czy to pytanie ma wtedy jakąkolwiek istotną wartość, skoro tej działalności jeszcze nie ma i nie są znane zarobki? Pozostałe

zagadnienia w tej sekcji często nie są dokładnie opisane, a zaznaczone przez respondentów odpowiedzi wręcz są poucinane – nie można się zatem do nich ani odnieść ani ocenić ich wartości naukowej.

W związku z tym, że im dłużej autorka zapoznawała się z raportem GUESSS Polska 2016, tym więcej miała wątpliwości co do jego jakości i wartości merytorycznej, a dostrzegała coraz więcej rażących błędów – w rozprawie przytoczono tylko część wyników z tego badania, raczej jako ciekawostki niż elementy istotnego, naukowego wkładu. I chociaż intencja badawcza, ogólna koncepcja i założenia tej inicjatywy są ważne i słuszne, niestety przygotowanie i wykonanie okazało się w przypadku raportu krajowego niechlujne, zaś w przypadku pytań pokrywających się z ogólnoswiatowymi – niejasne, nieprecyzyjne i tendencyjne.

Również interesującym, ale niestety prowadzonym jedynie w USA badaniem, dlatego jedynie o tym wspomniano w pracy (choć autorzy badań udostępnił możliwość powielenia schematu badań), jest Panel Study of Entrepreneurial Dynamics (PSED). Celem PSED jest zwiększenie naukowego zrozumienia, w jaki sposób ludzie zakładają firmy. Największymi zaletami badania są: próba na pre-przedsiębiorcach i grupa kontrolna, oraz reprezentatywność w skali kraju. Pozyskiwane informacje obejmują dane na temat charakteru osób aktywnych jako pre-przedsiębiorców, działań podejmowanych w trakcie procesu zakładania firmy oraz charakterystyki wysiłków start-upów, które stają się nowymi firmami.

Przykładem analizy opartej o międzynarodowe dane statystyczne i raporty ujmujące przedsiębiorczość w kategorii funkcjonujących przedsiębiorców i przedsiębiorstw jest praca M. Gębskiej z 2012 r. Opracowanie miało na celu ustalenie, jakie są warunki do rozpoczęcia i prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce w porównaniu z innymi państwami świata, szczególnie w odniesieniu do wysoko rozwiniętych państw OECD i Unii Europejskiej. Uzupełnienie stanowiła próba odpowiedzi na pytanie, czy w oparciu o dane statystyczne można określić Polaków jako przedsiębiorczy naród. Analizy oparto o trzy źródła: Bank Światowy i ich raport *Doing Business*, który jedynie pokrótce został przez autorkę wyjaśniony pod względem metodycznym, oraz statystyki Eurostatu, uzupełnione o dane z Raportu Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości.³⁴¹ Główny zarzut metodyczny wobec tej pracy to brak informacji szczegółowych o konstrukcji wskaźników z raportu *Doing Business*. Pozytywnym zjawiskiem było uzupełnianie analiz o różne źródła danych.

---

³⁴¹ M. Gębska, *Przedsiębiorczość w Polsce. Polska na tle innych państw w rankingach i statystykach międzynarodowych*, [w:] A. Frączkiewicz-Wronka, M. Grewiński (red.), *Przedsiębiorczość w Polsce – bariery i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2012, s. 15-38

Badanie GEM są szeroko stosowane. Przykład stanowi dysertacja pod opieką N. S. Bosma, której celem była identyfikacja mechanizmów przyczynowych między uwarunkowaniami regionalnymi a różnymi typami i fazami działalności przedsiębiorczej na poziomie indywidualnym oraz działalnością przedsiębiorczą i regionalnym rozwojem gospodarczym. Wskazano w niej, że badania oparte są o metodę *Global Entrepreneurship Monitor*, tj. GEM, w zakresie tworzenia wskaźników dotyczących regionalnej aktywności przedsiębiorców.

Właściwie każde opracowanie naukowe jest poprzedzone badaniem literaturowym. Są również prace, które opierają się jedynie na analizie kontekstów literaturowych. L. W. Busenitz i inni przeprowadzili analizę 97 artykułów na temat przedsiębiorczości oraz cytowań artykułów opublikowanych w czołowych siedmiu czasopismach poświęconych zarządzaniu w latach 1985–1999. Autorzy wybór czasopism uzasadnili, podali również bazę danych, z której korzystali oraz kryteria, którymi się posługiwali przy wyszukiwaniu, a nawet jakie materiały naukowe i z jakiego powodu nie zostały objęte badaniem. Dodatkowo wszystkie artykuły, które objęto analizą wykazali w załączniku do artykułu. Cytowania artykułów skategoryzowano według pięciu rodzajów źródeł. Do analizy zastosowano metody statystyczne: regresję i statystykę opisową³⁴². Jest to przykład rzetelnie przeprowadzonych badań, dokładnie opisanych i uargumentowanych metodycznie. Autorzy dokonali w swoim opracowaniu również analizy niedoskonałości, które dostrzegli we własnej pracy, stąd nie sposób znaleźć jakiegokolwiek dodatkowe uwagi do niej.

Wydaje się, że częstym przykładem metody stosowanej w opracowaniach (nie tylko o tematyce przedsiębiorczości) jest korzystanie z losowo lub też wybiórczo wybranych materiałów, głównie literatury przedmiotu na dany temat bez uzasadniania i wprowadzania czytelnika w stosowane kryteria.³⁴³ Zdarzają się jednak prace bez zarysowanego chociażby celu.³⁴⁴ Braki metodyczne wskazują na niedoskonałości, które ograniczają, a nawet można zaryzykować stwierdzenie, że uniemożliwiają szersze zastosowanie i porównanie ważnych, wypracowanych w tych pracach wniosków, z innymi pracami naukowymi.

---

³⁴² L. W. Busenitz, G. P. West III, D. Shepherd, T. Nelson, G. N. Chandler, A. Zacharakis, *Entrepreneurship Research in Emergence: Past Trends and Future Directions*, "Journal of Management", 2003, 29(3), p. 285–308

³⁴³ Przykładowe prace: E. Bogacz-Wojtanowska, *Funkcjonowanie przedsiębiorstwa społecznego w otoczeniu*, „Ekonomia Społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/3008(3), s. 19-25; J. Cieślak, *Miejsce przedsiębiorczości w strukturze nauk o zarządzaniu*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2015, 2015/2, s. 68

³⁴⁴ Przykładowe prace: A. Karwińska, W. Sułkowska, *Kontrowersje wokół finansowania przedsiębiorczości społecznej*, „Ekonomia Społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/3008(3), s. 6-11; J. Filek, *Garść rozważań wokół problematyki przedsiębiorstwa społecznego*, „Ekonomia Społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/3008(3), s. 12-18

M. Böcher wyodrębnił ‘przedsiębiorców politycznych’. Przeprowadził pośród 42 działaczy uczestniczących w sieciach regionalnych wdrażających lokalnie zarządzanie regionalne badania ankietowe o roli przedsiębiorczych aktorów, czy też promotorów politycznych w zarządzaniu regionalnym. Badanie to wsparł wywiadami eksperckimi³⁴⁵. Na podstawie jego opracowania, nie można zrozumieć, w jaki dokładnie sposób zidentyfikował cechy charakterystyczne przedsiębiorców politycznych. Brakuje szczegółowych informacji o stosowanej metodzie i technice badawczej (np. doborze próby, czasie badania), co ostatecznie znacznie utrudnia odniesienie się do uzyskanych wyników i wyciągnięcie szerszych wniosków.

E. Stam i A. van de Ven podjęli się badań ekosystemu przedsiębiorczości, tego jak funkcjonują przedsiębiorcze gospodarki i w jaki sposób generują one przedsiębiorczość (ze wskazaniem raczej tendencji związanych ze specyficznym dobozem czasu i miejsca, niż bezpośredniego związku przyczynowo-skutkowego). Autorzy omówili wszystkie elementy i definicje stosowanych konstruktów przedsiębiorczego ekosystemu ze wskazaniem źródła pozyskanych danych. Dokonali analizy na małej próbie 12 regionów, w trzech punktach czasu, czyli w sumie 36 obserwacji. W opracowaniu wyników zastosowali podstawowe miary statystyki opisowej i korelacje, załączając w pracy wyniki swoich obliczeń wraz z wizualizacją uzyskanych indeksów.³⁴⁶ Co ciekawe, już na etapie omawiania stosowanej metody wskazują na wady swoich badań, wskazując na możliwości ulepszenia badań przeciwdziałających tym ograniczeniom. Rzetelność badań i wyjaśnień metodycznych właściwie uniemożliwia krytykę w zakresie stosowanej metody badawczej.

Badania T. Kusio i M. Fiore koncentrowały się na: nowej roli, jaką uniwersytety odgrywają jako podmioty przedsiębiorcze, wewnętrznych interesariuszach uniwersytetów i postrzeganiu przez studentów nauczania przedsiębiorczości. Przeprowadzili oni badania własne wśród studentów dotyczące percepcji kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Wskazali zarówno jednostkę, w której przeprowadzono badanie, jak i kiedy je przeprowadzono, oraz kryteria jakie miała spełnić dobierana do badania grupa. Zastosowano ankietę, wyjaśniono przy tym jej strukturę, sposób dochodzenia do jej ostatecznego kształtu oraz ile ostatecznie ankiet przeprowadzono i poddano analizie, a ile odrzucono i z jakich względów. Jak sami autorzy wskazali, próba badawcza była stosunkowo mała³⁴⁷ i nie pozwoliła na rozciągnięcie wniosków z badań na całą populację. Zabrakło w opracowaniu także bardziej zaawansowanych metod analizy.

---

³⁴⁵ M. Böcher, *The Role of Policy Entrepreneurs in Regional Governance Processes*, Paper to be presented at the 6th ECPR general conference, Reykjavik, August 24-27, 2011; Panel No. 412: “New Models of Governance in the Public Sector—Politics and Entrepreneurship” p. 1-17

³⁴⁶ E. Stam, A. van de Ven, *Entrepreneurial ecosystem elements*, “Small Business Economics”, 2019, p. 1-24

³⁴⁷ T. Kusio, M. Fiore, op. cit., p. 443-457

Istotne w badaniach nad przedsiębiorczością są modele. Ich znaczenie podkreślał M. Casson, przekonując, że są kluczowe dla efektywności przyszłych badań. Co więcej, podkreślał on konieczność posiadania ‘przyzwoitego’ modelu oraz konkurencji między modelami³⁴⁸. W literaturze przedmiotu można zidentyfikować ponad 30 samych modeli procesu przedsiębiorczości.³⁴⁹ Oprócz nich są również modele intencji, postaw, czy zachowań, dodatkowo ukazujące wizualnie spectrum zjawiska. I chociaż można dostrzec podobieństwa, modyfikacje, czy rozwinięcia innych modeli w nich występujących, to znaczenie modeli dla dalszego rozwoju nauki w zakresie przedsiębiorczości jest bezsporne. Powstają jednak głębsze refleksje nad tym, czy możliwe jest w ogóle stworzenie jednego modelu, łączącego wszystkie przedsiębiorcze procesy, zachowania i postawy z różnych kontekstów w jeden model? Wydaje się, że obecny stan wiedzy z zakresu przedsiębiorczości utrudnia obiektywne wykrycie siły i kierunku zależności występujących między trudno definiowalną przedsiębiorczością, a jej licznymi, zróżnicowanymi, często losowymi i nie w pełni poznanymi determinantami, które są często współzależne od siebie wzajemnie. Również pozyskiwanie wiedzy w tym zakresie i porównywanie jej z materiałami dostępnymi z różnych źródeł jest znacznie utrudnione ze względu na częste braki metodologiczne w opracowaniach. Częściowo opinię tą potwierdza M. Koczerga wskazując, że *funkcjonuje pogląd o braku możliwości zbudowania chociażby teoretycznych modeli złożonych zachowań społecznych, które byłyby ogólne, proste i precyzyjne.*³⁵⁰

Dwie główne teorie związane z intencjami przedsiębiorczymi przedstawione są właśnie za pomocą modeli, są to: Model Zdarzenia Przedsiębiorczego stworzony przez Shapero i Sokoła w 1982 r. oraz Teoria Planowanego Zachowania stworzona przez Ajzena w 1991. Teorie te poddane zostały wielu modyfikacjom i udoskonaleniom. Interesującym przykładem takiej adaptacji jest model F. Liñána, który włącza do struktur determinujących zachowanie przedsiębiorcze edukację.³⁵¹ Głównym celem pracy F. Liñán było wypracowanie poglądu na nauczanie przedsiębiorczości w oparciu o model intencji przedsiębiorczości. Badanie oparto na kwestionariuszu ankiety skierowanej do studentów ostatnich lat z dwóch hiszpańskich uczelni, uzasadniono przy tym wybór tych konkretnych jednostek i podano źródło finansowania. Ankietę podzielono na sekcje, zapewniono też dłuższy kontakt z ankietowanymi w celu kontynuowania

---

³⁴⁸ Zob.: M. Casson, N. Wadson, *The discovery of opportunities: extending the economic theory of the entrepreneur*, “Small Business Economics”, 2007, 28 (4), p. 285-300; S. Alvarez, M. Wright, A. Godley, *Mark Casson: The Entrepreneur at 30 – Continued Relevance?*, “Strategic Entrepreneurship Journal”, June 2014, p. 5

³⁴⁹ Zob.: Moroz P. W., Hindle K., *Entrepreneurship as a Process: Toward Harmonizing Multiple Perspectives*, „Entrepreneurship Theory and Practice”, 2012, vol. 36, p. 781-818 [za:] M. Koczerga, op. cit., s. 50

³⁵⁰ J. Van Maanen, *Style as Theory*, „Organization Science”, 1995, vol. 6, iss. 1, p. 133-143 [za:] M. Koczerga, op. cit., s. 49

³⁵¹ A. Kurczewska, *Intencje przedsiębiorcze...*, op. cit., s. 22

badania (badanie podłużne). Wskazano udział zwrotu wypełnionych ankiet i scharakteryzowano zbadaną próbę, następnie opisano wraz z uzasadnieniem testowanie hipotezy (użyto techniki częściowych najmniejszych kwadratów - PSL). Załączono do pracy wyniki obliczeń, konstrukcje i elementy składowe wskaźników³⁵². Pod względem metodycznym badanie to zostało dokładnie opisane, a wszystkie elementy uzasadnione, co pozwala na szersze zastosowanie i odniesienie się do uzyskanych wyników.

Ostatnim przykładem badań z zakresu przedsiębiorczości, opartym o programy nauczania oraz grę jako formę edukacji jest praca W. Kilar i innych z 2016 r.³⁵³ Podstawowym celem artykułu było pokazanie możliwości i zalet zastosowania w procesie kształcenia planszowej gry dydaktycznej PowerPlayer, oraz ocena jej przydatności na podstawie wstępnych wyników pilotażu prowadzonego w polskich szkołach ponadgimnazjalnych. Gra strategiczna wprowadza uczniów w zagadnienie przedsiębiorczości i zrównoważony rozwój w atrakcyjnej formie - w jej trakcie podejmują oni decyzje biznesowe w zakresie wykorzystania źródeł energii i zapoznają się ze studiami przypadków wziętych z życia gospodarczego. Jest to część europejskiego projektu SUSEN, który zakładał badania w sześciu krajach. W Polsce przeprowadzono badania w czterech szkołach (podano, w których), wśród łącznie czterech nauczycieli i 76 uczniów. Wskazano przy tym, jakie efekty kształcenia (z podziałem na wiedzę, umiejętności i postawy, etapy edukacji oraz przedmioty) znajdujące się w podstawie programowej oraz rozporządzeniach można zrealizować z wykorzystaniem niniejszej gry. Szczegółowo wyjaśniono na czym polega gra, z jakich elementów się składa, jakie są jej zasady i ile czasu trwa. Te elementy zostały szczegółowo opisane, inaczej zaś było w przypadku wyników ankiet przeprowadzonych wśród nauczycieli i uczniów szkół. Wspomniano także o ankietach wśród studentów i nauczycieli akademickich, ale również nie rozwinięto tego wątku. Ostatecznie z obu badań ankietowych przedstawiono jedynie skrótowe wnioski, nie zagłębiając się w aspekty metodologiczne (nawet sam dobór/liczebność szkół, czy uczniów i nauczycieli są niejasne), co znacznie utrudnia ocenę tychże badań. Mimo to warto podkreślić wkład w rozwijanie zagadnień z zakresu kształcenia za pomocą gier.

Wydaje się, że analizując stosowane metody badawcze problem dostrzeżony przez G. N. Chandlera oraz D. W. Lyona pozostaje aktualny – występuje mała różnorodność stosowanych

---

³⁵² F. Liñán, *Intention-based models of entrepreneurship education*, "Piccolla Impresa/Small Business", 2004, 3(1), p. 11-35.

³⁵³ W. Kilar, S. Kurek, T. Rachwał, M. Semczuk, A. Świętek, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych z uwzględnieniem zasad ekorozwoju wśród uczniów z wykorzystaniem gry PowerPlayer wypracowanej w ramach projektu SUSEN*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2016, 12, s. 444-456.

metod, technik, a nawet respondentów. Jak wskazano w przypadku artykułów w najwyższej ocenianych czasopismach z zakresu przedsiębiorczości wykorzystujących dane pierwotne, najczęściej pozyskiwano je przez ankiety papierowe, następnie zdecydowanie rzadko stosowano wywiady, eksperyment czy obserwacje. Jedynie 3% stanowiły prace łączące ankiety z wywiadami. Najczęściej badanymi respondentami byli założyciele firm i mali przedsiębiorcy (67%). Studenci stanowili źródło informacji w przypadku jedynie 4% z badanych artykułów.³⁵⁴ Jak wskazywali G. N. Chandlera oraz D. W. Lyona, tylko nieznaczna liczba autorów wykorzystuje w swoich pracach różne źródła danych oraz bardziej zaawansowane metody analizy próbując ująć szerszy kontekst badanego zjawiska.

2.3. Poziom rozwoju przedsiębiorczości w świetle statystyk międzynarodowych i krajowych

Niezależnie, czy skupimy się jedynie na wymiarze osobowym przedsiębiorczości, czy też nie, ma ona ogromne znaczenie w funkcjonowaniu systemu gospodarek. Działalność gospodarcza jako podstawowy wymiar przedsiębiorczości to powszechnie uznany czynnik wzrostu i rozwoju gospodarczego³⁵⁵, przyczynia się do kreowania miejsc pracy³⁵⁶, spadku bezrobocia³⁵⁷, wzrostu konkurencyjności³⁵⁸, tworzenia i przepływu innowacji oraz technologii³⁵⁹, samorozwoju³⁶⁰, poprawy jakości życia itd. Zaś niektórzy ekonomiści oprócz uznania jako czynników

---

³⁵⁴ G. N. Chandler, D. W. Lyon, *Issues of Research Design and Construct Measurement in Entrepreneurship Research: The past Decade*, "Entrepreneurship Theory and Practice", July 2001, p. 104-105

³⁵⁵ Zob.: D. Audretsch, *Sustaining innovation and growth: Public policy support for entrepreneurship*, "Industry & Innovation", 2004, 11(3), p. 167-191; C. M. Praag, P. H. Versloot, *What is the value of entrepreneurship? A review of recent research*, "Small Business Economics", 2007, 29(4), p. 351-382; N. Arshed, R. Rauf, S. Bukhari, *Empirical Contribution of Human Capital in Entrepreneurship*, "Global Business Review", 2021, 1-23, p. 1; S. Winata, *The Economic Determinants of Entrepreneurial Activity: Evidence from a Bayesian Approach*, Master Thesis; B. Jovanovic, *Selection and the evolution of industry*, "Econometrica", 1982, 50, p. 649-670; V. E. Lambson, *Industry evolution with sunk costs and uncertain market conditions*, "International Journal of Industrial Organization", 1991, 9, p. 171-196; . E. Lambson, *Industry evolution with sunk costs and uncertain market conditions*, "International Journal of Industrial Organization", 1991, 9, p. 171-196; H. A. Hopenhayn, *Entry, exit and firm dynamics in long run equilibrium*, "Econometrica", 1992, 60, p. 1127-1150; S. Klepper, *Entry, exit, growth, and innovation over the product life cycle*, "American Economic Review", 1996, 86, p. 562-583

³⁵⁶ P. D. Reynolds, W. D. Bygrave, E. Autio, L. W. Cox, M. Hay, *Global Entrepreneurship Monitor, 2002 executive report*, Babson College, Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership, London Business School, 2002; D. Birch, *The job generation process. Unpublished report*, Massachusetts Institute of Technology (MIT) Program on Neighbourhood and Regional Change. Prepared for the Economic Development Administration, Washington, DC: US Department of Commerce; 1979, S. Winata, op. cit.

³⁵⁷ OECD, *Fostering entrepreneurship*, OECD, Paris 1998

³⁵⁸ Zob.: Porter, M., *The competitive advantage of nations*, Free Press, New York 1990; J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., s. 148

³⁵⁹ Z. J. Acs, D. B. Audretsch, *Entrepreneurship, Innovation and Technological Change*, "Foundations and Trends in Entrepreneurship", 2005, 1(4) p.149-195

³⁶⁰ K. A. Grant, O. Aziz, N. Arshed, *The impact of entrepreneurial activity of poverty alleviation*, Presented in 39th international scientific conference on Economic and Social Development— Sustainability from an Economic

stymulujących rozwój gospodarczy kapitału fizycznego, ludzkiego i kapitału wiedzy, zidentyfikowali także czwarty czynnik, tj. kapitał przedsiębiorczy. Za kapitał przedsiębiorczy traktują oni wszystkie czynniki i siły w społeczeństwie, które prowadzą ostatecznie do powstania przedsiębiorstw w gospodarce. Można zatem opisać go, według powyższego podejścia, jako zapewnienie w regionie sprzyjających warunków do kreowania przedsiębiorczości.³⁶¹

Oprócz licznych sposobów badania przedsiębiorczości istotne są także wyniki prowadzonych analiz i zestawień. Szczególnie interesujące wydają się dane statystyczne i badania reprezentatywne ukazujące rzeczywisty obraz danej gospodarki i kształtowanie się przedsiębiorczości (najczęściej w wymiarze gospodarczym) na danym obszarze geograficznym/administracyjnym i w danym czasie. Niestety, zwłaszcza wśród powszechnych i reprezentatywnych badań dostrzegany jest istotny brak ujmowania szerszego kontekstu przedsiębiorczości, zwłaszcza postaw przedsiębiorczych i różnych rodzajów przedsiębiorczości. Ważne w kształtowaniu wiedzy są także modele ukazujące wycinki rzeczywistości lub też teoretyczne ujęcia, ponieważ ich obrazowy charakter istotnie ułatwia zrozumienie osiągnięć naukowych w danym obszarze. Pozwalają także na powolne budowanie większych konstruktów teoretycznych. Niestety, o ile dane statystyczne są ogólnodostępne, to szczegółowych i reprezentatywnych badań przedsiębiorców, czy młodzieży akademickiej w zakresie wielowymiarowej przedsiębiorczości nie prowadzi się i jest to kluczowy brak w wiedzy³⁶². Jeszcze trudniejsze jest to, że mimo powszechnego ujęcia postaw przedsiębiorczych w swych definicjach, instytucje międzynarodowe ostatecznie niezbyt chętne są badaniom postaw przedsiębiorczych. Odnoszą się bowiem do nich w swoich analizach, ale bardziej w kontekście uzupełnienia wniosków niż przedstawienia rzetelnych badań w tym zakresie.

Jak wskazuje OECD, przedsiębiorczość stanowi podstawę zarówno krajowego, jak i lokalnego wzrostu gospodarczego. To bowiem przedsiębiorcy napędzają krajowe i lokalne zmiany gospodarcze oraz konkurencyjność. W poszczególnych gospodarkach istnieje jednak wiele barier w tworzeniu przedsiębiorczości, które należy rozwiązać. Są to np. przeszkody w otoczeniu regulacyjnym, dostęp do finansowania, wykorzystanie wiedzy z badań, umiejętności w zakresie przedsiębiorczości oraz trudności w zapewnieniu kobietom, młodzieży i osobom z

---

and Social perspective', Lisbon 2019, April 29–30, adres internetowy: http://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdLisbon2019_Online.pdf (dostęp: 13.08.2021)

³⁶¹ J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., s. 151

³⁶² Chociaż W. D. Bygrave w przypadku spadku zainteresowania badaniami wśród studentów pochwała taki stan rzeczy, niestety nie uzasadniając w swej pracy powodu przyjęcia takiego stanowiska. Źródło: W. D. Bygrave, *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, op. cit., s. 21

wszystkich grup społecznych możliwości tworzenia własnej działalności gospodarczej. Organizacja OECD podkreśla bowiem, odmiennie od W. D. Bygrave'a, że młodzież znajduje się w niekorzystnej sytuacji w zakresie rozpoczynania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej³⁶³, dlatego tak istotne jest podejmowanie się badań z zakresu przedsiębiorczości w tej właśnie grupie.

Ze względu na międzynarodowy wymiar ważnym źródłem informacji jest Eurostat, chociaż dane prezentowane przez ten urząd są dość mało aktualne i najnowsze dotyczą dopiero 2018 roku. Dane są w tym przypadku podzielone na kilka obszarów, ale wszystkie dotyczą rejestrowanej działalności gospodarczej. W Polsce udział nowych przedsiębiorstw ogółem w aktywnych przedsiębiorstwach ogółem w 2018 r. wynosił 13,27%, gdy w 2012 roku było to 12,13%. Wydaje się to wysokim udziałem, który może oprócz tworzenia przedsiębiorczości świadczyć jednakże o krótkiej 'żywności' polskich przedsiębiorstw. Dla porównania, u takich sąsiadów Polski, jak Czechy, Niemcy, Litwa i Słowacja, wyniki w 2018 r. wynosiły kolejno: 9,46%; 8,00%; 18,99% oraz 12,60% (Tabela 11).

Tabela 11. Współczynnik nowopowstałych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t – w procentach. Przedsiębiorstwa ogółem.

GEO/TIME	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Unia Europejska - 28 krajów	:	:	:	:	9,21	9,53	9,84	9,61	9,79	9,66	10,05
Belgia	5,41	6,18	6,89	7,06	6,22	5,21	6,16	6,40	6,24	6,35	6,65
Bulgaria	18,17	17,62	11,39	10,96	13,02	11,93	11,82	11,90	12,48	12,00	11,38
Czechy	3,81	10,93	11,43	10,55	8,66	8,02	9,13	8,34	8,71	9,14	9,46
Dania	:	9,79	10,94	12,09	10,83	10,27	11,14	10,63	11,64	11,41	10,97
Niemcy	9,25	8,31	8,72	8,66	7,95	7,39	7,20	7,09	6,74	6,76	8,00
Estonia	18,20	9,94	11,09	11,87	12,17	11,06	10,73	10,28	10,57	11,81	12,19
Irlandia	5,89	6,93	5,75	6,27	6,76	:	6,82	7,27	7,70	8,20	5,35
Hiszpania	7,47	7,19	7,81	7,98	8,22	8,38	9,77	9,23	9,95	9,08	9,73
Francja	9,70	12,98	12,78	11,02	10,14	9,51	9,93	9,42	9,75	10,03	10,93
Chorwacja	:	:	:	:	8,20	10,13	7,77	8,34	8,73	8,96	9,86
Włochy	7,06	7,22	6,65	6,67	6,97	7,08	7,14	7,31	7,71	7,21	7,13
Cypr	3,27	3,04	3,91	4,52	5,45	6,15	6,87	8,92	10,29	:	10,38
Łotwa	13,95	16,42	16,70	19,19	16,83	15,31	15,05	17,23	16,16	12,40	12,25
Litwa	20,04	14,72	21,07	23,71	24,88	23,05	24,50	18,55	18,82	19,72	18,99
Luksemburg	9,92	9,27	9,52	9,70	9,52	9,78	10,03	9,37	8,93	9,24	9,00
Węgry	10,15	9,17	10,01	9,98	8,60	9,86	9,98	10,69	10,75	12,86	13,14
Malta	:	:	6,96	3,48	6,20	6,20	11,30	8,49	16,36	10,23	14,88
Holandia	13,08	11,95	10,41	11,17	10,27	10,07	10,11	9,70	9,62	9,46	9,90
Austria	8,44	7,98	8,01	7,66	7,46	7,07	7,02	6,86	7,20	6,61	6,63

³⁶³ *Cultivating successful entrepreneurs*, adres internetowy: <https://www.oecd.org/cfe/leed/entrepreneurship.htm> (dostęp: 10.08.2021)

Polska	13,15	12,84	13,81	12,46	11,52	12,41	12,50	12,13	12,32	12,17	13,27
Portugalia	14,62	12,12	11,87	12,57	12,48	14,52	14,75	15,91	15,60	15,75	16,01
Rumunia	14,66	9,48	8,71	13,00	12,26	15,92	10,19	11,44	10,37	10,94	10,86
Słowenia	11,72	11,33	10,33	10,16	10,09	13,25	11,03	10,74	10,38	10,37	10,59
Słowacja	15,51	16,34	13,19	14,39	10,58	9,95	19,79	12,07	10,96	13,67	12,60
Finlandia	10,20	8,98	9,92	9,78	8,90	7,20	7,56	6,46	6,55	9,44	7,99
Szwecja	7,10	7,09	7,52	8,19	6,84	7,06	7,23	7,19	6,99	6,61	6,34
Norwegia	9,58	8,68	7,72	8,17	8,70	9,21	8,34	9,06	8,17	8,01	7,90
Szwajcaria	:	:	:	:	:	6,78	7,41	7,00	6,77	6,80	6,97
Zjednoczone Królestwo	12,99	10,09	10,48	11,57	11,80	14,66	14,27	14,77	15,05	13,55	13,46
Turcja	:	:	:	:	:	13,68	13,20	12,93	12,97	14,14	13,34

Źródło: *Entrepreneurship indicator programme*, adres internetowy: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/entrepreneurship> (dostęp: 05.07.2021)

Wyższy współczynnik nowopowstałych przedsiębiorstw można stwierdzić w obszarze jednostek niezatrudniających pracowników. W Polsce wynosił on w 2018 r. 17,6%, chociaż jeszcze rok wcześniej było to jedynie 12,73%.

Tabela 12. Współczynnik nowopowstałych przedsiębiorstw: liczba nowopowstałych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t – w procentach. Przedsiębiorstwa zatrudniające 0 pracowników.

GEO/TIME	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Unia Europejska - 28 krajów	:	:	:	:	11,71	11,78	12,20	11,26	11,78	11,72	12,60
Belgia	6,48	7,59	8,38	8,60	7,52	6,10	7,17	7,59	7,16	7,36	7,71
Bulgaria	28,10	25,97	16,62	15,87	18,61	16,97	16,64	16,75	17,47	17,02	16,06
Czechy	3,37	12,83	13,36	12,10	9,81	9,27	10,81	9,68	10,04	10,50	11,05
Dania	:	15,68	16,99	18,79	16,73	16,68	18,72	18,11	18,32	17,94	17,29
Niemcy	12,31	10,83	11,61	11,85	10,87	10,79	11,05	11,20	10,34	10,38	12,33
Estonia	35,25	16,47	16,99	17,91	18,79	17,54	16,45	15,54	16,53	21,04	19,79
Irlandia	10,24	12,21	9,49	10,54	11,76	:	9,19	9,62	10,34	11,16	6,50
Hiszpania	10,64	10,12	10,85	10,96	11,63	11,68	13,84	12,95	13,35	12,61	13,67
Francja	13,96	18,88	18,23	15,40	14,07	12,43	12,71	11,91	12,96	12,76	13,93
Chorwacja	:	:	:	:	11,71	12,19	10,81	11,91	11,69	11,07	11,50
Włochy	8,52	8,76	7,69	7,82	8,41	8,58	8,60	8,35	9,39	8,71	8,62
Cypr	1,82	3,85	3,58	4,79	4,73	6,15	10,28	13,81	17,59	:	18,48
Łotwa	19,22	30,59	27,23	22,85	22,92	21,59	22,10	26,40	30,95	22,90	22,21
Litwa	27,79	21,41	34,26	37,79	36,57	34,51	34,26	25,32	25,38	25,44	24,17
Luksemburg	14,50	13,43	14,04	15,09	14,36	14,78	15,04	14,23	13,78	14,23	13,91
Węgry	12,93	11,42	12,95	12,34	11,26	11,98	12,20	11,72	11,50	19,67	19,98
Malta	:	:	8,66	3,48	7,16	7,63	:	9,52	23,14	14,36	20,98
Holandia	:	14,40	12,87	13,52	12,35	11,98	12,01	11,56	11,46	11,25	11,74
Austria	11,55	10,84	11,27	10,60	10,26	10,40	10,15	10,24	10,78	9,79	10,20
Polska	16,96	17,28	18,33	16,12	15,00	15,72	15,39	9,96	12,74	12,73	17,06
Portugalia	18,81	15,63	15,60	16,19	16,47	18,86	19,34	21,06	20,70	20,71	20,88
Rumunia	28,27	21,59	19,01	18,33	16,10	23,76	11,47	13,78	11,71	11,20	12,76

Słowenia	18,48	18,01	15,88	15,41	15,14	20,64	15,97	15,97	15,61	15,57	16,01
Słowacja	15,84	15,91	11,00	12,98	11,09	8,81	24,69	14,74	13,27	16,91	15,57
Finlandia	14,77	12,59	13,66	13,79	11,88	10,03	10,32	8,82	8,79	13,81	10,92
Szwecja	7,94	7,94	8,18	8,46	7,09	7,36	7,42	7,19	6,98	6,51	6,29
Norwegia	13,67	11,98	10,90	11,20	11,64	12,19	11,50	12,67	11,24	11,03	10,89
Szwajcaria	:	:	:	:	:	10,70	11,92	10,49	10,20	10,10	10,46
Zjednoczone Królestwo	12,42	9,94	10,91	11,50	10,71	14,59	12,05	12,02	12,71	13,80	12,64
Turcja	:	:	:	:	:	16,74	16,18	15,92	16,20	18,49	17,46

Źródło: *Entrepreneurship indicator programme*, adres internetowy: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/entrepreneurship> (dostęp: 05.07.2021)

Nieco odmiennie kształtuje się sytuacja w przypadku udziału zamykanych przedsiębiorstw będących pracodawcą w aktywnych przedsiębiorstwach ogółem. W 2018 r. w Polsce udział ten wynosił 11,23%, przy czym w 2015 r. wynosił tylko 9,14%. Może to potwierdzać wnioski z raportu *Doing Business*, o trudnych warunkach prowadzenia przedsiębiorstwa w naszym kraju. W Republice Czeskiej wskaźnik ten wynosi 8,16%; w Niemczech 8,90%; na Litwie to aż 23,73%; zaś na Słowacji 9,62%. Najstabilniejsza sytuacja kształtuje się zatem w Niemczech, gdzie zarówno liczba nowopowstałych, jak i zamykanych przedsiębiorstw jest zbliżona i ogółem nie jest zbyt wysoka, jak to ma miejsce chociażby na Litwie. Podsumowaniem tych dwóch wskaźników jest wskaźnik sumujący liczbę nowopowstałych przedsiębiorstw i przedsiębiorstw zamykanych będących pracodawcą (brak odpowiedniej polskiej nazwy dla *enterprise churn*).

Tabela 13. **Współczynnik zamykania przedsiębiorstw: liczba zamykanych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t – procent. Przedsiębiorstwa ogółem.**

GEO/TIME	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Unia Europejska - 28 krajów	:	:	:	:	8,81	8,55	8,00	7,80	7,84	8,00	8,14
Belgia	3,27	2,85	2,91	2,93	3,12	4,14	4,07	2,92	3,31	3,18	3,51
Bulgaria	13,07	7,87	7,92	12,25	10,97	10,26	10,23	10,28	11,92	10,10	26,01
Czechy	8,20	8,21	8,95	9,13	9,71	8,30	7,90	7,61	8,02	8,43	8,16
Dania	:	12,51	11,13	10,54	11,31	11,02	10,59	10,99	9,19	9,88	11,86
Niemcy	:	8,90	8,56	8,55	8,47	8,27	8,25	7,78	7,88	7,83	8,90
Estonia	13,21	14,60	10,05	8,40	8,19	8,96	7,93	7,13	7,79	9,84	10,68
Irlandia	9,62	12,30	8,25	9,56	8,73	:	6,44	6,41	5,85	7,38	1,03
Hiszpania	9,45	9,56	9,05	9,49	9,79	9,52	8,24	8,52	8,99	7,90	7,98
Francja	7,74	7,54	6,86	6,49	5,64	5,28	5,64	5,29	4,74	4,91	4,74
Chorwacja	:	:	:	:	11,81	9,32	9,75	8,85	8,06	6,78	7,27
Włochy	6,99	6,08	6,47	6,87	6,91	7,76	7,37	7,30	6,89	7,40	7,40
Cypr	2,38	3,83	7,28	9,94	8,95	8,65	7,32	4,12	:	:	4,82
Łotwa	13,98	14,92	10,91	12,24	13,13	12,97	9,04	5,89	14,19	9,82	9,51

Litwa	29,05	21,47	16,90	14,34	18,65	14,20	15,67	14,26	16,74	17,80	23,73
Luksemburg	7,75	7,35	7,47	7,59	7,32	7,58	8,02	8,05	7,34	7,25	7,23
Węgry	10,81	9,64	11,08	13,49	11,64	9,02	8,80	8,21	8,64	9,36	8,17
Malta	:	:	2,86	8,23	9,43	8,49	:	:	6,20	8,37	6,74
Holandia	7,57	8,53	7,24	7,64	8,81	7,93	6,37	6,13	6,91	5,39	5,93
Austria	5,83	6,10	6,92	7,06	6,73	6,01	5,53	5,39	5,73	5,91	5,06
Polska	9,00	10,82	10,58	11,33	11,20	11,57	10,62	9,14	9,59	10,63	11,23
Portugalia	15,43	16,20	15,66	16,37	16,02	13,91	13,32	12,87	12,43	12,49	12,18
Rumunia	10,37	20,69	20,23	15,82	13,14	11,71	8,83	8,72	8,65	8,32	9,88
Słowenia	6,64	7,43	8,51	8,26	9,07	8,97	8,17	8,91	9,58	7,99	6,41
Słowacja	11,38	10,57	7,19	14,17	9,25	12,67	10,37	9,21	8,83	9,77	9,62
Finlandia	7,79	8,41	8,54	7,17	6,11	7,34	7,28	7,13	6,79	5,38	7,04
Szwecja	5,88	6,18	6,01	5,22	7,30	6,64	6,02	5,85	6,05	5,87	5,52
Norwegia	6,83	6,30	6,02	4,30	4,18	5,69	5,04	6,83	6,34	7,08	2,98
Szwajcaria	:	:	:	:	:	6,25	6,30	6,64	6,73	6,90	:
Zjednoczone Królestwo	11,76	14,15	11,14	10,10	10,83	9,92	9,92	10,81	10,12	11,74	11,30
Turcja	:	:	:	:	:	12,02	11,41	11,35	11,17	12,10	:

Zródło: *Entrepreneurship indicator programme*, adres internetowy: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/entrepreneurship> (dostęp: 10.08.2021)

Wzrost netto liczby przedsiębiorstw ogółem ujmowany jest w %. W Polsce odnotowano spadek 3,92% w 2018 r., chociaż jeszcze rok wcześniej był to 3,38% wzrost. Jeszcze w 2016 r. nastąpił spadek o 2,16%, ale już w pozostałych latach odnotowano wzrost. I chociaż wskaźników dostępnych do analiz jest bardzo wiele, nie mają one istotnego znaczenia dla niniejszej pracy. Warto też wspomnieć, że wszystkie dane dotyczą aspektów gospodarczych. I chociaż Komisja Europejska postrzega przedsiębiorczość jako działanie, które może mieć charakter finansowy, kulturowy lub społeczny oraz prowadzi politykę przedsiębiorczości promującą edukację w zakresie przedsiębiorczości na wszystkich poziomach, stara się docierać i zachęcać do określonych grup o potencjale przedsiębiorczym, to brak w jej zasobach danych wiążących te wszystkie elementy w spójny model. Co jest zwłaszcza interesujące - KE wskazuje na nie w pełni wykorzystany potencjał przedsiębiorczy kobiet i młodzieży³⁶⁴, ale instytucja ta nie podejmuje się szczegółowych badań determinant występowania szeroko rozumianej przedsiębiorczości wśród tychże grup.

Kolejne wnioski dotyczą informacji zasięgniętych z raportu GEM, do którego Polska dołączyła w 2011 r. Wskaźnik odsetka dorosłych, którzy są aktywnie zaangażowani w zakładanie lub prowadzenie nowych firm (całkowita wczesna aktywność przedsiębiorcza TEA) wynosi w Polsce nieco ponad 5% (procent całej dorosłej populacji). W ciągu ostatnich 10 lat odsetek osób

³⁶⁴ *Supporting entrepreneurship*, adres internetowy: https://ec.europa.eu/growth/smes/supporting-entrepreneurship_en (dostęp 31.10.2021)

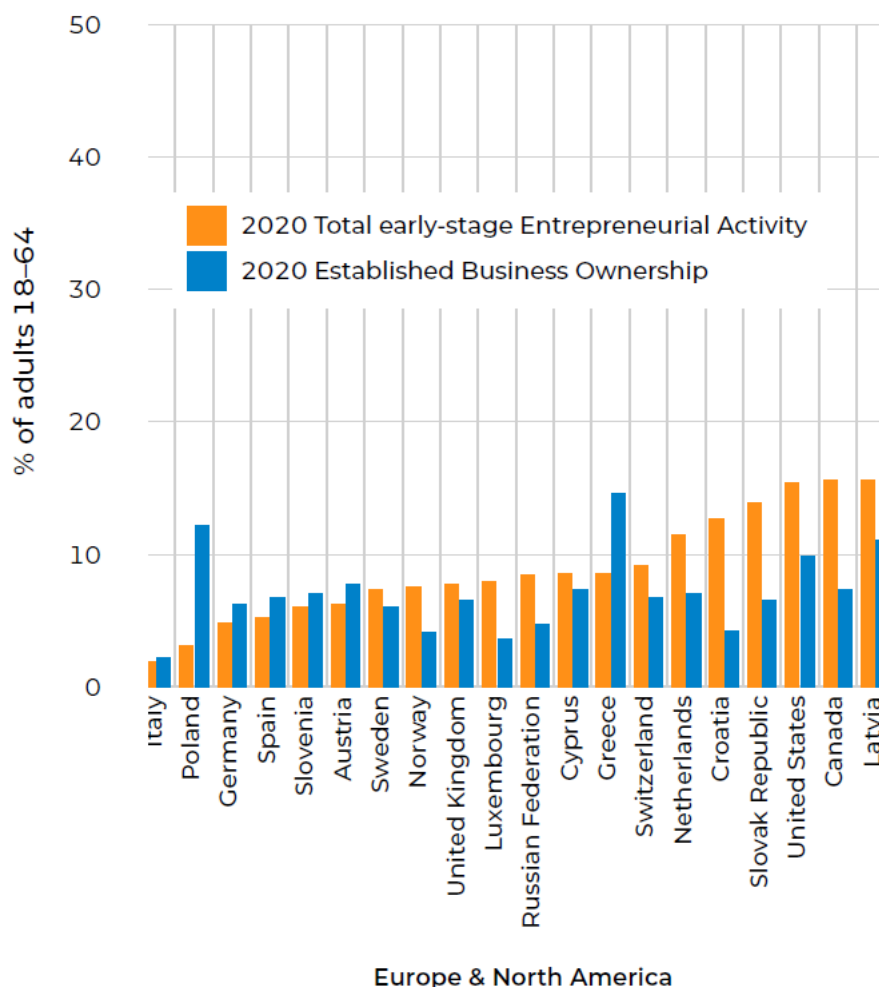
prowadzących młode firmy spadł z 9% do 5,4% populacji, natomiast odsetek osób prowadzących dojrzałe firmy wzrósł z 5% do 12,8%. Niski poziom wczesnej aktywności przedsiębiorczej w porównaniu do tej ugruntowanej może wskazywać trudności w przekształceniu początkowych firm w przedsiębiorstwo o ustabilizowanej pozycji oraz trudności w uzupełnieniu gospodarki w ekonomiczną bazę usługowo-wytwórczo-handlową. Wśród osób prowadzących nowe firmy (istniejące od 3 miesięcy do 3,5 lat) udział w populacji Polski znacząco wzrósł w 2016 r. (z 3,5% do 6,1%), następnie zmalał w 2017 i 2018 r. i ponownie wzrósł w 2019 r. W przypadku osób będących na etapie organizowania biznesu (do 3 miesięcy obecności na rynku) udział w ostatnich dwóch edycjach badania systematycznie spada.³⁶⁵ Nie są to zatem pozytywne zmiany. Można podejrzewać, że w dobie pandemii najnowsze wyniki badań GEM Polska pod względem aktualnej aktywności przedsiębiorczej będą jeszcze mniej korzystne. Zwłaszcza, że zarówno w 2019 r., jak i w 2018 r. eksperci GEM ocenili sytuację gospodarczą w Polsce jako stabilną³⁶⁶. Jak widać w przypadku GEM wnioski w zakresie liczby nowopowstających i młodych przedsiębiorstw w porównaniu do danych Eurostatu zdecydowanie się różnią. W przypadku GEM zauważalna jest niestabilna i okresowo pogarszająca się sytuacja. Istnieją też obawy, że w związku z pandemią będzie ona jeszcze gorsza.

---

³⁶⁵ *Survey Report: Global Entrepreneurship Monitor Poland 2020*, Warsaw 2020, p. 35

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 36

Rysunek 1. Aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie (TEA) i ugruntowana własność przedsiębiorstwa (EBO) (oba przedstawione jako % dorosłych w wieku 18–64 lat) w Europie i Północnej Ameryce w 2020 r.

Źródło: *Global Entrepreneurship Monitor 2019/2020 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School, p. 39

Może się okazać, że otoczenie społeczno-gospodarcze w Polsce nie sprzyja zakładaniu i prowadzeniu przedsiębiorstw i niewielki ich odsetek stabilizuje się i utrwała swoją pozycję na rynku. Ogólnie autorzy najnowszego raportu GEM dochodzą do wniosku, że gospodarki o wysokich dochodach mają zwykle niższe poziomy TEA, podczas gdy w gospodarkach o niższych dochodach TEA może wykazywać zarówno niskie jak i wysokie udziały w populacji dorosłych. Polska, która należy do krajów o wysokich dochodach wykazuje jeden z najniższych poziomów TEA³⁶⁷ (Rysunek 1.).

³⁶⁷ *Global Entrepreneurship Monitor 2019/2020 Global Report*, opt. cit

Zaletą badań GEM jest rozszerzenie badanych aspektów przedsiębiorczości o intraprzedsiębiorczość oraz przedsiębiorczość sponsorowaną. Ze względu na swoją specyfikę, te obszary nie są ujęte w danych statystycznych, czy innych, równie szeroko zakrojonych projektach. GEM intraprzedsiębiorczość definiuje jako „przedsiębiorczego pracownika, który w ramach swojej pracy identyfikuje, rozwija i prowadzi nową działalność biznesową”. Nie są to duże udziały. W skali wszystkich badanych krajów, wskaźnik ten waha się do 1% populacji dorosłych w 16 z 50 analizowanych gospodarek, i do 5% dorosłych w 19 krajach, głównie w Europie. Co więcej, można rozróżnić też, czy działalność TEA ankietowanych jest autonomiczna lub niezależna od większej firmy, lub sponsorowana przez współwłasność z pracodawcą danej osoby. I chociaż w wielu gospodarkach ponad połowa osób rozpoczynających lub prowadzących nową działalność jest sponsorowana przez pracodawcę, w Polsce zdecydowanie dominuje działalność niezależna³⁶⁸.

Aktywność przedsiębiorców i ich aspiracje rozwoju również zostały zbadane w GEM. Okazuje się, że w Polsce plany zatrudnienia w ciągu następnych pięciu lat kolejnych pracowników w firmie rozkładają się w miarę po równo między 0 zatrudnienia, 1-5 pracowników i nieznacznie mniej 6 lub więcej pracowników. Aktywność polskich przedsiębiorców w kontaktach zagranicznych, czy innowacyjności jest dosyć niska. Polska w skali Europy i Ameryki Północnej ma najniższy udział procentowy wśród dorosłych, którzy zarówno rozpoczynają, jak i prowadzą nową firmę i spodziewają się co najmniej 25% przychodów spoza swojego kraju. W przypadku TEA i tych, którzy mają klientów tylko na swoim obszarze lokalnym, tylko w swoim kraju i tych, którzy mają klientów międzynarodowych jako % dorosłych, Polska ma najwyższy udział rynku lokalnego w skali świata. Również w przypadku wprowadzania produktów lub usług oraz technologii i procedur okazuje się, że w Polsce dominują te, które są nowe w skali regionu, nie zaś kraju, czy świata wskazując na znaczne skupienie na regionie w którym funkcjonują przedsiębiorstwa i niską innowacyjność³⁶⁹.

Analizując przedsiębiorczość gospodarczą często porównuje się płeć i wiek respondentów. Okazuje się, że w Polsce zróżnicowanie TEA ze względu na płeć jest niewielkie (w obu przypadkach wynosi niewiele ponad 5% badanych dorosłych, nieznacznie więcej w przypadku mężczyzn). Nie ma zatem zbytnich dysproporcji między liczbą przedsiębiorstw zakładanych i prowadzonych przez kobiety i mężczyzn w Polsce, co jest pozytywnym zjawiskiem, wskazującym na równość płci w tym obszarze. Nieco inaczej kształtuje się sytuacja z podziałem na wiek respondentów. W Polsce zdecydowanie najwięcej działalności typu TEA posiadają osoby

---

³⁶⁸ Ibidem

³⁶⁹ Ibidem

w wieku 25-34 lat (tj. po okresie edukacji, w tym edukacji wyższej – ponad 10%), zaś pozostałe grupy wiekowe posiadają mniej niż 5% takich przedsiębiorstw. Najmniej to osoby w wieku 55-64 lat, a następnie 18-24 lata, wskazując na niski udział osób młodych i w wieku typowym studentom. Jak wskazują autorzy raportu GEM, najczęściej tak mierzona przedsiębiorczość najpierw rośnie wraz z wiekiem, by później wraz z wiekiem maleć. W Polsce (i większości gospodarek) punkt zwrotny przypada na wiek powyżej 34 lat³⁷⁰. Raport GEM analizuje również warunki ramowe funkcjonowania przedsiębiorczości, ale one zostaną omówione w następnym rozdziale poświęconym temu tematowi. Wnioski płynące z opracowań GEM wskazują na problem niskiej przedsiębiorczości wśród osób młodych będących w wieku 18-24 lat. Co warto podkreślić, młodzież, jako grupa dynamiczna, mobilna i łatwo dostosowująca się do nowoczesnych technologii stanowi doskonałą bazę pod przedsiębiorczość ujętą jako własna działalność gospodarcza. Dodatkowo, młodzi ludzie mają zupełnie inne postawy niż starsi, zwłaszcza w odniesieniu do samooceny i poglądu na społeczeństwo³⁷¹, i na ogół dostrzegają oni więcej (ekonomicznych) możliwości i wykazują wyższe preferencje do samozatrudnienia niż osoby starsze.³⁷² Dlatego też niska przedsiębiorczość w tej grupie tym bardziej podkreśla konieczność przyjrzenia się jej dokładniej.

GUESS, czyli globalne badanie uniwersyteckiego ducha przedsiębiorczości, zostało przeprowadzone w Polsce dwukrotnie – w 2016 r. i 2018 r.³⁷³. Struktura ankietowanych według wieku, płci i pochodzenia jest zbliżona do ogólnej struktury w kraju. W badaniu metryczki popełniono błąd – wśród kierunków studiów wśród odpowiedzi pojawiły się „nauki społeczne” oraz „prawo i ekonomia”, które są naukami społecznymi. Nie wiadomo jednak, czy błąd ten związany jest ze sformułowaniem odpowiedzi w ankiecie przez organizatorów badania, czy ze sposobu wypełniania przez respondentów (jeżeli było to pytanie otwarte, ale takiej informacji

---

³⁷⁰ Ibidem

³⁷¹ Zob.: C. Tamasy, *Determinants of regional entrepreneurship dynamics in contemporary Germany: A conceptual and empirical analysis*, „Regional studies”, 2006, 40(4), p. 365-384 [za:] N. Bosma, V. Schutjens, *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, „The Annals of regional science”, 2011, 47(3), p. 715; B. Jonsson, C. Flanagan, *Young people's views on distributive justice, rights, and obligations: a crosscultural study*, „International Social Science Journal”, 2000, 52(164), p. 195-208; M. K. Johnson, *Job values in the young adult transition: Change and stability with age*, „Social psychology quarterly”, 2001, p. 297-317.

³⁷² Zob.: D. G. Blanchflower, A. Oswald, A. Stutzer, *Latent entrepreneurship across nations*, „European Economic Review”, 2001, 45(4-6), p. 680-691N; M. Peters, R. C., Cressy, D. J. Storey, *The economic impact of ageing on entrepreneurship and SMEs*, Warwick Business School/EIM, Warwick/Zoetermeer, 1999 [za:] Bosma, V. Schutjens, *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, „The Annals of regional science”, 2011, 47(3), p. 715

³⁷³ Jedynie z 2016 r. są pełne dane i raport dla kraju. Z 2018 r. Polska została na dany moment ujęta jedynie w raporcie międzynarodowym. Dokumentu krajowego jeszcze nie ma, co utrudnia porównanie.

w raporcie nie podano). Zastrzeżenie budzi też sposób prezentacji danych na wykresach – częstym problemem jest ucięta treść odpowiedzi przez co właściwie nie wiadomo, czego one dotyczyły, jak brzmiały w pełnej formie. Niemożliwe jest zatem pełne ustosunkowanie się do uzyskanych wyników. Pozostałe pytania z metryczki nie są tak istotne. Mimo dostrzeganych wad tego badania postanowiono przytoczyć część wyników zaprezentowanych w raporcie.

Analizując zatem odpowiedzi polskich studentów w badaniu GUESSS w 2016 r., okazuje się, że tylko 3% z nich posiada już swoje firmy, które w 45% nie zatrudniają żadnych pracowników. Po studiach około 7% osób chce prowadzić własną firmę, a 67% chce pracować u przedsiębiorców. W okresie 19-24 miesięcy od zakończenia studiów już 60% studentów chce założyć firmę, ale po wcześniejszej pracy w innej firmie. Z kolei po pięciu latach od zakończenia studiów chęć prowadzenia własnej działalności deklaruje już 40% ankietowanych³⁷⁴. Wskazuje to na wysoką, potencjalną przedsiębiorczość i prawdopodobną chęć zdobycia przed rozpoczęciem własnej działalności doświadczenia np. u pracodawcy o podobnym do zainteresowań studenta profilu działania, czy podpatrzenia jak wygląda funkcjonowanie przedsiębiorstwa w praktyce. Może to być spowodowane chęcią lepszego przygotowania się do założenia działalności gospodarczej i ograniczenia ryzyka, czy konieczności zebrania funduszy, ale nie musi – brak jest wskazań w raporcie w tej kwestii. W przypadku planowanych przedsięwzięć 59% ankietowanych stwierdziło, że działalność gospodarcza nie będzie ich głównym źródłem utrzymania³⁷⁵, a jedynie pobocznym wsparciem finansowym, oraz, że nie planują wspólników. Może to wskazywać m.in. na wątpliwości studentów co do sukcesu ich przedsięwzięć, brak perspektyw rozwoju, mały zasięg działalności, brak zaufania do potencjalnych wspólników, chęć samodzielnego podejmowania decyzji.

Poziom przedsiębiorczości i jej charakter są bardzo zróżnicowane w poszczególnych krajach, a przyczyny takiej sytuacji mogą być różne. Potwierdzają to raporty międzynarodowe i krajowe. W 2020 roku sektor prywatny w Polsce obejmował 4 467 158 przedsiębiorców, z

---

³⁷⁴ A. Lewandowska, I. Chrostowska-Siwiek, Ł. Tylczyński, *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 16'. Poland*, Instytut Biznesu Rodzinnego, Poland, Poznań 2017

³⁷⁵ A. Lewandowska, I. Chrostowska-Siwiek, Ł. Tylczyński, *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 16'. Poland*, Instytut Biznesu Rodzinnego, Poland, Poznań 2017

czego 3 326 791 to osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą.³⁷⁶ W Niemczech działało 2,6 mln małych i średnich przedsiębiorstw.³⁷⁷ Na Słowacji MŚP reprezentują 595 371 jednostek³⁷⁸, a w Czechach – 1 031 762.³⁷⁹ Porównując liczbę przedsiębiorców do populacji, Polska nie wypada w tym przypadku gorzej.

Ostatnim etapem analizy przedsiębiorczości w kraju oraz województwie podlaskim jest uwzględnienie danych przygotowywanych przez Główny Urząd Statystyczny. Jest to popularne, praktyczne i ważne źródło informacji, szczególnie przydatnych naukowcom. I chociaż nie wykracza poza ujęcie przedsiębiorczości w ramach działalności gospodarczej (według ustawy), to przysparza łatwo porównywalnych do innych krajów, czy regionów danych, i mimo wąskiego zakresu definicji, ostatecznie, ciekawych wniosków.

Najważniejsze w tej kategorii są dane odnośnie wielkości gospodarki, funkcjonujących podmiotów gospodarki narodowej ogółem, wielkości sektora prywatnego, to jak się on powiększa (nowo zarejestrowane podmioty), czy pomniejsza (wyrejestrowywane podmioty) i ile przedsiębiorców przypada na 1000 mieszkańców.

Sektor prywatny w Polsce składał się w 2020 r. z 4 467 158 przedsiębiorców, a na obszarze województwa podlaskiego zarejestrowanych było niecałe 2,4% z nich, co plasowało region na drugim od końca miejsca w kraju (tuż przed województwem opolskim). W kraju od 2015 r.³⁸⁰ liczba przedsiębiorców wzrosła o niecałe 10,9%, podczas gdy w województwie podlaskim wzrosła o nieco ponad 10,3%. Najbardziej dynamiczny wzrost liczebności przedsiębiorców dotyczył województwa małopolskiego (ponad 17,2%), podkarpackiego (ponad 14,4%) i mazowieckiego (ponad 13,5%). Najmniejsze zmiany zaszły zaś w województwach: zachodniopomorskim (wzrost o niecałe 5,8%), śląskim (nieco ponad 5,7%) i opolskim (nieco ponad 5,1%).

Tabela 14. Sektor prywatny w Polsce ogółem.

Nazwa	Sektor prywatny - ogółem					
	1995	2000	2005	2010	2015	2020
POLSKA	2 061 367	3 086 123	3 478 024	3 787 854	4 028 506	4 467 158
MAZOWIECKIE	331 308	510 239	587 664	668 182	740 534	840 461
ŚLĄSKIE	288 540	373 390	407 969	435 084	447 042	472 631
WIELKOPOLSKIE	201 084	286 396	331 228	365 636	396 329	444 341
MAŁOPOLSKIE	175 041	245 479	280 656	323 343	352 956	413 828

³⁷⁶ Główny Urząd Statystyczny, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

³⁷⁷ Statistisches Bundesamt, adres internetowy: <https://www.destatis.de/DE/> (dostęp: 10.07.2021)

³⁷⁸ Slovak Business Agency, adres internetowy: <http://www.sbagency.sk/en/slovak-business-agency> (dostęp: 10.07.2021)

³⁷⁹ Komisja Europejska, adres internetowy: <https://ec.europa.eu> (dostęp: 10.07.2021)

³⁸⁰ Należy pamiętać, że w 2014 r. nastąpiła zmiana metodologiczna w związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego.

DOLNOŚLĄSKIE	168 501	260 427	285 668	316 269	338 368	373 336
POMORSKIE	114 578	191 491	216 474	252 299	272 446	306 524
ŁÓDZKIE	144 232	205 548	242 014	224 297	234 614	253 990
ZACHODNIOPOMORSKIE	103 846	173 969	198 505	213 447	212 356	224 713
KUJAWSKO-POMORSKIE	105 588	163 634	180 664	180 240	186 702	202 429
LUBELSKIE	84 544	128 319	142 965	158 349	166 363	184 816
PODKARPACKIE	74 961	123 727	132 983	146 532	158 141	180 857
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	67 023	97 338	103 403	113 514	117 942	130 999
ŚWIĘTOKRZYSKIE	50 061	85 766	100 548	105 398	106 915	116 443
LUBUSKIE	62 426	84 317	96 210	101 534	105 731	114 798
PODLASKIE	48 763	83 131	85 732	88 811	95 713	105 578
OPOLSKIE	40 871	72 952	85 341	94 919	95 819	100 715

Źródło: Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON, Podgrupa: Podmioty wg sektorów własnościowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

W 2020 r. w Polsce było 3 326 791 osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą oraz 1 336 587 osób prawnych i niemających osobowości prawnej (z czego aż 85,3% stanowią jednostki sektora prywatnego). Na województwo podlaskie przypada kolejno 2,5% osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (drugi od końca wynik w kraju) oraz 1,9% osób prawnych i niemających osobowości prawnej (najgorszy wynik w kraju). Oczywiście jest, że każde województwo jest inne i te różnice chociażby pod względem rozmieszczenia w granicach kraju, wielkości terytorium i liczby ludności wpływają na taki obraz województwa, ale nie można ulec wrażeniu jednoczesnej słabości poszczególnych samorządów i instytucji wspierających rozwój przedsiębiorczości na danym obszarze. Zwłaszcza, że ostatnie pozycje podlaskiego w danych kategoriach analizy ugruntowały się na przestrzeni lat.

Tabela 15. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą wg sekcji PKD 2007 - ogółem

Nazwa	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą wg sekcji PKD 2007 - ogółem								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
POLSKA	2 917 272	2 961 733	2 961 239	2 972 144	2 968 786	3 001 353	3 111 733	3 213 641	3 326 791
MAZOWIECKIE	482 381	493 319	496 480	503 036	506 488	514 006	535 586	559 450	579 055
ŚLĄSKIE	335 721	338 303	335 349	334 531	331 065	330 891	339 810	346 148	355 904
WIELKOPOLSKIE	295 101	299 909	300 782	300 484	299 906	302 911	314 268	326 367	337 723
MAŁOPOLSKIE	257 489	261 599	263 142	265 355	267 195	272 550	285 802	300 589	313 035
DOLNOŚLĄSKIE	232 065	235 474	234 473	235 346	234 658	237 887	247 484	251 046	260 691
POMORSKIE	192 616	196 384	197 763	200 399	202 164	206 663	216 050	224 594	233 511
ŁÓDZKIE	178 979	180 855	180 367	180 255	179 695	180 512	184 936	190 261	196 087
ZACHODNIOPOMORSKIE	163 227	164 135	162 031	161 560	160 354	160 649	165 305	168 274	172 994
KUJAWSKO-POMORSKIE	141 365	143 173	142 201	141 983	140 939	141 425	146 237	150 202	154 623
LUBELSKIE	126 516	128 908	129 338	129 484	128 609	131 000	136 231	139 499	145 662

PODKARPACKIE	118 107	120 954	121 647	122 549	123 175	125 533	129 853	134 752	140 707
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	86 410	87 655	87 701	87 422	86 748	87 381	90 619	94 472	98 104
ŚWIĘTOKRZYSKIE	84 198	85 220	84 722	84 406	84 089	84 820	87 153	89 109	92 130
LUBUSKIE	77 225	78 366	77 500	77 599	77 032	77 695	80 366	83 517	86 251
PODLASKIE	74 021	75 021	75 930	76 252	76 056	76 733	79 504	81 098	84 060
OPOLSKIE	71 851	72 458	71 803	71 483	70 613	70 696	72 403	74 004	75 931

Źródło: Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru regon, Podgrupa: Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą wg sekcji PKD 2007, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

W kraju, w 2020 r. nowo zarejestrowanych przedsiębiorców było 279 865. Jest to o 15% mniej niż w roku poprzednim i o prawie 20% mniej niż w 2018 r. Można przypuszczać, że wpływ na to miał wzrost w 2018 r. kosztu zatrudnienia pracownika w związku z podniesieniem wynagrodzenia minimalnego, wpływ pandemii na decyzje o podjęciu działalności gospodarczej, rosnące obowiązujące oraz nowe obciążenia finansowe, czy też niezrozumiałe normy prawne, które z roku na rok rząd komplikuje jeszcze bardziej. Od momentu wprowadzenia ograniczeń związanych z pandemią Covid-19 przedsiębiorcy zostali obarczeni dodatkową niepewnością i ryzykiem – łamane deklaracje rządu odnośnie wprowadzonych oraz kolejnych ostrych oraz załamanie na rynku dostaw wpłynęły na pogorszenie warunków zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej. Nowa rzeczywistość wymusiła na przedsiębiorcach szybsze adoptowanie się, wykazywanie się elastycznością działania i zdolnością do adaptacji technologii (zwłaszcza w zakresie komunikacji online) sprzyjało utrzymaniu się na rynku.

Tabela 16. Podmioty nowo zarejestrowane - sektor prywatny ogółem.

Nazwa	Podmioty nowo zarejestrowane - sektor prywatny ogółem						
	2003	2005	2010	2015	2018	2019	2020
POLSKA	241 241	254 488	398 083	311 912	346 386	329 068	279 865
MAZOWIECKIE	38 381	39 709	66 185	52 144	58 089	55 274	46 953
WIELKOPOLSKIE	21 996	24 713	37 835	30 018	34 060	31 987	27 093
MAŁOPOLSKIE	19 268	20 216	36 091	28 747	33 184	32 612	26 856
ŚLĄSKIE	27 759	27 776	45 825	31 942	33 051	32 114	26 143
DOLNOŚLĄSKIE	19 641	21 848	32 602	25 878	28 051	26 468	22 629
POMORSKIE	16 081	18 171	27 254	24 009	25 900	23 639	20 896
ŁÓDZKIE	16 613	16 264	25 049	19 808	20 729	20 409	17 015
ZACHODNIOPOMORSKIE	13 744	15 620	20 563	17 206	17 784	17 424	14 071
LUBELSKIE	11 770	10 961	17 416	13 189	16 802	14 737	13 888
KUJAWSKO-POMORSKIE	12 317	13 534	19 374	15 697	17 178	16 155	13 666
PODKARPACKIE	9 810	9 447	15 721	12 621	14 750	13 424	12 564
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	8 645	9 714	13 533	9 802	11 459	10 946	9 480
LUBUSKIE	6 872	7 766	11 632	8 756	9 676	9 663	7 918
ŚWIĘTOKRZYSKIE	6 856	6 564	10 490	8 294	9 966	8 649	7 806

PODLASKIE	6 394	6 973	10 064	7 715	9 038	8 811	7 406
OPOLSKIE	5 094	5 212	8 449	6 079	6 536	6 502	5 326

Źródło: Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Nowo zarejestrowane w rejestrze region podmioty gospodarki narodowej, Podgrupa: Podmioty nowo zarejestrowane wg sektorów własnościowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

Również pod względem nowo zarejestrowanych przedsiębiorców podlaskie znajduje się na drugim miejscu od końca w skali wszystkich województw. Warto też wspomnieć, że w dłuższej perspektywie, spadek liczby nowo zarejestrowanych przedsiębiorców jest również dostrzegalny. W latach 2009-2014 otwieranych było ok 350 tys. przedsiębiorstw rocznie (czasem więcej, czasem mniej, ale w miarę stabilnie). Dopiero od 2015 r. następowały znaczne spadki, z ponownym wzrostem bliskim 350 tys. w 2018 r. i stopniowym spadkiem liczby nowo rejestrowanych przedsiębiorców do nieco ponad 279 tys. w 2020 r.

Gdy przyrzeć się jedynie osobom fizycznym prowadzącym działalność gospodarczą, spadek nowo zarejestrowanych podmiotów tej kategorii jest znaczący. W Polsce wyniósł on niecałe 14%, w województwie podlaskim nieco ponad 14%, ale już w województwie śląskim, zachodnio-pomorskim, małopolskim, czy lubuskim spadek wyniósł już blisko 19%.

Nieco odmiennie kształtowała się sytuacja z wyrejestrowywaniem podmiotów w Polsce. Najwięcej od 2011 r. wyrejestrowało się podmiotów sektora prywatnego w roku 2018 (328 194). Obecnie liczba ta stale maleje. Z kolei wzrost liczby wyrejestrowywanych podmiotów w niektórych latach mógł być pokłosiem kryzysu finansowego, kryzysu w strefie euro, wprowadzanych ustaw, strajków, czy ograniczeń w handlu. W podlaskim schemat jest zbliżony do tendencji krajowej, chociaż wartości są zdecydowanie niższe – na poziomie od nieco ponad 4 tys. w 2020 r. do ponad 9 tys. wyrejestrowanych podmiotów w 2004 r. Ogółem liczba wyrejestrowanych podmiotów w województwie podlaskim to drugi najniższy wynik w kraju, co jest pokłosiem niskiej liczby przedsiębiorstw w danym województwie.

Tabela 17. Podmioty wyrejestrowane - sektor prywatny ogółem

Nazwa	Sektor prywatny - ogółem						
	2003	2005	2010	2015	2018	2019	2020
POLSKA	141 794	211 739	235 825	290 181	328 194	223 374	167 543
MAZOWIECKIE	18 381	24 176	33 385	44 959	65 424	32 479	28 566
ŚLĄSKIE	22 970	30 564	25 318	31 893	34 258	26 615	17 425
WIELKOPOLSKIE	11 180	17 765	22 243	29 585	29 874	19 228	16 293
MAŁOPOLSKIE	11 198	18 535	19 088	25 695	24 961	17 834	13 867
DOLNOŚLĄSKIE	10 477	23 644	18 987	24 108	25 798	23 076	13 639
POMORSKIE	6 976	14 798	16 711	20 413	25 993	16 104	12 585
ŁÓDZKIE	7 988	11 313	15 169	17 842	19 166	13 646	10 428
ZACHODNIOPOMORSKIE	8 813	10 828	15 327	17 118	17 926	14 317	9 526

KUJAWSKO-POMORSKIE	6 364	11 217	15 364	15 347	16 341	11 326	8 992
LUBELSKIE	6 433	10 182	9 692	12 379	13 740	10 534	7 376
PODKARPACKIE	6 045	9 372	8 265	11 170	12 118	8 147	6 392
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	8 221	8 311	9 367	9 702	10 121	6 607	5 625
LUBUSKIE	5 920	4 712	7 012	8 468	9 755	6 127	4 894
ŚWIĘTOKRZYSKIE	2 727	4 921	7 377	8 126	8 612	6 070	4 556
PODLASKIE	5 097	8 382	7 601	7 140	7 511	6 590	4 094
OPOLSKIE	3 004	3 019	4 919	6 226	6 559	4 594	3 205

Źródło: Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Wyrejestrowane z rejestru regon podmioty gospodarki narodowej, Podgrupa: Podmioty wyrejestrowane wg sektorów własnościowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

Nieco inaczej kształtuje się sytuacja, kiedy przyjrzymy się wskaźnikom. W 2019 r. w Polsce przypadało 117 przedsiębiorców na 1000 ludności, jednocześnie wykazując tendencję wzrostową od 2012 r. W przypadku województw, aż 6 wykazało więcej podmiotów na 1000 ludności, zaś pozostałe mniej. Podlaskie ponownie znalazło się na nienajlepszej pozycji, trzeciej od końca z 90 podmiotami, jedynie podkarpackie (85 podmiotów na 1000 mieszkańców) i lubelskie (88 podmiotów na 1000 mieszkańców) wypadły gorzej. Co jest szczególnie ciekawe, osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, czyli podmioty najczęściej kojarzone z przedsiębiorczością, stanowią średnio dla kraju 71,3% podmiotów gospodarki narodowej ogółem. W przypadku podlaskiego jest to aż 76,8%, co jest najwyższym wynikiem w kraju.

Jak wskazano w Raporcie o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, w 2021 r. 97% przedsiębiorstw stanowiły mikroprzedsiębiorstwa, 2,2% małe, 0,7% średnie, a jedynie 0,2% duże przedsiębiorstwa. W Polsce dominuje działalność usługowa (52,5% przedsiębiorstw), następnie są działalność handlowa (22,4%), budowlana (14,9%) i przemysłowa (10,1%). Zdecydowanie dominują osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą stanowiąc 87% podmiotów.³⁸¹

Ważną miarą ukazującą efekty przedsiębiorczości definiowanej jako prowadzenie działalności gospodarczej jest PKB, będące wartością wszystkich dóbr i usług wytworzonych w państwie, i stanowiące o wielkości danej gospodarki. PKB w cenach bieżących w 2018 r. wyniosło w Polsce 2 121 555 mln zł. Województwo podlaskie pod tym względem zajmuje trzecie miejsce od końca.

³⁸¹ A. Skowrońska, A. Tarnawa (red.), *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce 2021*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021, s. 6

Tabela 18. Produkt krajowy brutto ogółem (w cenach bieżących) (lata 2000, 2005, 2010, 2015 i 2018)

Nazwa	2000	2005	2010	2015	2018
	[mln zł]	[mln zł]	[mln zł]	[mln zł]	[mln zł]
POLSKA	748 483	990 530	1 446 844	1 801 112	2 121 555
MAZOWIECKIE	152 817	206 633	313 670	398 254	477 857
ŚLĄSKIE	99 189	131 128	186 250	222 770	260 532
WIELKOPOLSKIE	69 838	94 073	135 697	176 550	208 190
DOLNOŚLĄSKIE	58 630	77 443	123 370	151 724	175 690
MAŁOPOLSKIE	56 433	75 053	109 770	142 292	172 708
ŁÓDZKIE	45 657	61 850	88 687	109 557	126 981
POMORSKIE	41 914	56 376	81 889	103 795	124 953
KUJAWSKO-POMORSKIE	36 272	46 338	65 328	79 835	93 294
PODKARPACKIE	29 882	39 220	55 742	70 791	83 062
LUBELSKIE	30 925	39 678	56 706	69 076	79 472
ZACHODNIOPOMORSKIE	32 867	39 864	55 453	68 008	78 252
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	21 620	27 902	39 742	48 043	54 524
ŚWIĘTOKRZYSKIE	19 891	25 607	37 274	42 784	49 683
PODLASKIE	17 431	23 054	33 233	39 888	46 860
LUBUSKIE	17 641	23 670	32 625	39 939	46 145
OPOLSKIE	17 476	22 642	31 407	37 806	43 353

Źródło: Kategoria: Rachunki Regionalne, Grupa: Produkt Krajowy Brutto (ceny bieżące) - PKD 2007 - ESA 2010 - NUTS 2, Podgrupa: Produkt krajowy brutto ogółem, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

Gdy porówna się PKB do społeczeństwa w Polsce w 2018 r. przypadło ponad 55 tys. zł PKB (ceny bieżące) na 1 mieszkańca. Tylko 4 województwa wykazały wyższe PKB: śląskie (ponad 57 tys. zł/1 mieszkaniec), wielkopolskie (ponad 59 tys. zł/1 mieszkaniec), dolnośląskie (ponad 60 tys. zł/1 mieszkaniec) oraz mazowieckie (ponad 88 tys. zł/1 mieszkaniec). Województwo podlaskie z PKB na 1 mieszkańca o wartości ponad 39 tys. zł zajmuje w kraju czwartą pozycję od końca (przed województwem podkarpackim, warmińsko-mazurskim i lubelskim).

Tabela 19. Produkt krajowy brutto (w cenach bieżących) na 1 mieszkańca (lata 2000, 2005, 2010, 2015 i 2018)

Nazwa	2000	2005	2010 ^m	2015	2018
MAZOWIECKIE	29 837	40 088	59 672	74 568	88 626
DOLNOŚLĄSKIE	20 089	26 815	42 300	52 222	60 562
WIELKOPOLSKIE	20 864	27 941	39 430	50 822	59 643
ŚLĄSKIE	20 741	27 955	40 162	48 662	57 384
POLSKA	19 527	25 955	37 564	46 837	55 230
POMORSKIE	19 307	25 667	36 063	45 036	53 669
ŁÓDZKIE	17 293	23 944	34 827	43 854	51 397
MAŁOPOLSKIE	17 522	23 007	32 955	42 214	50 861
ZACHODNIOPOMORSKIE	19 330	23 499	32 162	39 681	45 949
LUBUSKIE	17 452	23 448	31 895	39 174	45 443

KUJAWSKO-POMORSKIE	17 497	22 420	31 127	38 240	44 854
OPOLSKIE	16 280	21 587	30 835	37 848	43 879
ŚWIĘTOKRZYSKIE	15 216	19 896	29 011	33 958	39 926
PODLASKIE	14 326	19 175	27 596	33 512	39 622
PODKARPACKIE	14 202	18 703	26 204	33 277	39 019
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	15 139	19 535	27 331	33 311	38 094
LUBELSKIE	13 945	18 159	25 993	32 230	37 458

^m – zmiana metodologiczna

Źródło: Kategoria: Rachunki Regionalne, Grupa: Produkt Krajowy Brutto (ceny bieżące) - PKD 2007 - ESA 2010 - NUTS 2, Podgrupa: Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (dostęp: 10.07.2021)

Jak wskazano w raporcie PARP-u o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw z 2019 r., systematycznie rośnie wkład przedsiębiorstw w tworzeniu PKB. Od roku 2008 do 2016 udział przedsiębiorstw w tworzeniu PKB zwiększył się o 2,5 p.p. (do poziomu 73,6%). Główny udział stanowiły małe i średnie firmy, gdyż ich udział w PKB w tym okresie wzrósł z 47,2% do 49,8%. Jak wskazano w raporcie, wzrasta również zatrudnienie w przedsiębiorstwach oraz w minimalnym stopniu nakłady inwestycyjne.³⁸²

Według najnowszego raportu PARP, udział przedsiębiorstw w PKB wyniósł 72,7% (przy czym samo MSP obejmowało 49,1% wytworzonego PKB). Mikroprzedsiębiorstwa odpowiadały za 29% PKB, duże przedsiębiorstwa za 23,6% PKB, średnie przedsiębiorstwa za 11,1% PKB, a małe – za 9,1% PKB. Jedynie udział mikroprzedsiębiorstw w PKB spadł w stosunku do roku poprzedniego. Co więcej, w przedsiębiorstwach pracuje obecnie 10,01 mln osób, w tym 6,75% to pracujący w MSP. Najwięcej, ponieważ aż 4,12 mln osób, pracuje w mikroprzedsiębiorstwach.³⁸³

Jak można dostrzec z dotychczasowych rozważań prowadzonych zarówno w pierwszym, jak i w drugim rozdziale, badacze interesują się różnymi aspektami przedsiębiorczości. Brak zgodności w zakresie definicji wymusza wysoką różnorodność możliwych do stosowania metod, miar i technik, ale mimo szerokiego spektrum możliwości badacze głównie stosują tylko kilka z nich. Co ciekawe, mimo wielokrotnie wskazywanej w literaturze przedmiotu wielowymiarowości zjawiska przedsiębiorczości, trudno jest pozyskać międzynarodowe dane porównujące postawy, czy zachowania przedsiębiorcze obywateli różnych krajów oraz ukazujące inne obszary przedsiębiorczości niż gospodarcze. Dominują tutaj badania cząstkowe uniemożliwiające porównywanie między gospodarkami, czy województwami, ale jak to wskazuje W.

³⁸² R. Zakrzewski, A. Skowrońska (red.), 2019. *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2019, s. 5-7

³⁸³ Ibidem., s. 6

D. Bygrave, ich precyzyjne i skrupulatne przeprowadzenie może istotnie wesprzeć zrozumienie przedsiębiorczości i dostrzeżenie wzorca przekładającego się na szerszy obraz zjawiska.

Zjawisko przedsiębiorczości w Polsce na tle świata (zwłaszcza Europy) można ocenić jako niedostateczne – mimo możliwości potencjał przedsiębiorczy nie wydaje się wykorzystany. Na obszarze województwa podlaskiego (również na tle Polski i innych województw) jest niski poziom przedsiębiorczości podstawowej, w wymiarze gospodarczym. Nie jest możliwe przy tym wskazanie w skali całego kraju, czy województwa, jak kształtuje się szeroko rozumiana przedsiębiorczość (obejmująca postawy, działalność gospodarczą, przedsiębiorczość potencjalną, aktywność zawodową i dodatkową aktywność przedsiębiorczą), ponieważ brakuje tego typu badań, zwłaszcza reprezentatywnych. Jak wskazano w raportach OECD i Eurostacie młodzież jest grupą, która wykazuje niedostateczny poziom zaangażowania w zakładaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej, co wymaga interwencji i wsparcia. Co więcej, badania wskazują, że szczyt przedsiębiorczości gospodarczej przypada w Polsce na wiek 25-34 lat, zaś grupa młodszą znajduje się wśród najgorzej ocenianych w tym obszarze. Podkreśla to problem jakim jest niski poziom przedsiębiorczości w wieku przypadającym na okres edukacji wyższej, co skłania do przeprowadzenia badań z zakresu przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej. Ze względu na wysokie koszty takich badań oraz wykazane najniższe wskaźniki przedsiębiorczości gospodarczej w kraju na obszarze woj. podlaskiego wskazano na konieczność zawężenia obszaru badań do województwa podlaskiego.

Udowodniono zatem, że niezaprzeczalnie istnieje potrzeba badania aktywności przedsiębiorczej (w szerokim, wielowymiarowym zakresie obejmującej postawy przedsiębiorcze, zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, przedsiębiorczość potencjalną, aktywność zawodową dodatkową aktywność przedsiębiorczą) młodzieży akademickiej weryfikującego poziom analizowanych wymiarów przedsiębiorczości wraz ze wskazaniem czynników kształtowania tego zjawiska, co pozwoli na praktyczne wykorzystanie uzyskanych wyników w postaci ukierunkowania polityki regionalnej, gospodarczej itp. w sposób skoncentrowany na wspieraniu tej grupy społecznej. Takie podejście wpływa na wysoką praktyczność planowanych badań – wyniki przełożą się bowiem na praktyczne ukierunkowanie polityki, a w przyszłości, na możliwość zwiększenia liczby osób przedsiębiorczych. Biorąc pod uwagę, że szczyt przedsiębiorczości gospodarczej przypada na wiek 25-34 lat, skuteczne wspieranie rozwoju przedsiębiorczości i edukacji przedsiębiorczej wśród młodzieży akademickiej może znacznie zwiększyć poziom przedsiębiorczości gospodarczej nie tylko w okresie odbywania studiów (najczęściej poniżej 25 r.), ale znacznie przyczynić się do jeszcze większego wzrostu liczby

przedsiębiorców wśród osób w okresie szczytowym i w latach późniejszych. Aby móc dogłębnie zbadać przyczyny powstawania przejawów różnego rodzaju przedsiębiorczości wśród wybranej grupy społecznej jaką jest młodzież akademicka, należy podjąć próbę zidentyfikowania możliwych jej determinant, co zrobiono w następnym rozdziale.

ROZDZIAŁ 3. DETERMINANTY ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

3.3. Klasyfikacja czynników determinujących przedsiębiorczość

W badaniach nad przedsiębiorczością można zaobserwować różnorodność podejść nie tylko w stosunku do jej definicji i miar, co udowodniono w rozdziale drugim, ale i w spojrzeniu na jej determinanty. Potwierdzają to I. Verheul i in. argumentując, że pomiar i porównanie poziomu przedsiębiorczości i jej czynników dla różnych okresów i krajów jest skomplikowany ze względu na brak powszechnie przyjętego zestawu wskaźników.³⁸⁴

W literaturze przedmiotu nie brak przykładów prac skupiających się na zagadnieniu czynników determinujących przedsiębiorczość. Jak wskazują I. Verheul i in., ich analiza nie może ograniczać się do jednej dyscypliny. Potwierdzają to także rozważania przeprowadzone w rozdziale pierwszym i drugim. Przedsiębiorczość jest bowiem zbyt szerokim pojęciem, aby zawężyć je do jednej dziedziny nauki. Najczęściej, w kontekście determinant, badania psychologiczne koncentrują się na motywach i cechach charakteru (potencjalnych) przedsiębiorców, badania socjologiczne na pochodzeniu przedsiębiorców (teoria marginesów), zaś badania ekonomiczne na wpływie klimatu gospodarczego, w tym niedoborach i kosztach alternatywnych, postępie technologicznym w zakresie przedsiębiorczości, zaś perspektywa demograficzna mierzy wpływ struktury demograficznej na przedsiębiorczość. Znaczenie ma tutaj także działalność regulacyjna rządu (kierunki prawne i polityczne), która może wpływać na przedsiębiorczość zarówno bezpośrednio poprzez polityki wsparcia lub przepisy dotyczące zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw, jak i pośrednio poprzez polityki, które nie mają bezpośredniego wpływu na poziom przedsiębiorczości. Dobór czynników uzależniony jest m.in. od przyjętych w badaniach definicji przedsiębiorczości, jej rodzajów (czy też wycinków).³⁸⁵

---

³⁸⁴ I. Verheul, S. Wennekers, D. B. Aundretsch, R. Thurik, *An eclectic theory of entrepreneurship: policies, institutions and culture*, "Tinbergen Institute Discussion Paper", 2001, TI 2001-030/3, p. 4

³⁸⁵ Zob. szerzej: A. de Koning, J. Snijders, *Policy on small-and medium-sized enterprises in countries of the European Community*, "International Small Business Journal", 1992, 10(3), p. 25-39; D. J. Storey, *New firm growth and bank financing*, "Small Business Economics", 1994, 6(2), p. 139-150; P. D. Reynolds, M. Hay, S. M. Camp, *Global entrepreneurship monitor*, Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership, Kansas City, Missouri 1999;

Dotychczasowe badania i literatura przedmiotu przedstawiają cząstkowe modele powiązania przedsiębiorczości z różnymi czynnikami ekonomicznymi, demograficznymi i społecznymi³⁸⁶ Jak wskazują J. E. B. Lugo i M. I. Espina, mimo, że modele te identyfikują i wykorzystują różnorodne determinanty kształtowania regionalnej przedsiębiorczości to brakuje w nich integracji tych czynników w celu zbudowania modelu pojęciowego tychże uwarunkowań³⁸⁷.

Determinanty przedsiębiorczości można analizować nie tylko z perspektywy różnych dyscyplin, lecz także z różnych poziomów (mikro-, mezo-, makro- i indywidualnego) oraz z rozbięciem analizy na czynniki oddziałujące na rozwój przedsiębiorczości w sensie popytowym i podażowym. Patrząc na przedsiębiorczość w kategoriach równowagi, można rozważać czynniki wpływające na faktyczną stopę przedsiębiorczości oraz stopę przedsiębiorczości w równowadze.³⁸⁸ Coraz częściej wskazywane są też konteksty definicyjne w tego typu klasyfikacjach, tj. czynniki są dzielone ze względu na omawiany w danym opracowaniu rodzaj przedsiębiorczości. Można zatem dostosować podział czynników w stosunku do przedsiębiorczości rozumianej jako prowadzenie działalności gospodarczej, ale także przedsiębiorczości korporacyjnej, potencjalnej przedsiębiorczości, postawy przedsiębiorczej i innych.

A. Bevan, S. Estrin, M. Schaffer, *Determinants of enterprise performance during transition*, Heriot-Watt University, Department Economics, 1999; I. Verheul, S. Wennekers, D. B. Audretsch, R. Thurik, op. cit., p. 7; M. Carree, A. Van Stel, R. Thurik, S. Wennekers, *Economic development and business ownership: an analysis using data of 23 OECD countries in the period 1976–1996*, "Small business economics", 2002, 19(3), p. 271-290; D. B. Audretsch, R. Thurik, I. Verheul, S. Wennekers (eds.), *Entrepreneurship: determinants and policy in a European-US comparison (Vol. 27)*, Springer Science & Business Media, 2002; D. L. Bosworth, *Determinants of enterprise performance*, Manchester University Press, 2005; A. Cuervo, *Individual and environmental determinants of entrepreneurship*, "The International Entrepreneurship and Management Journal", 2005, 1(3), p. 293-311; J. M. Sequeira, J. C. Carr, A. A. Rasheed, *Transnational entrepreneurship: determinants of firm type and owner attributions of success*, "Entrepreneurship Theory and Practice", 2009, 33(5), p. 1023-1044; P. Van der Zwan, R. Thurik, I. Grilo, *The entrepreneurial ladder and its determinants*, "Applied Economics", 2010, 42(17), p. 2183-2191; M. T. T. Thai, E. Turkina, *Macro-level determinants of formal entrepreneurship versus informal entrepreneurship*, "Journal of Business Venturing", 2014, 29(4), p. 490-510; C. Dilroshan, H. M. T. S. Herath, W. Madurapperuma, *Determinants of Intrapreneurial Behaviour of Employees: A Review of Recent Literature*, 2021; D. Yordanova, R. Kanazireva, I. Petkova, I. Mihaylova, I. Mladenova, I., *Feasibility of technology entrepreneurship among bulgarian stem students: the role of university*, Proceedings of CBU in Economics and Business, 2021, 2, p. 149-154; E. T. Kassa, *Determinants of the continuous operations of micro and small enterprises during COVID-19 pandemic in Ethiopia*, "Journal of Innovation and Entrepreneurship", 2021, 10(1), p. 1-11; A. S. Adebusuyi, O. F. Adebusuyi, O. Kolade, *Development and validation of sources of entrepreneurial self-efficacy and outcome expectations: A social cognitive career theory perspective*, "The International Journal of Management Education", 2021

³⁸⁶ Z. Acs, C. Armington, *The impact of geographic differences in human capital on service firm formation rates*, "Journal of Urban Economics", 2003, Vol. 56, Issue 2, p. 244-278. [za:] J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., p. 149; D. Audretsch, M. Keilbach, *Entrepreneurship capital and regional growth*, "The Annals of Regional Science", 2005, Vol. 39, p. 457-469. [za:] J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., p. 149; L. Busenitz, C. Gomez, J. Spencer, *Country institutional profiles: Unlocking entrepreneurial phenomena*, "Academy of Management Journal", 2000, Vol. 43, Issue 5, p. 994-1003 [za:] J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., p. 149; J. Spencer, C. Gomez, *The relationship among institutional structures, economic factors, and domestic entrepreneurial activity: A multi country study*, "Journal of Business Research", 2003, Vol. 57, Issue 10, p. 1098-1107. [za:] J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., p. 149

³⁸⁷ J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., s. 149

³⁸⁸ Zob.: K. Zięba, op. cit., s. 16; I. Verheul, S. Wennekers, D. B. Audretsch, R. Thurik, op. cit., p. 6-7

Aby móc zweryfikować, jakie czynniki (czy ich grupy) kształtują najsilniej przedsiębiorczość młodzieży akademickiej rozumianej jako zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej, podejmowanie się aktywności zawodowej, wykazywanie postawy przedsiębiorczej, czy podejmowanie się przedsiębiorczości społecznej przez studentów uczelni wyższych, postanowiono przeanalizować dotychczasową literaturę w obszarze klasyfikacji czynników determinujących przedsiębiorczość. Najpierw omówiono najczęściej stosowane klasyfikacje czynników, a następnie w podrozdziałach drugim, trzecim i czwartym przedstawiono wybrane wyniki badań z zastosowaniem klasyfikacji przyjętej przez autorkę dysertacji. Po identyfikacji stosowanych w dotychczasowych badaniach różnych czynników determinujących przedsiębiorczość, oraz wskazaniu dostrzeżonych we wskazanych pracach braków, uzasadniono konieczność podjęcia bardziej kompleksowych badań determinant przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w dalszej pracy.

Najogólniejszy podział determinant przedsiębiorczości zaprezentowała A. Gaweł, która wyróżniła czynniki wewnętrzne charakteryzujące daną osobę (np. doświadczenie zawodowe, cechy osobowościowe) oraz czynniki zewnętrzne, tj. otoczenie ekonomiczne, społeczne i kulturowe.³⁸⁹ Przy czym ten ostatni wymiar jest dosyć zbieżny ze wskazywanym w literaturze podziałem na otoczenie zewnętrzne, czy też środowisko, w którym funkcjonują potencjalni, jak i aktualni przedsiębiorcy (ale także osoby przedsiębiorcze), tj. otoczenie ogólne o wymiarach ekonomicznym, technicznym, socjo-kulturowym, prawno-politycznym i międzynarodowym oraz otoczenie celowe.

Tworzenie środowiska przedsiębiorczości opiera się na istnieniu w regionie relacji pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym oraz obywatelami. Według B. Szczupaka i M. Czornika tworzenie środowiska przedsiębiorczości składa się z następujących procesów³⁹⁰:

- tworzenie sieci współpracy partnerów,
- budowanie ram instytucjonalnych partnerstwa,
- tworzenie warunków kształcenia, edukacji i uczenia się,
- tworzenie warunków do powstawania nowych firm,
- tworzenie potencjałów wzrostu firm istniejących.

---

³⁸⁹ A. Gaweł, *Ekonomiczne determinant przedsiębiorczości*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Prace Habilitacyjne 34, Poznań 2007, s. 79

³⁹⁰ B. Szczupak, M. Czornik, *Środowisko przedsiębiorczości a konkurencyjność miasta*, [w:] A. Klasik (red.), *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*, Katowice 2001, s. 133; M. Huczek, op. cit., s. 42

Procesy te wskazują na ich ekonomiczny, regulacyjny, polityczny, ale również społeczny charakter. Częściowo wpisują się one w ramy realizowanego przez autorkę badania przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego (w zakresie powstawania nowych firm).

D. Piróg w swojej analizie literatury z zakresu przedsiębiorczości indywidualnej stwierdza, że najczęściej wyodrębniane są tzw. ekonomiczne i pozaekonomiczne determinanty tejże przedsiębiorczości. Do czynników ekonomicznych zalicza ona takie elementy, jak: sytuację na rynku pracy, poziom rozwoju gospodarczego, politykę fiskalną, politykę monetarną, oczekiwane różnice w dochodach, mobilność siły roboczej, posiadane lub dostępne środki finansowe. Wśród determinant pozaekonomicznych wymienia zaś: kapitał ludzki (w tym płeć, wiek, stan zdrowia, wykształcenie, stan cywilny, posiadanie dzieci, cechy osobowości), czynniki geograficzno-lokalizacyjne i narodowość, wpływ innych osób (zwłaszcza członków rodziny).³⁹¹ Za J. Korpysa przytacza ona także inny podział determinant przedsiębiorczości indywidualnej, a mianowicie zakładając, że w każdym człowieku istnieje pierwiastek przedsiębiorczości, wyróżniane jest działanie czynników mikro- podażowych oraz makro- i mezo- popytowych,³⁹² ale nie są one przez nią szerzej opisane, czy zinterpretowane. Podział determinant na ekonomiczne i pozaekonomiczne jest obecnie dosyć trudny, zwłaszcza dostrzegając, że każdy aspekt życia człowieka można obecnie wycenić i w ten sposób przekształcić go w czynnik o charakterze ekonomicznym. W tym przypadku wskazane podejścia do klasyfikacji determinant przedsiębiorczości są stosowane do przedsiębiorstw i postawy przedsiębiorczej.

Inny przykład może stanowić podejście J. E. B. Lugo i M. I. Espina, którzy grupują czynniki na instytucjonalne, ekonomiczne oraz społeczne.³⁹³ Ich podejście nie pokrywa się zatem całkowicie z podejściem do otoczenia dalszego przedsiębiorstwa, ale takie „częstkowe” podziały i bazujące na nich analizy są dość powszechne, co można dostrzec w dalszej części analizy.

---

³⁹¹ Szerzej na ten temat: D. Kopycińska, *Determinanty przedsiębiorczości indywidualnej emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2013, 3(1), s. 137–156.; M. Kunasz, *Analiza determinant wyboru momentu rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej*, „Management and Business Administration. Central Europe”, 2013, nr 22, s. 65–79. DOI: 10.7206/mba.ce.2084-3356.99; M. Kunasz, *Skloność do samozatrudnienia i determinanty wyboru docelowej formy aktywności zawodowej w świetle wyników badań studentów*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, 2014, 2(68), s. 116–131; N. Simoes, S. B. Moreira, N. Crespo, *Individual determinants of self-employment entry – What do we really know?* “MPRA Paper”, 2013, s. 1–44; P. van der Zwan, P. Zuurhout, J. Hessels, *Entrepreneurship education and self-employment: the role of perceived barriers*. Panteia/EIM 2013, adres internetowy: <http://www.ondernemerschap.nl/pdf-ez/H201301.pdf> (dostęp: 20.05.2021)

³⁹² D. Piróg, *Wybrane determinanty przedsiębiorczości indywidualnej – zarys stanu badań*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, nr 12, s. 302 [za:] J. Korpysa, *Popytowo-podażowy model przedsiębiorczości indywidualnej*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa”, 2011, (6), s. 34-40

³⁹³ J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., s. 149

S. D. Tomak wskazuje na podział czynników determinujących aktywność przedsiębiorczą oraz kreację nowych przedsiębiorstw obejmujący³⁹⁴:

- 1) podejście ekonomiczne uwzględniające determinujące czynniki makroekonomiczne przy tworzeniu nowych przedsiębiorstw,
- 2) podejście psychologiczne, które koncentruje się wyłącznie na indywidualnych cechach psychologicznych osoby,
- 3) podejście korporacyjne, które uwzględnia czynniki społeczno-kulturowe, które determinują decyzje jednostek o staniu się przedsiębiorcami.

Ostatecznie, S. D. Tomak w swoich badaniach skupia się jednak wyłącznie na wybranych czynnikach makroekonomicznych, nie zagłębiając się w pozostałe dwa podejścia tym samym zawężając swoją analizę. W niniejszym zestawieniu dostrzegalne są znaczne uproszczenia ograniczające analizy przeprowadzane na ich podstawie – w końcu zarówno cechy psychologiczne ludzi, jak i czynniki społeczno-kulturowe mają znaczenie w tworzeniu przedsiębiorstw.

Okazuje się, że często stosowany podział determinant przedsiębiorczości obejmuje makro- i mikro-czynniki. Czynniki makro są zewnętrzne i głównie pośrednio wpływają na przedsiębiorców, przedsiębiorstwo oraz inne formy przedsiębiorczości. Wynikają one z działania danych jednostek w otoczeniu w układzie międzynarodowym, w kraju, czy regionie. W literaturze przedmiotu nazywane są również otoczeniem ogólnym przedsiębiorstwa, a jego istotą jest brak możliwości wpływu jednostki na jego zmianę³⁹⁵.

Czynniki będące w sferze mikrootoczenia (tzw. mikro-czynniki) dotyczą otoczenia bezpośredniego, bliższego przedsiębiorstwu i przedsiębiorcom. W jego skład wchodzi czynniki bezpośrednio oddziałujące na przedsiębiorstwo i inne formy przedsiębiorczości. Jest to zdecydowanie bardziej dynamiczna i niejednorodna grupa w stosunku do makro-czynników, głównie ze względu na to, że ten rodzaj otoczenia nie jest jednakowy dla wszystkich podmiotów. Jest ono bowiem specyficzne i bardziej zmienne niż otoczenie makroekonomiczne.

Podobnie dzielą determinanty wzrostu zachowań przedsiębiorczych Liao i inni. Opracowany przez nich model określania wzrostu zachowań przedsiębiorczych opiera się właśnie na charakterystyce makro- (czynniki zewnętrzne) i mikrośrodowiska (czynniki wewnętrzne). Jako czynniki makro wymieniają: politykę publiczną, infrastrukturę rynkową, rynki finansowe i roz-

---

³⁹⁴ S. D. Tomak, *An Analysis of the Macroeconomic Determinants of Entrepreneurial Activity in Turkey*, "International Journal of Economics and Financial Issues", 2018, 8(2), p. 130

³⁹⁵ Wyjątek może stanowić próba zmiany np. polityki gospodarczej rządu wybranego kraju przez duże firmy o znacznej sile wpływu.

wój technologiczny. Za czynniki wewnętrzne uważają oni: motywacje i aspiracje przedsiębiorców. Podkreślają przy tym, że kluczowe znaczenie w zrozumieniu rozwoju przedsiębiorstw mają właśnie czynniki mikrośrodowiska.³⁹⁶ Można zaryzykować stwierdzenie, że bez właściwego kierowania rozwojem mikrośrodowiska czynniki zewnętrzne mogą mieć mniejsze znaczenie w rozwoju szeroko pojętej przedsiębiorczości.

Podobny podział wskazują A. Mitek i I. Miciuła klasyfikując uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw z podziałem na dwie grupy czynników, zewnętrzne (makroekonomiczne) i wewnętrzne (mikroekonomiczne). Wśród determinant makroekonomicznych wymieniają: koniunkturę gospodarczą, inflację, popyty, podaże, regulacje prawne, dynamikę wzrostu gospodarczego, czynniki społeczno-kulturowe, rozwój techniki i technologii, system podatkowy, system finansowy i stabilność waluty; zaś wśród uwarunkowań mikroekonomicznych wymieniają: profil produkcji, majątek trwały, wysokość kapitałów, jakość produktów, rentowność sprzedaży, powiązania kooperacyjne, wdrażanie postępu naukowo-technicznego, umiejętności pracowników i kierownictwa, poziom techniki, znak towarowy, przedsiębiorczość kadry i zarządzanie zasobami.³⁹⁷ Warto zwrócić przy tym uwagę, że tak ujęte czynniki wewnętrzne dotyczą jedynie funkcjonujących przedsiębiorstw, tym samym znacznie zawężają pole badawcze.

W. Pizło i A. Mazurkiewicz-Pizło jako szczególnie ważne uwarunkowania ekonomiczne przedsiębiorczości wskazują na PKB przypadający na jednego mieszkańca (omówiony już w rozdziale drugim), poziom inflacji, wysokość stóp procentowych, poziom dochodów, wysokość stopy bezrobocia.³⁹⁸ Są to zatem miary opisujące rozwój gospodarczy, rynek pracy, czy efekty prowadzonej polityki monetarnej i fiskalnej. Do omawianej grupy czynników wpływających na rozwój przedsiębiorczości B. Glinka i S. Gudkova zaliczają m.in.: zamożność społeczeństwa, popyt lokalny i krajowy, kursy walut, stopy procentowe, globalizację gospodarek. Do czynników ekonomicznych należy również zaliczyć: mobilność siły roboczej, koniunkturę gospodarczą, popyty, podaże, stabilność waluty.³⁹⁹ Natomiast, gdy jest mowa o czynnikach ekonomicznych wewnętrznych, dotyczących bezpośrednio jednostki, można mówić o posiadanych lub dostępnych środkach finansowych, zasobach materialnych, niematerialnych, itp.

---

³⁹⁶ J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., s. 151

³⁹⁷ A. Mitek, I. Miciuła, *Współczesne determinanty rozwoju przedsiębiorstw prywatnych*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, 2012, nr 28, s. 55-56

³⁹⁸ W. Pizło, A. Mazurkiewicz-Pizło, *Koncepcja otoczenia organizacji z uwzględnieniem wybranych aspektów międzynarodowych*, s. 30-31, adres internetowy: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xubh7ggOiD8J:sj.wne.sggw.pl/pdf/EIOGZ_2008_n71_s27.pdf+&cd=5&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b-d (dostęp: 10.06.2021)

³⁹⁹ B. Glinka, S. Gudkova, op. cit., s. 269-273

Istotny wkład w rozwój zainteresowań przedsiębiorczością mają teorie ról społecznych oraz sieci społecznych. Obie podkreślają bowiem znaczenie otoczenia społecznego przedsiębiorcy, ale nie ograniczają się jedynie do sfery czysto społecznej. Wyjaśnia to omówiony w rozdziale pierwszym instytucjonalizm i teoria instytucjonalna, według której wszystkie funkcjonujące w społeczeństwie instytucje – zarówno formalne, jak i nieformalne – tworzą „zasady gry”, poprzez które kształtują ludzkie zachowania i interakcje, również te związane z przedsiębiorczością. Przytoczone podejścia nie wyczerpują jednak wszystkich perspektyw używanych do analizowania przedsiębiorczości w kontekście społeczno-kulturowym.⁴⁰⁰

Potwierdzają to badania, w pracy autorstwa J. C. Haytona i innych wskazano przyczynową rolę czynników kulturowych (kultury narodowej) w tworzeniu przedsiębiorczości indywidualnej przedsiębiorców i gospodarczej w postaci efektu innowacji lub tworzeniu nowych przedsiębiorstw. Badanie skupione było na aspektach behawioralnych.⁴⁰¹ Niezaprzeczalnie, kultura i inne uwarunkowania społeczne mają wpływ na postawy, zachowania i proces przedsiębiorczy.

K. Wach w badaniach przedsiębiorczości na arenie międzynarodowej jako czynniki kulturowe wskazuje: wartości, styl życia, religię, etykę pracy, stosunek społeczeństwa do produktów i przedsiębiorstw, wydajność pracy.⁴⁰² Wśród determinant sieci społecznych warto wymienić też budowanie więzi społecznych, kontakty rodzinne, w tym akceptację i wsparcie rodziny, prowadzenie działalności gospodarczej w rodzinie, pochodzenie (w podziale na wielkość i/lub rodzaj miejscowości), wizerunek przedsiębiorcy w społeczeństwie, prestiż społeczny.

Ciekawe spostrzeżenia sformułowała S. D. Sarasvathy w obszarze swojej teorii efektywacji⁴⁰³ uznając, że przedsiębiorcy przygotowując się do rozpoczęcia działalności gospodarczej zaczynają od trzech kategorii „środków”: (1) od siebie ponieważ wiedzą kim są, co wiedzą i

---

⁴⁰⁰ K. Zięba, op. cit., s. 17

⁴⁰¹ J. C. Hayton, G. George, S. A. Zahra, *National Culture and Entrepreneurship: A Review of Behavioral Research*, „Entrepreneurship Theory and Practice”, 2002, 26 (4), p. 34

⁴⁰² K. Wach, *Otoczenie międzynarodowe jako czynnik internacjonalizacji polskich przedsiębiorstw*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 2016, 30 (1), s. 15

⁴⁰³ *Jako punkt wyjścia teorii efektywacji S. Sarasvathy przyjęła stwierdzenie, że trudno przewidzieć rezultaty i konsekwencje podejmowania działań we współczesnym, zmiennym świecie. Trudno oszacować więc ich opłacalność. Nie może ona zatem stanowić kryterium podejmowania decyzji, tak jak w przypadku działania przyczynowego. Badaczka doszła jednak do wniosku, że chociaż przyszłość jest nieprzewidywalna i trudna do oszacowania, można ją na bieżąco kontrolować. Przedsiębiorca rozpoczyna od określenia, jakie posiada zasoby, i zastanawia się, co może dzięki ich wykorzystaniu osiągnąć. Podejmowane przez niego decyzje dotyczą przede wszystkim wyborów prowadzących do nieokreślonego wcześniej efektu końcowego. Przedsiębiorcy sami tworzą sposobności przedsiębiorcze, rozpoczynają przedsięwzięcia, mając określone zasoby (środki) i szukają celu oraz sposobów ich wykorzystania. Dysponują więc tylko zasobami (środkami), nie mając wyznaczonych konkretnych celów. Pomysł i cele pojawiają się na bieżąco. Przesłanką teorii „dokonywania” jest stwierdzenie, że w stopniu, do którego możemy kontrolować przyszłość, nie potrzebujemy jej przewidywać. Zob.: A. Kurczewska, *W jaki sposób myślą przedsiębiorcy? – czyli “jeśli mogę kontrolować przyszłość, nie muszę jej przewidywać”*, „E-mentor”, 2012, nr 5 (47)*

kogo znają – są to ich własne cechy, gusta i wszelkie zdolności, które dotychczas opanowali; (2) od zasobów wiedzy określanych korytarzami, w których się obecnie znajdują i nad którymi mogą pracować; (3) oraz od sieci społecznościowych, których są częścią i które również mogą rozwijać. W jej podejściu określone są również środki z poziomu istniejącej już firmy, tj.: jej zasoby fizyczne, ludzkie i organizacyjne. Z kolei na poziomie gospodarki środki te określają: demografia, obecny reżim technologiczny i instytucje społeczno-polityczne.⁴⁰⁴ Odzworowuje to determinanty na każdym z poziomów analizy przedsiębiorczości – indywidualnym, przedsiębiorstwa i regionu, czy gospodarki. Istotne jest tutaj podkreślenie osoby przedsiębiorcy (jej cech personalnych i posiadanych umiejętności), wiedzy jako ważnego zasobu oraz relacji społecznych, w jakich się jednostka znajduje, oraz zobrazowanie oddziaływania na tych trzech poziomach, co wydaje się dosyć pełną klasyfikacją pozwalającą odnieść się do różnych wymiarów przedsiębiorczości, nie tylko w obszarze zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej.

Inaczej do podziału czynników determinujących przedsiębiorczość podchodzą A. Freytag i R. Thurik, którzy za W. Verheul i in. klasyfikują czynniki wyjaśniające przedsiębiorczość na dwie kategorie — podażową i popytową. W obrębie strony popytowej wskazują na te czynniki, które wpływają na strukturę przemysłu i różnorodność gustów konsumentów, tj. rozwój technologiczny, globalizację i poziom życia. W przypadku strony podażowej zaś, wskazują na różne cechy strukturalne populacji i sposób, w jaki wpływają one na prawdopodobieństwo, że ktoś zostanie przedsiębiorcą, tj. przyrost ludności, tempo urbanizacji, strukturę wieku, udział kobiet w rynku pracy, poziom dochodów i bezrobocie. Zarówno czynniki ze sfery podaży, jak i popytu odnoszą się do poziomu makro. Dodatkowo, do przedstawionego podziału determinant dodają oni ramy eklektyczne, które w analizach uważają za element integrujący proces podejmowania decyzji, czyli w jaki sposób i dlaczego poszczególne osoby podejmują decyzję o staniu się przedsiębiorcą.⁴⁰⁵ Jest to zatem próba połączenia czynników sprzyjających zarówno rozwojowi przedsiębiorstw, jak i stania się przedsiębiorcą.

Autorami wspomnianych ram eklektycznych są I. Verheul i in. Skupiają się oni na połączeniu perspektywy makro-czynników i mikro-czynników w jeden model, który nazywają eklektycznym. Próbuje on łączyć w całość szeroki wachlarz dyscyplin akademickich, odzwierciedlając bogatą różnorodność środowisk, w których przedsiębiorczość ma miejsce. Koncepcja

---

⁴⁰⁴ S. D. Sarasvathy, *Causation and Effectuation: Toward a Theoretical Shift from Economic Inevitability to Entrepreneurial Contingency*, "The Academy of Management Review", April 2001, Vol. 26, No. 2, p. 250

⁴⁰⁵ A. Freytag, R. Thurik, *Entrepreneurship and Its Determinants in a Cross-Country Setting*, "Journal of Evolutionary Economics", February 2007, 17, p. 122

ta opiera się na wyborze zawodowym na poziomie mikro (jednostka) i wskaźnikach wejścia i wyjścia przedsiębiorczości na zagregowanym poziomie makro (kraje). Całość osadzona jest w środowisku instytucjonalnym i kulturowym. Autorzy silnie podkreślają znaczenie rządu i prowadzonej przez niego polityki. Wyjaśniają oni, że osobiste postawy wobec przedsiębiorczości są produktem obecnego środowiska kulturowego. Wzorce kulturowe określają jako stabilne, ale są one wzmacniane przez edukację i ustawodawstwo. Gdy polityki promujące możliwości przedsiębiorcze, dostępność zasobów i zdolności przedsiębiorcze przyniosą pewien sukces, wschodząca działalność przedsiębiorcza dostarczy nowych wzorów do naśladowania, wywołując kolejne zmiany kulturowe. Dodają oni do rozważań również konieczność rozpatrywania uwarunkowań z perspektywy statycznej lub dynamicznej⁴⁰⁶. Wnioski przez nich wysunięte podkreślają konieczność systematycznych badań nad czynnikami warunkującymi przedsiębiorczość, gdyż z biegiem czasu, w związku z rosnącą liczbą przedsiębiorców tworzy się nowe środowisko, które wymaga ponownego rozpoznania.

Jak wskazali I. Verheul i in., badania nad decyzjami osób, które podejmują pracę zarobkową na etacie lub w formie samozatrudnienia, koncentrują się głównie na czynnikach osobistych, takich jak cechy psychologiczne, formalne wykształcenie i inne umiejętności, aktywa finansowe, pochodzenie rodzinne i wcześniejsze doświadczenie zawodowe.⁴⁰⁷ Świadomość znaczenia determinant demograficznych i personalnych (w tym osobowościowych) pozwala lepiej projektować badania kierowane do osób aktywnych przedsiębiorczo, niezależnie od formy przedsiębiorczości, którą praktykują.

Z kolei N. Arshed i in. wskazują na podział determinant na czynniki pośrednio i bezpośrednio związane z przedsiębiorczym biznesem w każdej gospodarce. Nie przedstawili oni szerszej swojej koncepcji, ale wyszli z założenia, że najważniejsze są ramy instytucjonalne gospodarek i ich efektywność działania⁴⁰⁸, co potwierdza rozważania z pierwszego rozdziału niniejszej pracy o instytucjach w rozwoju ekonomicznej debaty o przedsiębiorczości.

Nie można mówić o determinantach przedsiębiorczości bez badań międzynarodowych w tym zakresie. Badania instytucji międzynarodowych, takie jak *Doing Business* Banku Światowego rokrocznie mierzą czynniki, prezentując ilościowe wskaźniki, które wspierają działalność gospodarczą i te, które ją ograniczają. *Doing business* mierzy 12 obszarów regulacji biznesu, przy czym 10 z tych obszarów — zakładanie firmy, zajmowanie się pozwoleniami na budowę,

---

⁴⁰⁶ I. Verheul, S. Wennekers, D. B. Aundretsch, R. Thurik, op. cit., s. 41-42

⁴⁰⁷ Ibidem, s. 7

⁴⁰⁸ N. Arshed, R. Rauf, S. Bukhari, *Empirical Contribution of Human Capital in Entrepreneurship*, "Global Business Review", 2021, 1-23, p. 2

pozyskiwanie energii elektrycznej, rejestracja nieruchomości, uzyskiwanie kredytu, ochrona inwestorów mniejszościowych, płacenie podatków, handel zagraniczny, egzekwowanie umów i rozwiązywanie niewypłacalności — są uwzględnione w mierniku ‘łatwości prowadzenia biznesu’ i jego rankingu. *Doing Business* mierzy również regulacje dotyczące zatrudniania pracowników i zawierania umów z rządem, jednakże te wskaźniki nie są uwzględniane w miarach łatwości prowadzenia działalności gospodarczej i rankingu o tej samej nazwie. Są to zatem czynniki polityczno-prawne, które rozważane są jedynie w kontekście zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej. W tym badaniu, jak w większości międzynarodowych projektów, nie analizowane są zatem inne formy przedsiębiorczości, co dobitnie podkreślono w rozdziale drugim.

Kolejnym międzynarodowym badaniem jest *Global Competitiveness Index* grupujący determinanty przedsiębiorczości w 12 kategorii filarów konkurencyjności: instytucje, infrastrukturę, makroekonomiczne środowisko, zdrowie i edukację podstawową, edukację wyższą i szkolenia, efektywność rynku towarów, efektywność rynku pracy, rozwój rynku finansowego, gotowość technologiczną, rozmiar rynku, wyrafinowanie biznesowe i innowacje. Są to zatem bardziej zróżnicowane wskaźniki niż w przypadku *Doing Business* ponieważ obejmują już determinanty wchodzące w zakres wymiaru ekonomicznego, polityczno-prawnego i edukacyjnego. To ujęcie międzynarodowe również odnosi się jedynie do przedsiębiorczości w postaci zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw.

Kolejne badanie – *Global Entrepreneurship Index* (GEI) – chociaż zakończyło już swoje edycje (ostatnia w 2019 r.), jest cennym źródłem informacji w zakresie determinant przedsiębiorczości. Istotny jest tutaj powód zakończenia prac – dostrzeżenie niespójnej informacji o roli przedsiębiorczości w rozwoju jaki dostarcza wskaźnik TEA (Total Early-phased Entrepreneurship Activity) ujęty w projekcie współpracującym – GEM. Okazało się bowiem, że kraje słabiej rozwinięte mają wyższy wskaźnik TEA i spada on wraz z bogaceniem się narodów. Jak wskazują autorzy GEI, w ciągu ostatnich 20 lat przedsiębiorczość i podejście do niej bardzo się zmieniły i brak adaptacji prowadzonych badań do tych zmieniających się warunków powoduje nieadekwatność i nieaktualność prowadzonych badań w stosunku do zmieniającej się rzeczywistości. Zaproponowano zatem nowy, bardziej rozbudowany wskaźnik, ale wtedy rada wykonawcza GEM rozwiązała umowę, co w konsekwencji doprowadziło do braku dostępu do szczegółowych, niedostępnych dla ogółu, danych z badania populacji dorosłych GEM. Okazuje się zatem, że badanie czynników rozwoju przedsiębiorczości, projektowanie odpowiednich miar i ewolucja warunków funkcjonowania przedsiębiorstw są na tyle sporną kwestią, że projekty o

międzynarodowym znaczeniu mogą zakończyć swoje prace. Jak podkreślono w Raporcie Global Entrepreneurship Index 2019, kolejnym dostrzeganym problemem jest również skupianie się na ilościowych aspektach działalności przedsiębiorczej, a nie na cechach jakościowych.⁴⁰⁹ Jest to o tyle ciekawe, że A. Kurczewska wskazała ilościowe badania, jako dominujące metody w ekonomicznych koncepcjach przedsiębiorczości, zaś jakościowe – jako dominujące w koncepcji humanistyczno-społecznej.⁴¹⁰ Może się zatem okazać, że okopywanie się w klasycznych metodach umniejszających znaczenie innych dziedzin w rozwoju teorii ekonomicznych szkodzi zarówno w obszarze teoretycznym, jak i badawczym rozwojowi nauk ekonomicznych.

W GEI zauważono, że nie tylko obfitość zasobów lub dostępne wyposażenie, ale i sposób w jaki działalność gospodarcza jest skonfigurowana lub zorganizowana w przestrzeni geograficznej mają wpływ na wyniki ekonomiczne. Dlatego w badaniu przyjęto trzy założenia: przedsiębiorczość jest zasadniczo działaniem podejmowanym i prowadzonym na podstawie zachęty; na indywidualne działanie mają wpływ warunki ram instytucjonalnych; oraz ekosystemy przedsiębiorczości są złożonymi, wieloaspektowymi strukturami, w których wiele elementów oddziałuje na siebie.⁴¹¹ Podkreśla się zatem, tak jak w poprzednich omówionych projektach, gospodarczy wymiar przedsiębiorczości.

Ostatnim z międzynarodowych badań ważnych w rozważaniach o klasyfikacji determinant przedsiębiorczości jest wspomniany już GEM, którego głównym celem jest mierzenie różnic w aktywności przedsiębiorczej pomiędzy krajami oraz identyfikowanie czynników determinujących poziom tejże aktywności. W badaniu z 2020 r. ocena otoczenia, w jakim funkcjonują nowe i rozwijające się przedsiębiorstwa w danym kraju, została dokonana na podstawie badania eksperckiego na temat uwarunkowań przedsiębiorczości. Obszary czynników zostały pogrupowane w cztery bloki: 1. Szanse na start; 2. Polityka i wsparcie publiczne; 3. Badania i rozwój; oraz 4. Normy społeczno-kulturowe.⁴¹² Badane w GEM determinanty dotyczą głównie obszarów polityczno-prawnych, ekonomicznych i edukacyjnych, ale jest też analizowany obszar społeczno-kulturowy, co jest ważną zaletą tych badań.

Biorąc pod uwagę, że przedstawione klasyfikacje w różnych zakresach się pokrywają, np. czynniki ekonomiczne mogą oddziaływać na przedsiębiorczość w skali makro, ale również mikro oraz pośrednio, ale także i bezpośrednio – trudno przy tak zazębiających się podejściach

---

⁴⁰⁹ *The Global Entrepreneurship Index 2019*, The Global Entrepreneurship and Development Institute, Washington, D.C., USA, 2019, p. vi

⁴¹⁰ A. Kurczewska, *Przedsiębiorczość i ekonomia – separacja czy integracja?*, „e-mentor”, 2014, 54(2), s. 20

⁴¹¹ *The Global Entrepreneurship Index 2019*, op. cit., s. 2-3

⁴¹² *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2020*, op. cit., s. 70

w sposób przejrzysty zaprezentować szczegółowo każde z nich i wyjaśnić je na jednym schemacie. Dlatego też postanowiono zaprezentować bardziej szczegółowo tylko jeden sposób klasyfikacji determinant przedsiębiorczości, łączący podział ze względu na jednostkę analizy (makro, mikro) oraz dziedziny nauki, a więc podejście bliskie ramom eklektycznym i rozważaniom w obszarze teorii efektuacji. Determinanty podzielono zatem na: (1) czynniki personalne i demograficzne, (2) zasobowe (a w ujęciu makroekonomicznym również infrastrukturalne) oraz (3) czynniki instytucjonalne i sieci społecznych. Aby ukazać dotychczasowe dane w tym obszarze podzielono omawiane czynniki na makro-czynniki i mikro-czynniki (pozostałe, nie wskazane bezpośrednio w klasyfikacji rodzaje czynników, zostały w nią wplecione w wystarczającym dla niniejszej pracy zakresie). W żaden sposób nie jest to klasyfikacja rozłączna, czy idealna ponieważ złożoność życia społeczno-gospodarczego powoduje niemożność całkowitego rozdzielenia zjawisk. Należy zaznaczyć, że autorka ma świadomość braków, czy też niedoskonałości przyjętej klasyfikacji, ale na potrzeby badań taka klasyfikacja jest wystarczająca, gdyż w sposób należyty pomaga uporządkować analizowane obszary przedsiębiorczości i jej determinanty.

W związku z podjętym przedmiotem badań i wnioskami z dotychczasowych rozważań, podjęta została próba zidentyfikowania czynników oddziałujących na wielowymiarową przedsiębiorczość młodzieży akademickiej – w ujęciu postaw przedsiębiorczych, przedsiębiorcy, tj. zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, przedsiębiorczości potencjalnej (chęci założenia działalności gospodarczej), aktywności zawodowej oraz dodatkowej aktywności przedsiębiorczej. Dokonano także próby uszczegółowienia kierunku i siły wpływu dotychczas rozpoznanych i zbadanych czynników w odniesieniu do kraju, regionu i grupy społecznej, jaką jest młodzież akademicka.

3.2. Czynniki personalne i demograficzne

Nie bez znaczenia w badaniu przedsiębiorczości są czynniki personalne (w obszarze mikro-czynników) i czynniki demograficzne (głównie w obszarze makro-czynników). Okazuje się bowiem, że chociażby skłonność do założenia własnej firmy zmienia się wraz z wiekiem, czy zależy od płci. Istotna jest zatem demograficzno-personalna kompozycja społeczeństwa.⁴¹³ Rozważania w tym obszarze rozpoczęte zostaną od ujęcia makro.

---

⁴¹³ K. Zięba, *Preprzedsiębiorczość*, op. cit., s. 17

Z punktu widzenia makro-czynników, najlepszym źródłem informacji z zakresu demografii wydaje się Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) i zestawienia danych Banku Danych Lokalnych. Podstawowe dane demograficzne dotyczą struktury ludności. Są to wskaźniki, które analizowane są w kontekście zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz aktywności zawodowej społeczeństwa ponieważ dane statystyczne nie ujmują informacji o nasileniu cech charakteru, czy umiejętności w kontekście postaw przedsiębiorczych, czy też rejestrów działań społecznych (są rejestry sektora NON-PROFIT, ale nie jest to obszar całkowicie się pokrywający).

W Polsce mieszka 38,3 mln osób (dane wg 2020 r.). Liczba ta jest dość stabilna, ale w stosunku do 2019 r. jest to o 0,3% ludności mniej. Województwo podlaskie z liczbą 1,2 mln ludności zajmuje trzecie miejsce od końca pod względem liczby ludności (przed województwem opolskim z niecałym 1,0 mln ludności i przed lubuskim z nieco ponad 1,0 mln ludności). Najliczniejsze pod względem ludności województwa to mazowieckie (5,4 mln ludności), śląskie (4,5 mln ludności) oraz wielkopolskie (3,5 mln ludności). W przypadku województwa podlaskiego niska liczba ludności świadczy m.in. o mniejszym rynku zbytu, niższym potencjale rozwoju firmy i chociażby mniejszym rynku pracy, tak ważnych w prowadzeniu własnej działalności. Analizując poziom ludności w kraju i województwach nietrudno zauważyć, że będzie on wpływać na wartości różnych czynników, które na nim bazują (np. liczba przedsiębiorstw na 10 000 mieszkańców, PKB na mieszkańca). Jednakże odniesienie się do liczby ludności w województwie jest przy tym bardziej obrazową i adekwatną metodą porównania.

Tabela 20. Liczba ludności w Polsce.

Nazwa	1995	2000	2005	2010	2015	2020
	[osoba]					
POLSKA	38 609 399	38 253 955	38 157 055	38 529 866	38 437 239	38 265 013
MAZOWIECKIE	5 060 091	5 115 010	5 157 729	5 267 072	5 349 114	5 425 028
ŚLĄSKIE	4 907 930	4 758 944	4 685 775	4 634 935	4 570 849	4 492 330
WIELKOPOLSKIE	3 331 941	3 345 316	3 372 417	3 446 745	3 475 323	3 496 450
MAŁOPOLSKIE	3 190 186	3 229 139	3 266 187	3 336 699	3 372 618	3 410 441
DOLNOŚLĄSKIE	2 988 278	2 912 195	2 888 232	2 917 242	2 904 207	2 891 321
ŁÓDZKIE	2 687 761	2 627 824	2 577 465	2 542 436	2 493 603	2 437 970
POMORSKIE	2 165 684	2 172 284	2 199 043	2 275 494	2 307 710	2 346 671
PODKARPACKIE	2 105 597	2 101 375	2 098 263	2 127 948	2 127 657	2 121 229
LUBELSKIE	2 244 628	2 206 200	2 179 611	2 178 611	2 139 726	2 095 258
KUJAWSKO-POMORSKIE	2 092 977	2 067 817	2 068 253	2 098 711	2 086 210	2 061 942
ZACHODNIOPOMORSKIE	1 720 782	1 697 935	1 694 178	1 723 741	1 710 482	1 688 047
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	1 452 423	1 427 508	1 428 601	1 453 782	1 439 675	1 416 495
ŚWIĘTOKRZYSKIE	1 331 481	1 302 650	1 285 007	1 282 546	1 257 179	1 224 626

PODLASKIE	1 221 877	1 210 688	1 199 689	1 203 448	1 188 800	1 173 286
LUBUSKIE	1 014 591	1 008 472	1 009 198	1 023 215	1 018 075	1 007 145
OPOLSKIE	1 093 172	1 070 598	1 047 407	1 017 241	996 011	976 774

Źródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność wg grup wieku i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp:10.10.2021)

Sprawdzając ile ludności przypada na 1 km², okazuje się, że średnia w Polsce wynosi 122 osoby na km². Powyżej średniej krajowej jest sześć województw. Województwo podlaskie w takiej kategorii jest jeszcze dalej w rankingu województw – zajmuje ostatnią 16 pozycję z jedynie 58 osobami na km².

Tabela 21. Ludność na 1 km².

Nazwa	ludność na 1 km ²				
	2002	2005	2010	2015	2020
	[osoba]				
ŚLĄSKIE	384	380	376	371	364
MAŁOPOLSKIE	214	215	220	222	225
MAZOWIECKIE	144	145	148	150	153
DOLNOŚLĄSKIE	146	145	146	146	145
ŁÓDZKIE	143	141	140	137	134
POMORSKIE	119	120	124	126	128
POLSKA	122	122	123	123	122
PODKARPACKIE	117	118	119	119	119
WIELKOPOLSKIE	112	113	116	117	117
KUJAWSKO-POMORSKIE	115	115	117	116	115
ŚWIĘTOKRZYSKIE	111	110	110	107	105
LUBELSKIE	87	87	87	85	83
ZACHODNIOPOMORSKIE	74	74	75	75	74
LUBUSKIE	72	72	73	73	72
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	59	59	60	60	59
PODLASKIE	60	59	60	59	58

Źródło: Kategoria: Ludność; Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Gęstość zaludnienia oraz wskaźniki, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp:10.10.2021)

Nieco inaczej kształtuje się sytuacja Polski, gdy przeliczona zostanie gęstość zaludnienia, ale dla powierzchni zabudowanej i zurbanizowanej. Średnia dla Polski wynosi 2 185 osób na km². Podlaskie z 1 496 osobami na km² jest drugie od końca w zestawieniu. Wartości te uświadamiają, że analizowane województwo jest słabo zaludnione zarówno względem całej powierzchni województwa, jak i obszarów zabudowanych. Stanowi więc mniej atrakcyjny rynek.

Tabela 22. Gęstość zaludnienia powierzchni zabudowanej i zurbanizowanej (osoby/km²)

Nazwa	Gęstość zaludnienia powierzchni zabudowanej i zurbanizowanej (osoby/km ²)				
	2002	2005	2010	2015	2020
	[osoba]				
MAŁOPOLSKIE	-	4 275	3 975	3 600	3 359
ŚLĄSKIE	-	3 686	3 284	2 970	2 779
MAZOWIECKIE	-	3 105	2 846	2 647	2 525
PODKARPACKIE	-	2 858	2 789	2 557	2 343
POMORSKIE	-	2 549	2 488	2 395	2 334
ŁÓDZKIE	-	2 902	2 729	2 452	2 206
POLSKA	-	2 586	2 485	2 328	2 185
ŚWIĘTOKRZYSKIE	-	2 677	2 479	2 302	2 157
KUJAWSKO-POMORSKIE	-	2 630	2 560	2 340	2 139
LUBELSKIE	-	2 437	2 430	2 237	2 100
WIELKOPOLSKIE	-	2 330	2 289	2 215	2 051
DOLNOŚLĄSKIE	-	2 204	2 190	2 089	1 977
ZACHODNIOPOMORSKIE	-	1 770	1 781	1 787	1 629
LUBUSKIE	-	1 735	1 704	1 594	1 519
PODLASKIE	-	1 643	1 647	1 574	1 496
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	-	1 673	1 675	1 556	1 493

Zródło: Kategoria: Ludność; Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Gęstość zaludnienia oraz wskaźniki, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp:10.10.2021)

Pod względem płci, w Polsce przeważają kobiety. W 2020 r. było ich 19,8 mln, zaś mężczyzn 18,5 mln. Polska to zatem sfeminizowany kraj - na 100 mężczyzn przypada tu średnio 107 kobiet. Rozróżnienie płci ma istotne znaczenie w przedsiębiorczości. Jak wskazują badania, problem przedsiębiorczości kobiet jest bardzo złożony. Nie chodzi przy tym o różnice w przejawianej przedsiębiorczości (choć, jak wskazano w rozdziale drugim, w wielu gospodarkach one występują), ale o stosunek badaczy do tegoż zjawiska, zwłaszcza jego marginalizacja i ogólne niedociągnięcia w badaniach. Jak wskazuje H. Ahl na podstawie własnych analiz, badania nad przedsiębiorczością kobiet są jednostronne ukierunkowane empirycznie, brakuje im solidnego ugruntowania teoretycznego, zaniedbują czynniki strukturalne, historyczne i kulturowe, wykorzystują męskie narzędzia pomiarowe, brakuje im perspektywy władzy i wyraźnej analizy feministycznej.⁴¹⁴ Mimo wskazywanych problemów, płęć różnicuje wiele aspektów z zakresu przedsiębiorczości zarówno jako ogólnej aktywności przedsiębiorczej, jak i jako zakładania oraz prowadzenia przedsiębiorstwa.

⁴¹⁴ Zob.: H. Ahl, *Why research on women entrepreneurs needs new directions*, "Entrepreneurship theory and practice", 2006, 30(5), p. 595-621

Tabela 23. Liczba kobiet w Polsce

Nazwa	Kobiety					
	1995	2000	2005	2010	2015	2020
	[osoba]					
POLSKA	19 823 369	19 716 616	19 703 200	19 876 741	19 839 248	19 762 772
MAZOWIECKIE	2 620 870	2 655 399	2 685 792	2 745 457	2 789 873	2 829 356
ŚLĄSKIE	2 518 994	2 452 988	2 421 969	2 396 344	2 365 877	2 328 890
WIELKOPOLSKIE	1 711 294	1 721 655	1 736 294	1 770 127	1 784 393	1 796 047
MAŁOPOLSKIE	1 636 433	1 660 979	1 681 875	1 717 296	1 735 911	1 755 494
DOLNOŚLĄSKIE	1 542 488	1 511 411	1 501 985	1 513 900	1 507 889	1 501 877
ŁÓDZKIE	1 399 772	1 373 158	1 349 335	1 330 254	1 305 485	1 276 495
POMORSKIE	1 105 739	1 113 630	1 129 438	1 165 773	1 183 333	1 204 930
PODKARPACKIE	1 073 177	1 072 759	1 071 981	1 086 326	1 085 878	1 082 793
LUBELSKIE	1 148 253	1 133 397	1 121 605	1 122 260	1 102 674	1 080 040
KUJAWSKO-POMORSKIE	1 077 732	1 068 703	1 069 577	1 081 496	1 075 237	1 062 892
ZACHODNIOPOMORSKIE	876 146	869 974	870 103	883 559	878 189	868 199
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	737 889	729 648	731 283	741 522	734 782	723 981
ŚWIĘTOKRZYSKIE	677 777	666 368	658 148	656 065	643 962	627 913
PODLASKIE	619 912	618 017	614 093	616 081	609 301	601 787
LUBUSKIE	518 244	518 213	519 510	524 841	522 401	517 339
OPOLSKIE	558 649	550 317	540 212	525 440	514 063	504 739

Źródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność wg grup wieku i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp:10.10.2021)

Kobiety napotykają dodatkowe bariery w stosunku do mężczyzn. Jak wskazuje A. B. Shmailan kobiety częściej mogą nie posiadać wystarczającego doświadczenia, aby odnieść sukces. Dysponują mniejszym kapitałem oraz zaufaniem w zakresie prowadzenia przedsiębiorstwa (ich działalność jest gorzej oceniana przez potencjalnych kredytodawców, czy kontrahentów). Ze względu na rolę społeczną w prowadzeniu domu i wychowaniu dzieci, kobietom trudno jest pogodzić pracę z tymi zajęciami. Dodatkowo, kobiety mogą nie mieć takiego rozbudowanego systemu kontaktów co mężczyźni.⁴¹⁵ W Europie pracujący mężczyźni są o 90% bardziej skłonni do samozatrudnienia niż pracujące kobiety.⁴¹⁶

Tabela 24. Liczba mężczyzn w Polsce

Nazwa	Mężczyźni					
	1995	2000	2005	2010	2015	2020
	[osoba]					
POLSKA	18 786 030	18 537 339	18 453 855	18 653 125	18 597 991	18 502 241
MAZOWIECKIE	2 439 221	2 459 611	2 471 937	2 521 615	2 559 241	2 595 672
ŚLĄSKIE	2 388 936	2 305 956	2 263 806	2 238 591	2 204 972	2 163 440

⁴¹⁵ A. B. Shmailan, *Compare the Characteristics of Male and Female Entrepreneurs as Explorative Study*, "Journal of Entrepreneurship & Organization Management", 2016, 5 (4), p. 6, DOI: 10.4172/2169-026X.1000203

⁴¹⁶ I. Hatfield, *Self-Employment in Europe*, Institute for Public Policy Research, January 2015, p. 3-4

WIELKOPOLSKIE	1 620 647	1 623 661	1 636 123	1 676 618	1 690 930	1 700 403
MAŁOPOLSKIE	1 553 753	1 568 160	1 584 312	1 619 403	1 636 707	1 654 947
DOLNOŚLĄSKIE	1 445 790	1 400 784	1 386 247	1 403 342	1 396 318	1 389 444
ŁÓDZKIE	1 287 989	1 254 666	1 228 130	1 212 182	1 188 118	1 161 475
POMORSKIE	1 059 945	1 058 654	1 069 605	1 109 721	1 124 377	1 141 741
PODKARPACKIE	1 032 420	1 028 616	1 026 282	1 041 622	1 041 779	1 038 436
LUBELSKIE	1 096 375	1 072 803	1 058 006	1 056 351	1 037 052	1 015 218
KUJAWSKO-POMORSKIE	1 015 245	999 114	998 676	1 017 215	1 010 973	999 050
ZACHODNIOPOMORSKIE	844 636	827 961	824 075	840 182	832 293	819 848
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	714 534	697 860	697 318	712 260	704 893	692 514
ŚWIĘTOKRZYSKIE	653 704	636 282	626 859	626 481	613 217	596 713
PODLASKIE	601 965	592 671	585 596	587 367	579 499	571 499
LUBUSKIE	496 347	490 259	489 688	498 374	495 674	489 806
OPOLSKIE	534 523	520 281	507 195	491 801	481 948	472 035

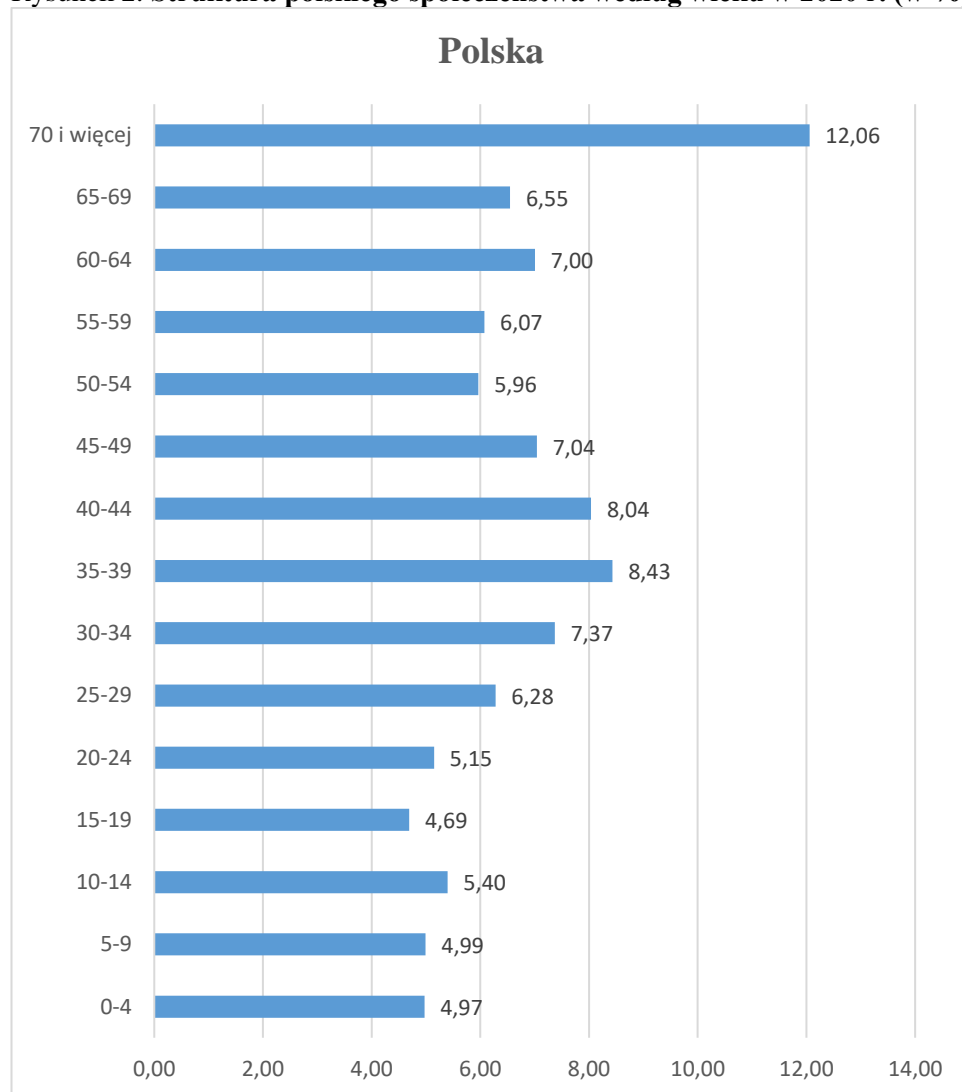
Zródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność wg grup wieku i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp: 10.10.2021)

Znaczenie mają również cechy personalne. Kobiety i mężczyźni różnią się ogólną charakterystyką postawy przedsiębiorczej. Mężczyźni są bardziej logiczni, podczas gdy kobiety są bardziej intuicyjne w działaniu. Kobiety uważane są za lepiej komunikujące się i ekspresyjne. Co więcej, kobiety mają większą skłonność do poszukiwania bardziej szczegółowych informacji przed podjęciem decyzji, nie są tak skłonne do ryzyka i gorzej reagują na porażki biznesowe.⁴¹⁷

Struktura wiekowa społeczeństwa wpływa na wielkość i kierunek kreowanego popytu oraz na aktywność przedsiębiorczą, w tym skłonność do stania się przedsiębiorcą. Dane dla Polski zostały zaprezentowane na Rysunku 2. Patrząc na rozpiętość wiekową polskiego społeczeństwa widać, że w odstępach 5-letnich najliczniejsze są grupy osób w wieku 25-69 lat (po około 6-8%). Jednakże, gdy weźmie się pod uwagę zestawienie bardziej zbiorcze okazuje się, że występuje bardzo duża liczba osób starszych, powyżej 60. roku życia. Wskazana na rysunku liczna grupa powyżej 70. lat, gdy rozłoży się ją w odstępach co 5 lat, nie jest już taka wyróżniająca. Osoby młode, czyli grupa, w której najczęściej są studenci, tj. w wieku 20-24 lat, to 5,2% całej populacji. Należy jednak pamiętać, że studenci są zarówno młodszy (19 lat), jak i starsi (zwłaszcza studenci studiów zaocznych).

⁴¹⁷ A. B. Shmailan, *Compare the Characteristics of Male and Female Entrepreneurs as Explorative Study*, "Journal of Entrepreneurship & Organization Management", 2016, 5 (4), p. 4-5, DOI: 10.4172/2169-026X.1000203

Rysunek 2. Struktura polskiego społeczeństwa według wieku w 2020 r. (w %)

Źródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność wg grup wieku i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp: 10.10.2021)

Jak się okazuje, gdy porówna się strukturę Polski do struktury województwa podlaskiego, w podlaskim liczniejsze są grupy w wieku: 15-19 lat, 20-24 lata, 25-29 lat i 30-34 lata. W podlaskim jest również liczniejsza grupa osób w wieku 50-54 i 55-59 lat.

Jak wskazują badania w USA średni wiek założyciela przedsiębiorstwa zatrudniającego przynajmniej jedną osobę wynosi 41,9 lat. Dwudziestolatkowie mają najniższą szansę na udane wyjście lub stworzenie przedsiębiorstwa o wysokim wzroście.⁴¹⁸ Okazuje się, że w Europie prawdopodobieństwo, że osoba pracująca będzie samozatrudniona, znacząco wzrasta wraz z wiekiem.⁴¹⁹ Średni wiek przedsiębiorcy w 2016 r. w Europie wynosił 47,3 lata, zaś w Polsce

⁴¹⁸ *Why Older Entrepreneurs Have the Edge*, Wharton University of Pennsylvania, adres internetowy: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/age-of-successful-entrepreneurs/> (dostęp: 03.06.2021)

⁴¹⁹ I. Hatfield, op. cit., p. 3-4

44,6 lat.⁴²⁰ Przy czym, pokolenie Millennium (zdefiniowane jako poniżej 56 r. życia) średnio po raz pierwszy zakłada działalność gospodarczą w wieku 27,7 lat.⁴²¹ Potwierdza to przekonanie, że wiek ma znaczenie w rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej, ale również społecznej.⁴²² Wiek ma również znaczenie w kontekście aktywności zawodowej – w 2019 r. w UE-27 34% młodych ludzi w wieku 20–24 lata wyłącznie się uczyło, 33% wyłącznie pracowało, 19% łączyło kształcenie i zatrudnienie, a aż 15% nie pracowało, nie kształciło się ani nie szkoliło. Okazuje się, że 10% osób w wieku 15-24 lata i 17% osób w wieku 25-29 lat nie pracowało, nie kształciło się ani nie szkoliło.⁴²³ Okazuje się zatem, że aktywność zawodowa młodzieży akademickiej jest działaniem wyjątkowym, który można postrzegać jako wykroczenie poza schematy.

Jak pokazano w rozdziale drugim, w literaturze występuje mnogość cech personalnych sprzyjających przedsiębiorczości. Wśród takich czynników, jako kluczowy wskazywana jest kreatywność⁴²⁴. Czy można mówić o ogólnych cechach charakteru narodu polskiego? W pewnej mierze tak, jest to jeden z obszarów badawczych psychologów, czy socjologów. Jak wskazuje P. Tarasiewicz (za E. Brzezickim), około 25% Polaków to skirtotymicy (od gr. skirtao - skaczą, tańczą i thymos - duch, temperament), a dalsze 30% posiada pewne cechy skirtotymne. *Są to osoby, które charakteryzują się tzw. słomianym ogniem uczuć, który wybucha gwałtownie, ale jest zmienny wielokierunkowy i krótkotrwały. Mają upodobanie do życia z gestem i fantazją, czemu towarzyszą próżność, lekkomyślność, indywidualizm prowadzący do samowoli, brawura i odwaga (zwłaszcza przy widzach) zaś w trudnych sytuacjach wyróżnia go altruistyczna zwartość, wytrwałość i cierpliwość, natomiast w okresach powodzenia - beztroska, miękkość, przesadna tkliwość i lekkomyślność. Są to ludzie, którzy mają dużo dobrych chęci i zamiarów, jednak często bujają w obłokach, mają fantastyczne pomysły, ale są niewytrwali, a przez to nieskuteczni. Najlepiej sprawdzają się w sytuacjach, w których potrzebna jest szybka orientacja, bogata wyobraźnia i improwizacja.*⁴²⁵ Wykazywane zatem są ogółem w narodzie

---

⁴²⁰ *Przedsiębiorca odczarowany. Kim są twórcy polskiej gospodarki?*, Polska Rada Biznesu, s. 12

⁴²¹ *Milenijne pokolenie przedsiębiorców*, 2016 BNP Paribas Global Entrepreneur Report

⁴²² M. Tkacz, *New generation of social entrepreneurs: Exploratory research and cross case study analysis of new generation of social enterprises*, "Ekonomia społeczna", 2016, (2), p. 20-37

⁴²³ *Being young in Europe today – labour market – access and participation*, adres internetowy: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today_-_labour_market_-_access_and_participation&oldid=500421 (dostęp 31.10.2021)

⁴²⁴ Zob. szerzej: S. Ko, J. Butler, *Creativity: A key link to entrepreneurial behavior*, "Business Horizons", 2007, 50(5), p. 365-372; D. Y. Hamidi, K. Wennberg, H. Berglund, *Creativity in entrepreneurship education*, "Journal of Small Business and Enterprise Development", 2008, 15(2), p. 304-320; E. Villalba, *Monitoring Creativity at an Aggregate Level: A proposal for Europe*, "European Journal of Education", 2010, 45(2), p. 314-330

⁴²⁵ P. Tarasiewicz, *Specyfika Polaków jako narodu*, 2011, adres internetowy: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/3824> (dostęp: 31.10.2021)

polskim cechy, które mogą kształtować postawy przedsiębiorcze i sprzyjać rozwojowi innych rodzajów przedsiębiorczości. Warta podkreślenia jest tutaj szczególnie pomysłowość Polaków.

W badaniu GEM 2020 respondentów aktywnie zaangażowanych w rozpoczęcie lub prowadzenie działalności gospodarczej poproszono o ocenę motywów podjęcia działalności gospodarczej (oceniało 4 motywy: aby zmieniać świat; aby zbudować wielkie bogactwo lub bardzo wysokie dochody; aby kontynuować rodzinną tradycję; aby zarabiać na życie, ponieważ brakuje miejsc pracy). Okazuje się, że różne gospodarki mają zwykle unikalne profile motywacji, chociaż istnieją pewne słabe różnice regionalne. Polska jednakże należy do stosunkowo unikatowego kraju pod względem motywacji zakładania własnej działalności gospodarczej. Okazuje się, że odpowiedzi zgadzam się i raczej zgadzam się w poszczególnych motywach wskazywały na ciekawe wnioski. Ponad 60% respondentów jako udział w TEA w Polsce wskazało, że zgadza się i raczej zgadza się z motywem zmieniania świata. Wynik ten jest zbliżony do takich krajów jak Stany Zjednoczone Ameryki i Kanada. Mniej niż 20% polskich respondentów zgodziło się z motywem budowania bogactwa i wysokiego dochodu. To najniższy udział wśród wszystkich badanych gospodarek. Najbliżej takiego udziału odpowiedzi były: Norwegia, Holandia i Madagaskar, które są zupełnie inne pod względem kultury od Polski. Z kolei kontynuację rodzinnej tradycji jako motyw wskazało w skali wszystkich badanych krajów najwięcej ankietowanych w Polsce (aż ponad 80% TEA). Podobny wynik (80%) wskazali jedynie respondenci z Indii. Podkreśla to znaczenie pielęgnowania tradycji w rozwoju przedsiębiorczości. Wyjątkowe w skali globu były też wyniki wskazań w Polsce w pytaniu o motyw założenia działalności gospodarczej jako zarabianie na życie ponieważ brakuje miejsc pracy. W większości krajów odpowiedzi zgadzam się i raczej zgadzam się wskazało ponad 40% respondentów. W Polsce, jako jedynym kraju, takich odpowiedzi było mniej niż 20% TEA⁴²⁶. Wskazuje to na niechęć do podejmowania działalności gospodarczej z przymusu, z powodu braku alternatywnych możliwości zatrudnienia. Wydaje się zatem, że polityka rozwoju przedsiębiorczości powinna być adresowana do osób, które zakładają w swoich długoterminowych planach możliwość zostania przedsiębiorcą, co przyniesie lepsze skutki niż proponowanie takiej alternatywy lub tworzenie zachęt do zakładania przedsiębiorstw osobom, które takiego scenariusza nie zakładały.

W ramach badania GUESSS 2016 zapytano respondentów o to, co oznacza dla nich bycie przedsiębiorcą, z czym się ono wiąże oraz jakie jest poczucie samorealizacji u respondentów.

---

⁴²⁶ *Global Entrepreneurship Monitor 2019/2020 Global Report*, op. cit.

Ta część ankiety jest o tyle specyficzna, że skupia się stricte na pozytywach i jest bardzo tendencyjna. Można odnieść wrażenie, że narzuca już gotowy sposób postrzegania respondentom i stąd, w ośmiu badanych aspektach, aż od 47% do nawet 79% respondentów odniosło się do nich pozytywnie. Również w przypadku pytań o kompetencje respondentów rysuje się podobny problem. Podkreślanie efektywności, liderstwa, czy profesjonalizmu w ocenianych stwierdzeniach powoduje, że respondenci chętniej się z takimi stwierdzeniami zgodzą. Pojawia się również inny błąd – zestawianie dwóch elementów w jedno stwierdzenie, takich jak: ‘bycie liderem oraz osobą komunikatywną’, czy ‘tworzenie produktów i usług’. Efektem tego, ktoś, kto ma pomysły jedynie na nowe produkty, ale nie ma żadnego potencjału do tworzenia usług również zaznaczy taką odpowiedź i nastąpi skumulowanie odpowiedzi, które jest trudne w ocenie. Ostatecznie we wszystkich stwierdzeniach dotyczących kompetencji respondenci oceniali je głównie wysoko (od 41% do 65%), ani wysoko ani nisko wahało się w zakresie 19% - 26%, zaś ocenę niską wskazywało od 16% do 33% ankietowanych studentów.⁴²⁷ Potwierdza to wnioski wysunięte w rozdziale drugim, jak ważne jest projektowanie badań i wyłapywanie na jak najwcześniejszym etapie badań błędów.

W przypadku mikro-czynników wybranej grupy, tj. młodzieży akademickiej, trudno jest o pozyskanie danych co do jej cech personalnych w całym kraju, ale również i w województwie podlaskim. Nie ma bowiem badań obejmujących tę grupę społeczną województwa podlaskiego w kontekście jej zachowań, czy postaw, które byłyby reprezentatywne i stosunkowo pełne. Są jednak badania fragmentaryczne oraz badania z innych obszarów Polski, które są istotne w rozważaniach o determinantach przedsiębiorczości młodzieży akademickiej i mogą stanowić ważny punkt odniesienia do dalszych analiz.

Jak wskazuje opracowanie przygotowane przez G. Banerskiego i in. na podstawie badania 454 osób wylosowanych z 44 uczelni w Polsce najistotniejszymi przekonaniem wchodzącymi w skład postawy badanych studentów, mogącymi zwiększyć intencje odnośnie prowadzenia własnej działalności gospodarczej jest przekonanie o tym, że posiadanie firmy przyniesie respondentom zadowolenie i satysfakcję (pozytywnie nastawionych 81% badanych), przekonanie, że firma zapewni możliwość rozwijania swoich umiejętności i zdolności (82%), oraz przekonanie, że posiadanie firmy pozwoli zarobić więcej pieniędzy (79%). Następnie wskazano przekonanie, że założenie firmy spowoduje możliwość rozwijania zainteresowań naukowych,

---

⁴²⁷ A. Lewandowska, I. Chrostowska-Siwek, Ł. Tylczyński, *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 16'. Poland*, Instytut Biznesu Rodzinnego, Poland, Poznań 2017

i nie będzie ich zmuszać do podejmowania nadmiernego ryzyka oraz narażać na stres, oraz poczucie prestiżu związanego z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej.⁴²⁸

W innym opracowaniu, na podstawie badań przeprowadzonych wśród 540 studentów w Wielkopolsce wykazano, że cechują się oni ambicją i uporem w dążeniu do celu (21,7% badanych), zaradnością, przebojowością i inicjatywą (18,7% badanych), elastycznością, łatwo dostosowując się do okoliczności (35,2%), bogatą wyobraźnią i różnorodnością pomysłów (26% badanych), łatwością dostrzegania sprzyjających okoliczności i zdolnością korzystania z nadarzającej się okazji (66,7%), radzeniem sobie z sytuacjami niepewnymi (56,7%), chociaż 17,8% z nich raczej nie wykorzystuje w pełni swoich możliwości. Samoświadomość bycia przedsiębiorczym cechuje 41% zbadanych studentów.⁴²⁹

W badaniach przeprowadzonych wśród 281 studentów lubelskich i białostockich uczelni niemal trzy czwarte przyszłych absolwentów kierunków społecznych oceniło swoje cechy przedsiębiorcze jako nikłe (31,67%) albo miało trudności z ich oceną (43,06%). Okazuje się też, że w trzech wymiarach: energii do pracy, sukcesie oraz opanowaniu – najliczniej były reprezentowane wyniki przeciętne. Aspekty te zostały ocenione jako możliwe, że nie stanowiące wystarczającej „siły napędowej” do podejmowania działań przedsiębiorczych przez studentów. W przypadku skali energii do pracy badani respondenci w sposób zbliżony charakteryzowali się przeciętnym (48,40%) i wysokim (46,27%) poziomem energii.⁴³⁰

Wadą wskazanych opracowań były małe próby, zróżnicowane podejście do analizowanego rodzaju mikro-czynnika i brak szczegółowych informacji metodologicznych, nie zawsze odnoszenie się bezpośrednio do wskazanej w dysertacji grupy społecznej, bardzo wycinkowy charakter pod względem omawianych rodzajów determinant. Wskazane niedoskonałości uniemożliwiają porównywanie pozyskanych wyników, uniemożliwiają również dokonanie oceny, jakie determinanty sprzyjają szeroko rozumianej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej, ostatecznie dotychczasowe opracowania z zakresu przedsiębiorczości studentów nie są zatem w stanie odpowiedzieć na nurtujące autorkę pytania.

---

⁴²⁸ G. Banerski, *Uwarunkowania tworzenia firm odpryskowych (spin-off, spin-out) w świetle badań empirycznych*, [w:] G. Banerski, A. Gryzik, K. B. Maturiak, M. Mażewska, E. Stawasz (red.), *Przedsiębiorczość akademicka. Raport z badania*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2009, s. 74-75, adres internetowy: <https://www.parp.gov.pl/publications/publication/przedsiębiorczosc-akademicka-w-polsce> (dostęp 31.10.2021)

⁴²⁹ E. Gano, T. Łuczka, *Determinanty intencji przedsiębiorczych studentów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2020, 16(1), s. 34

⁴³⁰ K. Klimkowska, *Wybrane zasoby przedsiębiorcze studentów kierunków społecznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin - Polonia, SECTIO J, 2019, VOL. XXXII, 4, s. 260

3.3. Czynniki zasobowe

Rozważając znaczenie czynników zasobowych (a w ujęciu makroekonomicznym również infrastrukturalnych) w kształtowaniu przedsiębiorczości warto odnieść się nie tylko do zasobów fizycznych, ale i ludzkich. W tym obszarze istotne jest zatem wykształcenie społeczeństwa. W Polsce przypada 393 studentów na 10 tys. mieszkańców (w UE jest to 392 studentów). Jedynie 5,2% osób młodych nie kontynuuje nauki (w UE 10,2%) – są to osoby w wieku 18–24 lata z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym, które nie kontynuują nauki i nie dokończają się. Wykształcenie osób młodych, tj. osób w wieku 20–24 lata z wykształceniem co najmniej zasadniczym zawodowym określono na 90,8% (średnia w UE 83,5%). Na tle Europy uwarunkowania edukacyjne młodzieży można zatem ocenić pozytywnie.⁴³¹ Liczba samozatrudnionych z wykształceniem na poziomie wyższym lub wyższym stale rośnie. Polska ma przy tym dość wysoki udział samozatrudnionych w wieku 25–49 lat.⁴³²

Również dostępność jest w tej grupie czynników istotna. Większość mieszkańców Polski, prawie 23 mln, żyje w miastach. Stanowi to 59,9% wszystkich mieszkańców. Podlaskie pod względem liczby ludności w miastach zajmuje czwartą pozycję od końca, zaś pod względem liczby ludności zamieszkującej wsie – trzecią pozycję od końca.

Tabela 25. Liczba ludności Polsce w podziale na miasto i wieś

Nazwa	W miastach			Nazwa	Na wsi		
	2012	2015	2020		2012	2015	2020
	[osoba]				[osoba]		
POLSKA	23 336 289	23 166 429	22 905 095	POLSKA	15 197 010	15 270 810	15 359 918
MAZOWIECKIE	3 402 557	3 438 225	3 495 208	MAZOWIECKIE	1 899 203	1 910 889	1 929 820
ŚLĄSKIE	3 579 983	3 525 289	3 434 528	MAŁOPOLSKIE	1 714 850	1 737 717	1 770 665
DOLNOŚLĄSKIE	2 028 257	2 008 951	1 971 228	WIELKOPOLSKIE	1 542 079	1 568 424	1 619 131
WIELKOPOLSKIE	1 920 117	1 906 899	1 877 319	PODKARPACKIE	1 249 225	1 249 986	1 243 837
MAŁOPOLSKIE	1 639 227	1 634 901	1 639 776	LUBELSKIE	1 160 444	1 151 692	1 123 517
ŁÓDZKIE	1 606 066	1 572 862	1 518 309	ŚLĄSKIE	1 035 887	1 045 560	1 057 802
POMORSKIE	1 497 479	1 486 719	1 482 781	DOLNOŚLĄSKIE	886 105	895 256	920 093
KUJAWSKO -POMORSKIE	1 262 091	1 244 129	1 207 421	ŁÓDZKIE	918 585	920 741	919 661
ZACHODNIO -POMORSKIE	1 183 574	1 172 757	1 152 273	POMORSKIE	792 591	820 991	863 890
LUBELSKIE	1 005 207	988 034	971 741	KUJAWSKO -POMORSKIE	834 313	842 081	854 521
PODKARPACKIE	880 726	877 671	877 392	ŚWIĘTOKRZYSKIE	701 859	695 960	668 819
WARMIŃSKO -MAZURSKIE	860 237	850 385	836 425	WARMIŃSKO -MAZURSKIE	590 460	589 290	580 070

⁴³¹ *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020, s. 756

⁴³² I. Hatfield, *Self-Employment in Europe*, Institute for Public Policy Research, January 2015, p. 13

PODLASKIE	723 303	719 890	713 820	ZACHODNIO-POMORSKIE	537 831	537 725	535 774
LUBUSKIE	647 594	661 321	651 916	PODLASKIE	475 387	468 910	459 466
ŚWIĘTOKRZYSKIE	572 136	561 219	555 807	OPOLSKIE	482 468	478 834	457 623
OPOLSKIE	527 735	517 177	519 151	LUBUSKIE	375 723	356 754	355 229

Źródło: Kategoria: Ludność; Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej), produkcyjnym i poprodukcyjnym w podziale na miasto i wieś, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Analizując udział poszczególnych grup w strukturze społecznej okaże się, że większość mieszkańców województwa podlaskiego żyje w miastach (60,9%), co stanowi wyższy udział niż średnia krajowa i plasuje podlaskie na ósmej pozycji w kraju pod względem udziału mieszkańców miast w ludności ogółem. Aż w czterech województwach w Polsce dominuje ludność wiejska, a są to: małopolskie, lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie.

Tabela 26. **Struktura ludności w Polsce w podziale na miasto i wieś (w %)**

Nazwa	2020	
	Miasto	Wieś
ŚLĄSKIE	76,45	23,55
ZACHODNIOPOMORSKIE	68,26	31,74
DOLNOŚLĄSKIE	68,18	31,82
LUBUSKIE	64,73	35,27
MAZOWIECKIE	64,43	35,57
POMORSKIE	63,19	36,81
ŁÓDZKIE	62,28	37,72
PODLASKIE	60,84	39,16
POLSKA	59,86	40,14
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	59,05	40,95
KUJAWSKO-POMORSKIE	58,56	41,44
WIELKOPOLSKIE	53,69	46,31
OPOLSKIE	53,15	46,85
MAŁOPOLSKIE	48,08	51,92
LUBELSKIE	46,38	53,62
ŚWIĘTOKRZYSKIE	45,39	54,61
PODKARPACKIE	41,36	58,64

Źródło: Kategoria: Ludność; Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej), produkcyjnym i poprodukcyjnym w podziale na miasto i wieś, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Wpływ zamieszkania w danym miejscu związane jest z dostępem do określonej infrastruktury, a tym samym odmiennymi możliwościami przedsiębiorczymi. Obszar funkcjonowania (miasto – wieś) ma znaczenie zarówno w kontekście kształtowanego popytu sprzyjającego bądź ograniczającego rozwój przedsiębiorczości gospodarczej, jak i rozwój personalny osoby

przedsiębiorcy.⁴³³ Dostrzegalne są bowiem różnice chociażby w poziomie spożycia i wydatków na żywność wśród ludności miast i wsi, co ma swoje źródło m.in. w: tradycji, zwyczajach i upodobaniach ludności, warunkach życia i pracy, sposobie spędzania czasu wolnego.⁴³⁴ Zauważalna odmienność zachowań konsumentów zamieszkujących w miastach w stosunku do mieszkańców wsi nie wynika zasadniczo z odmienności odczuwanych przez nich potrzeb, lecz raczej mniejszych możliwości ich zaspokajania.⁴³⁵ Łatwiej zatem jest rozwijać przedsiębiorstwo na terenach miejskich. Ma to również związek z gęstością zaludnienia wskazanych obszarów. Możliwości rozwoju personalnego również są niższe – wynika to z ograniczonego dostępu do zasobów, konieczności dojazdów do ośrodków kształcenia, mniejszych możliwości budowania sieci kontaktów (choć te tworzone na obszarach wiejskich można określić jako silniejsze, bardziej trwałe). Różnice w ilości przedsiębiorców wśród mieszkańców miast i wsi, podkreślają znaczenie pochodzenia i miejsca zamieszkania jako istotną determinantę podejmowania decyzji o zostaniu przedsiębiorcą, mogą także świadczyć o mniejszych możliwościach podejmowania innych form przedsiębiorczości.

Również aktywność zawodowa ma znaczenie. W 2021 r. aktywność zawodowa ludności w II kwartale kształtowała się na poziomie 17,2 mln osób, przy czym województwo podlaskie z nieco ponad 0,5 mln aktywnych ekonomicznie plasowało się na trzecim miejscu od końca. Najliczniej w Polsce grupę tę reprezentują osoby w wieku 35-44 lat (5,1 mln osób), następnie osoby w wieku 25-34 (4,1 mln) oraz w wieku 45-54 lat (4,0 mln osób). Osoby młode są więc jednostkami wysoce aktywnymi pod względem zarobkowym, chociaż w przypadku województwa podlaskiego jest ich nieznacznie mniej niż w grupie wiekowej 45-54 lat.

Tabela 27. Aktywność zawodowa ludności w wieku 15-89 lat w II kwartale 2021 r.

Nazwa	Ogółem	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-89
	[tys. osób]						
POLSKA	17 203	1 043	4 070	5 081	4 015	2 581	412
MAZOWIECKIE	2 672	161	614	804	626	388	78
ŚLĄSKIE	1 949	123	455	610	425	296	40
WIELKOPOLSKIE	1 694	147	423	467	404	229	25
MAŁOPOLSKIE	1 474	73	361	458	342	202	36
DOLNOŚLĄSKIE	1 302	64	334	375	273	207	49
ŁÓDZKIE	1 138	66	268	319	271	185	29
POMORSKIE	1 057	65	261	302	253	148	28

⁴³³ F. Wysocki, I. Kurzawa, *Kształtowanie się preferencji konsumpcyjnych artykułów żywnościowych w relacji miasto-wieś*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2006, 2 (307), s. 49

⁴³⁴ Szerzej na ten temat J. Kramer, *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1997.

⁴³⁵ Zob. K. Żelazna, I. Kowalczyk, B. Mikuta, *Ekonomika konsumpcji. Elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002; F. Wysocki, I. Kurzawa, op. cit., s. 49

LUBELSKIE	945	53	220	271	230	144	26
KUJAWSKO-POMORSKIE	932	63	213	281	223	134	17
PODKARPACKIE	832	43	206	248	202	118	13
ZACHODNIOPOMORSKIE	712	38	153	215	163	123	19
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	594	33	134	176	146	95	0
ŚWIĘTOKRZYSKIE	544	31	127	151	129	93	12
PODLASKIE	513	30	117	147	125	83	10
LUBUSKIE	432	24	92	142	94	70	10
OPOLSKIE	415	28	93	113	108	64	10

Źródło: Kategoria: Rynek pracy, Grupa: Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15-89 lat (dane kwartalne), Podgrupa: Aktywni zawodowo wg płci i wieku, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Ciekawe spostrzeżenia pojawiają się, gdy spojrzeć na dane z ostatnich 15 lat, gdy weźmiemy pod uwagę jedynie osoby w wieku 15-24 lata. Okazuje się, że z roku na rok liczba osób aktywnych zawodowo w tej grupie wiekowej systematycznie spada. Podkreśla to konieczność prowadzenia badań wśród osób w tym wieku oraz interwencję aktywizującą młodzież.

Tabela 28. Aktywność zawodowa ludności w wieku 15-24 lat w II kwartale w wybranych latach

Nazwa	2005	2010	2015	2020
	[tys. osób]			
POLSKA	1 780	1 727	1 363	1 066
ŚLĄSKIE	226	199	147	120
WIELKOPOLSKIE	206	188	135	122
MAZOWIECKIE	193	234	204	149
MAŁOPOLSKIE	148	146	114	95
ŁÓDZKIE	130	127	99	69
DOLNOŚLĄSKIE	128	137	85	78
LUBELSKIE	113	87	75	56
KUJAWSKO-POMORSKIE	105	95	89	62
POMORSKIE	101	90	103	70
PODKARPACKIE	82	94	71	46
ZACHODNIOPOMORSKIE	68	54	40	39
ŚWIĘTOKRZYSKIE	67	74	63	39
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	63	59	38	37
LUBUSKIE	54	45	24	25
PODLASKIE	53	53	39	34
OPOLSKIE	43	43	38	25

Źródło: Kategoria: Rynek pracy, Grupa: Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej (dane kwartalne), Podgrupa: Aktywni zawodowo wg płci i wieku, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Wśród danych obrazujących rynek pracy warto zapoznać się z informacjami o osobach bezrobotnych. Jak się okazuje, liczba zarejestrowanych bezrobotnych od 2013 r. spada, wzrosła jedynie w 2020 r. Stopa bezrobocia w Polsce systematycznie spada i w 2020 r. utrzymywała się na poziomie 3,2%. Województwo podlaskie zarówno pod względem aktywnych zawodowo,

jak i bezrobotnych zarejestrowanych znajduje się na prawie ostatniej pozycji w kraju. Ma to związek m.in. z liczbą ludności. Ogranicza to dostępne zasoby ludzkie.

Tabela 29. **Bezrobotni zarejestrowani ogółem**

Nazwa	Ogółem				
	2000	2005	2010	2015	2020
	[osoba]				
POLSKA	2 702 576	2 773 000	1 954 706	1 563 339	1 046 432
MAZOWIECKIE	289 872	332 525	238 341	216 527	146 375
ŚLĄSKIE	259 790	281 280	181 198	148 508	91 032
PODKARPACKIE	182 168	163 956	142 263	123 514	87 326
MAŁOPOLSKIE	185 152	178 067	142 221	119 601	83 050
LUBELSKIE	159 717	156 832	119 709	107 895	76 505
KUJAWSKO-POMORSKIE	181 230	188 021	139 401	107 255	73 482
DOLNOŚLĄSKIE	231 653	233 352	150 282	99 952	68 822
ŁÓDZKIE	208 064	198 429	131 617	109 510	67 812
WIELKOPOLSKIE	193 326	211 420	135 172	93 311	60 958
POMORSKIE	147 219	159 900	104 694	77 662	56 216
ZACHODNIOPOMORSKIE	150 084	168 814	109 964	79 393	52 018
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	158 150	150 910	105 942	83 510	51 475
ŚWIĘTOKRZYSKIE	118 469	117 754	82 141	66 131	44 881
PODLASKIE	79 232	73 193	63 761	55 019	37 830
OPOLSKIE	69 311	69 396	48 775	36 203	24 976
LUBUSKIE	89 139	89 151	59 225	39 348	23 674

Źródło: Kategoria: Rynek pracy, Grupa: Bezrobocie rejestrowane, Podgrupa: Bezrobotni zarejestrowani wg poziomu wykształcenia i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Negatywne zjawisko można zaobserwować, gdy zwróci się uwagę na wykształcenie zarejestrowanych bezrobotnych. Okazuje się bowiem, że mimo, że stosunkowo spada w grupie z wykształceniem wyższym, to nadal można zaobserwować więcej osób bezrobotnych wśród osób z wykształceniem wyższym niż z wykształceniem średnim ogólnokształcącym (również jako udział w liczbie w wieku produkcyjnym taka proporcja się utrzymuje). Może to wskazywać na problemy przedsiębiorców z pozyskiwaniem odpowiednio wykształconych pracowników, na niechęć do zakładania przedsiębiorstw, czy na niedostosowanie edukacji do potrzeb rynku. Edukacja wyższa to bowiem szczególnie trudna zmienna do prognozowania w związku z opóźnieniem na rynku o 3-5 lat w stosunku do przeprowadzonej interwencji. Wysoka liczba osób bezrobotnych z wyższym wykształceniem może być również sygnałem co do wielkości oczekiwań tej grupy w stosunku do potencjalnych pracodawców. Gdy weźmie się pod uwagę nie wykształcenie a wiek, okazuje się, że bezrobotnych w wieku 24 lat i mniej jest najmniej

wśród wszystkich grup (średnio ok. dwukrotnie). Wskazuje to głównie na dwie rzeczy – młodzież jest zajęta nauką oraz jest to również najmniej liczna z grup, zawierająca mniej roczników (pozostałe dane są podzielone co 10 lat).

Tabela 30. Saldo migracji na pobyt czasowy

Nazwa	Saldo migracji				
	2000	2005	2011	2015	2020
	[osoba]				
MAZOWIECKIE	12 220	9 861	6 217	7 597	7 859
MAŁOPOLSKIE	15 028	14 497	11 561	8 187	4 019
POMORSKIE	6 174	3 623	2 800	2 517	1 798
DOLNOŚLĄSKIE	2 163	1 998	1 663	2 906	1 659
WIELKOPOLSKIE	5 381	4 474	3 442	2 417	1 009
LUBUSKIE	-708	-688	-1 399	-1 480	-90
OPOLSKIE	613	930	1 572	451	-100
ZACHODNIOPOMORSKIE	3 510	2 007	1 490	639	-252
KUJAWSKO-POMORSKIE	-3 396	-1 085	-389	-575	-764
PODLASKIE	-3 615	-3 038	-2 662	-1 526	-915
PODKARPACKIE	-12 389	-9 551	-6 842	-4 044	-1 084
ŚWIĘTOKRZYSKIE	-11 039	-8 375	-5 217	-3 672	-1 577
ŁÓDZKIE	-3 977	-3 745	-3 370	-2 455	-1 579
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	-5 717	-3 904	-2 655	-2 708	-2 386
LUBELSKIE	-9 502	-7 262	-5 049	-5 321	-3 596
ŚLĄSKIE	5 254	258	-1 162	-2 933	-4 001

Źródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Migracje wewnętrzne i zagraniczne, Podgrupa: Migracje na pobyt czasowy wg typu, kierunku i płci migrantów, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Badacze wskazują również na migracje i mobilność społeczną jako determinantę ekonomiczną związaną z zasobami i oddziałującą na przedsiębiorczość. Okazuje się, że migracje tymczasowe są nieznaczne. W przypadku migracji na pobyt stały są to wielkości rzędu kilkadziesiątu tysięcy zmian zameldowań w skali roku. Wadą tej miary jest brak obowiązku meldunkowego, co skutkuje niepewnymi danymi.

Ważny jest poziom dochodów kształtujących się w społeczeństwie. Wskazuje on na sytuację materialną społeczeństwa i wpływa na podejmowane przez nie decyzje zawodowe. I tak, w przypadku przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę wartości te stale rosną. W 2020 r. była to kwota rzędu 1 919,21 zł. Większość tej kwoty stanowi praca najemna – 1 017,33 zł. Jedynie 173,94 zł miesięcznie na jedną osobę przypada dochodów z pracy na własny rachunek. Świadczyć to może o zdecydowanie większym zainteresowaniu pracą etatową niż pracą na własny rachunek i niskimi zarobkami w tej drugiej.

Tabela 31. **Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę**

Nazwa	Ogółem				
	2000	2005	2010	2015	2020
	[zł]				
MAZOWIECKIE	750,26	937,97	1 601,97	1 756,15	2 240,52
ŚLĄSKIE	657,41	792,82	1 168,42	1 420,54	2 050,36
DOLNOŚLĄSKIE	605,26	777,94	1 239,17	1 471,84	2 031,24
LUBUSKIE	609,66	691,25	1 153,06	1 419,58	1 971,47
PODLASKIE	524,93	724,68	1 103,20	1 257,93	1 948,31
POLSKA	610,51	761,46	1 192,82	1 386,16	1 919,21
MAŁOPOLSKIE	583,60	732,27	1 107,54	1 305,45	1 914,74
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	546,49	701,26	1 103,39	1 280,51	1 884,05
ŁÓDZKIE	632,09	768,97	1 178,73	1 362,03	1 871,83
ZACHODNIOPOMORSKIE	603,37	762,54	1 186,91	1 426,85	1 862,09
KUJAWSKO-POMORSKIE	572,55	664,02	1 158,49	1 245,69	1 845,34
POMORSKIE	631,49	801,08	1 243,12	1 380,92	1 799,12
WIELKOPOLSKIE	604,91	738,61	1 125,74	1 287,79	1 789,13
ŚWIĘTOKRZYSKIE	518,89	621,01	1 026,36	1 202,80	1 726,92
OPOLSKIE	613,68	796,30	1 115,73	1 288,74	1 711,34
LUBELSKIE	501,73	672,37	978,49	1 226,74	1 679,02
PODKARPACKIE	497,22	619,02	907,28	1 081,64	1 588,57

Źródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Gospodarstwa domowe, Podgrupa: Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Dość zaskakująco, gdy porówna się dochody między województwami, okazuje się, że w województwie podlaskim są one większe niż dla Polski ogółem. Ostatecznie podlaskie zajmuje wysoką, piątą pozycję pod względem wysokości przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę.

Tabela 32. **Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z pracy na własny rachunek na 1 osobę**

Nazwa	Z pracy na własny rachunek				
	2000	2005	2010	2015	2020
	[zł]				
MAZOWIECKIE	70,38	91,54	181,19	201,80	274,98
DOLNOŚLĄSKIE	52,62	57,90	117,98	129,92	213,56
ŚLĄSKIE	51,33	57,36	79,12	107,44	181,81
WIELKOPOLSKIE	59,64	62,53	110,60	113,13	179,57
POMORSKIE	72,28	88,95	133,59	135,18	175,16
POLSKA	52,81	61,48	109,26	120,14	173,94
MAŁOPOLSKIE	46,48	63,89	111,18	127,16	167,78
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	43,99	69,41	101,13	90,58	148,44
ŁÓDZKIE	55,40	44,14	118,86	113,78	145,21
ZACHODNIOPOMORSKIE	68,04	64,75	102,48	124,20	144,98
LUBUSKIE	61,52	65,62	121,84	95,42	143,48
PODLASKIE	41,03	53,61	67,45	90,30	134,25

OPOLSKIE	55,97	54,12	72,03	80,72	130,04
KUJAWSKO-POMORSKIE	36,55	43,30	101,53	80,18	128,32
LUBELSKIE	34,45	41,87	62,41	85,18	127,95
ŚWIĘTOKRZYSKIE	39,96	39,33	95,91	80,98	98,76
PODKARPACKIE	30,86	41,65	57,86	68,72	94,16

Zródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Gospodarstwa domowe, Podgrupa: Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

W przypadku dochodów z pracy na własny rachunek sytuacja kształtuje się już zdecydowanie gorzej – średnia dla Polski wynosi 173,94 zł, a dla województwa podlaskiego jedynie 134,25 zł, plasując je tym samym na szóstej pozycji od końca w kraju. Niskie dochody z pracy na własny rachunek mogą istotnie zniechęcać do jej podejmowania.

Jak wskazano w Tabeli 33, dynamika dochodów do dyspozycji na 1 mieszkańca w Polsce rośnie chociaż wzrost ten ostatnio spowolnił, a w przypadku województwa podlaskiego spowolnienie jest znaczne. Ze wzrostem dochodów na poziomie 1,6% zajmuje ono trzecią pozycję od końca.

Tabela 33. **Dynamika dochodów do dyspozycji brutto na 1 mieszkańca, rok poprzedni=100**

Nazwa	2000 ^x	2005	2010	2015	2018
ŚLĄSKIE	0,0	101,3	102,2	104,9	106,1
OPOLSKIE	0,0	101,2	101,9	105,1	105,1
DOLNOŚLĄSKIE	0,0	100,7	102,4	104,7	104,6
ŁÓDZKIE	0,0	102,4	103,8	104,4	103,7
ZACHODNIOPOMORSKIE	0,0	101,4	101,9	104,0	103,6
MAŁOPOLSKIE	0,0	101,0	101,6	104,1	103,4
POLSKA	0,0	100,8	102,3	104,2	103,2
MAZOWIECKIE	0,0	99,7	102,3	104,0	102,9
PODKARPACKIE	0,0	100,1	101,0	104,8	102,9
POMORSKIE	0,0	101,1	100,4	103,7	102,7
ŚWIĘTOKRZYSKIE	0,0	100,9	102,4	105,3	102,5
KUJAWSKO-POMORSKIE	0,0	100,6	102,0	103,4	102,4
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	0,0	101,8	104,1	103,5	102,1
LUBUSKIE	0,0	101,9	103,1	103,0	101,7
PODLASKIE	0,0	100,1	102,9	103,4	101,6
LUBELSKIE	0,0	100,2	104,7	103,4	101,3
WIELKOPOLSKIE	0,0	100,7	101,2	104,4	100,5

^x - Wypełnienie pozycji jest niemożliwe lub niecelowe (w tym ze względu na wysoki błąd losowy próby w badaniach reprezentacyjnych, np. BAEL); brak informacji wiarygodnych lub porównywalnych

Zródło: Kategoria: Rachunki regionalne; Grupa: Realne dochody w sektorze gospodarstw domowych – PKD 2007 – ESA 2010; Podgrupa: Dochody do dyspozycji brutto na 1 mieszkańca, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Wsparciem w ocenie dochodów społeczeństwa polskiego i jego sytuacji materialnej jest subiektywna ocena dokonywana przez obywateli od 2013 r. W roku 2018 nastąpiła zmiana

metodologiczna korygująca odpowiedzi. Zarówno przed, jak i po korekcie są 4 możliwe odpowiedzi (w Tabeli przedstawiono 5, żeby było widać zmianę, która zaszła), przy czym po zmianie ciężar odpowiedzi jest wyśrodkowany. Nie ma silniejszego akcentu na którąkolwiek ze stron, tj. złą lub dobrą sytuację materialną. Wyniki dla Polski są przedstawione w Tabeli 34.

Tabela 34. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce

Bardzo dobra							
2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
[%]							
2,1	8,6	10,0	13,6	15,7	20,9	-	-
Dobra							
-	-	-	-	-	-	23,8	25,3
Raczej dobra							
20,6	18,5	18,5	19,9	21,5	23,1	24,8	26,4
Przeciętna							
56,8	55,2	55,8	53,5	51,6	47,9	44,4	42,6
Raczej zła							
14,3	12,6	11,3	9,5	8,4	6,2	5,5	4,7
Zła							
6,2	5,1	4,4	3,4	2,8	1,9	1,5	1,1

Zródło: Kategoria: Ludność, Grupa: Gospodarstwa domowe, Podgrupa: Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)

Jak widać, stale poprawia się ocena sytuacji materialnej społeczeństwa. Obecnie, pozytywne oceny (dobra, raczej dobra) przekroczyły 50% wszystkich odpowiedzi, podczas gdy przy pierwszej edycji badania wynik ten kształtował się na poziomie na nieco ponad 22%. Zdecydowanie spadł udział negatywnych opinii (z nieco ponad 20% do prawie 6%) oraz określania swojej sytuacji jako przeciętnej (z prawie 57% odpowiedzi do niecałych 47%). Jest to pozytywne zjawisko.

Rosnąca zamożność społeczeństw ma bezpośredni wpływ na wzrost konsumpcji, co z kolei powoduje zwiększenie zapotrzebowania na produkty i usługi dostarczane przez przedsiębiorców. Wzrost konsumpcji przekłada się zatem na wzrost popytu, co z kolei sprzyja mobilizacji ludzi przedsiębiorczych do zakładania własnej działalności, a już funkcjonujących przedsiębiorców do poszerzenia oferty towarów i usług.⁴³⁶ Dodatkowo lepsza sytuacja materialna pozwala potencjalnym przedsiębiorcom szybciej zrealizować (lub w ogóle zrealizować) cel założenia własnej działalności gospodarczej. Majętność przekłada się na większe możliwości roz-

⁴³⁶ E. Grzegorzewska-Mischka, W. Wyrzykowski, *Przedsiębiorczość, przedsiębiorca, przedsiębiorstwo*, Bookmarket, Gdańsk 2009, s. 12

wijania swoich zainteresowań i pasji, które mogą być realizowane w różnych formach przedsiębiorczości. Dzięki temu ludzie mogą poświęcić więcej czasu na inne aspekty życia gospodarczego niż praca na etacie. Stabilna sytuacja finansowo-majątkowa sprzyja zatem by realizować swoje cele i marzenia – w taki sposób też kształtowana jest przedsiębiorczość, nie tylko w gospodarczym, ale i osobowym.

Istniejące ograniczenia kapitałowe dla potencjalnych przedsiębiorców (ale również rozwoju postaw przedsiębiorczych) oszacował D. G. Blanchflower i A. J. Oswald. W ich opinii prawdopodobieństwo samozatrudnienia zależy pozytywnie od tego, czy dana osoba kiedykolwiek otrzymała spadek lub darowiznę. W toku badań stwierdzili oni, że głównym problemem potencjalnych przedsiębiorców jest pozyskiwanie kapitału.⁴³⁷ Stąd kredyty i pożyczki od rodziny stanowią główne źródła pozyskiwania środków na rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej.

Na przedsiębiorczość w wymiarze makroekonomicznym wpływ ma również infrastruktura, tj. takie elementy jak: sieć wodociągowa, kanalizacyjna, gazowa, drogowa, oczyszczalnie ścieków, placówki pocztowe, szpitale, przychodnie, biblioteki, sklepy, targowiska, stacje paliw, czy obiekty turystyczne. Jak wskazał w swych badaniach A. Krakowiak-Bal, jedynie im mniejsza dostępność mieszkańców analizowanych przez niego gmin do sklepów i obiektów turystycznych, tym słabszy był wykazywany poziom przedsiębiorczości.⁴³⁸ Może mieć to związek z systematyczną poprawą stanu infrastruktury i jej dostępności w Polsce, przez co zróżnicowanie względem tych czynników w poszczególnych gminach maleje i ich wpływ nie jest już tak dostrzegalny.

Również w kontekście wybranej grupy, młodzieży akademickiej, dokonano próby rozpoznania oddziaływania czynników zasobowych na wykazywaną przez nią przedsiębiorczość. W badaniach GEM respondenci badania odpowiadali, czy sami posiadają wiedzę, umiejętności i doświadczenie potrzebne do założenia nowej firmy oraz czy widzą dobre możliwości do założenia przedsiębiorstwa, ale nie zrobią tego z obawy przed porażką. Polska w zestawieniu zasobów sprzyjających założeniu działalności gospodarczej jest w okolicy średniej europejskiej z wynikiem nieznacznie ponad 50% populacji dorosłych, podczas gdy ponad 45% Polaków (jeden z najwyższych wskaźników w Europie) potwierdza, że mimo dobrych warunków do roz-

---

⁴³⁷ D.G. Blanchflower, A.J. Oswald, *What makes an entrepreneur?*, "Journal of Labor Economics", 1998, 16 (1), p. 26-60

⁴³⁸ A. Krakowiak-Bal, *Wpływ infrastruktury na rozwój przedsiębiorczości w gminach wiejskich wybranych powiatów woj. Małopolskiego*, "Inżynieria Rolnicza", 2007, 7(95), s. 101-107

poczęcia biznesu, zbytnio obawia się porażki by to ostatecznie zrobić. Mimo ciekawych wniosków nie jest to jednak badanie ściśle poświęcone studentom. Wnioski z GEM mogą wskazywać na problem kulturowy, który warto rozwiązać. Warto przytoczyć tutaj wyniki w badaniach Hofstede Insights, gdzie Polska uzyskuje 68 pkt w 'odległości mocy', 60 pkt w indywidualizmie, 64 w męskości społeczeństwa, aż 93 pkt. w unikaniu niepewności, 38 pkt. w długookresowym zorientowaniu i 29 pkt. w wyrozumiałości.⁴³⁹ Wyniki te potwierdzają, że unikanie niepewności jest charakterystyczne dla polskiego społeczeństwa. Należy pielęgnować w społeczeństwie ograniczanie krytyki, uczyć krytyki konstruktywnej. Warto też promować i doceniać podejmowanie prób zmiany swojej sytuacji, bowiem aprobowanie akceptacji niepowodzeń i wyciąganie z nich wniosków powinno przynieść w dłuższej perspektywie korzyści. Gdyby w polskiej kulturze niepowodzenia były uważane za istotny etap edukacji, może strach przed porażką nie byłby tak znaczący w podejmowaniu decyzji o zostaniu przedsiębiorcą.

W badaniach przeprowadzonych przez T. Myjak wśród 92 studentów kierunków studiów związanych z przedsiębiorczością funkcjonujących w Nowym Sączu, okazało się, że studenci pozytywnie oceniają wpływ studiów i wykształcenia wyższego na postawy przedsiębiorcze. Oceniają oni również bardziej pozytywnie wpływ wiedzy i umiejętności praktycznych, niż wiedzy teoretycznej na ich postawy. W swych badaniach sprawdziła także uczestnictwo studentów w różnych inicjatywach przedsiębiorczych (mogących wskazywać na aktywność przedsiębiorczą studentów). Okazuje się, że respondenci nie byli zbyt aktywni i najwięcej osób, prawie 30% uczestniczyło w kołach zainteresowań, niecałe 20% w dniach przedsiębiorczości.⁴⁴⁰

W badaniach E. Gano i T. Łuczka wskazano, że posiadanie odpowiednich umiejętności to kluczowy element w procesie podejmowania decyzji o uruchamianiu własnego przedsiębiorstwa. Zgodnie z wynikami badań, studenci słabo ocenili swoją wiedzę w zakresie prowadzenia firmy. Jedynie nieco ponad 20% badanych stwierdziło, że posiada niezbędne kompetencje w tym zakresie, a aż 43,3% miało zdanie przeciwne. Więcej niż co trzeci badany student nie potrafił sprecyzować poziomu swoich umiejętności w tym obszarze.⁴⁴¹ Pokazuje to, że studenci mogą mieć istotne braki w zasobach wiedzy i umiejętności, aby móc realizować przedsiębiorcze przedsięwzięcia.

---

⁴³⁹ *Country comparison*, adres internetowy: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/poland/> (dostęp: 31.10.2021)

⁴⁴⁰ T. Myjak, *Kreowanie postaw przedsiębiorczych studentów w środowisku akademickim*, „Horyzonty Wychowania”, 2014, Vol. 13, No. 28, s. 178-183

⁴⁴¹ E. Gano, T. Łuczka, *Determinanty intencji przedsiębiorczych studentów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2020, 16(1), s. 36

W innym opracowaniu, autorstwa D. Wyrwy i M. Sołtysiak, gdzie podjęto próbę zidentyfikowania podstawowych barier przedsiębiorczości, ankietowani studenci również wskazali na braki w wiedzy na temat prowadzenia działalności gospodarczej (ponad 18%), ale również braki finansowe (aż ponad 80%), czy bariery prawne (ponad 65%). Co ciekawe, to studenci kierunków ekonomicznych częściej niż studenci kierunków technicznych wskazywali na brak środków na założenie działalności jako barierę.⁴⁴² Te badania również pokazują, że zasoby mają znaczenie w rozwoju przedsiębiorczości, a w przypadku polskich studentów, mowa o braku niezbędnej wiedzy.

3.4. Czynniki instytucjonalne i sieci społeczne

Okazuje się, że w literaturze występują trudności w interpretacji znaczenia instytucji w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych. Wiele badań bezpośrednio odnosi (formalne i/lub nieformalne) instytucje do działalności przedsiębiorczej, a tym samym albo całkowicie przekazuje postawy przedsiębiorcze, albo odnosi się do nich w sposób dorozumiany jako do naturalnego warunku rzeczywistego procesu przedsiębiorczego.⁴⁴³

Wśród czynników instytucjonalnych (makro-czynników) znajdują się wszelkiego rodzaju prowadzone w kraju polityki. Polityka determinuje warunki działalności gospodarczej⁴⁴⁴, rozwoju i wzrostu gospodarczego, a przez to współtworzy warunki życia całego społeczeństwa⁴⁴⁵. Są różne rodzaje polityk, które w specyficzny sposób oddziałują na postawy przedsiębiorcze, przedsiębiorczość potencjalną i własną działalność gospodarczą. Amorosa i in. sugerują, że polityka publiczna na rzecz rozwoju przedsiębiorczości powinna wspierać dynamiczne sektory biznesu, a nie branże w regionie.⁴⁴⁶ Instytucje działające na rzecz rozwoju przedsiębiorczości powinny oddziaływać na władze krajowe i samorządowe w celu lepszego przygotowywania odpowiedniej polityki wspierania przedsiębiorczości (w tym tworzenia środowiska przedsiębiorczości). Co więcej, administracja publiczna powinna tworzyć warunki do współzawodnic-

---

⁴⁴² D. Wyrwa, M. Sołtysiak, *Przedsiębiorczość akademicka – postawy przedsiębiorcze studentów*, "Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne", 2016, 2, s. 259-270

⁴⁴³ N. Bosma, V. Schutjens, *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, "The Annals of regional science", 2011, 47(3), p. 713

⁴⁴⁴ I. Verheul, S. Wennekers, D. B. Aundretsch, R. Thurik, op. cit., s. 6

⁴⁴⁵ E. Nojszewska, *Teoria optymalnego opodatkowania a polityka podatkowa*, "Gospodarka Narodowa", 1998, nr 10, (92), s. 21-32 [za:] A. Gaweł, *Oddziaływanie polityki fiskalnej na przedsiębiorczość na przykładzie gospodarki polskiej*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2003, zeszyt 3, s. 123

⁴⁴⁶ J. E. B. Lugo, M. I. Espina, op. cit., s. 151

twa we wszystkich dziedzinach, co stanowi najlepszy sposób osiągnięcia bogactwa społeczeństwa i jednostki.⁴⁴⁷ Niektórzy badacze, np. Acs i Szerb⁴⁴⁸ twierdzą, że już sama przedsiębiorczość rozumiana jako proces tworzenia nowych przedsiębiorstw jest zbyt szerokim zjawiskiem, by można było ją wspierać jedną, wyizolowaną polityką. Ma to związek z tym, że chociażby wspieranie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich wymaga innych działań niż np. przedsiębiorczość w ramach zaawansowanej biotechnologii. W związku z tym należałoby raczej mówić o specyficznych rodzajach polityki państwa w różnych obszarach.⁴⁴⁹

Wśród rodzajów polityk, które w istotny sposób oddziałują na szeroko rozumianą przedsiębiorczość można wskazać politykę gospodarczą, fiskalną, społeczną, pieniężną, czy regionalną, lub bardziej szczegółowe rodzaje polityk, jak np. polityka wobec małych i średnich przedsiębiorstw, wobec innowacyjności. Ze względu na obszerność zagadnienia, w rozdziale omówione będą jedynie czynniki z tego obszaru badawczego.

Polityka fiskalna polega na gromadzeniu i wydatkowaniu środków budżetowych dla realizacji celów polityki społeczno-gospodarczej państwa. Kontroluje ona dochody i wydatki państwa. Polityka ta może zarówno pobudzać do podejmowania aktywności przedsiębiorczej, jak i do niej zniechęcać. Wykorzystuje do realizacji swoich celów różnego rodzaju podatki, zwolnienia i ulgi podatkowe, subsydia i pomoc kredytową. Wskazane narzędzia wpływają na wybór podejmowanej formy aktywności gospodarczej – nakładane obciążenia podatkowe, zróżnicowane stawki czy stosowane ulgi mogą zmienić postrzeganie opłacalności prowadzenia działalności gospodarczej.

Stosowany system podatkowy wpływa na przedsiębiorczość poprzez swoje oddziaływanie na ilość środków pieniężnych, które pozostają w rękach społeczeństwa. Im wyższe są dochody budżetowe państwa, tym nakładane są większe obciążenia fiskalne na społeczeństwo. Oznacza to, że zmniejsza się ilość środków finansowych pozostających w gestii społeczeństwa,⁴⁵⁰ a tym samym środków, które można zainwestować we własną działalność, czy samorozwój.

Obciążenia fiskalne w największym stopniu odczuwają osoby aktywne zawodowo, szczególnie zaś przedsiębiorcy. Kształtowanie polityki dochodów budżetowych wpływa na aktywność przedsiębiorców w największym stopniu. Dzieje się tak, ponieważ osoby prowadzące własną działalność gospodarczą płacą najwięcej rodzajów podatków. Wzrost obciążeń fiskalnych

---

⁴⁴⁷ M. Bochenek, op. cit., s. 65

⁴⁴⁸ Z. J. Acs, L. Szerb, *Entrepreneurship, Economics Growth and Public Policy*, „Small Business Economics”, 2007, vol. 28, iss. 2-3, s. 109-122 [za:] M. Koczerga, op. cit., s. 54

⁴⁴⁹ M. Koczerga, op. cit., s. 54

⁴⁵⁰ A. Gawęł, *Oddziaływanie polityki fiskalnej...*, op. cit., s. 124

przedsiębiorców zwiększa zatem bariery płynności przy prowadzeniu własnych firm.⁴⁵¹ Polityka ta wpływa zarówno na osoby przedsiębiorcze, ograniczając ich budżet i możliwości realizacji planowanych działań, jak i przedsiębiorców obciążając ich rosnącą ilością podatków, a także wzrastającymi stawkami dotychczasowych ograniczając rozwój ich działalności gospodarczej. Również potencjalni przedsiębiorcy odczuwają konsekwencje rosnących obciążeń podatkowych, i ostatecznie może to przyczynić się do rezygnacji z zamierzeń założenia własnej działalności gospodarczej.

W ramach polityki pieniężnej prowadzonej przez Narodowy Bank Polski nie ma w Polsce takiego celu, jak oddziaływanie na zmianę aktywności przedsiębiorstw (główny cel to cel inflacyjny)⁴⁵², ale pośrednio można taki efekt wskazać. Małe i średnie przedsiębiorstwa z racji mniejszych aktywów w porównaniu z dużymi podmiotami mogą być bowiem bardziej wrażliwe na impulsy pieniężne. Dzieje się tak ponieważ mając mniejsze potencjalne zabezpieczenie kredytu, stają się oni „gorszymi” klientami banków co może skutkować niższymi kredytami.⁴⁵³ Co więcej, podnoszenie stóp procentowych skutkuje również ceną kredytów, co przekłada się na możliwości inwestycyjne przedsiębiorców, czy wyższy koszt spłaty zobowiązań.

Polityka społeczna zapewnia społeczeństwu różnego rodzaju usługi, rozpoznaje i próbuje rozwiązywać problemy społeczne oraz wspiera poprawę dobrobytu społecznego. Przykładem oddziaływania jest tutaj zapewnianie edukacji. Negatywnym działaniem była np. likwidacja szkół zawodowych i technicznych w latach 90-tych.⁴⁵⁴ Przełożyło się to na braki w umiejętnościach i kompetencjach do prowadzenia mikroprzedsiębiorstw (np. jako fryzjer, stolarz, elektryk). Inny przykład stanowi wcześniejsza możliwość przejścia na emeryturę i zapewnienia stałego dochodu bez konieczności pracy na etacie, co może, z założenia, przełożyć się na zwiększoną motywację do podjęcia ryzyka rozpoczęcia własnej działalności. Okazuje się też, że im lepiej wyedukowani przedsiębiorcy, tym większe są szanse aby ich przedsiębiorstwa osiągnęły lepsze wyniki. Potwierdzają to chociażby badania F. Lin i in. – firmy, których właściciele uzyskali wyższe wykształcenie, mają średnio o 5,2–5,8 p.p. wyższy zwrot z kapitału własnego, 115-126 p.p. wyższe zyski, i 102-111 p.p. wyższe przychody ze sprzedaży, odpowiednio do firm założonych przez mniej wykształconych przedsiębiorców.⁴⁵⁵

---

⁴⁵¹ Ibidem., s. 124

⁴⁵² G. Gołębiowski, *Znaczenie polityki finansowej i czynników społeczno-kulturowych dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, Monografie i Opracowania 565, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2009, s. 81

⁴⁵³ Ibidem., s. 82

⁴⁵⁴ M. Grewiński, *Polska polityka społeczna w latach 1989-2016 – sukcesy i niepowodzenia*, „Studia BAS”, 2017, Nr 2 (50), s. 70

⁴⁵⁵ F. Lin, C. Huang, X. He, C. Zhang, *Do more highly educated entrepreneurs matter?*, “Asian-Pacific Economic Literature”, 2013, 27 (2), p. 104, DOI: 10.1111/apel.12023

Oddziaływanie, a raczej skutki wprowadzania różnych działań rządu są widoczne w liczbie otwieranych i zamykanych przedsiębiorstw, w znaczących zmianach po wprowadzeniu nowych rozwiązań legislacyjnych, co pokazano już w rozdziale drugim. Rosnąca biurokratyzacja zmusza przedsiębiorców do poświęcania coraz większej ilości czasu na wypełnianie dokumentów. W ostatnim czasie wprowadzone podwyżki cen prądu, nowy podatek przychodowy i zaostrzenie zakazu handlu w niedzielę, będą skutkować w niższej przeżywalności podmiotów w sektorze MŚP, możliwe też, że spadnie motywacja do zakładania własnej działalności gospodarczej.

Próba określenia, co właściwie rząd powinien robić na rzecz przedsiębiorczości w ramach polityki państwa jest trudne. Wskazuje się zwłaszcza na konieczność uwzględniania potrzeb przedsiębiorców podczas planowania i wdrażania polityki gospodarczej zamiast traktować ich jako znaczące źródło dochodów budżetowych, które można dowolnie powiększać. Ekosystemy przedsiębiorczości będące odzwierciedleniem prowadzonej w kraju polityki społeczno-gospodarczej kształtującej otoczenie przedsiębiorców są badane i analizowane w międzynarodowych raportach, takich jak wspomniane w drugim rozdziale *The Global Competitiveness Index*, czy *Doing Business*. Istotną wadą tychże analiz jest jednak brak podziału na regiony w kraju. Oddziaływanie polityki rządu na osoby przedsiębiorcze nie jest przedmiotem wskazanych raportów, ale ich wyniki pozwalają zinterpretować to oddziaływanie szerzej, również ze wskazaniem wielowymiarowej przedsiębiorczości.

Raport *Doing Business* dotyczy wyłącznie uwarunkowań powstawania i rozwoju działalności gospodarczej. Ujęte w tym badaniu determinanty są przy tym zarówno ekonomiczne, jak i polityczno-prawne. W 2019 roku, państwem, w którym najłatwiej było prowadzić działalność gospodarczą była Nowa Zelandia. W Europie najwyższe, czwarte miejsce, zajęła Dania, następnie na ósmym miejscu była Wielka Brytania, na dziewiątym Norwegia, dziesiątym Szwecja i 11. Litwa. Po znacznej przerwie, na 18. miejscu znalazła się Estonia. Polska zajęła dopiero 40. miejsce, ale nie jest to najgorsza pozycja w rankingu wśród krajów Europy. Szczegółowe informacje o uzyskanych w każdej z 10 kategorii punktacji i pozycji w rankingu przedstawiono w Tabeli 33⁴⁵⁶.

---

⁴⁵⁶W badaniu następowały zmiany metodologiczne. Jeżeli w danym roku były podane wyniki z zastosowaniem dwóch metod, przytoczono wyniki z wykorzystaniem starszej metody. Szerzej, wraz ze wskaźnikami szczegółowymi można zapoznać się z wynikami badań na stronie: <https://www.doingbusiness.org/>.

Tabela 35. **Pozycja (punktacja) Polski w rankingu Doing Business w raportach 2020, 2015, 2010 i 2005**

Nazwa kategorii	Uzyskane punkty w rankingu (w nawiasie podana jest pozycja w rankingu w danym roku ⁴⁵⁷)			
	2020 ^a	2015 ^b	2010 ^c	2005 ^d
Łatwość prowadzenia działalności gospodarczej	76.4 (40)	74.1 (28)	65.1 (47)	-
Łatwość rozpoczęcia działalności gospodarczej	82.9 (128)	82.6 (94)	78.5 (81)	52.1 (106)
Rejestracja nieruchomości	63.9 (92)	80.3 (163)	54.1 (121)	50.2 (96)
Płacenie podatków	76.4 (77)	72.3	53.3	-
Pozyskiwanie energii elektrycznej	82.3 (60)	74.6 (94)	61.4 (116)	-
Egzekwowanie umów	64.4 (55)	64.8	56.8	52.2
Ochrona inwestorów mniejszościowych	66 (51)	66	66	60
Postępowanie z pozwoleniami na budowę	76.4 (39) 137 dni	74 (47) 138 dni	54.8 (119) 268 dni	-
Uzyskanie kredytu	75 (37)	75	93.8	75
Rozwiązywanie kwestii niewypłacalności	76.5 (25)	69.7	57.4	56.5
Handel zagraniczny	100 (1)	81.8	80.6	-

^a W rankingu ujęto ok. 187 państw

^b W rankingu ujęto ok. 190 państw

^c W rankingu ujęto ok. 172 państwa

^d W rankingu ujęto ok. 144 państwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Historical Data Sets and Trends Data*, adres internetowy: www.doingbusiness.org (dostęp: 25.08.2021)

Najgorszą pozycję Polska zajmuje w kwestii łatwości rozpoczęcia działalności gospodarczej – 128. miejsce (uzyskując łącznie 82,8 pkt. w raporcie z 2019 r. i 82,9 z 2020 r.). Porównując uzyskane punkty do roku 2015, okazuje się, że na przestrzeni pięciu lat udało się zwiększyć wynik jedynie 0,3 pkt. Gdy przyjrzeć się tej ocenie bardziej szczegółowo, okazuje się, że liczba procedur koniecznych do założenia działalności oraz koszt działalności maleją, a czas potrzebny na rejestrację działalności jest coraz krótszy. Tak niska ocena tego wskaźnika bazuje zatem na tym, że od początku uczestnictwa Polski w projekcie, wartości te są bardzo niekorzystne i poprawiają się zbyt wolno. W innych państwach usprawnienia przebiegają szybciej.

W Polsce długo trwa rejestrowanie nieruchomości, o czym świadczy 92 miejsce w rankingu (spadek punktów z 80,3 w 2015 r. do 63,9 pkt. w 2020 r.). Główna składowa wskaźnika, czas rejestracji, wydłużył się z 33 dni w 2015 r. do 135 dni w 2020 r., co m.in. ma związek z

⁴⁵⁷ W przedstawionych w zestawieniu tabelarycznym rankingach nie ujęto podregionów i miast krajów, których kilka jest badanych i w historycznym zestawieniu danych na stronie *Doing Business* są podane dla wybranych regionów obliczenia, ale w raportach i rankingach rocznych nie są brane pod uwagę. Porównywanie na przestrzeni lat bez danych cząstkowych jest bardziej przejrzyste i ukazuje faktyczną kolejność poszczególnych państw w zestawieniu. Należy pamiętać, że zmiany z roku na rok liczby gospodarek, liczby wskaźników i metodologii wpływają na porównywalność lat ubiegłych.

ograniczeniem pracy urzędów w związku z pandemią. Pozostałe składowe wskaźnika zmieniły się w tym okresie nieznacznie.

Również w zakresie podatków Polska zajmuje dosyć odległą pozycję – 77. I chociaż liczba płatności we wskazanym okresie była dość stabilna to czas poświęcany na rozliczenie podatków rósł (w 2015 r. wynosił 286 godzin w roku, zaś w 2020 r. były to już 334 godziny w roku). Należy podejrzewać, że w związku z wprowadzaniem kolejnych podatków oraz pandemią, w najbliższym raporcie wskaźniki te mogą ulec pogorszeniu. Pozostałe pozycje w poszczególnych rankingach szczegółowych są już zdecydowanie wyższe.

Jedynie w jednej kategorii Polska zajmuje pierwsze miejsce w rankingu i jest to handel zagraniczny. Jest to przy tym wyjątkowo obszar badań, w którym wiele państw ma taką samą pozycję. W pozostałych kategoriach pozycja Polski waha się od miejsca 60. w zakresie pozyskiwania energii elektrycznej do przedsiębiorstwa, do miejsca 25. w obszarze rozwiązywania kwestii niewypłacalności⁴⁵⁸. Można zatem ocenić nisko łatwość prowadzenia przedsiębiorstwa w Polsce i przypuszczać, że wskaźnik ten zostanie w najbliższych badaniach oceniony nieco gorzej niż dotychczas. Jest to skutkiem zarówno niepewności związanej z pandemią i działalnością rządu, jak i wprowadzanymi obostrzeniami i ograniczeniami w pracy urzędów oraz daninami na rzecz budżetu państwa.

W 2019 r. w rankingu *Global Competitiveness*, w którym konkurencyjność to cechy gospodarki, które pozwalają na bardziej efektywne wykorzystanie czynników produkcji, Polska zajęła 37 pozycję. Czynniki są tutaj pogrupowane w cztery kategorie: środowisko umożliwiające rozwój, rynki, kapitał ludzki i ekosystem innowacji. Te zaś zostały podzielone łącznie na 12 filarów (Tabela 36.). Opisano jedynie kilka wybranych czynników z niniejszego raportu.

Tabela 36. Polska w rankingu *Global Competitiveness Index 4.0, Edycja 2019.*

Kategoria	Filar	Punkty	Miejsce w rankingu ^a
środowisko umożliwiające rozwój	Instytucje	56	60
	Infrastruktura	81	25
	Adaptacja technologii informacyjnych i komunikacyjnych	65	51
	Stabilność makroekonomiczna	100	1
kapitał ludzki	Zdrowie	84	54
	Umiejętności	72	34
rynki	Rynek produktu	58	50
	Rynek pracy	60	70

⁴⁵⁸ Dane historyczne oraz rankingi *Doing Business*, Bank Światowy, adres internetowy: <https://www.doingbusiness.org/en/> (dostęp: 25.08.2021)

	System finansów	64	57
	Rozmiar rynku	74	22
ekosystem innowacji	Dynamizm biznesu	62	59
	Potencjał innowacyjny	50	39

^a – na 141 państw

Źródło: Klaus Schwab (red.), *The Global Competitiveness Report 2019*, World Economic Forum, s. 466

W ramach filaru ‘Instytucje’ bezpieczeństwo oceniono na 79,7 pkt. (52 miejsce), kapitał społeczny 49,4 pkt. (76 miejsce), kontrole i salda na 45,8 pkt. (89 miejsce), wyniki sektora publicznego na 51,5 pkt. (66 miejsce), transparentność na 60,0 pkt. (34 miejsce), prawa własności na 55,6 pkt. (62 miejsce), ład korporacyjny na 61,4 pkt. (65 miejsce), zaś przyszłe zorientowanie rządu na 48,0 pkt. (99 miejsce). W ramach filaru ‘Infrastruktura’ infrastrukturę transportową oceniono na 81,2 pkt. (25 miejsce) a infrastrukturę komunalną na 94,5 pkt. (37 miejsce). Filary ‘adaptacja ICT’, ‘Stabilność makroekonomiczna’ i ‘zdrowie’ są albo pojedyncze wskaźniki (jak jedynie ‘oczekiwana długość życia’), albo niewiele wskaźników częściowych. W filarze ‘Umiejętności’ obecną siłę roboczą oceniono na 65,2 pkt. (38 miejsce), ‘umiejętności siły roboczej’ na 48,5 pkt (92 miejsce, ale warto dodać, że liderem tego wskaźnika są Niemcy), przyszła siła robocza na 79 pkt. (34 miejsce) oraz umiejętności przyszłej siły roboczej na 66,7 pkt (46 miejsce). W tym filarze najwyżej w rankingach znajdują się kraje europejskie (poza wskaźnikiem szczegółowym - łatwość w znalezieniu wyszkolonego pracownika – gdzie najlepiej oceniane jest USA).

Największe znaczenie można przypisać zachęcaniu ludzi do podejmowania i rozwijania własnej działalności gospodarczej. Rozwiązania legislacyjne mają istotne znaczenie w badaniu aktywności przedsiębiorczej, zwłaszcza w obszarze powstawania przedsiębiorstw. Są to bowiem czynniki często wymieniane wśród tych uznawanych przez nie-przedsiębiorców za bariery podejmowania się rozpoczęcia własnej działalności.⁴⁵⁹ Obowiązek uzyskania chociażby zezwoleń, zaświadczeń i koncesji opóźnia możliwość rozpoczęcia działalności. A to z kolei może spowodować zniknięcie okazji rynkowej, a także umożliwienie podjęcie przez konkurentów działań ukierunkowanych na eksploatację dostrzeżonej okazji.⁴⁶⁰

Rozwój przedsiębiorczości w kraju, czy regionie związany jest z systemem gospodarczym kraju, aktualnym stanem gospodarki i posiadaną bazą zasobową np. kapitału ludzkiego,

⁴⁵⁹ A. van Stel, D. Storey, A. R. Thurik, *The Effect of Business Regulations on Nascent to Young Business Entrepreneurship*, „Small Business Economics”, 2007, vol. 28, iss. 2/3, p. 171-186 [za:] M. Koczerga, op. cit., s. 54-55

⁴⁶⁰ M. Koczerga, *Motywacje i cele założycieli przedsiębiorstw a proces przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2014, s. 54-55

czy zagospodarowania infrastrukturalnego i ich efektywności wykorzystania. Czynniki gospodarcze w sposób istotny przekładają się zatem na krajowy, czy lokalny poziom przedsiębiorczości, jej aktywizację i możliwości rozwoju.

Uwarunkowania ekonomiczne w ujęciu makroekonomicznym odzwierciedlają ogólną kondycję systemu gospodarczego w ujęciu międzynarodowym, w kraju i w regionie, która oddziałuje na jednostkę (potencjalnego lub funkcjonującego przedsiębiorcę, osobę przedsiębiorczą, przedsiębiorstwo). Ocena tychże uwarunkowań w kontekście przyjętego obszaru badań powinna być przeprowadzona w odniesieniu do kraju (analizując dane międzynarodowe) oraz do województw kraju (w przypadku źródeł krajowych). Należy przy tym zwrócić uwagę, że w ujęciu makroekonomicznym jest to głównie obszar oddziaływania, na który jednostki wpływu nie mają, tj. stan zastany gospodarki.

Dzieje się tak, ponieważ osoby przedsiębiorcze oraz podmioty zainteresowane prowadzeniem własnej działalności lub już ją prowadzące w różnie rozwiniętych systemach mają inne możliwości i inaczej oceniają swoje szanse na odniesienie sukcesu. Przykładem może być duża zmienność sytuacji gospodarczej (np. znaczne wahania poziomu inflacji), czy niski dostęp do edukacji, co znacznie utrudnia rozwijanie przedsiębiorczości. Z kolei w sytuacji gdy dana gospodarka odnotowuje szybki wzrost gospodarczy, rosnący PKB i zwiększające się bogactwo społeczeństwa, przedsiębiorcy mają większe szanse na korzystne założenie i prowadzenie przedsiębiorstwa. Również inicjatywa w zakresie samodoskonalenia jest łatwiejsza w realizacji. Warunki gospodarcze postrzegane jako sprzyjające rozwojowi gospodarczemu zachęcają do zakładania przedsiębiorstw, i skłaniają już funkcjonujących przedsiębiorców do działań pro-rozwojowych (w tym inwestycji). W sytuacji gdy popyt jest stabilny bądź rośnie, przedsiębiorcy raczej nie wykazują obaw przed inwestycjami.⁴⁶¹

Obecna polityka kursowa sprowadza się do płynnego kursu złotego. Nie wyznaczono żadnego poziomu kursu, jaki miałyby być względem innych walut utrzymywany.⁴⁶² Kursy walut oddziałują na eksport firm produkujących i sprzedających za granicą towary, komponenty, czy surowce, a także na import towarów, komponentów, surowców i innych produktów przez lokalne przedsiębiorstwa. Od kursów walut w znacznej mierze uzależnione są wysokości cen i ich zróżnicowanie na rynkach międzynarodowych. Kurs polskiego złotego stale się waha. Jest to typowe zachowanie kursów. W przypadku polskiej waluty można uznać, że jest ona dość stabilna i nie tworzy istotnych barier powstawania, czy rozwoju przedsiębiorstw.

---

⁴⁶¹ B. Glinka, S. Gudkova, op. cit., s. 268-269

⁴⁶² Takie założenia będą wprowadzone dopiero w okresie przygotowawczym poprzedzającym wejście Polski do strefy euro.

Stopy procentowe m.in. pokazują zysk jaki jesteśmy w stanie osiągnąć ze zdeponowanych na lokacie środków finansowych, czy też koszt uzyskania kredytu. Koszt kredytu jest jednym z ważniejszych determinant przedsiębiorczości – to główne, zewnętrzne źródło pozyskania kapitału na rozpoczęcie i prowadzenie działalności gospodarczej, w pewnym stopniu (przy odpowiednich założeniach) uniezależniające status materialny potencjalnego przedsiębiorcy od możliwości założenia przedsiębiorstwa. Im wyższe stopy procentowe, tym droższy jest koszt kredytu. Obecne stopy procentowe są historycznie niskie: stopa referencyjna wynosi 0,10; stopa lombardowa 0,50; stopa depozytowa 0,00; stopa redyskontowa weksli 0,11; a dyskontowa weksli 0,12. Oznacza to chociażby to, że są wyjątkowo niskie koszty kredytów, przez co zarówno potencjalni jak i obecni przedsiębiorcy (a także po prostu ludność Polski) chętniej biorą kredyty. Potwierdza to Biuro Informacji Kredytowej - w lipcu 2021 r., w porównaniu do lipca 2020 r., banki udzieliły więcej kredytów mikroprzedsiębiorcom zarówno w ujęciu liczbowym (+19,2%), jak i wartościowym (+18,0%). Analizując dane w ujęciu liczbowym, okazuje się, że banki przyznały o (+41,0%) więcej kredytów w rachunku bieżącym, o (+2,1%) więcej kredytów obrotowych oraz mniej o (-30,0%) inwestycyjnych. Wzrosła także, w porównaniu do lipca 2020 r., wartość udzielonych w lipcu 2021 r. kredytów inwestycyjnych o (+29,1%), kredytów w rachunku bieżącym o (26,0%) oraz obrotowych o (+6,8%). Co więcej, w związku z pandemią przedsiębiorcy mogli liczyć na tzw. Wakacje kredytowe, pozwalając im ustabilizować swoją sytuację finansową.⁴⁶³ Warto również dodać, że na mapie Polski województwo podlaskie jest na dobrej pozycji pod względem zaciągniętych kredytów (najmniej) oraz udziale kredytów opóźnionych powyżej 90 dni (3 miejsce od końca). Wyższy poziom aktywności kredytowej na zachodzie Polski, w stosunku do wschodniej części kraju tłumaczony jest przez ekspertów BIK m.in. zróżnicowaną skłonnością do ryzyka w różnych obszarach kraju, czynnikami kulturowymi, albo różnicami w poziomie zamożności (posiadanym majątku) czy dochodowym (wynagrodzenia). Również pod względem spłaty kredytów najlepiej wypadają województwach południowo-wschodnie, co może skłaniać do opinii o bardziej sumiennym i odpowiedzialnym podejściu w tych regionach, odmienności kulturowej, stylu życia czy też w większym wsparciu rodziny, np. pomocy od krewnych, w przypadku kłopotów finansowych.⁴⁶⁴

Wśród determinant przedsiębiorczości ważna jest także inflacja, która również znajduje się na wyjątkowym w ujęciu historycznym poziomie, ale niestety mowa jest o jej znaczącej

---

⁴⁶³ Newsletter BIK - Mikroprzedsiębiorcy. Najnowsze dane o sprzedaży kredytów dla mikrofirm (lipiec 2021 r.), Biuro Informacji Kredytowej, adres internetowy: <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/690281/newsletter-bik-mikroprzedsiębiorcy-najnowsze-dane-o-sprzedazy-kredytow-dla-mikrofirm-lipiec-2021-r> (dostęp: 07.07.2021)

⁴⁶⁴ Kredytowy portret Polaków 2018, Biuro Informacji Kredytowej, adres internetowy: <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/411182/kredytowy-portret-polakow-2018> (dostęp: 07.07.2021)

wysokości i ogólnym wzroście. Według danych pozyskanych z GUS-u, ceny najpierw od 2003 r. rosły, następnie w latach 2015-2016 r. spadały, by od 2017 r. ponownie rosnąć.

Tabela 37. **Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych ogółem (okres poprzedni = 100)**

Nazwa	2015	2016	2017	2018	2019	2020
POLSKA	99,1	99,4	102,0	101,6	102,3	103,4
DOLNOŚLĄSKIE	99,2	99,3	101,9	101,2	102,1	103,1
KUJAWSKO-POMORSKIE	99,1	99,5	102,0	101,6	102,3	103,6
LUBELSKIE	98,8	99,1	102,2	101,4	102,3	102,8
LUBUSKIE	99,6	99,8	102,2	102,0	102,5	103,0
ŁÓDZKIE	98,8	99,4	102,1	101,5	102,6	103,6
MAŁOPOLSKIE	99,2	99,6	102,1	102,2	102,9	104,3
MAZOWIECKIE	99,1	99,5	101,9	101,6	102,2	103,3
OPOLSKIE	98,9	99,4	102,2	101,7	102,3	103,1
PODKARPACKIE	98,9	99,1	102,1	101,6	102,3	103,2
PODLASKIE	98,7	99,0	102,1	101,4	102,4	103,0
POMORSKIE	99,2	99,7	102,1	101,9	101,9	103,4
ŚLĄSKIE	98,8	99,2	101,9	101,3	101,9	103,6
ŚWIĘTOKRZYSKIE	98,3	99,4	102,2	101,9	102,5	103,5
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	99,2	99,5	101,6	101,5	102,6	103,6
WIELKOPOLSKIE	98,9	99,4	102,3	101,8	102,6	103,5
ZACHODNIOPOMORSKIE	99,7	99,1	101,4	101,4	102,3	103,6

Źródło: Kategoria: Ceny; Grupa: Wskaźniki cen; Podgrupa: Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 07.10.2021)

Największe wzrosty dotyczyły cen mieszkań, edukacji, zdrowia oraz żywności i napoi bezalkoholowych (w 2020 r. wahały się w okolicach 5%). Najnowsze dane Narodowego Banku Polskiego wskazują, że inflacja osiągnęła w sierpniu 2021 r. już poziom 5,5%. Biorąc pod uwagę, że lokaty oprocentowane są na poziomie 1,5%, inflacja „zjada” oszczędności Polaków. Oznacza to mniej środków do dyspozycji w budżecie i presję na konsumpcję i wydatki.

Warto wspomnieć również o nowych technologiach, które kreują nową rzeczywistość, w której funkcjonują społeczeństwa i gospodarki. Rozwój wysokich technologii, a w szczególności technologii opartych o internet przyczynia się do tworzenia nowych kanałów dystrybucji, promocji i przekazu informacji przez przedsiębiorców za wykorzystaniem tego źródła. Intensywny rozwój przeżywa w związku z tym forma działalności gospodarczej jaką jest e-biznes. Skutkiem wprowadzania nowych technologii może być łatwiejsze wejście na rynek, zdobywanie informacji, kontaktów, kontrahentów, stosunkowo sprawne funkcjonowanie również w dobie pandemii, dzięki możliwości stosowania zdalnych form pracy, ale również motywowanie do działania na własną rękę, w szczególności osoby zainteresowane technologią i potrafiące ją wykorzystać w celu osiągnięcia korzyści finansowych. Otoczenie międzynarodowe ukazuje nie

tylko relacje między poszczególnymi krajami, ale i możliwości tworzenia i rozwoju przedsiębiorczości na arenie międzynarodowej. Identyfikacji kluczowych czynników związanych z otoczeniem międzynarodowym wpływających na internalizację przedsiębiorstw podjął się K. Wach. Zebrany przez niego materiał empiryczny wskazuje, że świadomość ekologiczna konsumentów zagranicznych i przepisy o ochronie środowiska poza granicami Polski stymulują przedsiębiorstwa do szybszej i wczesnej internacjonalizacji, wartości, styl życia, religia, etyka pracy, stosunek społeczeństwa do produktów i firm zagranicznych, wydajność pracy poza granicami Polski są stymulujące dla procesu internacjonalizacji firm rodzinnych, firmy produkcyjne częściej oceniają otoczenie zagraniczne jako stymulujące dla procesu internacjonalizacji, zaś firmy oceniające otoczenie zagraniczne stymulująco dla procesu internacjonalizacji zdecydowanie częściej notują ponadprzeciętny wzrost.⁴⁶⁵

Wśród czynników związanych z instytucjami i sieciami społecznymi warto przytoczyć wyniki w zakresie wizerunku przedsiębiorców w Polsce ocenianego obecnie bardzo dobrze – potwierdzają to dane GEM – aż 86% Polaków uważa, że własna firma to dobry sposób na zrobienie kariery. Jest to trzeci najlepszy wynik wśród wszystkich badanych państw świata – po Gwatemali (94,4%) i Madagaskarze (87,2%). To najlepszy wynik w Europie, gdzie średnio 61% mieszkańców ocenia prowadzenie własnej działalności jako dobry sposób na życie. Co więcej, społeczeństwo polskie coraz bardziej docenia wysiłek przedsiębiorców – blisko 76% dorosłych mieszkańców kraju uważa, że osobom, które założyły własne firmy i odniosły sukces należy się uznanie.⁴⁶⁶ Jest to zdecydowanie krok milowy w kształtowaniu w świadomości Polaków znaczenia zjawiska przedsiębiorczości. Zmiana nastawienia narodu do przedsiębiorczości w dłuższej perspektywie powinno przełożyć się na mniejsze obawy przed podjęciem się działalności gospodarczej.

Z kolei w badaniach GEM można dostrzec, że nasz kraj w skali globu, w wielu wymiarach jest specyficznym miejscem do zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej o charakterystycznych cechach tejże przedsiębiorczości. Za jedną z miar wpływających na postawy przedsiębiorcze wskazano znajomość kogoś kto rozpoczął działalność gospodarczą w ciągu ostatnich dwóch lat. W Polsce nieco ponad 50% osób w wieku 18-64 zna takie osoby, co stanowi mniej niż średnia europejska. Co ciekawe, kolejna opinia ankietowanych pokazuje, że w 2019 r. perspektywy prowadzenia działalności w Polsce były bardzo dobre, najwyższe w Eu-

---

⁴⁶⁵ K. Wach, *Otoczenie międzynarodowe jako czynnik internacjonalizacji polskich przedsiębiorstw*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 2016, 30 (1), s. 18-19

⁴⁶⁶ *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2019*, op. cit, s. 24

ropie i na świecie. Biorąc pod uwagę chaotyczną, destrukcyjną dla wielu przedsiębiorców politykę rządu w dobie pandemii, w następnych latach opinie te mogą ulec znacznemu pogorszeniu.

Wśród ogólnych wniosków z badań autorzy raportu GUESS Polska wskazują również na przedsiębiorczość rodzinną jako ważny element przedsiębiorczości w Polsce, bowiem aż 23% ankietowanych deklaruje, iż ich rodzice prowadzą firmę rodzinną, z czego 8% tata, 3% mama, zaś w przypadku 12% przedsiębiorstwo prowadzi oboje rodziców. Dodatkowo, aż 58% ankietowanych pracowało już w firmie rodzinnej. Wsparcie w zakresie inicjatyw związanych z rozpoczęciem działalności oferuje rodzina zdaniem 80% ankietowanych. Co więcej reakcja otoczenia (koledzy ze studiów, przyjaciele i najbliższa rodzina) na decyzję dotyczącą rozpoczęcia kariery jako przedsiębiorcy również jest pozytywna (71% - 80% odpowiedzi pozytywnych).⁴⁶⁷ Jest to korzystne zjawisko, zwłaszcza w kontekście możliwości uzyskania wsparcia rodziny, również w obszarze umiejętności, kompetencji, czy zasobów w zakładaniu, czy rozwoju swojej działalności.

Ważne wydają się przy tym aspekty edukacyjne, które dotyczą zarówno wspomnianych w podrozdziale 3.3 czynników zasobowych, jak i wspomnianych wcześniej obszarów prowadzonej w kraju polityki i innych rozwiązań instytucjonalnych. Odnosząc się do międzynarodowych badań GEM, które również poruszają kwestie edukacji, okazuje się, że nauczanie w szkołach podstawowych i gimnazjach w kontekście rozwoju przedsiębiorczości jest w ostatnich latach słabo oceniane przez polskich ekspertów. Mowa o takich aspektach nauczania, jak: przekazywanie wiedzy o funkcjonowaniu gospodarki, zwracanie uwagi na przedsiębiorczość i kreowanie jej nowych form czy zachęcanie do kreatywności, samodzielności i inicjatywy. Ocena tych determinant w Polsce jest niższa od średniej dla krajów europejskich, co nie napawa optymizmem. Edukacja uważana jest za jeden z ważniejszych czynników wpływających na przedsiębiorczość – kształtuje bowiem kontekst przedsiębiorczości potencjalnych przedsiębiorców, sposób ich postrzegania przez społeczeństwo, a także efekty ich działalności gospodarczej.

W badaniu GUESS z 2018 r. aż 30% ankietowanych studentów nie brało udziału w zajęciach z przedsiębiorczości⁴⁶⁸. Tak wysoki udział może wskazywać na moment studiów w jakim w dniu badania byli ankietowani (możliwe, że jeszcze zajęcia z przedsiębiorczości będą mieli, ale w późniejszym terminie). Jeżeli jednak w programie studiów takich zajęć zabrakło jest to stan wysoce alarmujący.

---

⁴⁶⁷ A. Lewandowska, I. Chrostowska-Siwiek, Ł. Tylczyński, *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 16'. Poland*, Instytut Biznesu Rodzinnego, Poland, Poznań 2017

⁴⁶⁸ Ibidem.

Warto przytoczyć tu wyniki badań T. Kowalewskiego. W celu analizy skłonności studentów co do kształtowania własnych postaw przedsiębiorczych autor przeprowadził badania wśród wybranych losowo studentów podlaskich uczelni. Przebadano 153 osoby w semestrze zimowym 2012 roku. Okazało się, że jedynie niespełna co dziesiąty student spotkał się z pojęciem przedsiębiorczości społecznej, zaś ci, którzy nie spotkali się z tym pojęciem intuicyjnie w prawie co czwartej wypowiedzi kojarzą przedsiębiorczość społeczną z działaniami na rzecz grup społecznych i w prawie co piątym przypadku z kontaktem z innymi ludźmi. Co więcej, respondenci mimo braku zrozumienia czym jest przedsiębiorczość społeczna, w większości uznali, że może być ona przydatna. Aż połowa zbadanych respondentów deklaruje fakt styczności z przejawami przedsiębiorczości akademickiej. Ale tylko kilka procent respondentów dostrzegło wysiłek swoich uczelni w tworzeniu inicjatyw edukacyjnych z zakresu przedsiębiorczości, jak np. inkubatory przedsiębiorczości. T. Kowalewski ostatecznie stwierdził, że przedsiębiorczość akademicka jest kojarzona przez respondentów jako pewna forma zaradności studenckiej charakteryzująca się działaniami integracyjnymi, ale nie zmierzająca do wspólnego działania w kierunku stworzenia np. spółdzielni socjalnych czy spin-off czy spin-out. Podkreślił on, że praktycznym wnioskiem z tych badań jest konieczność działań na rzecz przedsiębiorczości studenckiej.⁴⁶⁹

Z punktu widzenia polityki gospodarczej państwa identyfikacja źródeł przedsiębiorczości i czynników ją determinujących jest równie ważna jak zdefiniowanie przedsiębiorczości i jej roli w gospodarce państwa, ponieważ jest to pierwszy krok w kierunku budowy sprawnych systemów do wspierania jej rozwoju i promocji, a także tworzenia pozytywnego wizerunku przedsiębiorczości.

W toku analizy literatury przedmiotu oraz dostępnych autorce danych, zidentyfikowano funkcjonujące klasyfikacje determinant przedsiębiorczości oraz dotychczas badane determinanty przedsiębiorczości głównie rozumianej jako zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, rzadziej jako postawę przedsiębiorczą, czy przedsiębiorczość potencjalną lub szeroko pojętą aktywność przedsiębiorczą, przy czym grupa społeczna jaką jest młodzież akademicka jest rzadko wyodrębniana w badaniach. Co więcej okazuje się, że w literaturze przedmiotu funkcjonuje tak wiele klasyfikacji czynników sprzyjających przedsiębiorczości, a w badaniach analizowane są ich tak zróżnicowane i bardzo małe wycinki, że nie można ani ich porównywać ani zidentyfikować, które z nich najsilniej sprzyjają przedsiębiorczości młodzieży

---

⁴⁶⁹ T. Kowalewski, *Przedsiębiorczość studencka wyzwaniem dla uczelni*, „Humanizacja Pracy”, 2018 (LI), 2 (292), s. 52-57

akademickiej. Warto również nadmienić, że fragmentaryczność badań, brak ich reprezentatywnego charakteru, i często brak wyjaśnionej metodologii badań dodatkowo ograniczają możliwość wykorzystania w innych opracowaniach dotychczasowych osiągnięć w badanym polu badawczym.

Uznano zatem, że dotychczasowe badania empiryczne nie pozwalają ani na ocenę wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej, ani na wypracowanie jednoznacznego stanowiska w zakresie oceny kierunku i siły wpływu poszczególnych determinant na zjawisko przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w województwie podlaskim, tym samym są niewystarczające w rozwiązaniu wskazanego w pracy problemu badawczego, co podkreśla konieczność realizacji proponowanych przez autorkę dysertacji badań.

W związku z powyższym, konieczne staje się podjęcie autorskich badań, które pozwoliłyby ocenić wielowymiarową przedsiębiorczość młodzieży akademickiej i przybliżyłyby najważniejsze determinanty szeroko pojętej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w województwie podlaskim, pozwoliłyby określić kierunek oraz siłę ich oddziaływania, co istotnie przełożyłoby się na rozwój dalszych badań w tym obszarze. Co więcej, wskazane badanie stanowi klucz nie tylko do rozwoju naukowego, ale i praktycznego zastosowania – wskaże niezbędne obszary interwencji celem poprawy poziomu przedsiębiorczości w województwie. Wnioski płynące z badań będą również przydatne w prowadzeniu polityki regionalnej w innych województwach oraz polityki gospodarczej w kraju. Aby zrealizować główne założenia niniejszej dysertacji zaprojektowano autorskie badania, których opis metodologiczny przedstawiono w następnym rozdziale.

ROZDZIAŁ 4. CHARAKTERYSTYKA MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

4.1. Metodyka badań własnych

Jak wskazano w rozdziale drugim, nie ma kompleksowych badań opisujących stan wielowymiarowej przedsiębiorczości (analizujących takie wymiary przedsiębiorczości jak, postawa przedsiębiorcza, zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, potencjalna przedsiębiorczość, aktywność zawodowa oraz dodatkowa aktywność przedsiębiorcza) młodzieży akademickiej, zwłaszcza młodzieży akademickiej województwa podlaskiego, będącej przedmiotem badań niniejszej rozprawy. W rozdziale trzecim wskazano na istotny brak badań w zakresie rozpoznania czynników wielowymiarowej przedsiębiorczości, zwłaszcza wśród młodzieży akademickiej – dotychczas przeprowadzane badania dotyczą głównie obszaru krajowego, obejmują szerzej ujęte grupy społeczne i posiadają znaczące braki w doborze badanych zmiennych. Znacznie rzadziej pojawiają się badania dotyczące bezpośrednio grupy jaką jest młodzież akademicka, ale te z kolei są wycinkowe, obejmują jedną uczelnię, kierunek studiów lub jedną grupę oraz niewielki zakres zjawiska przedsiębiorczości. Co więcej, najczęściej są to badania spływające analizę czynników przedsiębiorczości do jednego lub dwóch obszarów (np. jedynie czynników ekonomicznych, czy demograficznych i ekonomicznych), lub wręcz do jednego czynnika (np. wyłącznie cechy personalne, zasoby itp.).

Próba rozwiązania rozpoznanego problemu wymagała szerokiego zestawu działań, łączącego zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe. Pierwsze zastosowane metody badawcze dotyczyły głównie analizy literatury przedmiotu oraz jej analizy porównawczej, w tym raportów międzynarodowych przygotowanych przez różne instytucje międzynarodowe. Omawiana literatura obejmowała zarówno treści teoretyczne, jak i wyniki badań własnych (np. w formie studiów przypadku) przeprowadzonych przez wielu polskich i zagranicznych naukowców. Wykorzystano ją w celu przygotowania wprowadzenia teoretycznego, dopracowania przygotowania autorskich badań, a w końcowej fazie, również porównania i dyskusji badań innych nau-

kowców z wynikami uzyskanymi z badań własnych. Etap ten oprócz przygotowawczego charakteru, pozwolił na późniejsze uzupełnienie wniosków płynących z przeprowadzonych przez autorkę badań.

Dokonano analizy danych zastanych, w znacznej części danych statystycznych z wybranych lat, obejmujących swym zakresem obszar przedsiębiorczości oraz zagadnienia powiązane ukazujące czynniki przedsiębiorczości w podstawowym tego słowa znaczeniu – zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej. Dane pochodziły z takich źródeł, jak: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce, raporty Global Entrepreneurship Monitor, *Doing Business*, GUESSS, Global Competitiveness oraz Global Entrepreneurship Index oraz z pozyskanych opracowań odnośnie przedsiębiorczości studentów. Pozwoliły one przygotować kontekst sytuacyjny dla oryginalnych badań własnych oraz ukazać czynniki personalne i demograficzne, zasobowe (w tym w ujęciu makro infrastrukturalne) oraz czynniki instytucjonalne i sieci społecznych zarówno w ujęciu makro, jak i mikro. Dotychczasowe badania studentów miały mocno wycinkowy charakter. Największą wadą analizowanych danych jest najczęściej brak odniesienia do innych wymiarów przedsiębiorczości niż zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej oraz brak danych bardziej szczegółowych, rzadko stosowane szersze odniesienie się do różnych rodzajów determinant przedsiębiorczości. Dane krajowe GUS, dane międzynarodowe, czy pozyskane badania wycinkowe nie posiadają bowiem zbyt szczegółowych wyników, potrzebnych do odpowiedzi na postawione w pracy pytania badawcze.

Głównym działaniem badawczym zakładającym realizację założonych celów i sprawdzenie postawionych hipotez były badania własne pt. „*Wpływ edukacji na rozwój postaw przedsiębiorczych*” przeprowadzone w ramach Diamentowego Grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (sfinansowanego ze środków budżetowych na naukę w latach 2014-2016). Zastosowano w nich metodę badawczą złożoną z trzech technik, podczas których badano różne grupy respondentów: studentów, przedsiębiorców oraz ekspertów. Głównym obszarem badań grantu były czynniki edukacyjne oraz wykazywane w próbie korelacje między poszczególnymi zmiennymi, dlatego też zasięg i charakter badań objęty doktoratem jest zdecydowanie szerszy i zastosowano w nim inne metody statystyczne.

W związku z przyjętą próbą badawczą w postaci młodzieży akademickiej, w dysertacji dokonano jedynie analizy wyników pozyskanych wśród studentów. Wyniki pozyskane w badaniach pozostałych grup stanowiły ewentualne uzupełnienia wniosków.

W przeprowadzonych badaniach młodzieży akademickiej scharakteryzowano badaną grupę – przedstawiono częstość występowania wśród niej osób przedsiębiorczych w zakresie

postawy przedsiębiorczej, bycia przedsiębiorcą tj. zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, przedsiębiorczości potencjalnej, tj. wykazywania chęci założenia własnej działalności gospodarczej, aktywności zawodowej oraz wykazywania dodatkowej aktywności przedsiębiorczej (innej niż o charakterze gospodarczym, a więc z wyłączeniem przedsiębiorczości podstawowej, potencjalnej, czy aktywności zawodowej). Opisano badaną grupę, pokazano odsetek procentowy osób o wybranych charakterystykach kojarzonych z aktywnością.

Dokonano również analizy jakościowej wiążącej się z podjętą próbą wyjaśnienia przyczyn wykazanej skali zjawiska wielowymiarowej przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz podjęto próbę wskazania punktów wymagających interwencji. Przyczyny niskiego poziomu przedsiębiorczości młodzieży akademickiej oraz sposoby przeciwdziałania temu zjawisku postanowiono wyjaśnić za pomocą modelu regresji logistycznej ukazującego czynniki zwiększające szanse na wykazywanie przedsiębiorczości tej grupy społecznej w wybranych wymiarach.

Zastosowaną techniką była metoda sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem ankiety skierowanej do studentów semestru letniego 2014/2015 wszystkich funkcjonujących uczelni województwa podlaskiego tj. Akademii Teatralnej Wydziału Sztuki Lalkarskiej w Białymstoku, Nadbużańskiej Szkoły Wyższej w Siemiatyczach, Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Białymstoku, Państwowej Wyższej Szkoły Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży, Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Suwałkach, Politechniki Białostockiej, Uczelni Jańskiego w Łomży, Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, Uniwersytetu Muzycznego im. Fryderyka Chopina, Uniwersytetu w Białymstoku, Wyższej Szkoły Administracji Publicznej w Białymstoku, Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Wyższej Szkoły Medycznej w Białymstoku, Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Białymstoku, Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku, Wyższej Szkoły Zawodowej Ochrony Zdrowia TWP w Łomży i Zamiejscowego Wydziału Leśnego Politechniki Białostockiej w Hajnówce.

Ankietowani reprezentowali łącznie 81 kierunków studiów, które na podstawie metodologii GUS zostały podzielone na 21 grup, a następnie na 8 grup głównych. Grupy te zostały zaprezentowane w Tabeli 38.

Tabela 38. Wykaz kierunków studiów realizowanych w województwie podlaskim w roku akademickim 2015/2016

L.p.	Wykaz kierunków przyporządkowanych do danej grupy kierunków
Grupa nauki humanistyczne i sztuka:	
1.	aktorstwo, architektura wnętrz, instrumentalistyka, grafika, wokalistyka, reżyseria
2.	historia, filozofia, filologia polska, filologia
Grupa kształcenie:	
1.	edukacja artystyczna, wychowanie fizyczne, edukacja techniczna, pedagogika
Grupa nauka:	
1.	biologia i ochrona środowiska
2.	chemia, fizyka, kosmetologia
3.	informatyka, informatyka i ekonometria
4.	matematyka
Grupa rolnictwo:	
1.	rolnictwo, leśnictwo
Grupa nauki społeczne, gospodarka i prawo:	
1.	informacja naukowa i biblioteczna
2.	administracja, ekonomiczno-prawny, logistyka, finanse i rachunkowość, zarządzanie, stosunki międzynarodowe, towaroznawstwo, międzynarodowe stosunki gospodarcze
3.	prawo, kryminologia
4.	ekonomia, europeistyka, socjologia, studia wschodnie, gospodarka przestrzenna, psychologia, polityka społeczna, kulturoznawstwo, politologia
Grupa technika, przemysł i budownictwo:	
1.	architektura i urbanistyka, architektura krajobrazu, budownictwo
2.	automatyka i robotyka, biotechnologia, technika rolnicza, energetyka, ekoenergetyka, elektrotechnika, elektronika i telekomunikacja, inżynieria biomedyczna, mechanika i budowa maszyn, ekoinżynieria
3.	zarządzanie i inżynieria produkcji, technologia żywności, inżynieria rolno-spożywcza
Grupa usługi:	
1.	bezpieczeństwo i higiena pracy, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne
2.	turystyka i rekreacja
3.	inżynieria środowiska
4.	transport
Grupa zdrowie:	
1.	analityka medyczna, dietetyka, elektroradiologia, farmacja, dziedzina lekarsko-dentystyczna, logopedia z fonaudiologią, fizjoterapia, dziedzina lekarska, techniki dentystyczne, zdrowie publiczne, ratownictwo medyczne, pielęgniarstwo, położnictwo
2.	praca socjalna

Źródło: opracowanie własne na podstawie metodologii Głównego Urzędu Statystycznego oraz danych pozyskanych z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na indywidualną prośbę badaczki (baza POL-on).

W doborze próby zastosowano dobór losowy warstwowy, a w badaniu wykorzystano kwestionariusz ankiety skonstruowany specjalnie na potrzeby tego badania (kwestionariusz przed przystąpieniem do badania głównego sprawdzono kilkakrotnie w praktyce na małych próbach). Próbę do badania wyznaczono na podstawie danych pozyskanych z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na indywidualną prośbę badaczki (baza POL-on). Minimalną liczebność próby wyznaczono na podstawie wzoru:

$$n \geq \frac{u_a^2}{4d^2},$$

przy założonym 3% maksymalnym błędzie szacunku i 1% poziomie istotności:

$$u_{0,01} = 2,5758 \quad n \geq \frac{2,5758^2}{4 \cdot 0,03^2} \quad n \geq 1843$$

Minimalna liczebność próby przy powyższych założeniach wynosi co najmniej 1843 studentów. Jednakże w związku z tym, że niektóre uczelnie i kierunki studiów o mniejszej liczbie studiujących na nich osób, przy przyjętych założeniach weszłyby do próby w wartościach ułamkowych poszerzono próbę i ostatecznie, w zaokrągleniu, liczebność próby przyjęta do badań wyniosła 2004 osoby. Zwiększając liczebność próby, można było uzyskać wyniki dokładniej odwzorowujące populację generalną.

W badaniu zastosowano specjalnie zaprojektowany do realizacji założonych celów kwestionariusz ankietowy do samodzielnego wypełniania przez respondentów. Ankieta była rozdawana wylosowanym grupom studentów i zbierana po jej wypełnieniu przez ankietera. Kwestionariusz został przeprowadzony bezpośrednio podczas zajęć przez przeszkolonych ankieterów, którzy mogli na bieżąco rozwiewać wszelkie wątpliwości ankietowanych, stąd formę i sposób przeprowadzenia badań autorka ocenia wysoko.

Pytania w arkuszu ułożone zostały blokami tematycznymi. Pierwsza część obejmowała cechy osobowe, druga część obszary pozyskiwanej wiedzy i ocenę posiadanego poziomu wiedzy, następna – formy edukacji formalnej i nieformalnej oraz ocenę tychże form z punktu widzenia ich wpływu na aktywizację postaw przedsiębiorczych, zaś ostatnią część stanowiła metryczka i część poświęcona uwagom respondentów. Taki podział w formularzu ankietowym ułatwiał jego zrozumienie i wypełnianie respondentom. Po zebraniu danych zostały one ułożone zgodnie z przyjętą w rozdziale trzecim klasyfikacją czynników determinujących przedsiębiorczość, w ten sposób pozyskane zmienne objaśniające zostały pogrupowane w bloki: (1) czynników personalnych i demograficznych, (2) czynników zasobowych oraz (3) czynników instytucjonalnych i sieci społecznych.

W badaniu stosowano najczęściej skalę Rensisa Likerta, tj. dwubiegunową skalę mierzącą nastawienie respondentów. Znalazły się w niej twierdzenia przeciwstawne, ujęte w 4-stopniu, tj. tak, raczej tak, raczej nie, nie. Oznacza to, że posłużono się formą skali wymuszonego wyboru (wyeliminowano najbardziej neutralną odpowiedź, np. ani tak ani nie, nie wiem).⁴⁷⁰ Pozwoliło to zmotywować respondentów do zastanowienia się nad własnymi odczuciami co do badanych zjawisk i opowiedzieć się za którąś z możliwości „bardziej”, dokonując wyboru między „bardziej pozytywną” odpowiedzią, albo „bardziej negatywną”. Pozwoliło to wyeliminować błąd, gdy ankietowani wybierają ‘bezpieczną’ odpowiedź pośrednią.

---

⁴⁷⁰ A. Joshi, S. Kale, S. Chandel, D. K. Pal, *Likert scale: Explored and explained*, “British Journal of Applied Science & Technology”, 2015, 7(4), p. 397

Narzędzie badawcze pozwoliło na zgromadzenie danych, z których wyizolowano zmienne. Na potrzeby badania zaproponowano pięć zmiennych objaśnianych oraz, w zależności od modelu, aż do 105 zmiennych objaśniających. Cel oraz sposób weryfikacji poszczególnych zmiennych w kwestionariuszu ankiet został opisany poniżej.

Jako zmienne objaśniane przyjęto zmienne pozwalające przewidywać wybrany rodzaj przedsiębiorczości studenta, ukazując szeroki kontekst zjawiska przedsiębiorczości, jego wielowymiarowość. Pierwszą zmienną objaśnianą, przyjętą do sformułowania modelu I, czyli modelu postaw przedsiębiorczych zbudowanego z wykorzystaniem regresji liniowej, był Wskaźnik Postaw Przedsiębiorczych, czyli skala postaw młodzieży akademickiej zawierająca się w przedziale od 0 (brak postawy przedsiębiorczej) do 3 (wysoka postawa przedsiębiorcza) nazywana WSKP. Ukazano tym samym personalny wymiar przedsiębiorczości.

Za zmienną objaśnianą przyjęto również przedsiębiorczość gospodarczą, tj. to, czy ktoś jest lub był przedsiębiorcą w rozumieniu tego czy zakładał i prowadził własną działalność gospodarczą (oznaczane jako 1), czy też nie (oznaczone jako 0). Ta zmienna dychotomiczna pozwoliła na skonstruowanie z wykorzystaniem regresji logistycznej modelu II, czyli modelu przedsiębiorcy. Jest to typowo ekonomiczny wymiar zjawiska przedsiębiorczości, a jego identyfikacja w przyjętej próbie młodzieży akademickiej była podstawą realizacji założeń dysertacji.

Następnie, trzecią zmienną objaśnianą, niezbędną do sformułowania za pomocą regresji logistycznej modelu III, tj. modelu przedsiębiorczości potencjalnej, było to czy studenci planują w przyszłości założenie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej (1), czy też nie (0). Zmienna ta określa zatem potencjalną przedsiębiorczość w badanej grupie młodzieży akademickiej województwa podlaskiego. Potencjalna przedsiębiorczość wpisuje się w nurt interdyscyplinarny – obejmuje bowiem zarówno ekonomię, jak i kwestie motywów i nauki zarządzania i jakości oraz socjologię, w tym w znacznym zakresie psychologię.

Kolejną przyjętą w badaniu zmienną objaśnianą była aktywność zawodowa studentów niezbędna do zbudowania w oparciu o regresję logistyczną modelu IV, tj. modelu aktywności zawodowej. Najważniejsze w tym modelu było zatem to, czy student podczas studiów pracował (1), czy też nie (0).

Ostatnią zmienną objaśnianą stanowiły elementy sklasyfikowane jako składowe dodatkowej aktywności przedsiębiorczej, tj. udzielanie się ankietowanych studentów w dniu badania w którejkolwiek z następujących form aktywności: kole naukowym, wolontariacie, stowarzyszeniu, partii politycznej, organizacji studenckiej, innych formach rozwoju (1), czy też to, że w

takich aktywnościach respondent udziału nie brał (0). Stanowiło to próbę zidentyfikowania aktywności przedsiębiorczej studentów (czy są szeroko pojętymi osobami przedsiębiorczymi w wymiarze niegospodarczym). Wymiar ten również wpisuje się w obszar interdyscyplinarny.

Ograniczono się do wskazanych zmiennych objaśnianych głównie z jednego powodu. Na etapie badań pilotażowych okazało się, że respondenci wykazują zmęczenie ilością pytań, na które muszą odpowiedzieć. Powodowało to rezygnację z kontynuacji badań w trakcie wypełniania kwestionariusza lub nawet od razu odmowę wzięcia udziału w badaniu. Wymagało to ograniczenia ilości zadawanych pytań, co bezpośrednio przełożyło się na ograniczenie ilości wszystkich badanych zmiennych, począwszy od zmiennych objaśnianych, a kończąc na zmiennych objaśniających. Niestety, wymagało to od autorki istotnego ograniczenia ilości pozyskanych danych. Prawdopodobnie, gdyby ankietę przeprowadzać na osobach dobrowolnie zgłaszających się do badania, poza zajęciami, nie zaś w ich trakcie – kwestionariusz mógłby być obszerniejszy, i tym samym wyniki byłyby pełniejsze. Chcąc jednak zachować losowość i reprezentatywność badań oraz ograniczyć w nim błędy doboru próby (np. zgłaszanie się właśnie jedynie osób chętnych, które chcą) – przystano na zmniejszenie liczby badanych zmiennych. Prawdopodobnie, gdyby opłacać udział w badaniu również można byłoby sformułować więcej pytań i uzyskać jeszcze pełniejszy obraz wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej.

Zmienne objaśniające zostały pogrupowane w bloki tematyczne: czynników personalnych i demograficznych, czynników zasobowych oraz czynników instytucjonalnych i sieci społecznych.

W obszarze czynników demograficznych i personalnych sformułowano trzynaście stwierdzeń dotyczących cech osobowości utożsamianych przez badaczkę z cechami osób przedsiębiorczych. Skonstruowane na potrzeby badań stwierdzenia cząstkowe (dotyczące pojedynczych cech) miały za zadanie identyfikację poszczególnych cech przedsiębiorczych i ich nasilenia. Wyciągnięcie z nich średniej pozwoliło obliczyć Ogólny Wskaźnik Przedsiębiorczości (WSKP) nazywanych również Wskaźnikiem Postaw Przedsiębiorczych badanej grupy studentów. Odpowiedzi do każdego pytania obejmowały czterostopniową skalę Likerta z czterema możliwymi odpowiedziami: nie, raczej nie, raczej tak, tak. Formuła badania postaw z zastosowaniem stwierdzeń cząstkowych została zainspirowana badaniami R. Athayde⁴⁷¹, przy czym dostosowano je do uwarunkowań polskich. Ocena postaw ankietowanych oparła się zatem o odpowiedzi na następujące stwierdzenia:

---

⁴⁷¹ R. Athayde, *Measuring Enterprise Potential in Young People*, "Entrepreneurship Theory and Practice", 2009, 33(2), p. 481-500

- 1) łatwo nawiązuję kontakt z innymi ludźmi;
- 2) nie boję się nietypowych rozwiązań;
- 3) umiem brać odpowiedzialność za podejmowane działania;
- 4) posiadam umiejętności organizacyjne;
- 5) pojawiające się problemy traktuję jako wyzwania;
- 6) chętnie angażuję się w nowe przedsięwzięcia;
- 7) lubię przejmować inicjatywę w realizowanych przedsięwzięciach;
- 8) łatwo dostosowuję się do zmian zachodzących w moim otoczeniu;
- 9) posiadam wiele pomysłów, które chciałabym/chciałbym zrealizować;
- 10) kiedy wyznaczę sobie jakiś cel, ciężko pracuję, by go osiągnąć;
- 11) podejmuję działania w zakresie rozwoju osobistego;
- 12) w trudnych sytuacjach jestem opanowana/opanowany;
- 13) uważam, że jestem przedsiębiorcza/przedsiębiorczy.

Badane w tej części cechy i umiejętności to: otwartość i komunikacyjność, skłonność do podejmowania ryzyka, brak awersji do nowości, odpowiedzialność, zorganizowanie, chęć do działania, pozytywne nastawienie, inicjatywa, elastyczność działania, umiejętność dopasowania do sytuacji, pomysłowość, dążenie do celu, opanowanie i samoocena. Ich rozpoznanie pozwoliło na dokonanie oceny postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz sprawdzenie w modelu regresji liniowej, jak poszczególne czynniki oddziałują na postawę studentów. Wśród tej grupy czynników wskazano również płeć respondentów. W ramach czynników personalnych i demograficznych postanowiono zaklasyfikować prawie wszystkie zmienne objaśniane (jako wyraz personalnych decyzji), tj. zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, wykazywanie lub też nie chęci założenia własnej działalności gospodarczej oraz dodatkową aktywność przedsiębiorczą. Wyjątek stanowi aktywność zawodowa studentów, gdyż w literaturze przedmiotu podkreśla się niesiony z nią ładunek zasobów wiedzy, umiejętności i kompetencji.

W ramach identyfikowania dodatkowej aktywności przedsiębiorczej studentów zapytano zatem o to, w jakich formach aktywności działają obecnie. Wśród możliwych odpowiedzi znalazły się: w kole naukowym, wolontariacie, stowarzyszeniu, partii politycznej, organizacji studenckiej, innych instytucjach czy też nigdzie. Pozwoliło to określić osobę przedsiębiorczą społecznie.

Identyfikacja zjawiska przedsiębiorczości nie mogłaby się odbyć bez pytań o to, czy respondent (w dniu badania) prowadził własną działalność gospodarczą, a jeżeli tak, to od ilu miesięcy. A także o to, czy w przeszłości prowadził taką działalność, a jeżeli tak, to przez ile

miesiący. Sprawdzono w ten sposób podstawowy wymiar przedsiębiorczości związany z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej.

Przedsiębiorczość potencjalną zidentyfikowano poprzez skierowanie do młodzieży akademickiej pytania o to, czy zamierza założyć własną działalność gospodarczą. Możliwe trzy odpowiedzi to: tak (wraz z określeniem w przeciągu ilu miesięcy jest to planowane), nie i jeszcze o tym nie myślałam/myślałem. Uzupełnienie odpowiedzi o wariant „jeszcze o tym nie myślałam/myślałem” zostawiło pole manewru tym osobom, które nie zastanawiały się wcześniej nad taką możliwością rozwoju swojej kariery i nie odrzucają takiej myśli.

Kluczowym rodzajem infrastruktury oddziałującym na przedsiębiorczość jest infrastruktura wiedzy zapewniana przez uniwersytety i instytucje badawcze. Jak podkreślili Lofstrom i in. indywidualne zasoby edukacyjne odgrywają ważną rolę w podjęciu decyzji o założeniu firmy⁴⁷². W bloku tematycznym poświęconym czynnikom zasobowym starano się sprawdzić, jak studenci oceniają swoje zasoby wiedzy. Oceny poziomu swojej wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki, zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz ogółem z zakresu przedsiębiorczości, badani studenci dokonywali udzielając odpowiedzi z zakresu: bardzo niski, niski, średni, wysoki, bardzo wysoki. To pytanie z zakresu zasobów wiedzy stanowiło nieliczny wyjątek w postaci 5-stopniowej skali odpowiedzi (Bardzo niski, niski, średni, wysoki, bardzo wysoki).

W części metryczkowej z zakresu zasobów zapytano respondentów o: ukończoną szkołę średnią (liceum ogólnokształcące, liceum profilowane, technikum i inne), oraz szkołę wyższą. Pytanie o uczelnię (tę, w której de facto przeprowadzano ankietę) uzupełniono o takie informacje, jak: kierunek studiów, tryb studiów (stacjonarny, niestacjonarny), stopień studiów (pierwszy, drugi, jednolity magisterski) i rok studiów (pierwszy, drugi, trzeci, czwarty, piąty). Uczelnie podzielono na placówki publiczne lub niepubliczne. Placówkom uczelnianym przypisano również odległości od centrum Białegostoku.

Część pytań metryczki poświęcono czynnikom zasobowym i działaniom respondentów związanych z rynkiem pracy. Zapytano zatem o to, czy podczas nauki na studiach wyższych respondent pracował (nie wliczając w to praktyk i staży, które, zwłaszcza w przypadku praktyk, są elementem obowiązkowym) i czy wykonywana praca była w jego opinii zgodna z kierunkiem kształcenia. Poproszono także o określenie całkowitego stażu pracy w miesiącach.

---

⁴⁷² M. Lofstrom, T. Bates, S. C. Parker, *Why are some people more likely to become small-business owners than others: Entrepreneurship entry and industry-specific barriers*, "Journal of Business Venturing", 2013, 29(2), p. 232–251

W przypadku studentów studiujących więcej niż jeden kierunek studiów (w tym również na innych uczelniach) w pierwszej kolejności wpisywali oni w metryczce uczelnię, w której prowadzone było badanie, gdyż to była podstawowa informacja o edukacji wyższej studenta. Informacje o drugim lub więcej kierunkach studiów realizowanych przez respondentów uzupełniano w dalszej części badania.

Następnie w kategoriach czynników sieci społecznych i instytucji wskazano na to jakie zasoby wiedzy pozyskują studenci kształcąc się na swojej uczelni, oraz jak uczelnia wpływa na kształtowanie w nich postawy przedsiębiorczej. Sklasyfikowano te zmienne jako instytucjonalne ze względu na to, że obejmują one ofertę uczelni i jej oddziaływanie na studentów, nie zaś faktyczne ocenianie własnych zasobów przez studentów. Wśród badanych zasobów wiedzy, które można pozyskać w drodze edukacji na uczelni respondenta znalazły się: wiedza z zakresu form prowadzenia działalności gospodarczej, etapów zakładania własnej działalności, tworzenia biznesplanu, możliwości finansowania własnej działalności gospodarczej, sposobów ograniczania ryzyka w działalności gospodarczej. Do badanych zagadnień można było udzielić jednej odpowiedzi: nie, raczej nie, raczej tak, tak. Natomiast ocenę wpływu uczęszczania na zajęcia na uczelni wyższej na kształtowanie postawy przedsiębiorczej dokonanej przez respondentów, sprawdzono poprzez odniesienie się ankietowanych do następujących stwierdzeń, czy uczęszczanie na zajęcia na uczelni wyższej ma związek z: rozwojem kreatywności, nauką odpowiedzialności, zachęcaniem do rozwoju umiejętności, zapewnianiem wiedzy z zakresu działalności gospodarczej, zachęcaniem do realizacji własnych pomysłów, wspomaganie rozwoju umiejętności komunikacyjnych i sprzyjaniem radzeniu sobie z problemami. Respondenci ustosunkowywali się do tych stwierdzeń, udzielając odpowiedzi: nie, raczej nie, raczej tak, tak.

Za pomocą kwestionariusza zbadano również ofertę edukacyjno-rozwojową uczelni respondenta. Formy te mogły być organizowane zarówno przez jednostkę macierzystą, we współpracy z innymi jednostkami, jak i samodzielnie przez inne jednostki, które reklamowały swoją działalność skierowaną do studentów w danej jednostce za jej zgodą. Pozwala to określić, w jak różnorodnych formach edukacji mogą uczestniczyć studenci danej jednostki dzięki staraniom i działaniom uczelni. Wskazano w ten sposób na otoczenie instytucjonalne uczelni, to jak wiele oferują uczelnie samodzielnie oraz dzięki współpracy. Jest to również swojego rodzaju zwrócenie uwagi, jak wiele szans rozwoju jest niewykorzystywanych przez studentów. Respondenci mieli do wyboru 21 form edukacji oraz odpowiedź „inne, jakie?”. Wskazane formy to: koła zainteresowań i/lub naukowe, spotkania z przedstawicielami urzędów, spotkania z przedstawicielami instytucji finansowych (np. ZUS, fundusze inwestycyjne), spotkania z przedsiębiorcami, współpraca z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości, e-learning, konkursy

edukacyjne, wyjazdy naukowo-badawcze, realizowanie projektów edukacyjnych i/lub naukowych, ćwiczenie wystąpień publicznych, czytanie czasopism tematycznych, konferencje (seminaria) naukowe, szkolenia praktyczne, szkolenia teoretyczne, gry edukacyjne, wizyty w instytucjach naukowo-badawczych, studia podyplomowe, praktyki zawodowe, płatne staże zawodowe, uczestnictwo w spotkaniach tematycznych, rozwiązywanie studium przypadku/casusu i „inne”.

Następnie pogłębiono badaną kwestię i sprawdzono, w jakich formach edukacji uczestniczyli respondenci. Uporządkowano analizowany obszar dzieląc dążenie do rozwoju studentów na uczestnictwo w różnych formach aktywności w ramach edukacji formalnej, tj. w ramach uczelni oraz edukacji nieformalnej, tj. kształcenia zdobywanego poza systemem szkolnictwa wyższego. W pytaniu dotyczącym uczestnictwa w różnych aktywnościach mogących aktywizować proces kształtowania przedsiębiorczości w ramach uczelni wyżej, klasyfikowanych w badaniu jako elementy edukacji formalnej, odpowiedzi możliwe do wyboru pokrywały się z tymi zawartymi w pytaniu o formy edukacji organizowane na uczelni. Wśród odpowiedzi wymieniono zatem 21 form edukacyjnych oraz umożliwiono respondentom wypisanie innych form aktywności, w których uczestniczyli.

Z kolei w przypadku edukacji nieformalnej, ze względu na specyfikę tego sposobu pozyskiwania wiedzy, umiejętności i kompetencji, odpowiedzi nieznacznie różniły się od realizowanych w ramach edukacji formalnej. W przygotowanych odpowiedziach nie uwzględniono zatem uczestnictwa w kołach zainteresowań i naukowych oraz czytania podręczników (uznano je za element powszedni w edukacji formalnej i nawet korzystanie z nich poza np. bibliotekami uczelnianymi, nadal pozostaje ściśle związane z kierunkiem i profilem kształcenia, poszerzanie innych zainteresowań z wykorzystaniem podręczników uznano za marginalne). Pytania te zastąpiono słuchaniem audycji radiowych i oglądaniem programów popularnonaukowych. Po uwzględnieniu tej zmiany, odpowiedzi możliwe do wybrania w tym pytaniu obejmowały: wizyty w instytucjach naukowo-badawczych, spotkania z przedstawicielami urzędów, spotkania z przedstawicielami instytucji finansowych, spotkania z przedsiębiorcami, współpraca z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości, e-learning, konkursy edukacyjne, wyjazdy naukowo-badawcze, realizowanie projektów edukacyjnych i/lub naukowych, ćwiczenie wystąpień publicznych, płatne staże zawodowe, konferencje (seminaria) naukowe, szkolenia praktyczne, szkolenia teoretyczne, gry edukacyjne, słuchanie audycji radiowych, oglądanie programów popularnonaukowych, praktyki zawodowe, czytanie czasopism tematycznych, uczestnictwo w spotkaniach tematycznych, rozwiązywanie studium przypadku/casusu i „inne”. Istotne jest

również to, że pytania z zakresu edukacji były wielokrotnego wyboru, tj. ankietowani wskazywali wszystkie odpowiedzi, które ich zdaniem odpowiadały na postawione pytanie.

Badanie determinant sieciowych wsparto pytaniem respondentów o pochodzenie, czy jest to wieś, miasto, w tym miasto do 10 tys. mieszkańców, miasto 10-50 tys. mieszkańców, miasto 50-100 tys. mieszkańców i miasto powyżej 100 tys. mieszkańców. Audretsch i Lehmann wykazali, że odległość geograficzna od uniwersytetów i instytutów badawczych w różny sposób wpływa na innowacje w dziedzinach naukowych, takich jak nauki przyrodnicze i nauki społeczne. Mierzyli oni infrastrukturę wiedzy jako minimalną odległość od publicznego instytutu badawczego lub uniwersytetu⁴⁷³ i podobnie uczyniła autorka dysertacji mierząc odległość uczelni respondenta od centrum Białegostoku, jednakże w kontekście dotychczasowej klasyfikacji określono wskazaną zmienną jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych. A zatem, również miejsce uczelni (czy jest to Białystok, jako stolica województwa podlaskiego⁴⁷⁴) oraz odległość uczelni od centrum Białegostoku dodano do zmiennych. Pokazuje to odległość od centrum życia województwa oraz wielkość miejsca, w którym studenci spędzają większość czasu, najczęściej również miejsce ich zamieszkania.

Ważnym aspektem oddziaływania sieciowego jest wychowanie, dlatego też zwrócono uwagę na prowadzenie działalności zarówno gospodarczej, jak też rolniczej przez rodziców studentów. Zapytano więc, czy któreś z rodziców respondenta prowadzi i/lub prowadziło własną działalność gospodarczą, oraz, czy któreś z rodziców prowadzi i/lub prowadziło gospodarstwo rolne. Zarówno praca w gospodarstwie rodzinnym, jak i w przedsiębiorstwie rolnym może wpływać pozytywnie na stosunek studentów do organizacji pracy własnej, do prowadzenia własnej działalności gospodarczej, czy też negatywnie zniechęcając respondentów do takiej formy działalności.

Istotne w badaniu było zachęcenie ankietowanych do opiniowania ankiety i zgłaszania w kwestionariuszu uwag do przeprowadzanego badania. Takie informacje są bardzo ważne dla badacza przy dążeniu do wyeliminowania błędów, właściwego rozpoznawania podejścia ankietowanych do poszczególnych zagadnień poruszanych w kwestionariuszu, zwłaszcza rozpoznawania obszarów drażliwych, którymi respondenci dzielą się niechętnie. Wnioski pozyskane

---

⁴⁷³ Zob. D. B. Audretsch, D. Heger, T. Veith, *Infrastructure and entrepreneurship*, "Small Business Economics", 2015, 44, p. 222; D. B. Audretsch, E. E. Lehmann, *Does the knowledge spillover theory of entrepreneurship hold for regions?*, "Research Policy", 2005, 34, p. 1191–1202

⁴⁷⁴ W zmiennej tej do Białegostoku dodano również Kleosin. Podyktowane było to tym, że przylega on do Białegostoku i znajduje się tam jeden z wydziałów Politechniki Białostockiej. Autorka sprawdziła, że część studentów Politechniki odbywa zajęcia zarówno na wydziałach mieszczących się w Białymstoku, jak i dojeżdża na zajęcia na wydział mieszczący się w Kleosinie. Nielogiczne zatem byłoby traktowanie tej placówki jako znajdującej się w oddzielnej miejscowości.

z opinii ankietowanej młodzieży akademickiej mogą w znaczący sposób przyczynić się do lepszego zaprojektowania następnych badań.⁴⁷⁵

Zmienne w badaniu poddano kodyfikacji. Pozwoliło to z jednej strony na dokonanie wszelkich niezbędnych obliczeń, z drugiej zaś na skrócenie opisów zmiennych i przejrzyste zaprezentowanie uzyskanych wyników w formie tabelarycznej. W pytaniach, w których odpowiedzi sprowadzały się do oznaczenia wybranej odpowiedzi np. tak lub nie; czy wyboru szeregu odpowiedzi potwierdzających uczestnictwo w wydarzeniu, czy danej formie rozwoju, przyjęto kodowanie zero-jedynkowe. Wystąpienie zjawiska kodowano jako 1, brak jako 0. Ten sam mechanizm zastosowano w przypadku takich odpowiedzi jak kobieta (0) lub mężczyzna (1), czy trybu studiów: niestacjonarne (1), stacjonarne (0), kodując je na zasadzie przeciwstawnej wartości, co nie utrudnia późniejszej interpretacji uzyskanych wyników, a zmniejsza ilość wprowadzanych zmiennych (nie trzeba oddzielnie wprowadzać danych np. dla kobiet, gdzie trzeba byłoby to kodować w następujący sposób: 1 – respondent jest kobietą, 0 – nie jest kobietą).

Odpowiedzi ze skali Likerta oznaczano kolejnymi postępującymi po sobie cyframi od 0 do 3 w przypadku postaw przedsiębiorczych, czy od 1 do 5 w przypadku samooceny posiadanego poziomu wiedzy z badanych zagadnień. Dodatkowo należy wspomnieć, że w wykorzystywanym w obliczeniach programie SPSS w przypadku kilku zmiennych, które wzajemnie się wykluczają (np. albo ukończyłem liceum profilowane, albo ogólnokształcące, albo technikum, albo inną szkołę, w tym przypadku są to szkoły zagraniczne), ostatnia zmienna jest opcją bazową, która jest reprezentowana przez stałą w regresji. Skrócone nazwy zmiennych, opisy i zastosowane kody przedstawiono w Tabeli 39.

Warto nadmienić, że zmienne dotyczące poszczególnych uczelni nie zostały wprowadzone do obliczeń modeli. Zostało to podyktowane kilkoma, kluczowymi powodami. Pierwszym był wymóg, jaki narzucili rektorzy uczelni, w których przeprowadzono badania, aby w żadnych publikacjach nie podawano informacji szczegółowych o przedsiębiorczości studentów z ich uczelni. Drugim powodem było zaś to, że mimo, że autorka informowała zarówno władze poszczególnych uczelni, jak i samych respondentów, że dane posłużą do opracowania doktoratu i tam poszczególne wyniki będą ujmowane, zdecydowano się nie wprowadzać tych zmiennych do modeli. Poszczególne uczelnie są wysoce profilowane i wysoce skorelowane z poszczególnymi kierunkami studiów, stąd w zupełności w badaniach wystarczyło dodanie zmiennych opisujących grupy kierunków studiów.

---

⁴⁷⁵ Szerzej: Andrzejczyk A., *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Oddział w Białymstoku, Białystok 2016

Tabela 39. **Zmienne przyjęte do badania oraz ich kodyfikacja.**

L.p	Nazwa zmiennej przyjęta w obliczeniach	Opis zmiennej	Kodowanie
1	P1.1	Respondent łatwo nawiązuje kontakt z innymi ludźmi.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
2	P1.2	Respondent nie boi się nietypowych rozwiązań.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
3	P1.3	Respondent umie brać odpowiedzialność za podejmowane działania.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
4	P1.4	Respondent posiada umiejętności organizacyjne.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
5	P1.5	Pojawiające się problemy respondent traktuje jako wyzwania.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
6	P1.6	Respondent chętnie angażuje się w nowe przedsięwzięcia.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
7	P1.7	Respondent lubi przejmować inicjatywę w realizowanych przedsięwzięciach.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
8	P1.8	Respondent łatwo dostosowuje się do zmian zachodzących w jego otoczeniu.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
9	P1.9	Respondent posiada wiele pomysłów, które chciałby zrealizować.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
10	P1.10	Kiedy wyznaczy sobie jakiś cel, respondent ciężko pracuje, by go osiągnąć.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
11	P1.11	Respondent podejmuje działania w zakresie rozwoju osobistego.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
12	P1.12	W trudnych sytuacjach respondent jest opanowany.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
13	P1.13	Respondent uważa, że jest przedsiębiorczy.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
14	WSKP	Ogólny Wskaźnik Przedsiębiorczości będący średnią z 13 stwierdzeń opisujących postawy przedsiębiorcze (P1.1 - P1.13).	zmienna ciągła
15	P2.1	Na swojej uczelni respondent może dowiedzieć się (pozyskać wiedzę) jakie są formy prowadzenia działalności gospodarczej.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
16	P2.2	Na swojej uczelni respondent może dowiedzieć się (pozyskać wiedzę) jakie są etapy zakładania własnej działalności.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
17	P2.3	Na swojej uczelni respondent może dowiedzieć się (pozyskać wiedzę) jak stworzyć biznes plan.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
18	P2.4	Na swojej uczelni respondent może dowiedzieć się (pozyskać wiedzę) jakie są możliwości finansowania własnej działalności gospodarczej.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
19	P2.5	Na swojej uczelni respondent może dowiedzieć się (pozyskać wiedzę) jak ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
20	P3.1	Respondent dokonuje samooceny swojego poziomu wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki.	0=Bardzo niski; 1=Niski; 2=Średni; 3=Wysoki; 4=Bardzo wysoki
21	P3.2	Respondent dokonuje samooceny swojego poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej.	0=Bardzo niski; 1=Niski; 2=Średni; 3=Wysoki; 4=Bardzo wysoki
22	P3.3	Respondent dokonuje samooceny swojego poziomu wiedzy z zakresu przedsiębiorczości ogółem.	0=Bardzo niski; 1=Niski; 2=Średni; 3=Wysoki; 4=Bardzo wysoki
23	P4.1	Respondent ocenia wpływ ucześnieczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu rozwoju kreatywności.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
24	P4.2	Respondent ocenia wpływ ucześnieczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu uczenia odpowiedzialności.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
25	P4.3	Respondent ocenia wpływ ucześnieczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu zachęcania do rozwijania umiejętności.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
26	P4.4	Respondent ocenia wpływ ucześnieczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu zapewniania wiedzy z zakresu działalności gospodarczej.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak

27	P4.5	Respondent ocenia wpływ uczęszczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu zachęcania do realizacji własnych pomysłów.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
28	P4.6	Respondent ocenia wpływ uczęszczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu wspomagania rozwoju umiejętności komunikacyjnych.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
29	P4.7	Respondent ocenia wpływ uczęszczania na zajęcia na swojej uczelni na kształtowanie postaw przedsiębiorczych z zakresu sprzyjania radzeniu sobie z problemami.	0=Nie; 1=Raczej nie; 2=Raczej tak; 3=Tak
30	P6.1	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w kole zainteresowań i/lub naukowym.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
31	P6.2	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w spotkaniu z przedstawicielami urzędów.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
32	P6.3	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w spotkaniu z przedstawicielami instytucji finansowych (np.. ZUS, Bank).	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
33	P6.4	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w spotkaniu z przedsiębiorcami.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
34	P6.5	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) we współpracy z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
35	P6.6	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w e-learningu.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
36	P6.7	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w konkursach edukacyjnych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
37	P6.8	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w wyjazdach naukowo-badawczych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
38	P6.9	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w realizacji projektów edukacyjnych i/lub naukowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
39	P6.10	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w ćwiczeniach wystąpień publicznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
40	P6.11	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w czytaniu czasopism tematycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
41	P6.12	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w Konferencjach (seminariach) naukowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
42	P6.13	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w szkoleniach praktycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
43	P6.14	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w szkoleniach teoretycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
44	P6.15	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w grach edukacyjnych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
45	P6.16	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w wizytach w instytucjach naukowo-badawczych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
46	P6.17	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w praktykach zawodowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
47	P6.18	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w płatnych stażach zawodowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
48	P6.19	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w spotkaniach tematycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
49	P6.20	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w rozwiązywaniu studiów przypadku/casusów.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
50	P6.21	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w czytaniu podręczników.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
51	P6.INNE	Respondent uczestniczył w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w innych formach aktywności (pytanie otwarte do wypisania, w jakich formach uczestniczył).	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
52	P7.1	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w wizytach w instytucjach naukowo-badawczych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
53	P7.2	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w spotkaniach z przedstawicielami urzędów.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
54	P7.3	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w spotkaniach z przedstawicielami instytucji finansowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
55	P7.4	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w spotkaniach z przedsiębiorcami.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział

56	P7.5	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) we współpracy z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
57	P7.6	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w e-learningu.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
58	P7.7	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w konkursach edukacyjnych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
59	P7.8	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w wyjazdach naukowo-badawczych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
60	P7.9	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w realizowaniu projektów edukacyjnych i/lub naukowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
61	P7.10	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w ćwiczeniu wystąpień publicznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
62	P7.11	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w płatnych stażach zawodowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
63	P7.12	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w konferencjach (seminariach) naukowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
64	P7.13	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w szkoleniach praktycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
65	P7.14	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w szkoleniach teoretycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
66	P7.15	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w grach edukacyjnych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
67	P7.16	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w słuchaniu audycji radiowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
68	P7.17	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w oglądaniu programów popularno-naukowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
69	P7.18	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w praktykach zawodowych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
70	P7.19	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w czytaniu czasopism tematycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
71	P7.20	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w spotkaniach tematycznych.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
72	P7.21	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w rozwiązywaniu studiów przypadku/casusów.	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
73	P7.INNE	Respondent uczestniczył poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w innych formach aktywności (pytanie otwarte do wypisania, w jakich formach uczestniczył).	0 - nie brał udziału, 1 - tak, brała udział
74	M1	Płeć respondenta.	0 - kobieta, 1 - mężczyzna
75	M2	Pochodzenie respondenta.	1=wieś, 2= Miasto do 10 tys. mieszkańców, 3=M. 10-50tys. M., 4=M. 50-100 tys. m., 5=M. powyżej 100 tys. mieszkańców
		Ukończona szkoła średnia.	
76	M3.LICO	Respondent uczył się w szkole średniej: liceum ogólnokształcącym.	0 -nie, 1 - tak
77	M3.LICP	Respondent uczył się w szkole średniej: liceum profilowanym.	0 -nie, 1 - tak
78	M3.TECH	Respondent uczył się w szkole średniej: technikum.	0 -nie, 1 - tak
79	M3.INNE	Respondent uczył się w szkole średniej: innej.	opcja bazowa, która jest reprezentowana przez stałą w regresji
		Studiowany kierunek studiów (w przypadku kilku kierunków, na tym, na którym przeprowadzono ankietę):	
80	M4.1GH	Grupa nauki humanistyczne i sztuka.	0 -nie, 1 - tak
81	M4.2GK	Grupa kształcenie.	0 -nie, 1 - tak
82	M4.3GN	Grupa nauka.	0 -nie, 1 - tak
83	M4.4GR	Grupa rolnictwo.	0 -nie, 1 - tak

84	M4.5GS	Grupa nauki społeczne, gospodarka i prawo.	0 -nie, 1 - tak
85	M4.6GT	Grupa technika, przemysł i budownictwo.	0 -nie, 1 - tak
86	M4.7GU	Grupa usługi.	0 -nie, 1 - tak
87	M4.8GZ	Grupa zdrowie.	opcja bazowa, która jest reprezentowana przez stałą w regresji
88	M4.3	Tryb studiów.	0=Stacjonarne, 1=Niestacjonarne
89	Licencjat	Respondent jest studentem studiów licencjackich/inżynierskich.	0 -nie, 1 - tak
90	Magister	Respondent jest studentem studiów magisterskich.	0 -nie, 1 - tak
91	JM	Respondent jest studentem studiów jednolitych magisterskich.	opcja bazowa, która jest reprezentowana przez stałą w regresji
92	M4.5	Rok studiów	od 1 do 5 (przy czym studia magisterskie zostały zakodowane jako 4 i 5 rok)
93	M5	Studiowanie drugiego kierunku.	0 -nie, 1 - tak
94	M6.1	Obecne udzielanie się respondenta w kole naukowym.	0 -nie, 1 - tak
95	M6.2	Obecne udzielanie się respondenta w wolontariacie.	0 -nie, 1 - tak
96	M6.3	Obecne udzielanie się respondenta w stowarzyszeniu.	0 -nie, 1 - tak
97	M6.4	Obecne udzielanie się respondenta w partii politycznej.	0 -nie, 1 - tak
98	M6.5	Obecne udzielanie się respondenta w organizacji studenckiej.	0 -nie, 1 - tak
99	M6.6	Obecne udzielanie się respondenta w innych formach rozwoju (pytanie otwarte do wypisania, w jakich formach uczestniczył).	0 -nie, 1 - tak
100	M6.7	Obecnie respondent nie udziela się nigdzie.	0 -nie, 1 - tak
101	Aktywność łącznie	Suma aktywności M6.1-M6.6.	od 1 do 6
102	M7.1	Respondent pracował podczas nauki na studiach wyższych (nie wliczając praktyk i staży).	0 -nie, 1 - tak
103	M7.2	Wykonywana praca była/jest zgodna z kierunkiem kształcenia.	0 -nie, 1 - tak
104	M7.3	Staż pracy.	0=0, 1=(0-12 miesięcy>, 2=(12-4 m.>, 3=(24-36m.>, 4=(36-48m.>, 5=(48-60m.>, 5= 60miesięcy i więcej
105	M8	Prowadzenie własnej działalności gospodarczej w dniu ankiety.	0 -nie, 1 - tak
106	M9	Prowadzenie własnej działalności gospodarczej w przeszłości.	0 -nie, 1 - tak
107	M8i9	Prowadzenie własnej działalności gospodarczej obecnie lub w przeszłości.	0 -nie, 1 - tak
108	M10.1	Respondent zamierza założyć własną działalność gospodarczą.	0 -nie, 1 - tak
109	M10.2		0 -nie, 1 - tak
110	M10.3	Respondent nie zamierza założyć własnej działalności gospodarczej.	0 -nie, 1 - tak
111	M10.4	Respondent jeszcze nie myślał o założeniu własnej działalności gospodarczej.	opcja bazowa, która jest reprezentowana przez stałą w regresji
112	M11	Któres z rodziców respondenta (matka lub ojciec lub wspólnie) prowadzą i/lub prowadzili własną działalność gospodarczą.	0 -nie, 1 - tak
113	M12	Któres z rodziców respondenta (matka lub ojciec lub wspólnie) prowadzą i/lub prowadzili własną działalność rolną.	0 -nie, 1 - tak
114	publi/niepubl	Typ uczelni respondenta.	0 - publiczna, 1 - niepubliczna
115	B/NB	Uczelnia respondenta znajduje się w Białymstoku (liczony z przylegającym Kleosinem).	0 -nie, 1 - tak
116	Model aktywności przedsiębiorczej	M6.7 (0 – to suma zmiennych M6.1-M6.6)	0 – udzielam się społecznie, 1 – nie udzielam się nigdzie

117	Odległość	Odległość uczelni respondenta od centrum Białegostoku liczona w kilometrach	
-----	-----------	---	--

Źródło: Opracowanie własne.

Tak zakodowane zmienne zostały wprowadzone do programu SPSS.

W związku z dotychczas przeprowadzoną analizą literatury przedmiotu i badań empirycznych oraz sformułowanymi na tej podstawie wnioskami postawiono następującą hipotezę główną:

HG: Przyjmując przedsiębiorczość w ujęciu wielowymiarowym zakłada się, że spośród wszystkich czynników najsilniej oddziałują na nią czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, następnie czynniki personalne i demograficzne, zaś czynniki zasobowe mają w jej kształtowaniu najmniejsze znaczenie.

Następnie sformułowano następujące hipotezy szczegółowe:

H1: Na postawę przedsiębiorczą najsilniej pozytywnie oddziałuje edukacja przedsiębiorcza sklasyfikowana jako czynniki z grupy instytucje i sieci społecznych.

H2: Na postawę przedsiębiorczą nie ma istotnego oddziaływania płeć studenta.

H3: Na bycie przedsiębiorcą najsilniej pozytywnie oddziałuje prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica / rodziców studenta klasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych.

H4: Na bycie przedsiębiorcą istotnie oddziałuje płeć respondenta, przy czym to mężczyźni są bardziej przedsiębiorczy we wskazanym wymiarze przedsiębiorczości.

H5: Wśród czynników zasobowych największe, pozytywne oddziaływanie na bycie przedsiębiorcą wykazują czynniki dotyczące samooceny posiadanej przez respondenta wiedzy (o przedsiębiorczości ogółem, o zakładaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej i funkcjonowaniu gospodarki).

H6: Płeć ma istotne znaczenie w wykazywaniu przedsiębiorczości potencjalnej (w rozumieniu deklarowania chęci założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej) przez studentów, przy czym to kobiety mają większe prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą potencjalnym.

H7: Na bycie przedsiębiorcą potencjalnym najsilniej pozytywnie oddziałuje prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica / rodziców studenta klasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych.

H8: Na bycie przedsiębiorcą potencjalnym najsilniej pozytywnie oddziałuje posiadanie już doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez studenta.

H9: Na podejmowanie aktywności zawodowej przez studentów najsilniej pozytywnie oddziałują czynniki edukacyjne zaklasyfikowane jako czynniki instytucjonalne.

H10: Wśród czynników zasobowym na aktywność zawodową studentów najsilniej oddziałuje tryb podjętych przez nich studiów.

H11: Na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów najsilniej pozytywnie oddziałuje pochodzenie studentów zaklasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych. Oznacza to, że z im większej miejscowości ktoś pochodzi, tym chętniej będzie angażował się w dodatkowe formy rozwoju.

H12: Wśród czynników personalnych i demograficznych najsilniej pozytywnie oddziałuje na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia.

Aby móc zweryfikować tak sformułowane hipotezy zaplanowano skonstruowanie modeli statystycznych. W przypadku badania oddziaływania wszystkich rozpatrywanych rodzajów czynników na postawy przedsiębiorcze studentów zostanie wykorzystany model regresji liniowej, zaś w przypadku identyfikacji oddziaływania wszystkich rodzajów czynników na bycie przedsiębiorcą (zakładanie i prowadzenie własnego przedsiębiorstwa), przedsiębiorczość planowaną (wykazywanie chęci założenia własnej działalności gospodarczej), aktywność zawodową młodzieży akademickiej oraz dodatkową aktywność przedsiębiorczą, zaplanowano skonstruowanie modeli z wykorzystaniem regresji logistycznej.⁴⁷⁶ Dodatkowo postawiono pytanie, czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość? Co postanowiono sprawdzić za pomocą analizy czynnikowej.

4.2. Regresja logistyczna i inne wykorzystane metody analizy

Aby osiągnąć założone cele, odpowiedzieć na postawione w dysertacji pytania badawcze oraz sprawdzić prawdziwość sformułowanych hipotez badawczych użyto trzech metod analizy danych: regresji liniowej, regresji logistycznej, oraz analizy czynnikowej.

Pierwszą zastosowaną techniką jest regresja liniowa. W założeniach regresji liniowej zmienna zależna musi być zmienną ciągłą ilorazową lub interwałową o rozkładzie normalnym lub co najmniej symetrycznym i umiarkowanie spłaszczonym, co spełnia zmienna WSKP, która pozwoliła skonstruować Model I – model postaw przedsiębiorczych studentów. Zostało to

---

⁴⁷⁶ W przypadku modeli logistycznych, ze względu na różną typologię zmiennych objaśnianych liczba zmiennych objaśniających wykorzystanych w poszczególnych modelach może się od siebie różnić.

sprawdzone za pomocą analizy histogramu oraz wskaźników nośności i kurtozy. Drugim założeniem regresji liniowej jest homoscedastyczność rozkładu reszt regresji. Oznacza to, że zakłada się w modelu losowe i równomierne rozłożenie błędów przewidywania w modelu regresji. To założenie zostało zweryfikowane za pomocą analizy wykresu rozrzutu wartości zmiennej zależnej względem wartości reszt.

Następną techniką jest analiza regresji logistycznej, która stanowi zastosowanie testu statystycznego dla specyficznego układu zmiennych w celu ich analizy. Najprościej ujmując, można dzięki niej prognozować jedną zmienną na podstawie innych zmiennych. Pozwoliła ona zatem na oszacowanie parametrów modelu, przewidującego prawdopodobieństwo przynależności osoby charakteryzującej się posiadaniem określonych cech personalnych i cech demograficznych, posiadanymi zasobami, będących pod wpływem określonych instytucji i funkcjonujących w pewnych sieciach społecznych, do grupy przedsiębiorców (model II), przedsiębiorców potencjalnych (model III), osób aktywnych zawodowo (model IV) oraz osób aktywnych przedsiębiorczo (model V).

Oszacowywano funkcje logit wielowymiarowego prawdopodobieństwa przynależności osób o danym profilu wyników do wskazanych grup, a także ogólny stopień trafności dokonanych na podstawie ich przewidywań. Wynikiem analizy regresji logistycznej są modele przewidywań charakteryzowane przez współczynnik determinacji (R^2 Coxa i Snella), wskazujące na odsetek zmienności prawdopodobieństwa wyjaśniany przez czynniki ujęte we wskazanych modelach. Ponadto w modelach oszacowano szczegółowe parametry dla każdego z badanych czynników dla przewidywania przynależności do grupy. Parametr B wskazuje na to, o ile jednostek zmieni się logarytm naturalny prawdopodobieństwa przynależności do grupy kryterialnej wraz ze wzrostem o jeden punkt wyników w pomiarze danego czynnika. Parametr Exp (B) (ryzyko względne) wskazuje, o ile procent szansa przynależności do grupy kryterialnej jest większa lub mniejsza wraz ze wzrostem o jeden punkt wyników w pomiarze jednego czynnika, pod warunkiem, że pozostałe czynniki pozostają na stałym poziomie.

Regresja logistyczna nie ma wielu z kluczowych założeń regresji liniowej, zwłaszcza jeżeli chodzi o liniowość, normalność, homoskedastyczność i poziom pomiaru. Nie wymaga ona liniowego związku pomiędzy zmienną zależną i niezależną. Regresja logistyczna radzi sobie z każdym typem związku. Zmienne objaśniające nie muszą być normalne wieloczynnikowo, chociaż daje ona bardziej stabilne rezultaty. Homoskedastyczność nie jest wymagana. Regresja

logistyczna nie wymaga, aby zmienne były heteroskedastyczne na każdym poziomie zmiennych niezależnych. Metoda ta radzi sobie zarówno z porządkowymi, jak i nominalnymi danymi jako zmiennymi niezależnymi.⁴⁷⁷

Najważniejszym założeniem w regresji logistycznej jest wymóg, aby zmienna objaśniana (zależna) była dychotomiczna. Istnieje możliwość zredukowania zmiennej do wymiaru dychotomicznego, ale wiąże się to ze znaczną stratą informacji i możliwym pogorszeniem modelu. Redukcji zmiennej dokonano w modelu aktywności przedsiębiorczej. Ze zmiennych charakteryzujących obecne udzielanie się respondentów w sześciu aktywnościach (kole naukowym, wolontariacie, stowarzyszeniu, partii politycznej, organizacji studenckiej i innych) utworzona została jedna zmienna charakteryzująca, czy respondent udzielał się dodatkowo w którejkolwiek z wymienionych form aktywności (1) lub też nigdzie (0) tworząc tym samym zmienną dychotomiczną.

Regresja logistyczna zakłada, że $P(Y=1)$ istnieje prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia i konieczne jest aby zmienna zależna została odpowiednio zakodowana (1 – zdarzenie występuje, 0 – zdarzenie nie występuje). Ważne jest również, aby model był poprawnie dopasowany. Nadmierne dopasowanie, czy też niedopasowanie nie powinno mieć miejsca. Oznacza to, że tylko znaczące zmienne powinny być zawarte w modelu, i jednocześnie wszystkie znaczące zmienne powinny być w nim zawarte. Można to zapewnić poprzez użycie metody stopniowania w oszacowaniu regresji logistycznej.⁴⁷⁸ Dlatego też w pracy do oszacowania wszystkich modeli regresji logistycznej wykorzystano dwie metody: wprowadzania oraz selekcji postępującej Walda.

Regresja logistyczna wymaga także by każda obserwacja była niezależna. Model powinien również mieć małą albo w ogóle nie mieć współliniowości. Oznacza to, że zmienne niezależne powinny być niezależne od siebie nawzajem. Metoda ta zakłada również liniowość zmiennych niezależnych i różnic logarytmicznych. Mimo, że nie wymaga się aby zmienne zależne i niezależne były powiązane liniowo ze sobą, to wymagane jest by zmienne niezależne były powiązane liniowo z różnicami logarytmicznymi. W innym wypadku, zastosowany test odrzuci związek zbyt łatwo, jako nieistotny chociaż powinien go uznać za istotny.⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁷ <https://nauka.metodolog.pl/zalozenia-regresji-logistycznej/>, (dostęp: 18.10.2021)

⁴⁷⁸ Ibidem.

⁴⁷⁹ Ibidem.

Aby móc zastosować regresję logistyczną podstawowym wymogiem jest próba ogromnych rozmiarów. Ponieważ maksymalne prawdopodobieństwo oszacowań jest słabsze niż metoda najmniejszych kwadratów stosowana w regresji liniowej, niektórzy statystycy rekomendują przynajmniej 30 przypadków na każdy oszacowany parametr.⁴⁸⁰

W dysertacji przeprowadzono cztery oddzielne analizy regresji logistycznej dla przewidywania przynależności do grupy przedsiębiorców (model II), przedsiębiorców potencjalnych (model III), osób aktywnych zawodowo (pracujących) (model IV) oraz osób aktywnych przedsiębiorczo (wykazujących się dodatkową aktywnością przedsiębiorczą) (model V). Wskazane modele zostały oszacowane w oparciu o czynniki wyodrębnione zgodnie z wcześniej przyjętą klasyfikacją.

Ostatnią zastosowaną metodą była analiza czynnikowa. Służy ona głównie do redukcji liczby zmiennych oraz wykrywania struktury w związkach między zmiennymi, w ten sposób tworząc klasyfikacje zmiennych. Czynniki, są to zidentyfikowane zmienne wyjaśniające wzory korelacji zmiennych zaobserwowanych w badanej grupie. Mają one inną interpretację merytoryczną niż poszczególne zmienne, ale zachowują znaczną część informacji zawartych w pierwotnych zmiennych. Technika ta w niniejszej pracy została wykorzystywana w celu identyfikacji niewielkiej liczby czynników, wyjaśniających większą część wariancji obserwowanej w dużej liczbie zmiennych, tj. do sprawdzenia, czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość w edukacji. Zastosowano w niej metodę głównych składowych.

W analizie czynnikowej zakłada się, że wszystkie zmienne są ze sobą powiązane merytorycznie. Tzn. istnieje pewna mniejsza liczba ukrytych wymiarów, które oddziałują na kształtowanie się wyników badanych zmiennych. Analiza czynnikowa wymaga operowania na zmiennych ilościowych na poziomie *interwałowym* lub *ilorazowym*. Istnieje wiele metod oceny jakości modelu analizy czynnikowej. W niniejszych badaniach posłużono się oceną wykresu osypiska i lokalizacją punktu przełamania, zaproponowaną przez Cattela.⁴⁸¹ W analizie czynnikowej dane powinny być ilościowe, skorelowane parami i wykazywać rozkład normalny dla każdej pary zmiennych, zaś same obserwacje powinny być niezależne. *Model analizy czynnikowej wymaga, aby zmienne były określane przy użyciu czynników wspólnych (oszacowanych przy użyciu modelu) i czynników unikatowych (nie pokrywających się dla obserwowanych*

---

⁴⁸⁰ Ibidem.

⁴⁸¹ J. M. Brzeziński (red.), *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów*, Zysk i S-ka, Poznań 2011

zmiennych); wyliczone oszacowania oparte są na założeniu, że wszystkie unikatowe czynniki nie są skorelowane ani wzajemnie, ani z czynnikami wspólnymi.⁴⁸²

4.3. Charakterystyka badanej grupy

W przeprowadzonym badaniu wzięło udział 2004 studentów podlaskich uczelni, czyniąc próbę bardzo dużą. Wśród ankietowanych było 63,8% kobiet i 36,2% mężczyzn, co dość wier- nie odpowiada ogólnej strukturze młodzieży akademickiej województwa podlaskiego w roku badania.⁴⁸³

Biorąc pod uwagę pochodzenie studentów, okazuje się, że 35,2% z nich pochodziło ze wsi, a 64,8% – z miasta, w tym: 11,1% respondentów pochodziło z miasta do 10 tys. mieszkań- ców, 18,9% ankietowanych pochodziło z miasta 10 001–50 000 mieszkańców, 10,5% studen- tów pochodziło z miasta 50 001–100 000 mieszkańców, zaś 24,3% pochodziło z miasta o li- czebności mieszkańców powyżej 100 tys.

Analizując wykształcenie średnie respondentów, stwierdzono, że dominująca ich część tj. 69,8% ukończyło liceum ogólnokształcące, 22,4% ukończyło technikum, zaś 7,6% ankieto- wanych ukończyło liceum profilowane. Na polskich uczelniach coraz częściej pojawiają się osoby po odbyciu wcześniejszych etapów edukacji zagranicą. W niniejszym badaniu stanowiły one jedynie 0,2% wszystkich respondentów.

W badaniu wzięli udział respondenci kształcący się na podlaskich uczelniach, reprezen- tujący wszystkie funkcjonujące w dniu badania uczelnie w tym województwie (Tabela 40.). Najliczniejszą grupę stanowili studenci trzech uczelni: Uniwersytetu w Białymstoku – 33,58%, Politechniki Białostockiej – 28,84% i Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku – 11,93%. Spowodowane jest to zdecydowaną dominacją tych uczelni w strukturze liczebności studentów.

Tabela 40. Charakterystyka ankietowanych według uczelni (w %).

L.p.	Nazwa uczelni	Udział w %
1	Akademia Teatralna, Wydział Sztuki Lalkarskiej w Białymstoku	0,25
2	Nadbużańska Szkoła Wyższa w Siemiatyczach	0,30
3	Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku	2,29
4	Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży	5,09
5	Państwowa Wyższa szkoła Zawodowa w Suwałkach	4,89
6	Politechnika Białostocka	28,84

⁴⁸² https://www.ibm.com/docs/pl/spss-statistics/25.0.0?topic=SSLVMB_25.0.0/spss/base/idh_fact.html, (dostęp: 18.10.2021)

⁴⁸³ Szerzej o charakterystyce respondentów, np. z podziałem wg płci, pochodzenia itp. w: A. Andrzejczyk, *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, op. cit..

7	Uczelnia Jańskiego w Łomży	0,95
8	Uniwersytet Medyczny w Białymstoku	11,92
9	Uniwersytet Muzyczny im. Fryderyka Chopina w Białymstoku	0,55
10	Uniwersytet w Białymstoku	33,58
11	Wyższa Szkoła Administracji Publicznej im. Staszica w Białymstoku	2,10
12	Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży	3,34
13	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku	0,65
14	Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku	2,10
15	Wyższa Szkoła Medyczna w Białymstoku	0,45
16	Wyższa Szkoła Menedżerska	0,25
17	Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku	1,45
18	Wyższa Szkoła Zawodowa Ochrony Zdrowia TWP w Łomży	0,25
19	Zamiejscowy Wydział Leśny w Hajnówce	0,75

Źródło: opracowanie własne.

Uczelnie zostały w badaniu pogrupowane na placówki publiczne i niepubliczne. Taki podział uznano za wystarczający w realizowanych badaniach. Na uczelniach publicznych studioowało 85,9% ankietowanych studentów, zaś na uczelniach niepublicznych pozostałe 14,1%, co ściśle odpowiada strukturze całej populacji.

Białystok (wraz z przylegającym do niego Kleosinem) jest prawdziwym centrum akademickiego życia w województwie podlaskim. Aż 84,43% ankietowanych studentów studiuje właśnie w jego stolicy. Placówkom uczelnianym przypisano również odległości od centrum Białegostoku mieszczące się w przedziale od 0,252 km do 108,28 km.

Respondenci reprezentowali wszystkie kierunki studiów realizowane na podlaskich uczelniach w danym semestrze. Kierunki te zostały pogrupowane w 8 grup głównych kierunków studiów. Respondenci najliczniej reprezentowali grupę nauk społecznych, gospodarkę i prawo (29,49%). Największy udział z podgrup kierunków stanowiły podgrupy: GS-E: 15,97% z podgrupy nauk społecznych, GZ-M: 14,27% z podgrupy zdrowie i GK-P: 10,43% z podgrupy kształcenie.

Tabela 41. Udział w badaniu ankietowanych według grupy kierunków studiów (w %)

L.p.	Wykaz kierunków przyporządkowanych do danej grupy kierunków	Nazwa grupy w skrócie	Udział %
1.	Grupa nauki humanistyczne i sztuka	GH	7,04%
1	aktorstwo, architektura wnętrz, instrumentalistyka, grafika, wokalistyka, reżyseria	GH-A	1,50
2	historia, filozofia, filologia polska, filologia	GH-H	5,54
2.	Grupa kształcenie	GK	10,43%
1	edukacja artystyczna, wychowanie fizyczne, edukacja techniczna, pedagogika	GK-P	10,43
3.	Grupa nauka	GN	8,78%
1	biologia i ochrona środowiska	GN-B	1,45
2	chemia, fizyka, kosmetologia	GN-F	2,14
3	informatyka, informatyka i ekonometria	GN-I	4,34

4	matematyka	GN-M	0,85
4.	Grupa rolnictwo	GR	2,05%
1	rolnictwo, leśnictwo	GR-R	2,05
5.	Grupa nauki społeczne, gospodarka i prawo	GS	29,49%
1	informacja naukowa i biblioteczna	GS-D	0,05
2	administracja, ekonomiczno-prawny, logistyka, finanse i rachunkowość, zarządzanie, stosunki międzynarodowe, towaroznawstwo, międzynarodowe stosunki gospodarcze	GS-E	15,97
3	prawo, kryminologia.	GS-P	4,64
4	ekonomia, europeistyka, socjologia, studia wschodnie, gospodarka przestrzenna, psychologia, polityka społeczna, kulturoznawstwo, politologia	GS-S	8,83
6.	Grupa technika, przemysł i budownictwo	GT	17,61%
1	architektura i urbanistyka, architektura krajobrazu, budownictwo	GT-A	6,59
2	automatyka i robotyka, biotechnologia, technika rolnicza, energetyka, ekoenergetyka, elektrotechnika, elektronika i telekomunikacja, inżynieria biomedyczna, mechanika i budowa maszyn, ekoinżynieria	GT-I	8,68
3	zarządzanie i inżynieria produkcji, technologia żywności, inżynieria rolno-spożywcza	GT-P	2,34
7.	Grupa usługi	GU	9,18%
1	bezpieczeństwo i higiena pracy, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne	GU-B	5,74
2	turystyka i rekreacja	GU-L	0,80
3	inżynieria środowiska	GU-O	2,14
4	transport	GU-T	0,50
8.	Grupa zdrowie	GZ	15,42%
1	analityka medyczna, dietetyka, elektroradiologia, farmacja, dziedzina lekarsko-dentystyczna, logopedia z fonaudiologią, fizjoterapia, dziedzina lekarska, techniki dentystyczne, zdrowie publiczne, ratownictwo medyczne, pielęgniarstwo, położnictwo	GZ-M	14,27
2	praca socjalna	GZ-O	1,15

Zródło: opracowanie własne.

Analizując tryb studiów respondentów okazuje się, że 66,5% z nich studiowało stacjonarnie, zaś 33,5% – niestacjonarnie. W przypadku stopnia studiów, 65,47% ankietowanych studiowało na pierwszym stopniu (tj. na stopniu licencjackim lub inżynierskim), 22,40% na drugim stopniu studiów (tj. magisterskim), a 12,13% na studiach jednolitych magisterskich. Co ciekawe zdarzało się, że respondenci w trakcie wypełniania ankiety pytali właśnie o to, jaki jest ich stopień studiów ponieważ mieli trudności w rozróżnieniu studiów magisterskich i jednolitych magisterskich.

Tabela 42. **Udział w badaniu studentów według stopni studiów i przypisanych im roczników (w %)**

		Rok studiów				
		Pierwszy	Drugi	Trzeci	Czwarty	Piąty
Stopień studiów	Pierwszy	65,47%	22,33%	40,55%	37,12%	
	Drugi	22,40%	65,03%	34,97%		
	Jednolicie magisterski	12,13%	37,86%	5,76%	37,86%	12,35% 6,17%

Zródło: opracowanie własne.

W przypadku studentów pierwszego stopnia, na pierwszym roku było 22,33% z nich, 40,55% było na drugim roku, a 37,12% – na trzecim. Ankietowani studenci drugiego stopnia w 65,03% byli na pierwszym roku, a 34,97% – na roku drugim. Wśród respondentów będących na studiach jednolitych magisterskich 37,86% było na pierwszym roku, 5,76% – na drugim, 37,86% – na trzecim, 12,35% – na czwartym, a 6,17% – na roku piątym. Co ciekawe, wśród wszystkich ankietowanych studentów aż 18,61% studiuje bądź studiowało drugi lub więcej kierunków studiów. Może to wskazywać z jednej strony na znaczące chęci pozyskiwania wiedzy, umiejętności i kompetencji przez studentów, zaś z drugiej na brak zdecydowania co do profilu kształcenia.

W przypadku 36,58% respondentów któreś z rodziców (jedno lub oboje) prowadzi lub prowadziło własną działalność gospodarczą, natomiast w przypadku 34,73% ankietowanych studentów któreś z rodziców bądź też oboje z nich prowadzi lub prowadziło gospodarstwo rolne. Jak widać wartości te są dość zbliżone.

4.4. Stan przedsiębiorczości w badanej grupie

Pierwsza charakterystyka dotyczy postaw przedsiębiorczych studentów. Zostały one ocenione na podstawie trzynastu stwierdzeń dotyczących cech osobowości utożsamianych przez badaczkę z cechami osób przedsiębiorczych. Stwierdzenia te miały na celu identyfikację nasilenia poszczególnych cech przedsiębiorczych. Średnia punktacja wyznaczona ze wszystkich stwierdzeń (cech) posłużyła jako miara postaw przedsiębiorczych, i jest to tzw. Ogólny Wskaźnik Przedsiębiorczości WSKP. Wskaźniki szczegółowe postaw przedsiębiorczych zostały skonstruowane w podobny sposób, co WSKP, i bazują na pojedynczych cechach wykazywanych przez studentów.

Na podstawie zbudowanego wskaźnika ogólnego dokonano wyodrębnienia czterech typów postaw przedsiębiorczych. Jeżeli wskaźnik zawierał się w przedziale <0-1 punktu, oznacza to brak postawy przedsiębiorczej. Przedział <1-2 punktu oznacza niski stopień postawy przedsiębiorczej. Przedział <2-2,5 punktu oznacza średni stopień postawy przedsiębiorczej. Natomiast liczba punktów zawierająca się w przedziale <2,5-3> punktów oznacza wysoki stopień postawy przedsiębiorczej. I tak, analizując ogólny wskaźnik przedsiębiorczości u ogółu ankietowanych studentów według tego podziału, można stwierdzić, że:

- brak postawy przedsiębiorczej wykazuje 1,7% ogółu respondentów;

- niski stopień postawy przedsiębiorczej wykazuje 34,03% ankietowanych studentów;
- średni stopień postawy przedsiębiorczej wykazuje 46,81% ogółu respondentów;
- zaś wysoki stopień postawy przedsiębiorczej wykazuje 17,46% ankietowanych studentów.

Gdy za podstawę podziału przyjmiemy kwartyle, okazuje się, że:

- 25% studentów wykazuje postawę przedsiębiorczą co najwyżej wynoszącą 1,85 a 75% co najmniej 1,85;
- 50% studentów wykazuje postawę przedsiębiorczą co najwyżej wynoszącą 2,08 a 50% co najmniej 2,08;
- 75% studentów wykazuje postawę przedsiębiorczą co najwyżej wynoszącą 2,39 a 25% co najmniej 2,39.

Ogólna, uśredniona wartość wskaźnika przedsiębiorczości dla ogółu ankietowanych studentów wynosi 2,094, zaś dla poszczególnych wskaźników szczegółowych przyjmuje następujące wartości:

- 1) łatwo nawiązuję kontakt z innymi ludźmi – 2,224;
- 2) nie boję się nietypowych rozwiązań – 2,012;
- 3) umiem brać odpowiedzialność za podejmowane działania – 2,550;
- 4) posiadam umiejętności organizacyjne – 2,209;
- 5) pojawiające się problemy traktuję jako wyzwania – 1,973;
- 6) chętnie angażuję się w nowe przedsięwzięcia – 1,972;
- 7) lubię przejmować inicjatywę w realizowanych przedsięwzięciach – 1,751;
- 8) łatwo dostosowuję się do zmian zachodzących w moim otoczeniu – 1,994;
- 9) posiadam wiele pomysłów, które chciałabym/chciałbym zrealizować – 2,140;
- 10) kiedy wyznaczę sobie jakiś cel, ciężko pracuję, by go osiągnąć – 2,269;
- 11) podejmuję działania w zakresie rozwoju osobistego – 2,370;
- 12) w trudnych sytuacjach jestem opanowana/opanowany – 1,905;
- 13) uważam, że jestem przedsiębiorcza/przedsiębiorczy – 1,850.

Okazuje się zatem, że najslabszymi cechami u studentów (poniżej 2,000) są: przejmowanie inicjatywy, samoocena przedsiębiorcza, opanowanie w trudnych sytuacjach, angażowanie w nowe przedsięwzięcia, traktowanie problemów jako wyzwań oraz łatwość dostosowywania się do zmian. Najwyższy wskaźnik szczegółowy dotyczy poczucia odpowiedzialności.

Analizując przedsiębiorczość respondentów jako zakładanie i prowadzenie przez nich działalności gospodarczej, okazuje się, że w badanej grupie 5,24% ankietowanych (tj. 105 osób) prowadziło w dniu badania lub wcześniej własną działalność gospodarczą. Potwierdza to dotychczasową ocenę przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w wymiarze zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej jako niską i niewystarczającą. Własne przedsiębiorstwo w dniu badania lub wcześniej posiadało 3,2% ankietowanych kobiet i 8,8% ankietowanych mężczyzn. Może to potwierdzać dotychczasowe wyniki badań wskazujące na to, że mężczyźni są bardziej przedsiębiorczy i częściej zakładają własną działalność gospodarczą niż kobiety.

Gdy spojrzeć się na przedsiębiorczość gospodarczą studentów według pochodzenia, można dostrzec, że własną działalność gospodarczą prowadzi lub prowadziło wcześniej 4,1% studentów pochodzących ze wsi i niewiele więcej, gdyż 5,9%, studentów pochodzących z miasta.

Wyższe wartości wskaźników przedsiębiorczości można dostrzec w przypadku przedsiębiorczości potencjalnej studentów. Wśród ogółu respondentów 18,7% (374 z 2004 osób) zamierza założyć własną działalność gospodarczą, zaś 60,3% jeszcze o tym nie myślało, co daje jeszcze nadzieję na pojawienie się takich planów w przyszłości. Pozostali ankietowani zadeklarowali, że nie planują założenia własnej działalności gospodarczej. Planowanie poprzedza realizację i jest łatwiejsze niż faktyczne zrealizowanie planów, stąd nie dziwi to, że przedsiębiorców potencjalnych jest zdecydowanie więcej niż faktycznych.

Odnosząc się do ogółu respondentów chcących założyć własną działalność gospodarczą, 29,41% studentów chciałoby to zrobić najpóźniej rok po przeprowadzonym badaniu, 27,81% w ciągu roku do dwóch lat włącznie, 22,46% w ciągu dwóch do trzech lat włącznie, 7,49% od trzech do czterech lat, 6,95% od czterech do pięciu lat, a 1,10% respondentów planuje założenie własnej działalności gospodarczej za więcej niż pięć lat od przeprowadzonych badań. Perspektywę realizacji chęci co do założenia własnej działalności gospodarczej przyjętą przez studentów można ocenić pozytywnie – większość chce zrealizować swoje cele w bliższej perspektywie czasowej.

Gdy przyjrzeć się przedsiębiorczości potencjalnej według podziału na płeć to okazuje się, że zamiar założenia własnej działalności gospodarczej zadeklarowało 14,5% ankietowanych kobiet i 26,1% ankietowanych mężczyzn. Jeszcze o tym nie myślało 64,6% ankietowanych kobiet i 52,8% ankietowanych mężczyzn. Pozostali ankietowani zadeklarowali, że nie chcą założyć własnej działalności gospodarczej.

Również aktywność zawodowa studentów świadczy o ich aktywności przedsiębiorczej. W świetle prawa to właśnie na rodzicach spoczywa obowiązek utrzymania studiującego dziecka, które nie jest przygotowane do wykonywania odpowiedniego zawodu⁴⁸⁴, dlatego podejmowanie się pracy zawodowej podczas studiów może być traktowane jako wyraz przedsiębiorczości studenta.

Zaskakująco pozytywnym wynikiem badań, w opinii autorki, jest to, że ponad połowa ankietowanych studentów (54,19%) pracowała podczas studiów (nie wliczając w to praktyk i staży). Wśród ankietowanych, 43,01% nigdy nie pracowało, oznacza to, że 11,18% studentów zdobyło doświadczenie zawodowe, podejmując pracę, ale nie jako studenci, tj. przed podjęciem się studiów. Pracę zgodną z kierunkiem kształceniem wykonywało 18,71% ankietowanych, to jest 34,53% pracujących studentów.

Całkowity staż pracy studentów (niezależnie, czy podczas studiów czy nie) wskazuje na stosunkowo krótkie doświadczenie studentów z pracą zawodową, tj. większość ankietowanych, pracujących studentów (62,86%) posiada doświadczenie poniżej jednego roku. Może to świadczyć m.in. o wakacyjnym charakterze podejmowanych przez młodzież akademicką prac. Udział pracujących studentów maleje wraz z liczbą miesięcy doświadczenia zawodowego, aż do wartości powyżej 60 miesięcy, gdzie udział ten wynosi już 9,77% (przy czym prawie 90% respondentów o tak długim stażu pracy studiowało w trybie niestacjonarnym, co świadczy o doksztalcaniu się siły roboczej).

Tabela 43. **Całkowity staż pracy ankietowanych studentów w miesiącach (niezależnie, czy podczas studiów czy też nie) (w %)**

Staż pracy	(0 – 12)	(12 – 24>	(24 – 36>	(36 – 48>	(48 – 60>	Powyżej 60
Udział:	62,86	16,04	9,4	4,79	2,49	9,77

Zródło: opracowanie własne.

Gdy przyjrzyć się aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej, można stwierdzić, że jest ona zaskakująco niska. Studenci biorący udział w badaniu uczestniczyli w takich formach rozwoju, jak: koła naukowe (13,77%), wolontariat (9,98%), stowarzyszenia (5,94%), partie polityczne (2,20%), organizacje studenckie (7,04%), oraz inne formy rozwoju (2,20%). Jednakże aż 70,31% respondentów nigdzie się nie udzielało⁴⁸⁵. Oznacza to, że bardzo duża grupa młodzieży akademickiej jest nieaktywna przedsiębiorczo lub też kierkuje swoje działania na jakieś inne aktywności, których nie udało się wykazać w badaniu.

⁴⁸⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59), art. 133. § 1.

⁴⁸⁵ Tą daną należy sprostować, gdyż w raporcie analizującym te same dane jednakże pod innym kątem, wkładła się tu literówka. A. Andrzejczyk, *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, op. cit

Uczestnictwo we wszystkich badanych formach aktywności przedsiębiorczej z podziałem na płeć respondenta zostało zaprezentowane w Tabeli 42. Zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn największy udział w formach aktywności dotyczy koła naukowego. Co interesujące, porównując wybory kobiet i mężczyzn, można stwierdzić, że dwa razy więcej kobiet wybrało wolontariat, ale ponad dwa razy mniej wybrało partię polityczną, niż miało to miejsce w przypadku mężczyzn.

Tabela 44. Uczestnictwo w dniu badania w różnych formach aktywności przedsiębiorczej według płci respondenta (w %)

Płeć	Koło naukowe	Wolontariat	Stowarzyszenie	Partia polityczna	Organizacja studencka	Inne	Nigdzie
Kobiety	12,7	12,2	5,3	1,3	7,0	2,0	70,5
Mężczyźni	15,7	6,1	7,0	3,9	7,0	2,6	69,8

Źródło: opracowanie własne.

Porównując respondentów pochodzących ze wsi i z miasta, stwierdzono, iż ankietowani ze wsi udzielają się w mniejszym stopniu w każdej formie aktywności przedsiębiorczej. Okazuje się również, że prawie 10% mniejszy udział studentów ze wsi niż z miasta aktywnie uczestniczy w jakiegokolwiek formie rozwoju (Tabela 45.). Najniższy udział osób z tej grupy dotyczy partii politycznej – uczestniczyło w niej zaledwie 0,9% wszystkich ankietowanych studentów pochodzących ze wsi.

Tabela 45. Uczestnictwo w dniu badania w różnych formach aktywności przedsiębiorczej według pochodzenia respondenta (w %)

Pochodzenie	Koło naukowe	Wolontariat	Stowarzyszenie	Partia polityczna	Organizacja studencka	Inne	Nigdzie
Wieś	11,1	8,4	5,1	0,9	5,1	2,1	75,7
Miasto	15,2	10,9	6,4	2,9	8,1	2,2	67,2

Źródło: opracowanie własne.

Wskazane w podrozdziale pierwszym przyjęte metody badawcze można ocenić jako adekwatne do założonych celów badawczych. Nie są one pozbawione wad, chociażby w kontekście aktywności przedsiębiorczej bazującej na sumie różnych miar przeskalowanej na skalę dychotomiczną. Jednakże działania te podyktowane były chęcią poznania tego zjawiska, i taki zabieg był konieczny, aby móc zastosować regresję logistyczną. Wyodrębniona klasyfikacja czynników, jak wskazano w rozdziale trzecim, nie jest pozbawiona wad. Przyjęte do dalszych obliczeń zmienne są, mimo znacznej obszerności badań, wciąż niepełne. Nie można wskazać wszystkich czynników kształtujących dane zjawisko, należało przyjąć jakieś zawężenie, i tak też uczyniono. Największym zarzutem może okazać się pominięcie w ankiecie pytań o wiek i zarobki respondentów. Ma to jednak swoje uzasadnienie w badaniach pilotażowych (łącznie

były prowadzone trzykrotnie). Okazało się bowiem, że wiek jest zgodny z rocznikami następującymi prosto po ukończonych szkołach średnich. Na tym etapie zdiagnozowano jedynie marginalne odchylenie, dlatego postanowiono zaoszczędzić miejsca i wykorzystać możliwość zapytania o inne kwestie. Inaczej było w przypadku pytania studentów o ich zarobki i źródła utrzymania. Okazało się, że było to najgorzej oceniane pytanie w badaniach pilotażowych. Co więcej, osoby dotknięte problemami finansowymi wstydziły się ich i nie chciały odpowiadać na takie pytania. Natomiast część studentów, którzy udzielili odpowiedzi na pytanie o zarobki przyznała się w późniejszych wywiadach, że wskazywali je wyższe niż faktyczne m.in. żeby podnieść przed samym sobą własną samoocenę. Dlatego też zrezygnowano z tego czynnika. W późniejszych panelach dyskusyjnych eksperci potwierdzili słuszność takiej decyzji, wskazując, że współcześnie posiadane zasoby finansowe nie mają takiego znaczenia jak kiedyś, gdyż łatwo można pozyskać niezbędne środki w formie kredytu, dotacji itd.⁴⁸⁶

W przeprowadzonych badaniach młodzieży akademickiej scharakteryzowano badaną grupę – przedstawiono częstość przejawiania wśród niej przedsiębiorczości w zakresie postawy przedsiębiorczej, zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, planowania założenia własnej działalności gospodarczej, aktywności zawodowej oraz dodatkowej aktywności przedsiębiorczej. Opisano badaną grupę, pokazano odsetek procentowy osób o wybranych charakterystykach kojarzonych z aktywnością. Podsumowanie wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego zaprezentowano w Tabeli 46. Jak widać, występuje znaczne zróżnicowanie w poszczególnych wymiarach przedsiębiorczości. Warto przy tym pamiętać, że studenci mogli wykazywać jednocześnie kilka rodzajów przedsiębiorczości, co klasyfikowało ich kilkakrotnie w poniższym zestawieniu.

Tabela 46. Podsumowanie przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego.

Wymiar	Opis	Udział (w %)
Postawa	wysoki stopień postawy przedsiębiorczej	17,46
	średni stopień postawy przedsiębiorczej	46,81
	niski stopień postawy przedsiębiorczej	34,03
	brak postawy przedsiębiorczej	1,70
Przedsiębiorcy	własna działalność gospodarcza studentów	5,24
Przedsiębiorczość potencjalna	zamiar założenia własnej działalności gospodarczej	18,70
	jeszcze o tym nie myśleli	60,30
Aktywność zawodowa	praca podczas studiów	54,19
Aktywność przedsiębiorcza	aktywność dodatkowa (społeczna)	29,69
	brak dodatkowej aktywności	70,31

Zródło: opracowanie własne.

⁴⁸⁶ Andrzejczyk A., *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, op. cit.

Wśród młodzieży akademickiej nie ma zbyt wielu przedsiębiorców. Potwierdza to wnio-
ski z rozdziału drugiego – ten wymiar przedsiębiorczości młodzieży akademickiej jest niski i
niewystarczający. Studenci reprezentują głównie średnią lub niską postawę przedsiębiorczą.
Może się okazać ona nie wystarczająca by przełożyła się na wyższe wskaźniki innych wymia-
rów przedsiębiorczości. Jedynie niecałe 19% ankietowanych chce założyć własną działalność
gospodarczą. Biorąc pod uwagę, że od chęci do faktycznej realizacji jest długa droga, może to
nie przełożyć się w istotny sposób na faktyczne zakładanie i prowadzenie działalności gospo-
darczej przez studentów. Ogólna, dodatkowa aktywność przedsiębiorcza studentów (z wyłąc-
zeniem aktywności o celu gospodarczym) kształtuje się na zaskakująco niskim poziomie –
niecałe 30% próby. Studia są właściwie ostatnim etapem edukacji. Studenci nie wykorzystują
szans rozwoju, pozyskiwania wiedzy, umiejętności i kompetencji, jakie oferują uczelnie. Naj-
większa część ankietowanych wykazuje się aktywnością zawodową. Może to być wyraz ko-
nieczności (zarobkowanie) pozyskiwania środków do życia.

W dalszej części pracy podjęto próbę identyfikacji czynników determinujących występo-
wanie poszczególnych wymiarów przedsiębiorczości oraz kierunek i siłę ich oddziaływania na
wielowymiarowo ujętą przedsiębiorczość młodzieży akademickiej województwa podlaskiego.

ROZDZIAŁ 5. CZYNNIKI DETERMINUJĄCE PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

5.1. Model postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej

Aby oszacować model postaw przedsiębiorczych studentów przeprowadzono analizę regresji liniowej metodą selekcji postępującej. Analiza ta miała na celu wyselekcjonować spośród wszystkich dostępnych predyktorów (zmiennych objaśniających) grupę takich zmiennych, które najsilniej wiążą się ze zmienną objaśnianą WSKP, czyli Wskaźnikiem Postaw Przedsiębiorczych, jednocześnie najslabiej wiążąc się z innymi predyktorami (zmiennie najbardziej niezależne od innych predyktorów). Wyniki analizy pokazują, że wskaźnik WSKP może być istotnie wyjaśniany przez 19 zmiennych z 94 testowanych. Łącznie zmienne te wyjaśniają 25,2% postawy młodzieży akademickiej (R -kwadrat = 0,252), co jest wysoce istotne statystycznie [$F(17;1986) = 39,379$; $p < 0,001$].

Tabela 47. Podsumowanie zmian dopasowania modelu regresji liniowej postaw przedsiębiorczych studentów

Model	R	R ²	Skorygowane R ²	SE oszacowania	Statystyki zmiany				
					Zmiana R ²	F zmiany	df1	df2	p-zmiany
1	.332 ^a	0,110	0,110	0,4206391	0,110	247,605	1	2002	0,000
2	.370 ^b	0,137	0,136	0,4142963	0,027	62,769	1	2001	0,000
3	.399 ^c	0,159	0,158	0,4090640	0,022	52,517	1	2000	0,000
4	.420 ^d	0,176	0,174	0,4050310	0,017	41,027	1	1999	0,000
5	.433 ^e	0,188	0,186	0,4022503	0,012	28,733	1	1998	0,000
6	.445 ^f	0,198	0,196	0,3997997	0,010	25,569	1	1997	0,000
7	.456 ^g	0,208	0,205	0,3974526	0,010	24,655	1	1996	0,000
8	.466 ^h	0,217	0,214	0,3951302	0,010	24,532	1	1995	0,000
9	.474 ⁱ	0,225	0,222	0,3933051	0,008	19,559	1	1994	0,000
10	.481 ^j	0,232	0,228	0,3917690	0,006	16,667	1	1993	0,000
11	.486 ^k	0,237	0,232	0,3905625	0,005	13,332	1	1992	0,000
12	.490 ^l	0,240	0,235	0,3898446	0,003	8,344	1	1991	0,004
13	.493 ^m	0,243	0,238	0,3891562	0,003	8,050	1	1990	0,005
14	.496 ⁿ	0,246	0,241	0,3883938	0,003	8,820	1	1989	0,003

15	.498 ^o	0,248	0,243	0,3879094	0,002	5,971	1	1988	0,015
16	.501 ^p	0,251	0,245	0,3874451	0,002	5,767	1	1987	0,016
17	.502 ^a	0,252	0,246	0,3871637	0,001	3,890	1	1986	0,049

Źródło: opracowanie własne.

W interpretacji modelu regresji liniowej zakładane jest, że analizując wybrany czynnik, inne czynniki pozostają na niezmiennym poziomie. To założenie zastosowano do wszystkich poniżej omówionych wyników.

Tabela 48. Model postaw przedsiębiorczych z zastosowaniem regresji liniowej

Model I	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	p	Korelacje	Statystyki współliniowości
	B	SE	Beta			Cząstkowa	VIF
(Stała)	1,456	0,043		33,971	0,000		
P6.5	0,162	0,056	0,057	2,892	0,004	0,065	1,039
M4.3	0,118	0,020	0,125	6,033	0,000	0,134	1,149
M10.1	0,104	0,023	0,091	4,531	0,000	0,101	1,068
M7.1	0,091	0,018	0,102	5,007	0,000	0,112	1,105
P7.12	0,087	0,023	0,076	3,754	0,000	0,084	1,100
B/NB	0,084	0,025	0,069	3,425	0,001	0,077	1,069
P6.9	0,082	0,031	0,054	2,695	0,007	0,060	1,058
P7.7	0,081	0,025	0,068	3,299	0,001	0,074	1,112
P3.3	0,066	0,016	0,130	4,051	0,000	0,091	2,752
P7.1	0,065	0,022	0,062	2,977	0,003	0,067	1,140
P4.1	0,064	0,012	0,121	5,342	0,000	0,119	1,354
P4.7	0,061	0,012	0,119	5,28	0,000	0,118	1,346
P3.1	0,061	0,015	0,112	4,003	0,000	0,089	2,076
P3.2	0,035	0,015	0,074	2,384	0,017	0,053	2,546
P2.5	-0,033	0,010	-0,072	-3,33	0,001	-0,075	1,259
P6.15	-0,063	0,032	-0,039	-1,972	0,049	-0,044	1,033
M6.7	-0,082	0,020	-0,084	-4,161	0,000	-0,093	1,094

Źródło: opracowanie własne.

W obrębie czynników instytucjonalnych i sieci społecznych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w kształtowaniu postawy przedsiębiorczej młodzieży akademickiej: ocena wpływu uczęszczania na zajęcia na rozwój kreatywności, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w konferencjach (seminariach) naukowych, ocena wpływu uczęszczania na zajęcia na radzenie sobie z problemami, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w konkursach edukacyjnych, umiejscowienie uczelni respondenta (w Białymstoku wraz z przylegającym Kleosinem), uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w wizytach w instytucjach naukowo-badawczych, możliwość pozyskania na swojej uczelni

wiedzy jak ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej, uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) we współpracy z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości, uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w realizacji projektów edukacyjnych i/lub naukowych, oraz uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w grach edukacyjnych.

W obrębie czynników zasobowych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w kształtowaniu postawy przedsiębiorczej młodzieży akademickiej: tryb studiów, samoocena poziomu wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki, samoocena poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz samoocena z zakresu przedsiębiorczości ogółem.

W obrębie czynników personalnych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w kształtowaniu postawy przedsiębiorczej młodzieży akademickiej: zamiar założenia własnej działalności gospodarczej i brak jakiegokolwiek aktywności respondenta.

Poziom wiedzy z zakresu przedsiębiorczości sprzyja postawie bardziej przedsiębiorczej (czyli wyższemu wskaźnikowi WSKP) ($B = 0,066$; $SE = 0,016$; $p < 0,001$). Wiedza z zakresu przedsiębiorczości wyjaśnia około 1,7% wariacji (różnic w poziomie WSKP). Można zatem powiedzieć, że im wyższy poziom wiedzy respondenta, tym wyższy WSKP. Może to świadczyć o większej świadomości respondentów swojej postawy przedsiębiorczej w związku z posiadaną, większą wiedzą o przedsiębiorczości.

Wysoka ocena wpływu uczęszczania na zajęcia na rozwój kreatywności sprzyja postawie bardziej przedsiębiorczej ($B = 0,064$; $SE = 0,012$; $p < 0,001$). Zmienna ta wyjaśnia około 1,5% wariacji. Oznacza to, że im wyżej oceniany jest przez studenta wpływ uczęszczania na zajęcia na uczelni wyższej na kreatywność, tym wyższa jest jego postawa przedsiębiorcza mierzona za pomocą WSKP. Okazuje się zatem, że to właśnie pobudzanie kreatywności w systemie kształcenia może mieć istotne znaczenie w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej. Jest to spójne z literaturą przedmiotu wskazującą kreatywność jako zasadniczy element przedsiębiorczości w ujęciu ekonomicznym⁴⁸⁷, społecznym⁴⁸⁸, i w wymiarze postaw i zachowań przedsiębiorczych⁴⁸⁹.

---

⁴⁸⁷ K. Biegańska, op. cit, s. 184-185

⁴⁸⁸ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, s. 17-18

⁴⁸⁹ Zob. szerzej: S. Ko, J. Butler, *Creativity: A key link to entrepreneurial behavior*, "Business Horizons", 2007, 50(5), p. 365-372; D. Y. Hamidi, K. Wennberg, H. Berglund, *Creativity in entrepreneurship education*, "Journal of Small Business and Enterprise Development", 2008, 15(2), p. 304-320; E. Villalba, *Monitoring Creativity at an Aggregate Level: A proposal for Europe*, "European Journal of Education", 2010, 45(2), p. 314-330

To, czy student chodził do pracy również ma znaczenie w kreowaniu przedsiębiorczości. Podjęcie się takiej aktywności podczas studiów sprzyja wyższemu wskaźnikowi WSKP ($B = 0,091$; $SE = 0,018$; $p < 0,001$) u studentów. Podjęcie się przez wskazaną grupę społeczną pracy (z pominięciem staży i praktyk) wyjaśnia około 1,0% różnic w postawie przedsiębiorczej rozpoznanej w postaci WSKP. Aktywność zawodowa jest wiązana z przedsiębiorczością w ujęciu makro (w skali np. kraju) i ma również znaczenie w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych (ujęcie mikro). Potwierdzają to badania przeprowadzone wśród przedsiębiorców – najwyżej ocenianą przez tą grupę formą edukacji były szkolenia praktyczne i praktyki zawodowe w związku z ich praktycznym wymiarem, oraz wyniki dyskusji przeprowadzonych w ramach paneli dyskusyjnych – praktyczne doświadczenia zawodowe wpływają pozytywnie na różne rodzaje przedsiębiorczości, przy czym bezpośredni kontakt z przedsiębiorcami podczas pracy jest dodatkowym atutem.⁴⁹⁰ W badaniach J. Machnik-Słomki i N. Baldacchino wskazano, że nawet krótka praca zawodowa (tydzień, czy 100 h) może wesprzeć rozwój postawy przedsiębiorczej wśród studentów.⁴⁹¹

Uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego, w ramach edukacji nieformalnej, w konferencjach (seminariach) naukowych również sprzyja postawie bardziej przedsiębiorczej mierzonej WSKP ($B = 0,087$; $SE = 0,023$; $p < 0,001$). Uczestniczenie przez młodzież akademicką w tej formie aktywności poza systemem szkolnictwa wyższego wyjaśnia około 0,6% wariancji. W dotychczasowych badaniach potwierdzony jest wpływ uczestnictwa w konferencjach o tematyce związanej z przedsiębiorczością na rozwój społeczności naukowej⁴⁹², jednakże wyniki uzyskane w niniejszym opracowaniu wydają się pierwszym dostrzeżeniem takiego przełożenia na przedsiębiorczość młodzieży akademickiej w Polsce.

Inaczej jest przypadku braku dodatkowej, niewymaganej w ramach procesu kształcenia aktywności studenta. Nie udzielanie się nigdzie studenta sprzyja zmniejszeniu wartości Ogólnego Wskaźnika Przedsiębiorczości ($B = -0,082$; $SE = 0,020$; $p < 0,001$). Nie udzielanie się podczas studiów w żadnej dodatkowej formie aktywności wyjaśnia 0,7% różnic w poziomie WSKP. Należy rozumieć to następująco: jeżeli student nie udziela się nigdzie (ani w kole naukowym, ani wolontariacie, organizacji społecznej, partii politycznej, stowarzyszeniu itp.) to ma niższą postawę przedsiębiorczą w porównaniu do osób aktywnych we wskazanym obszarze.

---

⁴⁹⁰ A. Andrzejczyk, *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, op. cit., s. 157, 175-234

⁴⁹¹ J. Machnik-Słomka, N. Baldacchino, *The role of higher education institutions in shaping students' entrepreneurial attitudes – case studies from Poland and Malta*, "Scientific papers of Silesian University of Technology. Organization and management series", 2021, No. 153, p. 337

⁴⁹² J. Schmude, F. Welter, S. Heumann, *Entrepreneurship Research in Germany*, "Entrepreneurship Theory and Practice", March 2008, 32(2) p. 289

Ma to zapewne związek z wolnością wyboru i inicjatywą studentów – wskazane, dodatkowe formy rozwoju nie są obowiązkowe w toku studiów. Jeżeli student w nich uczestniczy to znaczy, że chce to robić, a więc wykazuje inicjatywę będącą ważną cechą składową postawy przedsiębiorczej.

Tryb studiów podejmowanych przez respondenta ma znaczenie w kształtowaniu postawy przedsiębiorczej młodzieży akademickiej. Studiowanie w trybie niestacjonarnym sprzyja bowiem wyższej postawie przedsiębiorczej respondentów ($B = 0,118$; $SE = 0,020$; $p < 0,001$). Studiowanie w trybie niestacjonarnym wyjaśnia 1,6% wariancji. Osoby studiujące w trybie niestacjonarnym mają średnią postawę przedsiębiorczą na poziomie 2,199, zaś osoby studiujące w trybie stacjonarnym wykazują średnio postawę na poziomie 2,040 wskaźnika WSKP.⁴⁹³ Badanie nie wyjaśnia przy tym, czy to, że studenci studiów niestacjonarnych charakteryzują się wyższą postawą przedsiębiorczą ma związek jedynie z tym, że studiują w tym trybie, co pozwala im lepiej kształtować wyższą postawę, czy też dlatego, że to właśnie bardziej przedsiębiorcze osoby wybierają ten właśnie tryb studiów. Brakuje w literaturze przedmiotu informacji w tym obszarze, podkreślając dodatkowo znaczenie niniejszych badań i ich wyjątkowość.

To, czy studenci chcą założyć własną działalność gospodarczą, tj. wykazują potencjalną przedsiębiorczość, sprzyja wyższej postawie przedsiębiorczej ($B = 0,104$; $SE = 0,023$; $p < 0,001$). Chęć założenia własnej działalności gospodarczej wyjaśnia 0,8% różnic we wskaźniku WSKP. Badanie nie pozwala jednak rozstrzygnąć, jaki jest kierunek przyczynowo-skutkowy tej zależności, mówi jedynie, że WSKP może być przewidywane i wyjaśniane przez tą zmienną. Przy modelu postaw przedsiębiorczych, można wskazać, że wykazywana chęć założenia działalności gospodarczej to przejaw inicjatywy, pomysłowości, czy odpowiedzialności respondentów, więc może tu zachodzić sprzężenie. Co ciekawe K. Klimkowska wskazała, że prawie 32% badanych przez nią studentów oceniło, że raczej nie wykazuje cech przedsiębiorczych, a ponad 43% miało trudności z ich oceną, i jednocześnie większość z nich nie była zainteresowana założeniem własnej firmy lub nie umiała się w tym obszarze wypowiedzieć.⁴⁹⁴ Te spostrzeżenia nie były jednak dalej rozwijane.

Uczęszczanie na zajęcia w uczelni respondenta sprzyja radzeniu sobie z problemami i przekłada się na wyższą postawę przedsiębiorczą. Im wyżej oceniono wpływ uczelni na badaną umiejętność tym wyższy jest wskaźnik WSKP ($B = 0,061$; $SE = 0,012$; $p < 0,001$). Zmienna ta

---

⁴⁹³ A. Andrzejczyk, *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, op. cit., s. 70

⁴⁹⁴ K. Klimkowska, *Wybrane zasoby przedsiębiorcze studentów kierunków społecznych*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, Lublin - Polonia, SECTIO J, 2019, VOL. XXXII, 4, s. 257-258

wyjaśnia około 1,4% wariancji. Nie dziwi taki związek między zmienną objaśniającą a objaśnianą, bowiem radzenie sobie z problemami jest charakterystyką silnie kojarzoną z osobami przedsiębiorczymi i przedsiębiorcami, którym taka umiejętność bardzo pomaga zwłaszcza w przypadku przedsiębiorców w codzienności gospodarczej. Nie znaleziono przy tym odniesień, czy badań poruszających to zagadnienie w dotychczasowej literaturze, co podkreśla dodatkowo nowość rozpoznanej zależności.

Poziom wiedzy respondenta z zakresu funkcjonowania gospodarki sprzyja wyższemu WSKP ($B = 0,061$; $SE = 0,015$; $p < 0,001$). Zmienna ta wyjaśnia około 1,3% różnic w WSKP. Jest to o tyle ciekawe spostrzeżenie, że postawy wskazują na chęć i gotowość do wykorzystywania posiadanej wiedzy, w tym przypadku wiedzy o gospodarce i mogą one ostatecznie przełożyć się na działania właśnie gospodarcze. Jest to już drugi zasób wiedzy sprzyjający postawom przedsiębiorczym, potwierdza to zatem, że postawy można kształcić i a pozyskiwana wiedza ekonomiczna pozytywnie oddziałuje na kształtowanie przedsiębiorczych postaw studentów.

Uczestnictwo w konkursach edukacyjnych poza systemem szkolnictwa wyższego sprzyja wyższej postawie przedsiębiorczej młodzieży akademickiej ($B = 0,081$; $SE = 0,025$; $p < 0,001$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,5% wariancji, zatem procent wyjaśnianej zmiennej jest bardzo niski. Można wskazać tutaj na inicjatywę studentów, którzy takie konkursy wyszukują, lub gdy przypadkiem dostrzegając takie ogłoszenie, odpowiadają na nie. Brakuje przy tym literatury w tym obszarze, z którą można by było ten wynik porównać.⁴⁹⁵

W postawie przedsiębiorczej studentów znaczenie ma również to, czy dana uczelnia znajduje się w mieście Białystok, bowiem zmienna ta sprzyja wyższemu WSKP respondentów ($B = 0,084$; $SE = 0,025$; $p < 0,001$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,5% różnic w WSKP, co można określić jako bardzo niskie wyjaśnienie. Mimo to, wynik ten wskazuje na znaczenie w rozwoju człowieka dostępności do dużych centrów życia społecznego, kulturowego i gospodarczego, metropolii.

Wizyty w instytucjach naukowo-badawczych (poza systemem kształcenia formalnego) sprzyjają wyższej postawie przedsiębiorczej wśród studentów ($B = 0,065$; $SE = 0,022$; $p < 0,003$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,4% wariancji. Można zatem przypuszczać, że zaintereso-

---

⁴⁹⁵ W literaturze przedmiotu znaleziono tylko jeden artykuł poświęcony konkursom i kształtowaniu postaw przedsiębiorczych (oceniono to na podstawie abstraktu), jednakże brak dostępu do całości materiału uniemożliwia porównanie wniosków z badań. Wskazany artykuł: F. Krémer, E. Jouison, *How a contest can change the attitude of high school students toward entrepreneurship*, "Entreprendre & Innover", 2019, Volume 42-43, Issue 3-4, p. 37-49

sowanie studentów tą formą kształcenia, uczestnictwo w niej i edukacyjny charakter, pozytywnie oddziałują na postawę przedsiębiorczą młodzieży akademickiej. Może to być kwestia również zdobytych praktycznych doświadczeń pozyskanych przez studentów w drodze własnych decyzji, z ramach wolnego wyboru bez narzuconego przymusu i zgodnie z własnymi potrzebami, czy zainteresowaniami w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych.

To, czy respondenci mogą na swojej uczelni dowiedzieć się jak można ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej sprzyja zmniejszeniu się wskaźnika WSKP ($B = -0,033$; $SE = 0,010$; $p < 0,001$). Zmienna ta wyjaśnia 0,5% różnic w WSKP. Oznacza to, że im wyżej studenci ocenili możliwość pozyskania takiej wiedzy tym niższą postawę przedsiębiorczą wykazywali. Wskazany wynik jest spójny z wnioskami z paneli dyskusyjnych z ekspertami w dziedzinie przedsiębiorczości zrealizowanych przez autorkę dysertacji, mówiącymi o tym, że gdyby człowiek był w pełni świadomy ile praw i obowiązków go dotyczy, jakie są wszystkie ryzyka, czy zagrożenia związane są z planowanym przez niego działaniem i ile musiałby poświęcić czasu i zasobów żeby je zminimalizować – nic by nie zrobił.⁴⁹⁶ Ta zmienna wymaga zatem szczególnej uwagi – należy bowiem edukować w zakresie ryzyka i sposobów jego ograniczania, ale z jednoczesnym budowaniem wśród studentów m.in. większej pewności siebie i wytrwałości, aby pozyskana wiedza nie stanowiła jednocześnie czynnika odstrasżającego do podejmowania przez studentów inicjatyw własnych.

Współpraca studentów z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości w ramach edukacji formalnej sprzyja wykazywaniu wyższej postawy przedsiębiorczej ($B = 0,162$; $SE = 0,056$; $p < 0,004$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,3% wariacji, a więc jej oddziaływanie jest bardzo niskie. Zidentyfikowany związek na drodze AIP – postawa przedsiębiorcza właściwie nie dziwi. Akademickie Inkubatory Przedsiębiorczości zostały stworzone po to, żeby wspierać rozwój studentów, ich pomysłów biznesowych, a więc przedsiębiorczości w wymiarze ściśle gospodarczym. Uczestnictwo w AIP związane jest ze szkoleniami, czy mentoringiem, które stanowią dodatkowe źródło edukacji przedsiębiorczej. Wszystko to przekłada się również na budowanie w studentach postawy przedsiębiorczej.

Realizowanie w ramach edukacji formalnej projektów edukacyjnych i/lub naukowych przez studentów sprzyja ich wyższej postawie przedsiębiorczej ($B = 0,082$; $SE = 0,031$; $p < 0,007$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,3% różnic w postawie przedsiębiorczej studentów, a więc w przypadku tej zmiennej związek jest bardzo niski. Realizacja projektów wymaga od studentów znacznego nakładu pracy, umiejętnego komunikowania się z innymi uczestnikami

---

⁴⁹⁶ A. Andrzejczyk, *Wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. Raport z badań*, op. cit., s. 183

projektu oraz wykazywania innych umiejętności, czy kompetencji. Znaczenie tej formy edukacji w kształtowaniu postawy przedsiębiorczej studentów zatem nie dziwi, co również potwierdza literatura przedmiotu chociaż nie na podstawie badań empirycznych.⁴⁹⁷

Wysoka samoocena wiedzy respondentów z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności sprzyja wykazywaniu u nich wyższego ogólnego wskaźnika przedsiębiorczości ($B = 0,035$; $SE = 0,015$; $p < 0,017$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,5% wariancji. Wskazuje to na silne powiązania przedsiębiorczości w wymiarze gospodarczym, w tym przypadku w ramach edukacji przedsiębiorczej, z postawą przedsiębiorczą.

Uczestnictwo w grach edukacyjnych prowadzonych w ramach edukacji formalnej uczelni respondenta sprzyja obniżeniu postawy przedsiębiorczej u młodzieży akademickiej ($B = -0,063$; $SE = 0,032$; $p < 0,049$). Zmienna ta wyjaśnia około 0,2% różnic w WSKP, więc jest to zmienna najslabiej wyjaśniająca wysokość WSKP. Ta forma edukacji nie jest wskazana w budowaniu postaw przedsiębiorczych badanej grupy. Możliwe, że wpływ na taki obraz zależności ma sposób przygotowania gry i wprowadzenia do niej studentów, ponieważ w literaturze przedmiotu gry oceniane są jako pozytywnie oddziałujące na przedsiębiorczość studentów, w tym ich orientacje, czy postawy.⁴⁹⁸

Zidentyfikowane czynniki w ramach regresji liniowej można przedstawić w postaci następującego modelu postaw przedsiębiorczych WSKP (model I):

$$\text{Model I (postaw)} = 1,456 + 0,066 \times P3.3 + 0,064 \times P4.1 + 0,091 \times M7.1 + 0,087 \times P7.12 + (-0,082) \times M6.7 + 0,118 \times M4.3 + 0,104 \times M10.1 + 0,061 \times P4.7 + 0,061 \times P3.1 + 0,081 \times P7.7 + 0,084 \times B/NB + 0,065 \times P7.1 + (-0,033) \times P2.5 + 0,162 \times P6.5 + 0,082 \times P6.9 + 0,035 \times P3.2 + (-0,063) \times P6.15$$

Model ten obrazowo przedstawia siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników personalnych i demograficznych, zasobowych, oraz instytucjonalnych i sieci społecznych na postawę przedsiębiorczą studentów mierzoną za pomocą wskaźnika WSKP.

Gdy zsumowano wyniki cząstkowe dla poszczególnych grup czynników okazuje się, że H1, mówiąca o tym, że na postawę przedsiębiorczą najsilniej pozytywnie oddziałuje edukacja

---

⁴⁹⁷ Wśród studentów, zob.: M. Popowska, M. Starnawska, *Formy edukacji wspierające przedsiębiorczość w Pomorskiem*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” Ekonomiczne Problemy Usług, 2011, 63, s. 182-188; w odniesieniu do uczniów szkół ponadgimnazjalnych, zob.: E. Osuch, W. Osuch, *Wybrane projekty edukacyjne w aktywizacji uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2007, 3, s. 305-307

⁴⁹⁸ A. Gaweł, *Wirtualne gry strategiczne – narzędzie edukacji przedsiębiorczej czy eksperymentalna metoda badawcza w badaniach nad przedsiębiorczością?*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2016, 12, s. 340-351

przedsiębiorcza sklasyfikowana jako czynniki z grupy instytucje i sieci społecznych studentów jest zweryfikowana pozytywnie. Okazuje się zatem, że to nie zasoby, czy inne czynniki personalne i demograficzne, ale instytucje i sieci społeczne najsilniej kształtują postawę przedsiębiorczą młodzieży akademickiej.

Odnosząc się do H2 należy również ją zweryfikować pozytywnie, bowiem płęć nie weszła do modelu, a co za tym idzie można potwierdzić, że płęć studentów nie ma istotnego oddziaływania na wykazywaną przez nich postawę.

Oprócz wskazanych wniosków dostrzeżono jeszcze inne zależności. Okazuje się bowiem, że zarówno edukacja praktyczna, jak i ta nie zawierająca elementów praktycznych w sposób zbliżony oddziałują na kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej.

Skupiając się zaś na czynnikach zasobowych, okazuje się, że wszystkie zasoby wiedzy weszły do modelu, zaś wśród nich najsilniej kształtuje postawę przedsiębiorczą młodzieży akademickiej posiadana wiedza ogólna z przedsiębiorczości.

Ostatecznie, sumując oddziaływanie wszystkich czynników zgodnie z ich klasyfikacją do poszczególnych grup, najsilniej na postawy studentów oddziałują czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, następnie czynniki zasobowe, zaś najmniej czynniki personalne i demograficzne.

Przy wielu wskazanych w niniejszej analizie czynnikach wyjaśniających postawy przedsiębiorcze studentów można odnieść wrażenie, że mogą być one nie tyle przyczyną co skutkiem postawy przedsiębiorczej. Może być bowiem tak, że to właśnie to, że studenci wykazują wyższą postawę przedsiębiorczą motywuje ich do uczestnictwa we wskazanych formach edukacji, motywuje ich do pozyskiwania wiedzy przedsiębiorczej, czy ekonomicznej albo warunkuje to, jaką uczelnię wybierają. Osoby te mogą szukać dodatkowych form aktywności i rozwoju jako przejawu nadzwyczajnej aktywności cechującej właśnie osoby przedsiębiorcze.

5.2. Model przedsiębiorcy

W badaniach zjawiska przedsiębiorczości najczęściej mowa jest o jej wymiarze gospodarczym, to jest o zakładaniu i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej, niezależnie od jej skali. Dlatego też podjęto próbę skonstruowania modelu przedsiębiorców wśród młodzieży akademickiej z województwa podlaskiego z zastosowaniem regresji logistycznej.

Jako zmienną objaśnianą przyjęto to, czy student prowadzi lub prowadził własną działalność gospodarczą. Do modelu wprowadzono 105 zmiennych objaśniających, co dało R-kwadrat Coxa i Snella o wartości 0,193 zaś R-kwadrat Nagelkerkego wynoszące 0,574. Oznacza to, że im większe są te wartości tym bardziej pewne są przewidywania na podstawie modelu. Stosując przy budowie modelu regresji logistycznej metodę selekcji postępującej Walda udało się wybrać 15 zmiennych, które spośród 105 zmiennych wyjaśniają 85,0% maksymalnej mocy modelu [R-kwadrat Coxa i Snella = 0,164; R-kwadrat Nagelkerkego = 0,487]. Te 15 zmiennych jest kluczowe dla przewidywania, czy ktoś w trakcie studiowania założył i prowadził własną działalność utożsamiane w badaniu z byciem przedsiębiorcą.

Okazuje się, że w analizie 17,3% studentów posiadających doświadczenie w prowadzeniu własnej działalności gospodarczej zostało błędnie zaklasyfikowanych jako osoby nie prowadzące działalności gospodarczej. Wśród 1899 osób nie posiadających takiego doświadczenia (określanych jako bierne w tym aspekcie) błędnie zostało zaklasyfikowane 3,2% (tj. model uznał, że te osoby prowadziły działalność gospodarczą mimo, że tego nie robiły), co można uznać jako będące na granicy błędu statystycznego.

Ten model ma wysoką specyficzność (99,5%), co oznacza, że wynik modelu wskazujący na to, że dana osoba nie prowadzi własnej działalności gospodarczej jest wysoce trafny w przewidywaniu (w 99,5%). Natomiast jeżeli model przewiduje, że dana osoba prowadzi własną działalność gospodarczą, to jest on obciążony większym ryzykiem, bowiem czułość tego modelu jest niezadowalająca (ponieważ jest mniejsza niż 50%) i wynosi 41,0% (z takim prawdopodobieństwem osoby przedsiębiorcze gospodarczo są poprawnie klasyfikowane). Jednakże przewidywanie na podstawie samej statystyki daje błąd rzędu 94,8% (z tym prawdopodobieństwem statystyka uznaje przedsiębiorcę za nie-przedsiębiorcę dokonując błędnie klasyfikacji), stąd analiza tego trudnego modelu jest przydatna. Ten model pozwala bardziej precyzyjnie przewidywać osoby nie będące przedsiębiorcami, niż te wykazujące się tak zdefiniowaną przedsiębiorczością (wyniki obciążone są jedynie około 3,2% błędem przewidywania (klasyfikacji)) niż przewidywać, że dana osoba jest przedsiębiorcza gospodarczo (wyniki te są obciążone błędem przewidywania w wysokości ok. 17,3%). Oznacza to, że podstawowe dane statystyczne wskazują, że osoby prowadzące działalność gospodarczą stanowią mniejszość wśród młodzieży akademickiej. Stąd na podstawie samej statystyki przy przewidywaniu aktywności gospodarczej studentów popełnianych jest ponad 99% błędnych klasyfikacji (kategoryzacji) uznając najczęściej osoby prowadzące działalność gospodarczą za nieaktywne w tym zakresie. Natomiast dzięki zastosowaniu modelu przewidywań analizy regresji logistycznej precyzja przewidywań znacząco rośnie.

Można zatem powiedzieć, że z modelu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej wyszedł model przeciwny – model nie zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Kluczowa jest w tej kwestii liczebność przedsiębiorców w próbie, która jest niska (105 osób na 2004 badanych studentów) oraz to jak chociażby w literaturze w różnicowany sposób określani są przedsiębiorcy ukazując trudność w ich jednoznacznej klasyfikacji. Możliwe, że dlatego, łatwiej jest znaleźć elementy wspólne wśród osób nie przedsiębiorczych w tej kategorii, a nie na odwrót. Być może osoby biernie są bardziej podobne i stanowią bardziej homogeniczną grupę niż jest to w przypadku przedsiębiorców. Z drugiej strony zastosowanie takiego modelu do przewidywania czy ktoś jest przedsiębiorcą, czy też nie i tak jest zdecydowanie lepsze niż przewidywanie na podstawie samej statystyki. Dlatego, że opierając się na przewidywaniach modelu popełniamy błąd jedynie w 59,0% przypadków (przewidywania są poprawne w 41%), natomiast gdybyśmy przewidywali to na podstawie samej statystyki to nasz błąd byłby większy i wyniósłby aż 94,8%.

Tabela 49. Klasyfikacja w modelu przedsiębiorczości gospodarczej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda

Tabela klasyfikacji w modelu szacowanym metodą wprowadzania ^{a,b}					Tabela klasyfikacji w modelu szacowanym metodą selekcji postępującej Walda ^b						
Obserwowane			Przewidywane			Obserwowane			Przewidywane		
			prowadzisz/ prowadziłeś wdg		Procent poprawnych klasyfikacji				prowadzisz/ prowadziłeś wdg		Procent poprawnych klasyfikacji
			nie	tak					nie	tak	
Krok 0	prowa- dzisz/ prowa- dziłeś wdg	nie	1899	0	Krok 15	prowa- dzisz/ prowa- dziłeś wdg	nie	1890	9	99,5	
		tak	105	0			tak	62	43	41,0	
Procent ogółem					94,8	Procent ogółem					96,5

a. Stała została włączona do modelu.

b. Punktem podziału jest .500

Źródło: opracowanie własne.

Jako badacz zjawiska przedsiębiorczości autorka zdaje sobie sprawę z tego, że z użyciem modelu przewidywanie nie jest idealne, ale jest lepsze od tego, z zastosowaniem statystyki. Model zapewnia zatem zdecydowanie lepsze przewidywanie niż statystyka, i to jest również argument za tym, jak ważne jest projektowanie i rozwijanie badań w tym obszarze.

W modelu przewidywań podejmowania się działalności gospodarczej przez studentów załączono 105 zmiennych (czynników), co pozwoliło wyjaśnić około 19,3% prawdopodobieństwa bycia przedsiębiorcą [R-kwadrat Coxa i Snella = 0,193; R-kwadrat Nagelkerkego = 0,574]. Jednakże, spośród tych wszystkich zmiennych, do ostatecznego modelu z wykorzystaniem procedury selekcji postępującej, włączono już tylko 15 najistotniejszych czynników, które

wyjaśniają jedynie o około 15% mniejszą część prawdopodobieństwa [R-kwadrat Coxa i Snella = 0,164; R-kwadrat Nagelkerkego = 0,487].

Tabela 50. Zmienne w modelu przedsiębiorcy wśród młodzieży akademickiej

Model II	B	SE	Wald	df	p	Exp(B)
Stała	7,590	0,619	150,482	1	0,000	0,001
M4.4GR	1,418	0,637	4,951	1	0,026	4,129
P6.10	1,066	0,410	6,774	1	0,009	2,904
M10.1	1,005	0,382	6,918	1	0,009	2,732
P6.21	0,839	0,353	5,661	1	0,017	2,313
P3.1	0,445	0,210	4,499	1	0,034	1,560
P2.2	0,424	0,132	10,351	1	0,001	1,529
P1.13	-0,393	0,185	4,520	1	0,034	0,675
M7.3	-0,409	0,062	43,475	1	0,000	0,665
M5	-0,683	0,284	5,781	1	0,016	0,505
M11	-0,701	0,281	6,230	1	0,013	0,496
M1	-0,970	0,269	13,049	1	0,000	0,379
typ uczelni	-1,047	0,284	13,564	1	0,000	0,351
M10.3	-1,242	0,292	18,110	1	0,000	0,289
P3.2	-1,621	0,197	67,726	1	0,000	0,198
6INNE	-2,788	1,264	4,863	1	0,027	0,062

Metoda postępującej selekcji Walda.

Źródło: opracowanie własne.

W obrębie czynników sieciowych i instytucjonalnych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w byciu przedsiębiorcą: możliwość pozyskania wiedzy o tym, jakie są etapy zakładania własnej działalności gospodarczej, uczestnictwo w ramach systemu szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji formalnej) w ćwiczeniu wystąpień publicznych, uczestnictwo w czytaniu podręczników oraz uczestnictwo w innych formach edukacji formalnej, i to czy rodzice posiadają własną działalność gospodarczą.

W obrębie czynników zasobowych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w byciu przedsiębiorcą przez młodzież akademicką: samoocena poziomu wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki, samoocena poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, studiowanie drugiego kierunku studiów, całkowity staż pracy, to czy uczelnia respondenta jest publiczna, czy niepubliczna oraz grupa kierunków studiów - rolnictwo.

W obrębie czynników personalnych i demograficznych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w byciu przedsiębiorcą: uważanie się za osobę przedsiębiorczą, płeć, zamiar założenia własnej działalności gospodarczej i brak takiego zamiaru.

W interpretacji modelu regresji logistycznej zakłada się, że analizując wybrany czynnik, inne czynniki pozostają na niezmiennym poziomie. To założenie zastosowano do wszystkich omawianych wyników z zastosowaniem regresji logistycznej. Zatem przy tym założeniu, to, że studenci uważają, że są przedsiębiorczy, utrudnia im podjęcie działalności gospodarczej ($B = -0,393$; $SE = 0,185$; $p < 0,034$). Okazuje się bowiem, że im wyższa jest samoocena respondenta w analizowanym zakresie, tym niższe jest prawdopodobieństwo prowadzenia własnej działalności gospodarczej, gdzie każdy 1 pkt. samooceny wyżej na zastosowanej skali odpowiedzi wiąże się z prawdopodobieństwem bycia przedsiębiorcą mniejszym o 32,5% w porównaniu z osobami, które oceniły siebie niżej na skali ocen ($\text{Exp}(B) = 0,325$). Jest to bardzo specyficzny wynik, potwierdzający wnioski N. Bosma i V. Schutjens o tym, że postawy przedsiębiorcze są powiązane z działalnością przedsiębiorczą; jednakże ta zależność nie jest jednoznaczna. Relacje są wzmacniane i/lub „zaburzone” przez siły występujące na różnych poziomach.⁴⁹⁹ W tym przypadku można podejrzewać, że studenci wysoko oceniają swoją przedsiębiorczość, ale możliwe, że w bardziej kontekście życiowej postawy, nie zaś działania o charakterze gospodarczym.

Możliwość pozyskania wiedzy, jakie są etapy zakładania własnej działalności, sprzyja podjęciu się działalności gospodarczej przez młodzież akademicką ($B = 0,424$; $SE = 0,132$; $p < 0,001$). Im większa jest możliwość pozyskania wiedzy o etapach zakładania własnej działalności gospodarczej na uczelni respondenta tym większe jest prawdopodobieństwo, że respondenci są przedsiębiorcami. $\text{Exp}(B) = 1,529$ co oznacza, że każdy uzyskany punkt więcej w tym pytaniu zwiększa o ponad 53% prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą w porównaniu do osób, które niżej oceniły możliwość pozyskiwania wiedzy w tym zakresie na własnej uczelni. Można podejrzewać, że świadomość, że jeżeli studenci nie będą czegoś wiedzieć w procesie zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej to będą mogli dowiedzieć się o tym na uczelni, pomaga w podjęciu decyzji o staniu się przedsiębiorcą.

Wysoka samoocena poziomu wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki sprzyja zakładaniu i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej ($B = 0,445$; $SE = 0,210$; $p < 0,034$). Każda osoba oceniająca siebie wyżej o 1 pkt w skali samooceny wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki ma około 56% więcej szans bycia przedsiębiorcą w porównaniu do osób oceniających siebie niżej w skali ocen ($\text{Exp}(B) = 1,560$). Przedsiębiorstwo nie działa w próżni więc znaczenie wiedzy o tym, jak funkcjonuje gospodarka na podjęcie decyzji o byciu przedsiębiorcą jest bezsprzeczne.

---

⁴⁹⁹ N. Bosma, V. Schutjens, *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, "The Annals of regional science", 2011, 47(3), p. 718

Co ciekawe, wysoka samoocena poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej utrudnia podjęcie się przez respondenta takiej działalności ($B = -1,621$; $SE = 0,197$; $p < 0,001$). Okazuje się, że im wyższa samoocena studenta w badanym zakresie (o 1 pkt.), tym około 5-krotnie niższe (o 80%) jest prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą ($\text{Exp}(B) = 0,198$). Można interpretować to tak, że osoby, które już pozyskają taką wiedzę mogą się wystraszyć np. procedur zakładania działalności, ryzyka związanego z prowadzeniem firmy, czy obowiązków ciążących na przedsiębiorcy i dlatego są mniej skłonne do podjęcia się takiej działalności. Taki kierunek oddziaływania, jak w przypadku postaw przedsiębiorczych, potwierdzony został w panelach dyskusyjnych z ekspertami przeprowadzonych przez autorkę. Ma to swoje odzwierciedlenie w literaturze. Jak wskazuje N. Bosma i V. Schutjens, surowe przepisy krajowe dotyczące rejestracji przedsiębiorstw mogą zniechęcać ludzi już nawet do samego myślenia o założeniu firmy, gdyż sprzyja to przewidywaniom o późniejszych przeszkodach regulacyjnych w tworzeniu firmy.⁵⁰⁰ Co więcej, w badaniach o czynnikach kulturowych i regulacyjnych wykazano znaczenie czynników regulacyjnych w obszarze przedsiębiorczości utajonej i rzeczywistej dostrzegli, przy czym ważne są nie tylko faktyczne procedury administracyjne czy regulacje finansowe, ale także to, jak są one postrzegane przez ludzi.⁵⁰¹

To, czy student uczestniczył w ramach edukacji formalnej w ćwiczeniu wystąpień publicznych sprzyja jego karierze jako przedsiębiorcy ($B = 1,066$; $SE = 0,410$; $p < 0,009$). Uczestnictwo w tej formie edukacji zwiększa szansę zostania przedsiębiorcą 2,9 raza, gdyż $\text{Exp}(B) = 2,904$. Trenowanie występowania publicznego na uczelni przełamuje strach w wypowiedaniu się przed szerszym gronem odbiorców. Komunikacja z ludźmi jest nieodzownym elementem przedsiębiorczości, i najwidoczniej ta forma edukacji wyjątkowo utwierdza studentów w przekonaniu, że poradzą sobie w prowadzeniu przedsiębiorstwa. Nie znaleziono w literaturze przedmiotu odniesień do tak określonego czynnika, ale umiejętności komunikacyjne jako takie są badane (bez uwzględnienia form ich kształtowania).⁵⁰²

---

⁵⁰⁰ Ibidem., p. 713

⁵⁰¹ Zob. szerzej: A. Freytag, R. Thurik, *Entrepreneurship and its determinants in a cross-country setting*, "Journal of evolutionary Economics", 2007, 17(2), p. 117-131; I. Grilo, J. M. Irigoyen, *Entrepreneurship in the EU: to wish and not to be*, "Small business economics", 2006, 26(4), p. 305-318.

⁵⁰² I chociaż w odmienny sposób to zagadnienie ujęli W. Y. Chen i in., to wnioski przez nich wysunięte są ciekawe – to czy umiejętności komunikacyjne sprzyjają przedsiębiorczości jest uzależnione od jej wymiaru, gdyż w niektórych przypadkach pozyskanie takich umiejętności sprzyja badanemu zjawisku, podczas gdy kształtowanie innego fragmentu przedsiębiorczości utrudnia. Zob. szerzej: W. Y. Chen, C. S. Weng, H. Y. Hsu, *A study of the entrepreneurship of Taiwanese youth by the Chinese Entrepreneur Aptitude Scale*, "Journal of Technology management in China", 2010, Vol. 5, Issue 1, adres internetowy: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/17468771011032778/full/html?casa_token=DJtQF5LfDWQAAAAA:5nQzhMkL3ZEquo-zbd-FAg0MGB5dy9nkDpFd9IIIJZoylIgiWqddKmuC3tbLmsy17o90-bmYDZxpBRYS6JZVYXy2AJ0eu-HQSlkqp2Pqnp0Kjb7Om7rmg (dostęp: 31.10.2021)

Czytanie podręczników sprzyja przedsiębiorczości gospodarczej studentów ($B = 0,839$; $SE = 0,353$; $p < 0,017$). Uczestnictwo w tej formie edukacji zwiększa prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą 2,3 krotnie ($\text{Exp}(B) = 2,313$). Można to tłumaczyć w różny sposób. Z jednej strony może być tak, że studenci podczas edukacji obierają profil swojej działalności gospodarczej zgodnie z kierunkiem kształcenia i czytając podręczniki uzupełniają niezbędną według nich wiedzę. Może być też tak, że na dany kierunek studiów idą już osoby posiadające własną działalność gospodarczą, wybierając studia przydatne w przedsiębiorstwie i uzupełnianie wiedzy ze źródła jakim są podręczniki staje się dla nich ważnym elementem rozwoju. Z dotychczasowych czynników instytucjonalnych można odnieść wrażenie, że studenci interesują się możliwościami pozyskania wiedzy na swojej uczelni.

Uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w innych formach aktywności utrudnia zostanie przedsiębiorcą ($B = -2,788$; $SE = 1,264$; $p < 0,027$). Każda osoba uczestnicząca w tej formie edukacji ma o około 94% mniejszą szansę na zostanie przedsiębiorcą, gdyż $\text{Exp}(B) = 0,062$. Może być tak, że osoby skupiające się na poszukiwaniu różnych form edukacji, czy rozwoju, innych od tych dość powszechnie dostępnych na uczelniach, nie są zainteresowane profilowaniem swych działań w kierunku przedsiębiorczości jako działalności gospodarczej lub wykazują na tyle specyficzne zainteresowania związane z tym innymi formami, że nie sposób poświęcić się jeszcze przedsiębiorstwu (wskazywano tu integracje studenckie, działalność w Niezależnym Stowarzyszeniu Studentów oraz wymiany w ramach programu Erasmus).

Intrygujące są wyniki w modelu dla zmiennej „płeć”. Okazuje się bowiem, że bycie mężczyzną utrudnia studentom zostanie przedsiębiorcą ($B = -0,970$; $SE = 0,269$; $p < 0,001$). Mężczyźni mają przy tym aż o 62% mniejsze prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą niż kobiety ($\text{Exp}(B) = 0,379$). Jest to odmienny trend niż pokazują to statystyki dla ogółu społeczeństwa wskazywane w dotychczas cytowanych raportach międzynarodowych. Może się zatem okazać, że przy kontroli wszystkich wskazanych cech, to nie płeć, ale inne cechy i zmienne określające młodzież akademicką są ważniejsze w wyjaśnianiu procesu zostawania przedsiębiorcą w badanej grupie. Owszem, mężczyźni generalnie mają większą szansę zostać przedsiębiorcami, ale w ujęciu modelowym kontroluje się udział innych, niż tylko płeć, cech w kształtowaniu szans bycia przedsiębiorcą. Wśród cech wymienionych poprzednio – np. aktywność w kołach naukowych, czy samoocena wiedzy – różnice między kobietami i mężczyznami są istotne i to one w ostateczności mogą lepiej niż tylko płeć wyjaśniać to, kto zostanie przedsiębiorcą. Gdyby przyjąć założenie, że w innym, idealnym świecie, kobiety i mężczyźni wykazywaliby takie same doświadczenia w uczestnictwie w różnych aktywnościach, czy mieliby taką samą samoocenę własnej wiedzy – wówczas można by zapewne przewidywać, że to właśnie kobiety (o

tych samych, wskazanych w modelu wartościach zmiennych co mężczyźni) częściej prowadziłyby działalność gospodarczą. Może to też świadczyć o tym, że gdyby zachęcić kobiety do aktywniejszego uczestnictwa w różnych formach edukacji przedsiębiorczej i poszerzania swojej wiedzy we wskazanych obszarach – znacznie wzrosłaby ilość kobiet-przedsiębiorców w tej grupie społecznej. Innymi słowy – ta rozbieżność między wynikami modelu a wynikami statystyk podstawowych wskazuje, że od płci ważniejsze są inne istotne i ujawnione w tym modelu predyktory przedsiębiorczości.

Studiowanie drugiego kierunku studiów utrudnia zaangażowanie się w bycie przedsiębiorcą ($B = -0,693$; $SE = 0,284$; $p < 0,016$). Podjęcie się drugich studiów zmniejsza prawdopodobieństwo na zostanie przedsiębiorcą o około 50% ($\text{Exp}(B) = 0,505$). Jest to logiczne – jednoczesne realizowanie dwóch lub większej ilości kierunków studiów istotnie zmniejszają ilość czasu możliwą na poświęcenie na działalność gospodarczą. Brakuje przy tym możliwości odniesienia się do innych badań w tym obszarze ze względu na brak takich danych w innych opracowaniach.

Wykazywanie przez młodzież akademicką chęci na założenie własnej działalności gospodarczej sprzyja jej faktycznemu założeniu i prowadzeniu ($B = 1,005$; $SE = 0,382$; $p < 0,009$). Potencjalna przedsiębiorczość wykazywana przez respondentów związana jest z ponad 2,7-krotnym wzrostem prawdopodobieństwa na zostanie lub bycie przedsiębiorcą ($\text{Exp}(B) = 2,732$) w porównaniu do osób niezdecydowanych i niechętnych. Planowanie założenia działalności gospodarczej przekłada się zatem na jej bezpośrednie założenie i potwierdza to, że studenci, którzy już prowadzą lub wcześniej prowadzili własną działalność gospodarczą myślą o kolejnych przedsięwzięciach gospodarczych do zrealizowania.

Z kolei, co właściwie nie dziwi, gdy studenci są zdecydowani nie zakładać własnej działalności gospodarczej ogranicza to możliwość bycia przez nich przedsiębiorcą ($B = -1,242$; $SE = 0,292$; $p < 0,001$). Osoby, które wyraziły takie postanowienie mają 3,5-krotnie mniejsze prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą ($\text{Exp}(B) = 0,289$).

Większy staż pracy nie sprzyja podejmowania się założenia własnej działalności gospodarczej ($B = -0,409$; $SE = 0,062$; $p < 0,001$). Okazuje się, że im dłuższy jest staż pracy studenta na etacie, tym niższe jest prawdopodobieństwo prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Każde kolejne 12 miesięcy stażu pracy powoduje zmniejszenie prawdopodobieństwa zaangażowania w przedsiębiorczość gospodarczą o 33,5% ($\text{Exp}(B) = 0,665$). Możliwe, że im dłużej ktoś pracuje na etacie tym czuje się bardziej związany z taką formą aktywności zawodowej i trudniej mu zmienić swoje położenie, a w tym przypadku poświęcić się własnej działalności gospodarczej. Odmienne jest w przypadku ogólnych doświadczeń zdobywanych w pracy -

wcześniejsze doświadczenie zawodowe pomaga bowiem rozwijać umiejętności i kompetencje wymagane do bycia przedsiębiorcą.⁵⁰³ Trudno jest przy tym wyniki badań do literatury przedmiotu ze względu na znaczne zróżnicowania w formułach badań w tym obszarze.⁵⁰⁴

Prowadzenie przez rodziców respondenta (jednego z nich lub obojga) własnej działalności gospodarczej utrudnia podjęcie własnej działalności gospodarczej ($B = -0,701$; $SE = 0,281$; $p < 0,013$). Gdy rodzice młodzieży akademickiej mają własną działalność gospodarczą to ma ona o ponad 50% mniejsze prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą ($Exp(B) = 0,496$). Może to mieć związek z doświadczeniami wyniesionymi z przedsiębiorstwa rodziców, w tym tego jak funkcjonuje rodzina, gdy rodzice są przedsiębiorcami (np. mniej czasu wolnego, przepracowanie, stres). Negatywne aspekty takiej działalności powodują, że dzieci nie chcą powielać ścieżki, którą objęli ich rodzice. Może to mieć również związek z planowaną sukcesją przedsiębiorstwa i w związku z tym nie wykazywaniem chęci zakładania i prowadzenia przedsiębiorstwa przez studenta.⁵⁰⁵

Studiowanie na uczelni niepublicznej utrudnia zostanie przedsiębiorcą ($B = -1,047$; $SE = 0,284$; $p < 0,001$). Podjęcie studiów na uczelni niepublicznej zmniejsza szansę na wykazywanie przedsiębiorczości gospodarczej o prawie 65% ($Exp(B) = 0,351$). Może to mieć związek z mniejszym zaangażowaniem studentów uczelni prywatnych w podejmowanie się dodatkowych (poza studiowaniem) form aktywności. Tak, jak w funkcjonującym micie o studentach uczelni prywatnych idących tam tylko po dyplom, z minimum zaangażowania w proces kształcenia.

Ciekawą zmienną okazało się studiowanie przez respondentów na kierunku rolnictwo i leśnictwo. Uczestniczenie w takich studiach sprzyja bowiem byciu przedsiębiorcą ($B = 1,418$; $SE = 0,637$; $p < 0,026$). Młodzież studiująca na wskazanym kierunku ma ponad 4,1-krotnie większe prawdopodobieństwo na zaangażowanie w przedsiębiorczość gospodarczą ($Exp(B) = 4,129$). Taki wynik może być związany z nierozróżnianiem przez studentów (mimo wyjaśnienia

---

⁵⁰³ O. Fatoki, *The entrepreneurial intention of undergraduate students in South Africa: The influences of entrepreneurship education and previous work experience*, „Mediterranean Journal of Social Sciences”, 2014, 5(7), p. 298

⁵⁰⁴ Powiązanie doświadczenia zawodowego z przedsiębiorczością np. intencjami przedsiębiorczymi, sukcesem przedsiębiorstwa, pomysłami na biznes są badane w literaturze, ale w innym zakresie niż w niniejszej dysertacji. Zob.: O. Fatoki, op. cit.; J. Iversen, N. Malchow-Møller, A. Sørensen, *Success in entrepreneurship: a complementarity between schooling and wage-work experience*, „Small Business Economics”, 2016, 47(2), p. 437-460; J. Targalski, M. Kosala, A. Pichur, *Postawy przedsiębiorcze wśród studentów kierunku ekonomia Akademii Ekonomicznej w Krakowie – analiza wyników badań*, s. 1-12, adres internetowy: <http://fundacja.edu.pl> > referaty > sejsja_Iia > 6.pdf (dostęp: 31.10.2021)

⁵⁰⁵ Problem sukcesji w firmach rodzinnych jest szeroko badany w literaturze, zob.: R. Sobiecki, *Czy sukcesja jest problemem firm rodzinnych?*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2018, 46(1), s. 4-8; P. Tomski, *Programowanie przyszłości biznesu w oparciu o więzi rodzinne - wybrane problemy sukcesji*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2011, 12(7); *Firmy rodzinne - determinanty funkcjonowania i rozwoju. Zarządzanie rozwojem i zmianą*, s. 137-150, adres internetowy: <http://piz.san.edu.pl> > docs > e-XII-6 (dostęp: 31.10.2021); E. Racek, A. Zywert, A. Dewicka, *Planowanie sukcesji w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2017, 18(6), cz. 1 Firmy rodzinne - rozwój teorii i praktyki zarządzania, s. 37-48.

szczegółów badania respondentom, w tym znaczenia stosowanych definicji, przez wyszkolonych ankieterów) działalności gospodarczej od działalności rolnej.

Ostatecznie model przedsiębiorcy można zapisać następująco:

$$\begin{aligned} \text{Model II log(przedsiębiorca)} = & 7,590 - 0,393 \times (P1.13) + 0,424 \times (P2.2) + 0,445 \times (P3.1) - \\ & 1,621 \times (P3.2) + 1,066 \times (P6.10) + 0,839 \times (P6.21) - 2,788 \times (\text{6inne}) \\ & - 0,970 \times (M1) - 0,683 \times (M5) + 1,005 \times (10.1) - 1,242 \times (M10.3) - \\ & 0,409 \times (M7.1) - 0,701 \times (M11) - 1,047 \times (\text{Publi/Niepubli}) + \\ & 1,418 \times (M4.4GR) \end{aligned}$$

Model ten obrazowo przedstawia siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników instytucjonalnych, zasobowych i personalnych na zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej przez studentów.

Wśród czynników instytucjonalnych okazuje się, że prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica/rodziców studentów jest istotne, ale kierunek oddziaływania jest inny niż zakładano – czynnik ten bowiem nie sprzyja zakładaniu i prowadzeniu przez studentów własnej działalności gospodarczej. W tej grupie czynników najsilniej sprzyja byciu przedsiębiorcą uczestnictwo w ćwiczeniu wystąpień publicznych w ramach edukacji formalnej, np. podczas zajęć. Należy zatem negatywnie zweryfikować hipotezę H3, ponieważ prowadzenie działalności gospodarczej przez rodziców nie jest czynnikiem najsilniej oddziałującym na bycie przedsiębiorcą, oraz nie jest to czynnik sprzyjający.

Wśród czynników personalnych przypuszczano, że istotne znaczenie ma płeć respondenta, przy czym wskazano na mężczyzn jako tych bardziej przedsiębiorczych. Okazuje się jednak, że to kobiety są bardziej przedsiębiorcze, co jest zależnością wydaje się, że raczej nie spotykaną w dotychczasowej literaturze. Podkreśla to zmiany jakie zachodzą w społeczeństwie oraz znaczenie prowadzenia badań determinant wielowymiarowej przedsiębiorczości. Należy zatem częściowo pozytywnie zweryfikować hipotezę H4.

Nie potwierdza się natomiast to, że wśród czynników zasobowych najsilniej sprzyja przedsiębiorczości jako zakładaniu i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej wysoko oceniana przez studentów wiedza z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz wiedza z zakresu funkcjonowania gospodarki. Najsilniej oddziałuje bowiem rolniczy kierunek studiów oraz jedna ze wskazanych rodzajów wiedzy oddziałuje pozytywnie, zaś druga negatywnie na wskazany wymiar przedsiębiorczości. Należy zatem zweryfikować negatywnie hipotezę H5.

5.3. Model przedsiębiorczości potencjalnej

W modelu przedsiębiorczości potencjalnej jako zmienną objaśnianą przyjęto to, czy student chce założyć własną działalność gospodarczą. Na podstawie statystyki popełnianych jest około 81,3% błędów przewidując potencjalną przedsiębiorczość młodzieży akademickiej (tj. dokonywana jest błędna klasyfikacja tych, którzy planują w przyszłości założyć własną działalność gospodarczą). Posługując się danymi z modelu uzyskano precyzję przewidywań rzędu 17,1%, gdzie osoby potencjalnie przedsiębiorcze są poprawnie klasyfikowane jedynie w 17,1%, natomiast osoby nie będące potencjalnymi przedsiębiorcami są poprawnie klasyfikowane w aż 97,7%. Okazuje się zatem, że zdecydowanie łatwiejszym modelem do przewidzenia byłoby „nie bycie potencjalnym przedsiębiorcą”.

Tak skonstruowany model, ze zmienną objaśnianą „chcę założyć własną działalność gospodarczą” nie jest łatwy w zidentyfikowaniu w badaniu ankietowym. Obszar badań był bardzo szeroki, ale mimo to dogłębna identyfikacja wykazywanych przez respondentów chęci wymagałaby jeszcze znacznego jego poszerzenia. Ma to związek z tym, że miara ta wchodzi już w obszar psychologii – w motywację człowieka, jego intencje, system planowania i celów. Oznacza to, że badanie przedsiębiorczości potencjalnej jest znacząco w obszarze psychologii i prawdopodobnie za pomocą samej ankiety bez psychologicznego wywiadu pogłębionego nie ma możliwości skutecznej diagnozy tego zjawiska. Mimo niskiej jakości predykcji modelu zostanie on omówiony jako przyczynek do dyskusji.

Tabela 51. Klasyfikacja w modelu przedsiębiorczości potencjalnej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda

Tabela klasyfikacji ^{a,b}					Tabela klasyfikacji ^{a,b}							
Przewidywane			Przewidywane		Procent poprawnych klasyfikacji	Przewidywane			Przewidywane			
			tak zamierzam założyć wdg	nie					tak	nie	tak	Procent poprawnych klasyfikacji
Krok 0	tak zamierzam założyć wdg	nie	1630	0	100,0	Krok 17	tak zamierzam założyć wdg	nie	1593	37	97,7	
		tak	374	0	0,0			tak	310	64	17,1	
	Procent ogółem				81,3		Procent ogółem					82,7
	Procent ogółem				81,3		Procent ogółem					82,7

^a Stała została włączona do modelu.

^b Punktem podziału jest ,500.

Źródło: opracowanie własne.

Do początkowego modelu wprowadzono 102 zmienne objaśniające, co dało R-kwadrat Coxa i Snella o wartości 0,162, zaś R-kwadrat Nagelkerkego wynoszący 0,262. Oznacza to, że im większe są te wartości tym bardziej pewne są przewidywania na podstawie modelu.

Stosując przy budowie modelu regresji logistycznej metodę selekcji postępującej Walda udało się wybrać 17 zmiennych, które spośród 102 zmiennych wyjaśniają 80,9% maksymalnej mocy modelu [R-kwadrat Coxa i Snella = 0,131; R-kwadrat Nagelkerkego = 0,212]. Te 17 zmiennych jest zatem kluczowe dla przewidywania, czy student będzie planował zostać przedsiębiorcą. Okazuje się, że w modelu 36,6% respondentów chcących założyć własną działalność zostało błędnie zaklasyfikowanych jako osoby, które nie zamierzają nigdy założyć własnej działalności gospodarczej. Wśród osób nie planujących zakładania własnej działalności i nie myślących o tym wcześniej (określanych jako bierne w tym aspekcie) błędnie zostało zaklasyfikowane 16,3%.

Ten model ma bardzo dobrą specyficzność (97,7%), co oznacza, że wynik modelu wskazujący na to, że dana osoba nie planuje być przedsiębiorcą jest bardzo dobry w przewidywaniu (w 97,7%), natomiast jeżeli model przewiduje, że dana osoba planuje zostać przedsiębiorcą, to jest on obciążony znacznie większym ryzykiem (17,1%). Czulość tego modelu jest niska (wynosi 17,1%), ponieważ jest zdecydowanie niższa niż 50%.

Tabela 52. Zmienne w modelu przedsiębiorczości potencjalnej młodzieży akademickiej

Model III	B	SE	Wald	df	p	Exp(B)
Stała	3,686	0,312	139,618	1	0,000	0,025
M8i9	1,795	0,339	28,041	1	0,000	6,017
M4.4GR	0,878	0,334	6,927	1	0,008	2,406
P4.7	0,291	0,074	15,650	1	0,000	1,338
P1.10	0,240	0,100	5,708	1	0,017	1,271
P2.5	0,175	0,069	6,385	1	0,012	1,191
P1.7	-0,180	0,084	4,529	1	0,033	0,836
P6.14	-0,274	0,144	3,630	1	0,057	0,760
P1.9	-0,338	0,096	12,451	1	0,000	0,713
P7.13	-0,354	0,137	6,676	1	0,010	0,702
P7.10	-0,385	0,163	5,603	1	0,018	0,680
P3.2	-0,400	0,079	25,850	1	0,000	0,670
M5	-0,405	0,151	7,167	1	0,007	0,667
M6.5	-0,434	0,217	3,993	1	0,046	0,648
P1.13	-0,449	0,096	21,798	1	0,000	0,638
M11	-0,482	0,126	14,602	1	0,000	0,617
P6.16	-0,488	0,207	5,582	1	0,018	0,614
M1	-0,696	0,129	29,011	1	0,000	0,499

Metoda postępującej selekcji Walda.

Źródło: opracowanie własne.

W obrębie czynników instytucjonalnych i sieci społecznych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w wykazywaniu chęci założenia własnej działalności gospodarczej przez studentów: możliwość pozyskania wiedzy o tym, jak ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej, ocena kształtowania radzenia sobie z problemami w ramach zajęć na uczelni, uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w szkoleniach teoretycznych, w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w wizytach w instytucjach naukowo-badawczych, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w ćwiczeniu wystąpień publicznych, oraz uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w szkoleniach praktycznych, oraz prowadzenie własnej działalności przez rodzica (rodziców) respondenta.

W obrębie czynników zasobowych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w byciu przedsiębiorcą potencjalnym przez młodzież akademicką: samoocena poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, studiowanie drugiego kierunku studiów, studiowanie kierunku z grupy rolnictwo.

W obrębie czynników personalnych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w byciu przedsiębiorcą potencjalnym: lubienie podejmowania inicjatywy w realizowanych przedsięwzięciach, posiadanie wielu pomysłów, które chciałby student zrealizować, wytrwałość w osiąganiu wyznaczonych sobie celów, uważanie się za osobę przedsiębiorczą, płeć, udzielanie się w organizacji studenckiej, oraz prowadzenie (w dniu badania lub wcześniej) własnej działalności gospodarczej.

Inicjatywa nie sprzyja przedsiębiorczości potencjalnej ($B = -0,180$; $SE = 0,084$; $p < 0,033$). Im bowiem wyżej studenci oceniają swoją inicjatywę w realizowanych przedsięwzięciach tym mniejsze prawdopodobieństwo, że będą planowali założyć własną działalność gospodarczą. Każdy punkt samooceny w badanym zakresie wyżej na skali odpowiedzi wiąże się z prawdopodobieństwem bycia potencjalnym przedsiębiorcą mniejszym o 16,4% w porównaniu z osobami, które oceniły siebie niżej na skali ocen ($\text{Exp}(B) = 0,836$). Można to interpretować następująco: osoby o wysokiej inicjatywie działają nie zostając w sferze planów i chęci. Są one bardziej skłonne do realizacji podjętych celów i możliwe, że są w trakcie ich realizacji, ale nie jest to konkretnie planowanie własnej działalności gospodarczej, ale inny rodzaj aktywności. Możliwe, że osoby te chętniej przejmują inicjatywę w narzuconych odgórnie pracach np. w trakcie pracy zawodowej, ale nie są skłonne do przygotowywania, czy projektowania własnych zadań.

Podobnie jest w przypadku zmiennej jaką jest pomysłowość. Nie sprzyja bowiem ona kształtowaniu potencjalnej przedsiębiorczości ($B = -0,338$; $SE = 0,096$; $p < 0,001$). Im wyżej oceniali się studenci w zakresie posiadania wielu pomysłów, które chcieliby zrealizować, tym

o niecałe 29% mniejsze było prawdopodobieństwo wykazywania przez nich chęci założenia własnej działalności gospodarczej ($\text{Exp}(B) = 0,713$). Możliwe, że respondenci wykazują pomysłowość w innych sferach, np. działaniach społecznych, czy rekreacyjnych. Może to też negatywnie oddziaływać na sferę gospodarczą, na którą zabraknie im już czasu. Wnioski płynące z niniejszej analizy stoją zatem w sprzeczności z ogólnymi wnioskami w literaturze o znaczeniu pomysłowości w przejawianiu różnych wymiarów przedsiębiorczości.⁵⁰⁶

Wytrwałość w dążeniu do celu sprzyja potencjalnej przedsiębiorczości ($B = 0,240$; $SE = 0,100$; $p < 0,017$). Im wyższa była samoocena respondentów w tym zakresie tym prawdopodobieństwo wykazania chęci założenia własnej działalności gospodarczej wzrastało o 27,1% ($\text{Exp}(B) = 1,271$). Okazuje się zatem, że już aby w ogóle chcieć założyć własną działalność gospodarczą, a nie ją faktycznie założyć, należy być wytrwałym w dążeniu do celu.

Co ciekawe, w modelu potencjalnej przedsiębiorczości, tak samo jak w modelu przedsiębiorczości gospodarczej to, że studenci uważają, że są przedsiębiorczy zmniejsza ich szansę na wykazanie chęci założenia własnej działalności gospodarczej ($B = -0,449$; $SE = 0,096$; $p < 0,001$). Im wyższa jest samoocena respondenta w analizowanym zakresie, tym niższe jest prawdopodobieństwo chęci założenia własnej działalności gospodarczej, gdzie każdy pkt samooceny wyżej na tej skali odpowiedzi wiąże się z prawdopodobieństwem bycia przedsiębiorcą potencjalnym mniejszym o 36,2% w porównaniu z osobami, które oceniły siebie niżej na skali ocen ($\text{Exp}(B) = 0,638$).

Możliwość pozyskania wiedzy o tym jak ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej na uczelni respondenta sprzyja wykazywaniu chęci założenia własnej działalności gospodarczej ($B = 0,175$; $SE = 0,069$; $p < 0,012$). Im lepiej (o 1 pkt.) oceniane są uczelnie respondentów w tym aspekcie, tym prawdopodobieństwo zostania potencjalnym przedsiębiorcą rośnie o 19,1% ($\text{Exp}(B) = 1,191$). Gdy studenci mają pewność, że taką wiedzę na studiach pozyskają, czują się pewniej, a co za tym idzie, szanse na planowanie przez nich założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej rosną. Wnioski są spójne z opracowaniem z S. N. A. Ambad i D. H. D. A. Damit, którzy w badaniach empirycznych potwierdzili pozytywny związek postrzegania możliwości uzyskania wsparcia edukacyjnego na przedsiębiorczość potencjalną studentów.⁵⁰⁷

---

⁵⁰⁶ Zob. S. Misra, E. S. Kumar, *Resourcefulness: A proximal conceptualisation of entrepreneurial behavior*, "The Journal of Entrepreneurship", 2000, 9(2), p. 135-154

⁵⁰⁷ S. N. A. Ambad, D. H. D. A. Damit, *Determinants of entrepreneurial intention among undergraduate students in Malaysia*, "Procedia Economics and Finance", 2016, 37, p. 112

Co ciekawe, tak samo jak w modelu przedsiębiorczości gospodarczej wysoka samoocena własnego poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej utrudnia studentom podjęcie się takiej działalności ($B = -0,400$; $SE = 0,079$; $p < 0,001$). Okazuje się więc, że im wyższa samoocena studenta w badanym zakresie (o 1 pkt.), tym o 33% mniejsze jest prawdopodobieństwo zostania przez niego potencjalnym przedsiębiorcą ($Exp(B) = 0,670$). W tym przypadku również można interpretować to tak, że osoby, które pozyskują taką wiedzę mogą wystraszyć się procedur zakładania działalności oraz obowiązków ciążących na przedsiębiorcy i nie będą myślały o planowaniu własnej działalności gospodarczej.

Wysoka ocena uczelni w zakresie kształtowania przez nią umiejętności radzenia sobie z problemami sprzyja potencjalnej przedsiębiorczości ($B = 0,291$; $SE = 0,074$; $p < 0,001$). Im wyżej oceniany jest przez respondentów ten czynnik (o 1 pkt), tym prawdopodobieństwo wykazywania chęci założenia własnej działalności gospodarczej jest wyższe o 33,8% ($Exp(B) = 1,338$). Można przypuszczać, że dzięki rozwijaniu tej umiejętności studenci są bardziej pewni siebie i stąd m.in. są większe szanse na planowanie działalności gospodarczej. Jak wskazano to w rozdziale drugim, umiejętności dostosowywania się do otoczenia, czy rozwiązywania problemów są obecne w literaturze przedmiotu⁵⁰⁸, jednakże brakuje innych badań empirycznych o wskazanym w autorskich badaniach autorki zakresie.

Uczestnictwo młodzieży akademickiej w szkoleniach teoretycznych w ramach edukacji formalnej nie sprzyja wykazywaniu przez nich chęci założenia własnej działalności gospodarczej ($B = -0,274$; $SE = 0,144$; $p < 0,057$). Uczestnictwo w takim szkoleniu zmniejsza prawdopodobieństwo przedsiębiorczości potencjalnej u studentów o 24% ($Exp(B) = 0,760$). Potwierdza to zatem przypuszczenia, że to właśnie zajęcia o charakterze praktycznym, nie zaś teoretycznym, najsilniej sprzyjają przedsiębiorczości w wymiarze potencjalnym.

Wizytowanie instytucji naukowo-badawczych w ramach edukacji formalnej nie sprzyja wykazywaniu przez studentów chęci założenia własnej działalności gospodarczej ($B = -0,488$; $SE = 0,207$; $p < 0,018$). Uczestnictwo w takiej wizycie zmniejsza prawdopodobieństwo wykazywania przedsiębiorczości potencjalnej u studentów o ponad 38% ($Exp(B) = 0,614$). Możliwe, że ma to związek z rodzajem planowanej przez studentów działalności – gdyby sprawdzić, czy są to działania z sektora B+R możliwe, że kierunek oddziaływania byłby odwrotny. Brakuje jednak odniesień do tego zagadnienia w literaturze przedmiotu.

---

⁵⁰⁸ Zob.: A. Strzałecki, D. Kot, *Osobowościowe wymiary twórczej przedsiębiorczości*, op. cit., s. 351-360; A. Strzałecki, D. Czolak, *Osobowościowe i temperamentalne czynniki warunkujące osiągnięcie sukcesu w przedsiębiorczości*, op. cit.

Ćwiczenie wystąpień publicznych poza systemem edukacji formalnej nie sprzyja przedsiębiorczości potencjalnej młodzieży akademickiej ($B = -0,385$; $SE = 0,163$; $p < 0,018$). Okazuje się, że uczestnictwo w takich ćwiczeniach poza systemem szkolnictwa wyższego obniża prawdopodobieństwo deklarowania chęci założenia własnej działalności gospodarczej o 32% ($\text{Exp}(B) = 0,680$). Ćwiczenie wystąpień publicznych w ramach edukacji formalnej wykazało pozytywny, istotny związek z działalnością gospodarczą studentów, natomiast ćwiczenie wystąpień publicznych w ramach edukacji nieformalnej wskazało przeciwny kierunek związku z potencjalną przedsiębiorczością. Możliwe, że ma tutaj znaczenie atmosfera podczas takich prób i łagodniejsza, mniej stresująca forma osvajania studentów z publicznym wypowiedaniem się. Na uczelni, gdy studenci wypowiadają się publicznie, robią to najczęściej przed znaną sobie grupą osób – przed kolegami i koleżankami z grup zajęciowych, co czyni tę formę kształcenia bardziej przyjazną i mniej stresującą. W przypadku nauki wypowiedania się publicznie poza uczelnią, mogą być to grupy szkoleniowe nieznanymi respondentom, co powoduje wyższy stres i może zniechęcić do podejmowania się form aktywności wiążących się z pracą z ludźmi.

Uczestnictwo w szkoleniach praktycznych realizowanych poza systemem szkolnictwa wyższego nie sprzyja kształtowaniu przedsiębiorczości potencjalnej ($B = -0,354$; $SE = 0,137$; $p < 0,010$). Uczestnictwo w tej formie edukacji w ramach edukacji nieformalnej zmniejsza prawdopodobieństwo wykazywania przedsiębiorczości potencjalnej o prawie 30% ($\text{Exp}(B) = 0,702$). Jest to ciekawy wynik. Może się okazać, że studenci po szkoleniu praktycznym dostrzegają swoje braki umiejętności, czy kompetencji do prowadzenia własnej działalności gospodarczej. A to z kolei może przełożyć się na zmniejszenie chęci planowania założenia i prowadzenia takiej działalności.

Chyba najciekawszą zmienną w dotychczas analizowanych dwóch modelach jest płeć. W przypadku modelu przedsiębiorczości potencjalnej, tak jak w przypadku modelu przedsiębiorczości gospodarczej, płeć żeńska sprzyja analizowanemu zjawisku ($B = -0,696$; $SE = 0,129$; $p < 0,001$). Okazuje się zatem, że mężczyźni charakteryzują prawie 50% niższe prawdopodobieństwo wykazywania chęci założenia własnej działalności gospodarczej niż kobiety ($\text{Exp}(B) = 0,499$). Stoi to w sprzeczności z ogólnym poglądem naukowym w tym zakresie, gdzie to właśnie mężczyźni, a nie kobiety, najczęściej kojarzeni są z przedsiębiorcami. Okazuje się zatem, że splot innych czynników powoduje, że to właśnie kobiety mają większe szanse na stanie się przedsiębiorcą potencjalnym. Należy rozumieć to następująco: w przypadku, gdy mężczyzna i kobieta mają takie same inne cechy (charakteryzują ich takie same czynniki, w takim samym nasileniu, czy zakresie) to kobiety będą wykazywały większą skłonność do planowania własnej

działalności gospodarczej. W badanej próbie kobiet przedsiębiorców jest natomiast mniej, ponieważ te właśnie inne cechy, tak istotne w predykcji, w badanej grupie u kobiet są średnio niższe niż u mężczyzn, gdy jednak pojawi się kobieta z wyższymi wskazaniami innych cech – to szanse na przedsiębiorczość są u niej większe niż u mężczyzny. Na taki stan rzeczy może oddziaływać bardzo wiele różnych czynników.

Również studiowanie drugiego kierunku, tak jak w przypadku modelu przedsiębiorcy, nie sprzyja przedsiębiorczości potencjalnej ($B = -0,405$; $SE = 0,151$; $p < 0,007$). Taka forma rozwoju zmniejsza prawdopodobieństwo wykazywania chęci założenia własnej działalności gospodarczej o 33,3% ($\text{Exp}(B) = 0,667$). Jedne studia są czasochłonne. Gdy respondenci jednocześnie studiują dwa kierunki lub nawet więcej, może brakować im czasu na realizację innych przedsięwzięć.

Udzielanie się młodzieży akademickiej w organizacjach studenckich utrudnia kształtowanie przedsiębiorczości potencjalnej w tej grupie społecznej ($B = -0,434$; $SE = 0,217$; $p < 0,046$). Respondenci angażujący się w działania organizacji studenckich mają o 35,2% niższe prawdopodobieństwo deklarowania chęci założenia własnej działalności gospodarczej ($\text{Exp}(B) = 0,648$) niż osoby, które w organizacjach studenckich się nie udzielają. W tym przypadku również może mieć to związek z czasochłonnością aktywnego uczestnictwa w strukturach organizacji studenckich.

To, że ktoś aktualnie prowadzi lub wcześniej prowadził własną działalność gospodarczą sprzyja wykazywaniu przez niego przedsiębiorczości potencjalnej ($B = 1,795$; $SE = 0,339$; $p < 0,001$). Osoby, które mają doświadczenie w byciu przedsiębiorcą mają aż ponad 6-krotnie wyższe prawdopodobieństwo chęci planowania ponownego założenia własnej działalności gospodarczej lub założenia kolejnego przedsiębiorstwa ($\text{Exp}(B) = 6,017$) niż osoby bez takiego doświadczenia. Oznacza to, że osoby, które kiedyś prowadziły własną działalność gospodarczą raczej się do niej nie zrażają i chcą ponownie być przedsiębiorcą gospodarczym. Również osoby, które w dniu badania były już właścicielami działalności gospodarczej wykazują chęci założenia kolejnej działalności.

Zdecydowanie inaczej wyglądają chęci studentów do założenia własnej działalności gospodarczej jeżeli ich rodzice prowadzą i/lub prowadzili taką działalność ($B = -0,482$; $SE = 0,126$; $p < 0,001$). Gdy rodzic lub rodzice respondenta mieli doświadczenie w prowadzeniu własnej działalności gospodarczej, prawdopodobieństwo wykazywania chęci na założenie takiego rodzaju działalności u studenta było o ponad 38% niższe niż u osób, których rodzice nie prowadzili własnej działalności gospodarczej ($\text{Exp}(B) = 0,617$). Jest to taki sam kierunek oddziaływania (ale nieco – oraz sama interpretacja, jak w przypadku modelu przedsiębiorcy).

Ostatnia zmienna, która znalazła się w analizowanym modelu to studiowanie kierunku rolnictwo, leśnictwo. Okazuje się, że tak samo, jak w przypadku modelu przedsiębiorcy (jednakże słabiej) studiowanie rolnictwa sprzyja deklarowaniu chęci prowadzenia własnej działalności gospodarczej przez studentów ($B = 0,878$; $SE = 0,334$; $p < 0,008$). Gdy student studiuje na kierunku z tej grupy ma ponad 2,4-rza większe prawdopodobieństwo na deklarowanie przedsiębiorczości potencjalnej ($\text{Exp}(B) = 2,406$) niż pozostali studenci studiujący na innych kierunkach studiów. Ta zmienna również pokrywa się zarówno w zakresie kierunku oddziaływania, jak i interpretacji z tymi dla modelu II.

Ostatecznie model przedsiębiorczości potencjalnej młodzieży akademickiej można zapisać następująco:

$$\begin{aligned} \text{Model III (log potencjalny p.)} = & 3,686 - 0,180 \times (P1.7) - 0,338 \times (P1.9) + 0,240 \times (P1.10) - \\ & 0,449 \times (P1.13) + 0,175 \times (P2.5) - 0,400 \times (P3.2) + \\ & 0,291 \times (P4.7) - 0,274 \times (P6.14) - 0,488 \times (P6.16) - \\ & 0,385 \times (P7.10) - 0,354 \times (P7.13) - 0,696 \times (M1) - 0,405 \times (M5) \\ & - 0,434 \times (M6.5) + 1,795 \times (M8i9) - 0,482 \times (M11) + \\ & 0,878 \times (M4.4GR) \end{aligned}$$

Model ten obrazowo przedstawia siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników instytucjonalnych, zasobowych i personalnych na chęć założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej wyrażaną przez młodzież akademicką studiującą w województwie podlaskim. W modelu tym znalazło się siedem czynników określonych jako personalne, trzy zaklasyfikowane jako zasobowe oraz siedem zaklasyfikowane jako sieciowe (instytucjonalne). Wyniki przewidywania modelu przedsiębiorczości potencjalnej pokrywają się częściowo z tymi z modelu przedsiębiorcy.

W tym modelu, tak jak w modelu przedsiębiorcy, płeć żeńska ma większą szansę na wykazywanie chęci założenia własnej działalności gospodarczej niż męska. Potwierdza się, zatem że dla przewidywań modelu ma znaczenie płeć respondenta, jednakże, podobnie jak w modelu II, jest to związek o innym charakterze niż w dotychczasowej literaturze przedmiotu skłaniający się ku znaczeniu również innych zmiennych. Należy negatywnie zweryfikować zatem H6.

Co ciekawe, także w tym modelu okazuje się, że należy odrzucić hipotezę (H7), o tym, że własna działalność gospodarcza prowadzona przez rodzica/rodziców studenta sprzyja chęci

założenia własnej działalności gospodarczej ponieważ kierunek oddziaływania jest inny niż zakładano i nie jest to najsilniejszy predyktor wśród czynników instytucjonalnych i sieci społecznych. Wnioski są podobne, jak w przypadku modelu przedsiębiorcy.

W modelu tym stwierdzono, że najsilniejszym predyktorem sprzyjającym przedsiębiorczości potencjalnej jest prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Można zatem pozytywnie zweryfikować H8.

Gdy spojrzeć na oddziaływanie poszczególnych grup czynników na wskazaną zmienną objaśnianą, okazuje się, że to czynniki personalne i demograficzne mają największe znaczenie, ale ma to związek ze znaczącą siłą oddziaływania zmiennej związanej z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej, następne są czynniki zasobowe, a nie sprzyjają przedsiębiorczości potencjalnej czynniki instytucjonalne.

5.4. Model aktywności zawodowej

W modelu aktywności zawodowej za zmienną objaśnianą przyjęto to, czy dany student podczas studiów był zatrudniony. Na podstawie statystyki popełnia się około 54,2% błędu przewidując aktywność zawodową studentów (błędnie klasyfikuje się tych aktywnych zawodowo). Posługując się danymi z modelu uzyskuje się pewną poprawę precyzji przewidywań, gdzie osoby pracujące są poprawnie klasyfikowane w 71,1% (czułość), natomiast osoby nie pracujące są poprawnie klasyfikowane w 64,6% (specyficzność).

Tabela 53. Klasyfikacja w modelu aktywności zawodowej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda

Tabela klasyfikacji ^{a,b}					Tabela klasyfikacji ^{a,b}						
Obszerwowane		Przewidywane			Procent poprawnych klasyfikacji	Obszerwowane		Przewidywane			
		praca podczas studiowania		Procent poprawnych klasyfikacji				praca podczas studiowania		Procent poprawnych klasyfikacji	
	nie	tak				nie	tak		nie		tak
Krok 0	praca podczas studiowania	nie	0	918	0,0	Krok 14	praca podczas studiowania	nie	593	325	64,6
		tak	0	1086	100,0			tak	314	772	71,1
	Procent ogółem				54,2		Procent ogółem				68,1

^a Stała została włączona do modelu.

^b Punktem podziału jest .500.

Źródło: Opracowanie własne.

Jako zmienną objaśnianą przyjęto to, czy student jest lub był aktywny zawodowo podczas realizowania studiów. Do modelu wprowadzono 104 zmiennych objaśniających, co dało R-kwadrat Coxa i Snella o wartości 0,201 zaś R-kwadrat Nagelkerkego o wartości 0,269.

Stosując przy budowie modelu regresji logistycznej metodę selekcji postępującej Walda udało się wyodrębnić 14 zmiennych, które spośród 104 zmiennych wyjaśniają 84,1% maksymalnej mocy modelu [R-kwadrat Coxa i Snella = 0,169; R-kwadrat Nagelkerkego = 0,226]. Tych 14 zmiennych jest kluczowych dla przewidywania, czy ktoś w trakcie studiowania będzie aktywny zawodowo.

Okazuje się, że w modelu 29,6% osób pracujących podczas studiów zostało błędnie zaklasyfikowanych. Wśród 918 osób nie pracujących (określanych jako bierne w tym aspekcie) błędnie zostało zaklasyfikowanych 34,6% respondentów.

Tabela 54. Zmienne w modelu aktywności zawodowej młodzieży akademickiej

Model IV	B	SE	Wald	df	p	Exp(B)
M8i9	1,256	0,313	16,104	1	0,000	3,510
P7.11	0,868	0,217	15,923	1	0,000	2,382
M4.3	0,689	0,111	38,432	1	0,000	1,992
P6.20	0,542	0,162	11,151	1	0,001	1,720
licencjat	0,471	0,135	12,150	1	0,000	1,602
M4.5GS	0,453	0,127	12,666	1	0,000	1,573
P7.10	0,446	0,148	9,082	1	0,003	1,562
M10.1	0,443	0,133	11,097	1	0,001	1,557
M4.5	0,440	0,054	66,124	1	0,000	1,553
P7.13	0,284	0,120	5,547	1	0,019	1,328
P1.7	0,209	0,062	11,309	1	0,001	1,232
P1.1	0,192	0,076	6,424	1	0,011	1,212
P3.2	0,158	0,059	7,132	1	0,008	1,171
P6.14	-0,360	0,124	8,433	1	0,004	0,697
Stała	-2,971	0,285	108,362	1	0,000	0,051

Metoda postępującej selekcji Walda.

Źródło: opracowanie własne.

W obrębie czynników sieciowych i instytucjonalnych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w modelu aktywności zawodowej: uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w szkoleniach teoretycznych, uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w rozwiązywaniu studiów przypadku/casusów, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w ćwiczeniu wystąpień publicznych, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w płatnych stażach zawodowych oraz uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w szkoleniach praktycznych.

W obrębie czynników zasobowych wskazano na znaczenie następujących zmiennych w aktywności zawodowej młodzieży akademickiej: samoocena poziomu wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej, tryb studiów, studiowanie na poziomie

licencjackim / inżynierskim, rok studiów oraz studiowanie na kierunku z grupy kierunków nauki społeczne, gospodarka i prawo.

W obrębie czynników personalnych zaś wskazano na znaczenie następujących zmiennych w modelu aktywności zawodowej: łatwość nawiązywania kontaktu z innymi ludźmi, przejmowanie inicjatywy w realizowanych przedsięwzięciach, zamiar założenia własnej działalności gospodarczej oraz prowadzenie takiej działalności.

Łatwość nawiązywania kontaktu z innymi ludźmi sprzyja aktywności zawodowej młodzieży akademickiej ($B = 0,192$; $SE = 0,076$; $p < 0,011$). Im wyższa (o 1 pkt.) samoocena studentów w tym obszarze, tym większe prawdopodobieństwo (ponad 1,2-raza), że dany student będzie podczas studiów pracował ($Exp(B) = 1,212$). Jest to umiejętność przydatna na rynku pracy, doceniana przez pracodawców, nie dziwi zatem, że przekłada się na zwiększanie szansy na podjęcie się pracy podczas studiów.

Wykazywanie inicjatywy przez studentów ma pozytywny związek z ich aktywnością zawodową ($B = 0,209$; $SE = 0,062$; $p < 0,001$). Każdy 1 pkt na skali samooceny tej cechy zwiększa prawdopodobieństwo, że student będzie pracował podczas studiów o ponad 23% ($Exp(B) = 1,232$) w porównaniu do osób o niższej samoocenie. Co ciekawe, czynnik ten w tym modelu, w przeciwieństwie do modelu przedsiębiorczości potencjalnej, ma oddziaływanie pozytywne. Okazuje się zatem, że inicjatywa jest przydatna w pracy zawodowej i cecha ta w przypadku części studentów zwiększa szanse na ich zatrudnienie, zaś w przypadku części respondentów zmniejsza szansę na planowanie własnej działalności gospodarczej.

Czynnik jakim jest samoocena w zakresie wiedzy o zakładaniu i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej jest jedynym, który ma znaczenie w czterech modelach i pozytywny związek z badaną zmienną objaśnianą w dwóch modelach: postawy przedsiębiorczej oraz aktywności zawodowej ($B = 0,158$; $SE = 0,059$; $p < 0,008$). Im wyżej ocenili siebie respondenci w zakresie wskazanej wiedzy (o 1 pkt.), tym prawdopodobieństwo pracowania podczas studiów było wyższe o 17,1% ($Exp(B) = 1,171$). Możliwe, że respondenci, na podstawie różnych zmiennych, w tym przy istotnym znaczeniu posiadanej wiedzy o zakładaniu i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej są bardziej świadomi ryzyka związanego z własną działalnością gospodarczą i są bardziej skłonni do aktywności zawodowej na etacie aniżeli jako przedsiębiorcy, czy też przedsiębiorcy potencjalnego.

Uczestnictwo w ramach uczelni wyższej w szkoleniach teoretycznych utrudnia respondentom podejmowanie się pracy zawodowej ($B = -0,360$; $SE = 0,124$; $p < 0,004$). Respondenci, którzy uczestniczyli w tej formie edukacji formalnej mieli o ponad 30% mniejsze prawdopodobieństwo pracowania podczas studiów ($Exp(B) = 0,697$). Możliwe, że ta forma edukacji jest

zbyt męcząca, nudna, czy niezrozumiała i pokazuje omawiane zagadnienia w sposób, który przyczynia się do zmniejszenia szans na zatrudnienie studenta.

Ważnym czynnikiem w modelu jest również uczestnictwo w ramach edukacji formalnej w rozwiązywaniu studiów przypadku/casusów, które sprzyja aktywności zawodowej młodzieży akademickiej ($B = 0,542$; $SE = 0,162$; $p < 0,001$). Uczestnictwo w tej formie edukacji powodowało wzrost prawdopodobieństwa podjęcia się przez respondenta pracy zawodowej o 72% ($\text{Exp}(B) = 1,720$). Jest to forma edukacji określana jako praktyczna, podczas której można dowiedzieć się jak rozwiązywać zadania występujące w praktyce gospodarczej. Nabyte w ten sposób umiejętności i wiedza budują pewność siebie u studentów, może nawet mobilizują w pewien sposób do aplikowania o stanowiska i zwiększają tym samym szanse na zatrudnienie. Trudno jest jednak porównać uzyskane wyniki z literaturą przedmiotu.

Ćwiczenie wystąpień publicznych poza systemem edukacji formalnej, odwrotnie niż w Modelu przedsiębiorczości potencjalnej, sprzyja aktywności zawodowej młodzieży akademickiej ($B = 0,446$; $SE = 0,148$; $p < 0,003$). Okazuje się zatem, że uczestnictwo w takich ćwiczeniach poza systemem szkolnictwa wyższego zwiększa prawdopodobieństwo podjęcia się przez studenta pracy zawodowej podczas studiów ponad 1,5-krotnie ($\text{Exp}(B) = 1,562$). Jest to trudne w zinterpretowaniu, skąd taka różnica w podejściach. Możliwe, że jest to sprzężone z wykazywaną przez studentów łatwością w nawiązywaniu kontaktów. W przypadku nauki wypowiedzania się publicznie poza uczelnią, studenci uczą się radzić sobie w kontaktach międzyludzkich z osobami im nieznanymi wcześniej, co stanowi dobre przygotowanie do aktywności wiążących się z pracą z ludźmi, w tym przypadku pracy zawodowej.

Zrealizowanie przez studentów płatnych staży zawodowych poza systemem szkolnictwa wyższego pozytywnie przekłada się na ich aktywność zawodową ($B = 0,868$; $SE = 0,217$; $p < 0,001$). Młodzież akademicka, która uczestniczyła w płatnych stażach zawodowych w ramach edukacji nieformalnej miała aż prawie 2,4-krotnie wyższe prawdopodobieństwo zatrudnienia podczas studiów ($\text{Exp}(B) = 2,382$). Możliwą praktyką wśród instytucji oferujących staże zawodowe jest późniejsze zatrudnianie ich uczestników, zatem nie dziwi tak silny związek między tymi zmiennymi. Co więcej, osoby już posiadające doświadczenie zawodowe są lepiej oceniane w procesie rekrutacji.

Uczestnictwo w szkoleniach praktycznych w ramach edukacji nieformalnej sprzyja aktywności zawodowej młodzieży akademickiej ($B = 0,284$; $SE = 0,120$; $p < 0,019$). Studenci, którzy uczestniczyli w takim szkoleniu mają o 32,8% większe prawdopodobieństwo pracowania podczas studiów niż osoby, które w szkoleniu praktycznym organizowanym poza systemem szkolnictwa wyższego nie uczestniczyły ($\text{Exp}(B) = 1,328$). Podczas takich szkoleń nabywa się

umiejętności i wiedzę praktyczną, które później można wykorzystać podczas pracy zawodowej. Również od strony pracodawców, lepiej postrzegani są rekruci z doświadczeniem, z wymaganymi umiejętnościami pozyskanymi w drodze np. szkolenia praktycznego właśnie. Nie dziwi zatem fakt, że ta zmienna jest istotna w modelu aktywności zawodowej.

Studiowanie w trybie studiów niestacjonarnych sprzyja aktywności zawodowej młodzieży akademickiej ($B = 0,689$; $SE = 0,111$; $p < 0,001$). Studenci studiów zaocznych mają prawie dwukrotnie wyższe prawdopodobieństwo pracowania będąc studentem niż respondenci, którzy studiują stacjonarnie ($\text{Exp}(B) = 1,992$). Nie dziwi taka zależność. Studenci będący na studiach niestacjonarnych mają zajęcia w weekendy, a więc cały tydzień roboczy mogą rozdyponować dowolnie, w tym, podejmując się pracy zawodowej. W przypadku studentów stacjonarnych jest to trudniejsze, studenci muszą dostosowywać swoje grafiki w pracy, żeby swobodnie uczestniczyć w zajęciach, mogą też przenosić się między grupami zajęciowymi, żeby wywiązać się z obowiązków zawodowych, co zdecydowanie utrudnia podejmowanie się pracy zawodowej.

Studenci studiów pierwszego stopnia, tj. licencjackich lub inżynierskich, mają większe szanse na zatrudnienie podczas studiów niż studenci studiów drugiego stopnia (magisterskich) lub studiów jednolitych magisterskich ($B = 0,471$; $SE = 0,135$; $p < 0,001$). Studiowanie na pierwszym stopniu studiów zwiększa prawdopodobieństwo pracy zawodowej studentów o ponad 60% ($\text{Exp}(B) = 1,602$) w stosunku do pozostałych studentów. W tym przypadku można się zastanowić, czy jest to kwestia mniejszego wymiaru godzin na tym stopniu studiów, czy może studenci nie czują jeszcze potrzeby pracy zgodnie ze studiowanym kierunkiem i podejmują jakąkolwiek pracę nie czekając aż znajdą tą odpowiednią do podjętych studiów, czy może też jest to pokłosie pracy przed studiami i jej kontynuacją w trakcie studiów. Trudno jest zatem to wyciągnąć jednoznaczne wnioski z tego predyktora.

Co ciekawe, mimo, że to właśnie studia pierwszego stopnia zwiększają szansę na zatrudnienie, jednocześnie zbliżanie się do końca studiów⁵⁰⁹ sprzyja aktywności zawodowej studentów ($B = 0,440$; $SE = 0,054$; $p < 0,001$). Im starszy jest rok studiów respondenta (o 1 rok), tym ponad 1,5-krotnie większe jest prawdopodobieństwo, że ten student będzie pracował ($\text{Exp}(B) = 1,553$). Studenci kończąc studia mogą zatem intensywniej zastanawiać się nad tym, co będą robić po ich zakończeniu. Warto jest bowiem posiadać doświadczenie zawodowe, a sam dyplom nie stanowi gwarancji znalezienia odpowiedniej pracy. Możliwe, że właśnie dlatego, im bliżej końca edukacji, tym większe są szanse, że studenci podejmą się pracy zawodowej.

---

⁵⁰⁹ Należy przypomnieć, że pierwszy rok studiów magisterskich został zakodowany jako czwarty, zaś drugi rok, jako piąty.

Ciekawą, dodatnią zależność zidentyfikowano między potencjalną przedsiębiorczością a aktywnością zawodową respondentów ($B = 0,443$; $SE = 0,133$; $p < 0,001$). Studenci, którzy chcieliby założyć własną działalność gospodarczą mają o 55,7% większe prawdopodobieństwo, że będą pracować podczas studiów, niż osoby, które takich planów nie posiadają ($\text{Exp}(B) = 1,557$). Możliwe, że aby założyć planowaną działalność studenci potrzebują zebrać środki finansowe i/lub zdobyć doświadczenie w wybranej przez siebie dziedzinie, aby ten start jako przedsiębiorcy gospodarczy był możliwy lub po prostu łatwiejszy.

Prowadzenie przez młodzież akademicką własnej działalności gospodarczej również sprzyja aktywności zawodowej ($B = 1,256$; $SE = 0,313$; $p < 0,001$). Studenci, którzy są lub byli przedsiębiorcami mają ponad 3,5-krotnie większe prawdopodobieństwo na zatrudnienie podczas studiów ($\text{Exp}(B) = 3,510$). Możliwe, że jest to efekt tego, że studenci przed rozpoczęciem działalności gospodarczej zdobywali doświadczenie zawodowe i dlatego ten predyktor pojawił się w modelu. Może to również mieć związek ze zrozumieniem przez respondentów pytania, tj. respondenci uznali, że skoro są lub byli przedsiębiorcami to znaczy, że pracowali podczas studiów. Możliwe też, że przedsiębiorcy są na tyle aktywnymi osobami, że nawet jeżeli w danym momencie nie posiadają swojej działalności to w tym czasie podejmują się pracy u kogoś. W kwestionariuszu nie zastosowano pytań pogłębiających, stąd trudno jest określić dokładniej powiązanie.

Ostatnim zidentyfikowanym czynnikiem jest studiowanie kierunków z grupy nauki społeczne, gospodarka i prawo, które sprzyja aktywności zawodowej młodzieży akademickiej ($B = 0,453$; $SE = 0,127$; $p < 0,001$). Studenci tych kierunków mają ponad 57% większe prawdopodobieństwo na zatrudnienie podczas studiów niż studenci pozostałych kierunków ($\text{Exp}(B) = 1,573$). Może mieć to związek z zapotrzebowaniem na osoby o takim właśnie wykształceniu, czy też profilowaniu w regionie.

Model aktywności zawodowej można zapisać w następujący sposób:

$$\begin{aligned} \text{Model IV (log praca)} = & -2,971 + 0,192 \times (P1.1) + 0,209 \times (P1.7) + 0,158 \times (P3.2) - 0,360 \times (P6.14) \\ & + 0,542 \times (P6.20) + 0,446 \times (P7.10) + 0,868 \times (P7.11) + 0,284 \times (P7.13) + \\ & 0,689 \times (M4.3) + 0,471 \times (LIC) + 0,440 \times (M4.5) + 0,443 \times (M10.1) + \\ & 0,453 \times (M8i9) \end{aligned}$$

Wyniki przewidywania modelu IV pokrywają się częściowo z wcześniejszymi modelami. Do modelu weszły cztery czynniki personalne, pięć czynników instytucjonalnych i pięć czyn-

ników zasobowych. Po obliczeniu średniego oddziaływania zmiennych istotnych w każdej kategorii czynników na przyjętą zmienną wynikową okazuje się, że najsilniej na aktywność zawodową oddziałują czynniki personalne i demograficzne, następnie czynniki zasobowe oraz czynniki instytucjonalne i sieci społecznych. W związku ostateczną postacią modelu aktywności zawodowej, można negatywnie zweryfikować zatem H9 mówiącą o tym, że na podejmowanie aktywności zawodowej przez studentów najsilniej pozytywnie oddziałują czynniki edukacyjne zaklasyfikowane jako czynniki instytucjonalne.

Analizując czynniki zasobowe, okazuje się, że najsilniej na aktywność zawodową studentów oddziałuje tryb studiów, można zatem pozytywnie zweryfikować hipotezę H10 mówiącą o tym, że wśród czynników zasobowym na aktywność zawodową studentów najsilniej oddziałuje tryb podjętych przez nich studiów.

5.5. Model aktywności przedsiębiorczej

W modelu aktywności przedsiębiorczej jako zmienną objaśnianą przyjęto to, czy student obecnie wykazuje jakąkolwiek aktywność przedsiębiorczą z wyłączeniem działań stricte ekonomicznych (własnej działalności gospodarczej, przedsiębiorczości planowanej i aktywności zawodowej) na rzecz wyodrębnienia pozostałych elementów aktywności przedsiębiorczych będących dodatkowymi formami rozwoju bez dominacji celu gospodarczego. Aktywność przedsiębiorczą ograniczono zatem do uczestnictwa w: kole naukowym, wolontariacie, stowarzyszeniu, partii politycznej, organizacji studenckiej lub innej, dodatkowej formie rozwoju. Jest to zatem nowatorskie podejście do przedsiębiorczości w badaniach empirycznych.

Do modelu bazowego wprowadzono 97 zmiennych objaśniających, co dało R-kwadrat Coxa i Snella o wartości 0,285 zaś R-kwadrat Nagelkerkego równe 0,405.

Tabela 55. Klasyfikacja w modelu aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda

Tabela klasyfikacji ^{a,b}					Tabela klasyfikacji ^{a,b}						
Obszerowane			Przewidywane		Procent poprawnych klasyfikacji	Obszerowane			Przewidywane		Procent poprawnych klasyfikacji
			nie udzielanie się nigdzie	tak					nie udzielanie się nigdzie	tak	
Krok 0	nie udzielanie się nigdzie	nie	0	595	0,0	Krok 12	nie udzielanie się nigdzie	nie	324	271	54,5
		tak	0	1409				142	1267	89,9	
	Procent ogółem				70,3	Procent ogółem				79,4	

^a Stała została włączona do modelu.

^b Punktem podziału jest .500.
Źródło: opracowanie własne.

Stosując przy budowie modelu końcowego regresji logistycznej metodę selekcji postępującej Walda udało się wyodrębnić 12 zmiennych, które spośród 97 zmiennych wyjaśniają 89,6% maksymalnej mocy modelu [R-kwadrat Coxa i Snella = 0,285; R-kwadrat Nagelkerkego = 0,405]. Te 12 zmiennych jest kluczowe dla przewidywania, czy ktoś wykazuje dodatkową aktywność przedsiębiorczą.

Okazuje się, że w modelu 30,5% osób aktywnych przedsiębiorczo zostało błędnie zaklasyfikowanych. Wśród osób nie uczestniczących w żadnej ze wskazanych form aktywności dodatkowej (określanych jako bierne w tym aspekcie) błędnie zostało zaklasyfikowane 17,6%.

Ten model ma zadowalającą specyficzność (54,5%), co oznacza, że wynik modelu wskazujący na to, że dana osoba jest aktywna przedsiębiorczo jest stosunkowo przyzwoity w przewidywaniu. Natomiast jeżeli model przewiduje, że dana osoba nie jest aktywna w badanym wymiarze, to jest on obciążony mniejszym ryzykiem, gdyż czułość tego modelu wynosi 89,9%. Tymczasem, na podstawie samych przewidywań statystycznych z 70,3% prawdopodobieństwem osoby aktywne przedsiębiorczo są błędnie klasyfikowane jako osoby nieaktywne. Po uwzględnieniu informacji płynących z modelu aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej okazuje się, że osoby aktywne są poprawnie klasyfikowane w 54,5% przypadków. Natomiast osoby nieaktywne społecznie są klasyfikowane poprawnie w 89,9% przypadków.

Tabela 56. Zmienne w modelu aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej

Model V	B	SE	Wald	df	p	Exp(B)
P6.1	2,194	0,123	317,579	1	0,000	8,971
P7.5	1,004	0,384	6,848	1	0,009	2,729
P7.21	0,806	0,237	11,512	1	0,001	2,238
P7.12	0,540	0,146	13,653	1	0,000	1,716
P7.10	0,514	0,158	10,598	1	0,001	1,672
P1.6	0,452	0,083	29,714	1	0,000	1,572
P6.11	0,415	0,161	6,655	1	0,010	1,514
M12	0,408	0,142	8,235	1	0,004	1,504
P7.14	0,328	0,135	5,911	1	0,015	1,387
M3	0,155	0,042	13,412	1	0,000	1,168
P4.4	-0,231	0,066	12,467	1	0,000	0,793
M4.7GU	-0,474	0,213	4,943	1	0,026	0,622
Stała	-3,174	0,257	152,895	1	0,000	23,902

Metoda postępującej selekcji Walda.
Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim konstruowanym modelu znalazło się 12 czynników, z których tylko jeden jest czynnikiem personalnym (respondent chętnie angażuje się w nowe przedsięwzięcia) i jeden jest czynnikiem zasobowym (studiowanie na kierunku z grupy usługi). Pozostałe 10 czynników należy do grupy instytucjonalnej (sieci społecznych) i są to: wpływ uczęszczania na zajęcia na kształtowanie wiedzy z zakresu działalności gospodarczej, uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w kole zainteresowań i/lub naukowym, uczestnictwo w ramach uczelni wyższej (edukacji formalnej) w czytaniu czasopism tematycznych, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) we współpracy z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w ćwiczeniu wystąpień publicznych, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w konferencjach (seminariach) naukowych, uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego (w ramach edukacji nieformalnej) w rozwiązywaniu studiów przypadku/casusów, pochodzenie respondenta, oraz prowadzenie przez rodzica lub rodziców działalności rolnej.

W związku z nowatorskim podejściem do definiowania zjawiska przedsiębiorczości i wyodrębnieniem zastosowanej w niniejszym modelu definicji aktywności przedsiębiorczej porównywanie, czy odniesienie się do innych badań jest praktycznie niemożliwe.

Chętne angażowanie się studenta w nowe przedsięwzięcia sprzyja wykazywaniu przez niego aktywności przedsiębiorczej ($B = 0,452$; $SE = 0,083$; $p < 0,001$). Im wyżej respondent ocenił siebie na skali odpowiedzi (o 1 pkt.), tym prawdopodobieństwo podjęcia się przez niego dodatkowej aktywności było wyższe o 57,2% ($Exp(B) = 1,572$). Jest to bardzo intuicyjne powiązanie – ktoś kto chętnie się angażuje w nowe przedsięwzięcia będzie się, w miarę swoich możliwości, w nie angażował. Należy zatem mu to umożliwić.

Wysoka ocena wpływu uczelni respondenta na zapewnienie młodzieży akademickiej wiedzy z zakresu działalności gospodarczej nie sprzyja aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej ($B = -0,231$; $SE = 0,066$; $p < 0,001$). Im wyżej (o 1 pkt.) respondenci ocenili wpływ uczelni na kształtowanie w nich przedsiębiorczości w kontekście zapewnianej wiedzy z zakresu działalności gospodarczej, tym o 20,7% niższe było prawdopodobieństwo, że ci respondenci będą uczestniczyć w aktywnościach przypisanych przedsiębiorczej aktywności dodatkowej ($Exp(B) = 0,793$).

Uczestnictwo studentów w kole zainteresowań i/lub naukowym sprzyja aktywności przedsiębiorczej ($B = 2,194$; $SE = 0,123$; $p < 0,001$). Jeżeli respondent uczestniczył w takiej aktywności to prawdopodobieństwo, że obecnie uczestniczy w aktywnościach dodatkowych rośnie prawie 9-krotnie ($Exp(B) = 8,971$). Tak duży związek podyktowany jest tym, że jeżeli

student w przeszłości w takiej formie uczestniczył, bardzo prawdopodobne jest to, że w dniu badania również był członkiem takiego koła. Dodatkowo, uczestnictwo w kołach naukowych może uzmysłwić studentom, jakie korzyści mogą osiągnąć z takiej formy rozwoju, co może zachęcić ich do uczestnictwa w innych formach aktywności sklasyfikowanych w niniejszym modelu jako aktywność przedsiębiorcza.

Uczestnictwo młodzieży akademickiej w czytaniu czasopism tematycznych w ramach edukacji formalnej sprzyja wykazywaniu przez nich dodatkowej aktywności ($B = 0,415$; $SE = 0,161$; $p < 0,010$). Okazuje się, że jeżeli student czyta czasopisma tematyczne w związku ze studiowaniem na uczelni to prawdopodobieństwo, że będzie uczestniczył w aktywnościach sklasyfikowanych jako przedsiębiorcze jest ponad 1,5-krotnie wyższe w stosunku do osób, które takich czasopism nie czytały ($Exp(B) = 1,514$). Możliwe, że ma to związek z rozwijaniem przez studentów zainteresowań, umiejętności, czy kompetencji związanych ze studiowanym kierunkiem i chęcią wykorzystania, czy też przetestowania ich w ramach wybranej aktywności przedsiębiorczej.

Jeżeli student poza systemem szkolnictwa wyższego współpracuje z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości ($B = 1,004$; $SE = 0,384$; $p < 0,009$) sprzyja to wykazywaniu przez niego aktywności przedsiębiorczej ($Exp(B) = 2,729$). Okazuje się, że jeżeli student współpracuje z AIP to prawdopodobieństwo podjęcia się przez niego aktywności sklasyfikowanej jako dodatkowej przedsiębiorczości rośnie ponad 2,7-krotnie w stosunku do pozostałych studentów. Jest to zatem wynik wspierający tezę, że AIP nie tylko kształtują przedsiębiorczość gospodarczą, ale również inne formy przedsiębiorczości.

Uczestnictwo w ćwiczeniu wystąpień publicznych w ramach edukacji nieformalnej sprzyja aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej ($B = 0,514$; $SE = 0,158$; $p < 0,001$). Respondenci uczestniczący w tej formie edukacji mają o ponad 67% większe prawdopodobieństwo wykazywania się aktywnością przedsiębiorczą ($Exp(B) = 1,672$). Możliwe, że również w tym przypadku taki trening rozwija łatwość w nawiązywaniu kontaktów i pozwala studentom realizować się w formach aktywności sklasyfikowanych jako dodatkowe formy rozwoju przedsiębiorczej aktywności.

Uczestnictwo w konferencjach (seminariach) naukowych poza systemem szkolnictwa wyższego sprzyja aktywności przedsiębiorczej ($B = 0,540$; $SE = 0,146$; $p < 0,001$). Uczestnictwo w tych formach edukacji zwiększa ponad 1,7-krotnie prawdopodobieństwo stania się aktywnym przedsiębiorczo w sposób niezwiązany z celami gospodarczymi ($Exp(B) = 1,716$). Jest to o tyle ciekawe, że nie wykazano powiązania w ramach edukacji formalnej, gdzie konferencje, czy seminaria są powszechnym wydarzeniem organizowanym w ramach kół naukowych, czy

organizacji, oraz przez uczelnie macierzyste skierowanym do studentów właśnie. Może się okazać, że konferencje niezwiązane bezpośrednio z uczelnią respondenta, a więc dostrzeżone w związku z zainteresowaniami respondenta i w ramach czasu wolnego od nauki mają dla nich większe znaczenie w rozwoju osobistym w ramach dodatkowych form aktywności.

Uczestnictwo poza systemem szkolnictwa wyższego w szkoleniach teoretycznych sprzyja aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej ($B = 0,328$; $SE = 0,135$; $p < 0,015$). Uczestnicy takich szkoleń mieli o ponad 38% większą szansę zaangażowania się w działalność dodatkową niż osoby, które w szkoleniach teoretycznych w ramach edukacji nieformalnej nie brały udziału ($Exp(B) = 1,387$). Możliwe, że ma to związek z chęcią późniejszego, praktycznego wykorzystania wiedzy pozyskanej na szkoleniu w działalności obciążonej mniejszą odpowiedzialnością niż własna działalność gospodarcza, czy aktywność zawodowa, w ramach np. organizacji studenckiej, czy koła naukowego.

Rozwiązywanie studiów przypadku/casusów poza systemem szkolnictwa wyższego sprzyja aktywności przedsiębiorczej ($B = 0,806$; $SE = 0,237$; $p < 0,001$). Okazuje się, że ankietowani, którzy zmotywowali się do rozwiązywania studiów przypadku nie narzuconych, czy też nie związanych z podjętymi studiami, mieli ponad 2,2-krotnie większe prawdopodobieństwo udzielania się w dodatkowych aktywnościach przedsiębiorczych niż osoby, które takie zadań nie rozwiązywały ($Exp(B) = 2,238$). Może to mieć związek z pasjami studentów niekoniecznie związanymi z realizowanymi studiami, a które przydają się później w działalności sklasyfikowanej jako przedsiębiorcza.

Pochodzenie ma znaczenie w kształtowaniu aktywności przedsiębiorczej studentów ($B = 0,155$; $SE = 0,042$; $p < 0,001$). Im większa miejscowość, z której pochodzili respondenci o 1 pkt. na skali odpowiedzi (1=wieś, 2=miasto do 10 tys. mieszkańców, 3=miasto (10 tys. i do 50tys. mieszkańców), 4=miasto (50-100 tys. mieszkańców), 5=miasto powyżej 100 tys. mieszkańców), tym większe o 16,8% prawdopodobieństwo uczestnictwa w dodatkowej aktywności niż u osoby pochodzącej z mniejszej (o 1 na skali odpowiedzi) miejscowości ($Exp(B) = 1,168$). Możliwe, że mają tutaj znaczenie możliwości, gdyż w mniejszych miejscowościach jest po prostu mniej form rozwoju, w których można uczestniczyć. Gdy młodzi ludzie udadzą się na studia, mają już możliwość wybrania dodatkowej formy aktywności i z niej korzystają. Literatura

przedmiotu potwierdza, że miasta są ośrodkami różnorodności, kreatywności i nowych pomysłów⁵¹⁰ i dostępność ośrodków miejskich wpływa na możliwości ekonomiczne, takie jak tworzenie i rozwój nowych firm, oraz przyciągają ludzi z bardziej pozytywnym nastawieniem do zmian, działania i przypuszczalnie również różnych, dodatkowych form przedsiębiorczości.⁵¹¹

Posiadanie rodzica lub rodziców, którzy prowadzą lub prowadzili gospodarstwo rolne sprzyja aktywności przedsiębiorczej ($B = 0,408$; $SE = 0,142$; $p < 0,004$). Okazuje się, że jeżeli student posiada rodziców rolników ma o ponad 50% większe szanse na zaangażowanie się w aktywność przedsiębiorczą niż studenci, których rodzice gospodarstwa rolnego nie posiadają ($\text{Exp}(B) = 1,504$). Możliwe, że jest to kwestia chęci zaangażowania się w inną działalność niż rolna. Dzieci rolników angażują się w prace rolnicze od najmłodszych lat, może pojawić się zatem znudzenie i chęć poznania innych aktywności.

Studiowanie kierunku z grupy usługi nie sprzyja aktywności przedsiębiorczej ($B = -0,474$; $SE = 0,213$; $p < 0,026$). Respondenci studiujący na kierunku z tej grupy mieli mniejsze o prawie 38% prawdopodobieństwo zaangażowania w dodatkową działalność ($\text{Exp}(B) = 0,622$). Możliwe, że biorąc pod uwagę wybrany kierunek studiów i raczej planowanie w przyszłości wykonywania usług, respondenci woleli rozwijać się w inny sposób niż w ramach wskazanych w badaniu obszarach działalności.

Skonstruowany model aktywności przedsiębiorczej można zapisać następująco:

$$\text{Model V } \log(\text{aktywność p.}) = - 3,174 + 0,452 \times (P1.6) - 0,231 \times (P4.4) + 2,194 \times (P6.1) + 0,415 \times (P6.11) + 1,004 \times (P7.5) + 0,514 \times (P7.10) + 0,540 \times (P7.12) + 0,328 \times (P7.14) + 0,806 \times (P7.21) + 0,155 \times (M2) + 0,408 \times (M12) - 0,474 \times (M4.7GU)$$

Model aktywności przedsiębiorczej zdecydowanie różni się od pozostałych trzech modeli z zastosowaniem regresji logistycznej. Jedynym predyktorem wspólnym z Modelem przedsiębiorczości potencjalnej oraz Modelem aktywności zawodowej jest zmienna P7.10, czyli ćwiczenie wystąpień publicznych w ramach edukacji nieformalnej. I podobnie jak w przypadku

---

⁵¹⁰ S. Y. Lee, R. Florida, Z. Acs, *Creativity and entrepreneurship: A regional analysis of new firm formation*, "Regional studies", 2004, 38(8), p. 879-891; S. Koster, *The entrepreneurial and replication function of new firm formation*, "Tijdschrift voor economische en sociale geografie", 2007, 98(5), p. 667-674; D. Audretsch, M. Keilbach, *Entrepreneurship capital and economic performance*, "Regional Studies", 2004, 38(8), p. 949-959; N. Bosma, V. Schutjens, *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, "The Annals of Regional Science", 2011, 47(3), p. 715.

⁵¹¹ N. Bosma, V. Schutjens, *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, "The Annals of Regional Science", 2011, 47(3), p. 715

modelu aktywności zawodowej, jest to zmienna sprzyjająca analizowanemu rodzajowi przedsiębiorczości. Model ten nie ma natomiast żadnych punktów wspólnych z modelem przedsiębiorcy.

W H11 wskazano, że na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów najsilniej pozytywnie oddziałuje pochodzenie studentów zaklasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych. Oznacza to, że z im większej miejscowości ktoś pochodzi, tym chętniej będzie angażował się w dodatkowe formy rozwoju. Okazuje się jednak, że pochodzenie nie jest czynnikiem najlepiej przewidującym, czy ktoś jest aktywny przedsiębiorczo w danej grupie czynników. Należy zatem negatywnie zweryfikować hipotezę H11.

Wśród czynników personalnych i demograficznych w modelu znalazła się tylko jedna zmienna, tj. chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia przez respondenta. Tym samym można pozytywnie zweryfikować hipotezę H12 mówiącą o tym, że wśród czynników personalnych i demograficznych najsilniej pozytywnie oddziałuje na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia.

Po obliczeniu średniego oddziaływania zmiennych istotnych w każdej kategorii czynników na przyjętą zmienną wynikową okazuje się, że najsilniej na aktywność przedsiębiorczą oddziałują zmienne instytucjonalne, następnie zmienne personalne i demograficzne, zaś czynniki zasobowe oddziałują negatywnie na wykazywaną przez studentów przedsiębiorczość dodatkową.

5.6. Postrzeganie przedsiębiorczości przez pryzmat edukacji z wykorzystaniem analizy czynnikowej

Aby odpowiedzieć na pytanie, jak postrzegana jest przez młodzież akademicką przedsiębiorczość w związku z odbywanym przez nią kształceniem wyższym, poddano analizie czynnikowej poszczególne dane dotyczące edukacji przedsiębiorczej. Przewidywano bowiem, że pewne zmienne są postrzegane przez respondentów jako „wspólne”, mimo, że opisują różne czynniki – oznacza to, że dla ankietowanych studentów były one reprezentantami jednego nieobserwowalnego bezpośredniego czynnika ukrytego. Można było zatem grupę wybranych, analizowanych czynników uprościć przez transformację danych wielowymiarowych do mniejszej przestrzeni (redukcję). Miało to na celu sprawdzenie postrzegania przedsiębiorczości. Stosując analizę czynnikową sprawdzono zatem w jakim stopniu ogólny wskaźnik wiedzy ekonomicznej

i o przedsiębiorczości jest trafny w opisie przedsiębiorczości młodzieży akademickiej. Stosowne obliczenia przedstawia Tabela 57.

Tabela 57. Całkowita wyjaśniona wariancja w modelu analizy czynnikowej

Całkowita wyjaśniona wariancja w modelu analizy czynnikowej						
Składowa	Początkowe wartości własne			Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu		
	Ogółem	% wariacji	% skumulowane	Ogółem	% wariacji	% skumulowany
1	6,163	41,085	41,085	6,163	41,085	41,085
2	2,936	19,576	60,660			
3	1,717	11,449	72,109			
4	0,618	4,122	76,231			
5	0,558	3,721	79,952			
6	0,450	3,001	82,954			
7	0,417	2,778	85,731			
8	0,399	2,658	88,390			
9	0,369	2,458	90,848			
10	0,319	2,124	92,972			
11	0,282	1,878	94,850			
12	0,249	1,663	96,513			
13	0,220	1,470	97,983			
14	0,154	1,025	99,008			
15	0,149	0,992	100,000			

Metoda wyodrębniania czynników – głównych składowych.

Źródło: opracowanie własne.

Jak wskazano w Tabeli 58, aby zdefiniować przedsiębiorczość jako złożoną cechę przeprowadzono analizę czynnikową metodą składowych głównych z wyodrębnieniem pierwszego czynnika w oparciu o estymację największej wiarygodności na macierzy korelacji między wskaźnikami edukacji przedsiębiorczej. Wartość własna składnika pierwszego wynosi 6,163, tj. 41,085% wariacji wyjaśnionej, tzn., że wyjaśnia on 6,2 (czyli 41,1% całkowitego zróżnicowania wyników) z 15 elementów poddanych analizie ogółem.

Tabela 58. Macierz składowych w modelu analizy czynnikowej

Macierz składowych w modelu analizy czynnikowej ^a	
	Składowa
	1
P2.2 jakie są etapy zakładania własnej działalności	0,816
P2.3 jak stworzyć biznesplan	0,784
P2.4 jakie są możliwości finansowania własnej działalności gospodarczej	0,814
P2.5 jak można ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej	0,820
P3.1 Poziom wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki	0,489

P3.2 Poziom wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności	0,542
P3.3 Poziom wiedzy z zakresu przedsiębiorczości	0,531
P4.1 uczelnia wpływa na rozwój kreatywności	0,517
P2.1 jakie są formy prowadzenia działalności gospodarczej	0,770
P4.2 uczelnia uczy odpowiedzialności	0,441
P4.3 uczelnia zachęca do rozwijania umiejętności	0,508
P4.4 uczelnia zapewnia wiedzę z zakresu działalności gospodarczej	0,782
P4.5 uczelnia zachęca do realizacji własnych pomysłów	0,599
P4.6 uczelnia wspomaga rozwój umiejętności komunikacyjnych	0,472
P4.7 uczelnia sprzyja radzeniu sobie z problemami	0,476
Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych.	
a. 1 – liczba wyodrębnionych składowych.	

Źródło: opracowanie własne.

Wskazane wyniki przedstawiają siłę związku poszczególnych aspektów edukacji przedsiębiorczej z definicją przedsiębiorczości. To pozwala na ocenę, w jakim stopniu każde z tych elementów reprezentuje pojęcie przedsiębiorczości w opinii studentów. Sześć podkreślonych w Tabeli zmiennych odpowiada za 41,1% wiedzy o przedsiębiorczości ocenianej przez studentów. Kluczowe zmienne dotyczą gospodarczego wymiaru wiedzy i umiejętności o przedsiębiorczości zdobywanych na uczelniach respondentów, i świadczą przede wszystkim o rozumieniu przedsiębiorczości przez młodzież akademicką głównie jako własnej działalności gospodarczej. Jak wynika z przeprowadzonych badań, edukację przedsiębiorczą studentów można zredukować do sześciu wymiarów, które dotyczą wyłącznie gospodarczych aspektów zjawiska przedsiębiorczości. Okazuje się, że studenci mają stosunkowo ograniczone możliwości kształtowania poglądów na pojęcie przedsiębiorczości w systemie szkolnictwa wyższego. Brakuje zatem większego nacisku na wielowymiarowość tego zjawiska na uczelniach wyższych.

Zakończenie

Problematyka niniejszej pracy dotyczy szeroko rozumianej przedsiębiorczości, która swoim zakresem wykracza znacznie poza teorie ekonomiczne. Na podstawie przedstawionego w rozdziale pierwszym historycznego ujęcia tematyki pracy, odpowiedziano na pytanie badawcze, jak kształtowała się w nauce o ekonomii i finansach świadomość naukowa zjawiska przedsiębiorczości. Na przestrzeni lat wzrosło zainteresowanie różnymi definicjami przedsiębiorczości, formułowanymi w kontekście cech, postaw oraz intencji jednostek i społeczeństw, a także procesu powstawania i funkcjonowania przedsiębiorstwa. Mnożą się podejścia i szkoły w naukach ekonomicznych oraz wpływy innych dziedzin nauki, co powoduje trudności w dostrzeganiu punktów wspólnych w działalności następnych pokoleń naukowców, zwłaszcza w kontekście analizowanej problematyki. Niewątpliwie jednak pozytywnym aspektem jest rosnące zainteresowanie przedsiębiorczością w polskiej nauce. To właśnie polscy naukowcy wskazali, że istotne w polskiej rzeczywistości gospodarczej jest kształtowanie cech i zachowań personalnych młodzieży mogących służyć poprawie sytuacji gospodarczej kraju oraz rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej.

To, jak definiowana jest przedsiębiorczość w dziedzinie ekonomii i finansów oraz w innych dziedzinach nauk społecznych wskazano w rozdziale drugim. Z rozważań w nim zawartych wynika, że przedsiębiorczość jest przedmiotem badań wielu dziedzin nauk społecznych i jest także różnorodnie w tych dziedzinach postrzegana i definiowana. Wskazano, że nawet w obrębie samej dziedziny ekonomii i finansów brakuje spójnego podejścia do definiowania tego zjawiska. Badacze interesują się różnymi aspektami przedsiębiorczości, jednakże nie wypracowano konsensusu co do ujednoczenia stosowanych definicji. Brak zgodności w zakresie definicji wymusza wysoką różnorodność możliwych do stosowania metod, miar i technik badawczych, dostosowanych do potrzeb badaczy. Dostrzeżono, że mimo szerokiego spektrum zidentyfikowanych w literaturze przedmiotu wymiarów przedsiębiorczości, postępującej akceptacji tej różnorodności, a wręcz wskazywania nawet przez gremia międzynarodowe potrzeb szerokiego definiowania zjawiska przedsiębiorczości, głównie stosowaną definicją jest nadal rozumienie przedsiębiorczości jako zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej.

Pozostałe rozszerzenia definicji są mniej powszechne, zwłaszcza w przypadku badań empirycznych na większą skalę - mimo wielokrotnie wskazywanej w literaturze przedmiotu wielowymiarowości zjawiska przedsiębiorczości, niezwykle trudno jest pozyskać bowiem międzynarodowe dane porównujące postawy, czy zachowania przedsiębiorcze obywateli różnych krajów oraz ukazujące inne obszary przedsiębiorczości niż gospodarcze. Dominują tutaj badania cząstkowe uniemożliwiające porównywanie między gospodarkami, czy województwami, ale jak wskazuje W. D. Bygrave, precyzyjne i skrupulatne przeprowadzenie badań wycinkowych może istotnie wesprzeć zrozumienie przedsiębiorczości i dostrzeżenie wzorca przekładającego się na szerszy obraz tego zjawiska. Istnieje zatem potrzeba badania wielowymiarowej przedsiębiorczości. Dlatego też w rozdziale drugim sformułowano stosowane w badaniu definicje przedsiębiorczości, w tym działalności gospodarczej, przedsiębiorcy, osoby przedsiębiorczej, postawy przedsiębiorczej, aktywności przedsiębiorczej i przedsiębiorczości potencjalnej. Wskazano również na obszary, w których rozwoju ma znaczenie zjawisko przedsiębiorczości, takich jak zatrudnienie, czy rozwój gospodarczy.

Z punktu widzenia polityki gospodarczej państwa identyfikacja poziomu przedsiębiorczości (różnych jej wymiarów) i czynników ją determinujących jest równie ważna jak zdefiniowanie przedsiębiorczości i jej roli w gospodarce państwa, ponieważ jest to pierwszy krok w kierunku budowy sprawnych systemów do wspierania jej rozwoju i promocji, a także tworzenia pozytywnego wizerunku przedsiębiorcy i ogólnie przedsiębiorczości w społeczeństwie.

Zjawisko przedsiębiorczości w Polsce na tle świata (zwłaszcza Europy) można ocenić jako niedostateczne – mimo możliwości potencjał przedsiębiorczy nie wydaje się wykorzystany. Na obszarze województwa podlaskiego (również na tle Polski i innych województw) występuje niski poziom przedsiębiorczości podstawowej, tj. prowadzenia własnej działalności gospodarczej wśród ogółu społeczeństwa. Również młodzież okazuje się grupą, która wykazuje niedostateczny poziom zaangażowania w zakładaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej, co wymaga interwencji i wsparcia. Co więcej, osoby poniżej 25 roku życia znajdują się wśród najniżej ocenianych grup w tym obszarze. Podkreśla to problem, jakim jest niski poziom przedsiębiorczości w wymiarze gospodarczym w wieku przypadającym na okres edukacji wyższej. Nie jest możliwe przy tym wskazanie w skali całego kraju, czy nawet województwa, jak kształtuje się szeroko rozumiana przedsiębiorczość (obejmująca działalność gospodarczą, postawy i inną aktywność przedsiębiorczą), zwłaszcza w przyjętej do badań grupie, tj. wśród młodzieży akademickiej, ponieważ brakuje tego typu badań, zwłaszcza reprezentatywnych. Brakuje również opracowań i danych, które pozwoliłyby dokładnie określić wyłącznie poziom zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej w badanej grupie społecznej. Dlatego też na pytanie

badawcze o to jak kształtuje się wielowymiarowe zjawisko przedsiębiorczości młodzieży akademickiej można było odpowiedzieć dopiero po zrealizowaniu założonych badań reprezentatywnych, tj. w Rozdziale 4..

Bez stosownych danych skuteczne wspieranie rozwoju przedsiębiorczości i edukacji przedsiębiorczej wśród młodzieży akademickiej jest procesem trudnym i bardziej przypomina działanie 'po omacku'. Pozyskanie informacji o tym, jakie czynniki sprzyjają szeroko pojętej przedsiębiorczości może znacznie poprawić jakość polityki kraju, regionu oraz zarządzanie uczelniami w tym zakresie, a także ukierunkować działania instytucji otoczenia biznesu na młodzież akademicką, i ostatecznie zwiększyć poziom przedsiębiorczości gospodarczej nie tylko w okresie odbywania studiów (najczęściej poniżej 25 r.), ale znacznie przyczynić się do jeszcze większego wzrostu liczby przedsiębiorców wśród osób w okresie szczytowym i w latach późniejszych.

Dlatego też w toku analizy literatury przedmiotu oraz dostępnych autorce danych, w rozdziale trzecim zidentyfikowano funkcjonujące klasyfikacje determinant przedsiębiorczości oraz dotychczas badane determinanty przedsiębiorczości. Okazuje się, że w literaturze przedmiotu funkcjonuje tak wiele klasyfikacji czynników sprzyjających przedsiębiorczości, że trudne jest ułożenie ich w jeden schemat. W związku z powyższym, na potrzeby badań wybrano jedną klasyfikację czynników dzielącą je na: personalne i demograficzne, zasobowe oraz instytucjonalne i sieci społecznych. Nie jest to podział idealny, ale należało dokonać wyboru i zawęzić pole badawcze.

W opracowaniach statystycznych i ogólnie badaniach analizowane są zróżnicowane czynniki kształtujące przedsiębiorczość głównie w wąskim zakresie i w odniesieniu do regionów / krajów, rzadziej zaś wśród różnych grup społecznych i najczęściej są to bardzo małe wycinki. Występują liczne braki w dotychczasowych badaniach empirycznych z zakresu determinant przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość w nich wskazywana rozumiana jest głównie jako zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, rzadziej jako postawa przedsiębiorcza, czy przedsiębiorczość potencjalna lub szeroko pojęta aktywność przedsiębiorcza. Badania czynników najczęściej reprezentują wąski ich zakres, np. jedną grupę czynników (np. tylko makro, tylko ekonomiczne, tylko kulturowe, z nieznacznym wsparciem czynników demograficznych), lub tylko kilka ogólnych czynników (np. płeć, wiek, motywacje), przy czym grupa społeczna jaką jest młodzież akademicka jest rzadko wyodrębniana w badaniach z tego obszaru. Dominują bowiem ujęcia makro. Powoduje to niemożność porównywania tak pozyskanych wyników ani zidentyfikowania, które czynniki najsilniej sprzyjają przedsiębiorczości młodzieży akademickiej. Warto również nadmienić, że istotna jest znacząca fragmentaryczność

badania, brak ich reprezentatywnego charakteru, i często brak wyjaśnionej metodologii badań, które dodatkowo ograniczają możliwość wykorzystania w innych opracowaniach dotychczasowych osiągnięć we wskazanym polu badawczym.

Zarówno w rozdziale drugim, jak i trzecim wskazano na liczne niedociągnięcia w literaturze przedmiotu i badaniach empirycznych. Często jest unikanie wyjaśnienia metodologii stosowanych badań, lub znaczne jej ograniczenie uniemożliwiające odnoszenie się do takich opracowań i szersze porównanie uzyskiwanych wyników. Coraz częściej w wymogach redakcyjnych czasopism naukowych wymaga się od autorów wskazania ograniczeń badań, czy też dostrzeganych niedociągnięć i jest to działanie, które może przynieść efekt poprawy jakości realizowanych badań i ich opracowań. Dostrzeżono bowiem, że rzadko pojawia się w opracowaniach samokrytyka i przyznanie, co można by było zrobić lepiej.

W rozdziale czwartym opisano zastosowaną metodykę badań własnych. Wyjaśniono przyjęte metody analizy i techniki badawcze, w tym opisano narzędzie jakie zastosowano – kwestionariusz ankiety. Scharakteryzowano również badaną grupę młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz określono, jaki jest jej poziom wielowymiarowej przedsiębiorczości tym samym odpowiadając na pytanie badawcze o to, jak kształtuje się to zjawisko w badanej grupie społecznej.

Okazuje się, że studenci reprezentowali głównie średnią lub niską postawę przedsiębiorczą mierzoną autorskim wskaźnikiem postaw przedsiębiorczych WSKP. Może się okazać ona nie wystarczająca by przełożyła się na wyższe wskaźniki innych rodzajów przedsiębiorczości. Wśród młodzieży akademickiej nie ma zbyt wielu przedsiębiorców – jedynie 5,24% respondentów jest lub było przedsiębiorcą w rozumieniu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Jedynie niecałe 19% ankietowanych wykazuje chęć by założyć własną działalność gospodarczą, tym samym potencjalna przedsiębiorczość również może być oceniona jako niska. Biorąc pod uwagę, że od chęci do faktycznej realizacji jest długa droga, może to nie przełożyć się w istotny sposób na faktyczne zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej przez studentów lub inne wymiary przedsiębiorczości. Również aktywność zawodowa studentów świadczy o ich przedsiębiorczości, bowiem w świetle prawa na rodzicach spoczywa obowiązek utrzymania studium dziecka, które nie jest przygotowane do wykonywania odpowiedniego zawodu. Pozytywnie oceniony jest zatem wynik autorskich badań w zakresie tego wymiaru, ponieważ ponad połowa ankietowanych studentów (54,19%) pracowała podczas studiów (nie wliczając w to praktyk, czy staży, a zatem elementów najczęściej wymaganych w toku studiów). Okazuje się, że 11,18% badanych studentów zdobyło doświadczenie zawodowe, podejmując pracę, ale nie jako studenci, tj. jeszcze przed podjęciem się studiów.

Ogólna, dodatkowa aktywność przedsiębiorcza studentów kształtuje się na zaskakująco niskim poziomie – niecałe 30% próby. Biorąc pod uwagę mnogość aktywności w niej zawartych, spodziewano się większej aktywności młodzieży akademickiej w tym wymiarze. Studia są właściwie ostatnim etapem edukacji, dlatego można odnieść wrażenie, że studenci nie wykorzystują tego czasu w sposób zadowalający. Mając do wyboru wiele różnych działań, czy oferowanych przez uczelnie, jednostki współpracujące i instytucje będące poza systemem szkolnictwa wyższego form rozwoju, nie wykorzystują oni szans rozwoju osobistego, pozyskiwania wiedzy, umiejętności i kompetencji. Największa część ankietowanych wykazuje się aktywnością zawodową. Może to być jednak wyraz konieczności (zarobkowanie) pozyskiwania środków do życia, nie zaś aktywnej postawy studentów.

W rozdziale piątym przeprowadzono analizę regresji liniowej w celu identyfikacji czynników determinujących postawy przedsiębiorcze oraz określeniu, jaki jest kierunek i siła tego oddziaływania na poszczególne wymiary przedsiębiorczości młodzieży akademickiej. Przeprowadzono również analizę regresji logistycznej w celu identyfikacji czynników determinujących bycie przedsiębiorcą, przedsiębiorcą potencjalnym, studentem aktywnym zawodowo oraz studentem wykazującym się dodatkową aktywnością przedsiębiorczą w badanej próbie. Skonstruowano stosowne modele, które pozwoliły określić jakie czynniki najsilniej sprzyjają lub zmniejszają prawdopodobieństwo wystąpienia badanego zjawiska w grupie młodzieży akademickiej. Wszystkie wskazane modele są istotne statystycznie i ich zdolność predykcji, chociaż się nieznacznie różni w poszczególnych modelach, jest na wystarczającym poziomie. Wyjątek stanowi model przedsiębiorczości potencjalnej, którego przewidywanie zjawiska jest niewystarczające. Dodatkowo w tym rozdziale oceniono za pomocą analizy czynnikowej to, czym jest przedsiębiorczość w procesie edukacji w opinii studentów.

Pierwszym analizowanym modelem był model postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej województwa podlaskiego. Model ten obrazowo przedstawia siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników personalny i demograficznych, zasobowych oraz instytucjonalnych i sieci społecznych na postawę przedsiębiorczą studentów mierzoną za pomocą autorskiego wskaźnika WSKP.

Okazuje się, że H1, mówiąca o tym, że na postawę przedsiębiorczą najsilniej pozytywnie oddziałuje edukacja przedsiębiorcza sklasyfikowana jako czynniki z grupy czynników instytucjonalnych i sieci społecznych studentów została zweryfikowana pozytywnie.

Również H2 została zweryfikowana pozytywnie, bowiem płeć nie weszła do modelu, a co za tym idzie można potwierdzić, że płeć studentów nie ma istotnego oddziaływania na wykazywaną przez nich postawę.

Oprócz wskazanych wniosków dostrzeżono jeszcze inne zależności. Okazują się bowiem, że zarówno edukacja praktyczna, jak i ta nie zawierająca elementów praktycznych w sposób zbliżony oddziałują na kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej, co przemawia za kształtowaniem postaw przedsiębiorczych z zastosowaniem różnych form edukacji, zarówno formalnie na uczelni, jak i poza nią.

Okazuje się również, że wszystkie zasoby wiedzy weszły do modelu postaw przedsiębiorczych, zaś wśród nich najsilniej kształtuje postawę przedsiębiorczą młodzieży akademickiej posiadana wiedza ogólna z przedsiębiorczości. Co powinno zachęcić do poszerzania oferty uczelnianej oraz oferty innych instytucji zainteresowanych kształtowaniem postaw przedsiębiorczych w społeczeństwie o zagadnienia nie tylko z zakresu przedsiębiorczości gospodarczej, ale również z zakresu innych wymiarów przedsiębiorczości.

Ostatecznie, podsumowując oddziaływanie wszystkich czynników zgodnie z przyjętą ich klasyfikacją, najsilniej na postawy studentów oddziałują czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, następnie czynniki zasobowe, zaś najmniej czynniki personalne i demograficzne.

Należy przy tym podkreślić, że przy wielu wskazanych w niniejszej analizie czynnikach wyjaśniających postawy przedsiębiorcze studentów można odnieść wrażenie, że mogą być one nie tyle przyczyną, co skutkiem postawy przedsiębiorczej. Może być bowiem tak, że to właśnie studenci wykazujący wyższą postawę przedsiębiorczą motywują się do uczestnictwa we wskazanych formach edukacji, motywują się do pogłębiania wiedzy przedsiębiorczej, czy ekonomicznej. Osoby te mogą szukać dodatkowych form aktywności i rozwoju jako przejawu nadzwyczajnej aktywności cechującej właśnie osoby przedsiębiorcze. Jest to jedna z możliwości interpretacji uzyskanych wyników. Ze względu na nowatorski charakter stosowanych miar, wystąpiły znaczne trudności w porównaniu oddziaływania poszczególnych czynników istotnych w postawie przedsiębiorczej uzyskanych w badaniu z wynikami badań innych autorów. Wydaje się, że warto byłoby pogłębić badania np. w formie wywiadu pogłębionego, w którym spróbowano by wyjaśnić chociażby związek przyczynowo-skutkowy zachodzący pomiędzy poszczególnymi zmiennymi.

Na podstawie modelu postaw przedsiębiorczych sformułowano następujące rekomendacje skierowane do władz lokalnych, regionalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej:

- należy zwiększyć dostępność do działań organizowanych w ramach Akademickich Inkubatorów Przedsiębiorczości (szkoleń, projektów, inkubacji działalności gospodarczej), za-

wiązać współpracę uczelni z tą organizacją, zwiększyć świadomość studentów odnośnie działalności AIP. Formuła szeroko dostępnych studentom inkubatorów sprawdza się chociażby w Holandii⁵¹²,

- należy podjąć starania w kierunku dostosowania studiów, głównie stacjonarnych, do potrzeb studentów w zakresie aktywności zawodowej studentów, podejmowania dodatkowych form aktywności przedsiębiorczej i ostatecznie do całokształtu procesu rozwoju postaw przedsiębiorczych studentów. Wskazane elementy znacząco oddziałują na postawy przedsiębiorcze, jednakże silnie rozproszenie zajęć w ciągu całego tygodnia, czy brak możliwości przenoszenia się między poszczególnymi grupami zajęć, powodują, że studenci studiów stacjonarnych mają ograniczone możliwości zatrudnienia. Natomiast w przypadku studentów studiów niestacjonarnych warto rozszerzać ofertę edukacyjną o dodatkowe formy rozwoju, gdyż to w tej grupie wykazywana jest mniejsza aktywność w tym obszarze,

- wiedza ekonomiczna i przedsiębiorcza przekłada się na postawy, zatem poszerzenie oferty w tym obszarze na każdym kierunku studiów, oraz nawiązanie współpracy z innymi uczelniami, czy właśnie instytucjami otoczenia biznesu, wspomogłoby rozszerzenie oferty oraz mimo najczęściej ogólnoakademickiego charakteru podlaskich uczelni, umożliwiłoby zaoferowanie studentom dodatkowych form edukacji i rozwoju o charakterze praktycznym, współpraca pozwoliłaby również zorganizować takie dodatkowe formy kształcenia nie wymagane w programie studiów ograniczając koszty,

- najlepszymi formami kształcenia, które ze względu na swoją specyfikę, ale również sposób prowadzenia, w istotny sposób mogą kształtować postawy przedsiębiorcze są: współpraca z AIP, realizacja projektów edukacyjnych i/lub naukowych, konkursy edukacyjne oraz wizyty w instytucjach naukowo-badawczych. Ważne jest przy tym charakter organizacji tychże form kształcenia, gdyż niektóre z nich wydają się lepiej przygotowywane przez instytucje zewnętrzne w stosunku do uczelni macierzystej studenta,

- należy wspierać studentów w zakresie rozwijania kreatywności oraz wspomagać ich w kierunku nabywania umiejętności radzenia sobie z problemami. Można to osiągnąć w ramach zajęć uczelnianych, należy zatem uczulić nauczycieli akademickich, by zmodyfikowali swoje zajęcia, by oprócz istotnej wiedzy, starano się wskazywać studentom sytuacje problemowe i podejmować próby ich rozwiązania, a także zachęcać do kreatywności podczas zajęć.

---

⁵¹² Dobry przykład stanowi tutaj Wageningen University & Research centre, w którym znacząca część kampusu poświęcona jest projektom i działaniom inkubacyjnym studentów, a uczelnia aktywnie angażuje się nawet w promocję działalności studentów w mediach, nie tylko społecznościowych

W obszarze wspierania tego wymiaru wielowymiarowej przedsiębiorczości należy wypracować rozwiązania systemowe, dokonać modyfikacji stosowanej dotychczas polityki edukacyjnej oraz polityki gospodarczej. Należy umożliwić i wesprzeć instytucje zainteresowane wspieraniem postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej w podejmowanych działaniach.

Następnie oszacowano model przedsiębiorcy, w którym zmienną objaśnianą było zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Model ten obrazowo przedstawia siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników personalnych i demograficznych, zasobowych oraz instytucjonalnych i sieci społecznych na zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej przez studentów. Okazuje się, że uśrednione oddziaływanie czynników z poszczególnych grup wskazuje na czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, jako te o największym znaczeniu.

Wśród czynników instytucjonalnych okazuje się, że prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica/rodziców studentów jest istotne, ale kierunek oddziaływania jest inny niż zakładano – czynnik ten bowiem nie sprzyja zakładaniu i prowadzeniu przez studentów własnej działalności gospodarczej. Zweryfikowano zatem negatywnie hipotezę H3, ponieważ prowadzenie działalności gospodarczej przez rodziców nie jest czynnikiem najsilniej oddziałującym na bycie przedsiębiorcą, oraz nie jest to czynnik sprzyjający. Można przypuszczać dwie możliwości, z jednej strony studenci, których rodzice pracują jako przedsiębiorcy nie chcą podejmować takiej samej ścieżki kariery (lub odkładają ją w czasie), zaś z drugiej strony możliwe, że występuje tu problem sukcesji i studenci nie są zainteresowani własną działalnością podczas studiów, jeżeli np. w przyszłości mogą przejąć działalność rodziców. Wymaga to jednak dalszych badań, gdyż niniejsze badanie nie rozwija tych ważnych kwestii.

Wśród czynników personalnych przypuszczano, że istotne znaczenie ma płeć respondenta, przy czym wskazano na mężczyzn jako tych bardziej przedsiębiorczych. Okazało się jednak, że to kobiety są bardziej przedsiębiorcze, co jest zależnością, wydaje się, że raczej nie spotykaną w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Można zatem wskazać, że splot innych czynników powoduje, że to właśnie kobiety mają większe szanse na stanie się przedsiębiorcą. W modelowym przypadku, gdy mężczyzna i kobieta mają takie same inne cechy (charakteryzują ich takie same czynniki, w takim samym nasileniu, czy zakresie) to kobiety będą wykazywały większą skłonność do zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej. W badanej próbie kobiet przedsiębiorców jest natomiast mniej, ponieważ te właśnie inne cechy, tak istotne w predykcji, w badanej grupie, u kobiet są średnio niższe niż u mężczyzn. Gdy

jednak pojawi się kobieta z wyższymi wskazaniami innych cech – to szanse na założenie własnej działalności gospodarczej są u niej większe niż u mężczyzny wykazującego takie same pozostałe charakterystyki. Na taki stan rzeczy może oddziaływać bardzo wiele różnych czynników. Wskazuje się zatem na konieczność dostosowywania polityki pobudzania przedsiębiorczości do płci respondenta, ale także dokładniejsze przyjrzenie się innym determinantom, które dokładnie wskazałyby powody niższego nasilenia analizowanych cech u kobiet niż mężczyzn (np. role społeczne, kultura). Można zatem zaproponować poszerzenie badań we współpracy z socjologami i kulturoznawcami, gdyż wydaje się, że to właśnie w tym obszarze pojawić się mogą kolejne, istotne czynniki różnicujące cechy kobiet i mężczyzn prowadzące do dysproporcji w liczbie zakładanych przedsiębiorstw w tych dwóch grupach. Podkreśla to zmiany jakie zachodzą w społeczeństwie oraz znaczenie prowadzenia badań determinant wielowymiarowej przedsiębiorczości. Należy zatem częściowo pozytywnie zweryfikować hipotezę H4.

Nie potwierdza się natomiast to, że wśród czynników zasobowych najsilniej sprzyja przedsiębiorczości jako zakładaniu i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej wysoko oceniana przez studentów wiedza z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz wiedza z zakresu funkcjonowania gospodarki. Najsilniej oddziałuje bowiem rolniczy kierunek studiów. W przypadku zasobów wiedzy tylko jedna ze wskazanych zmiennych oddziałuje pozytywnie, podczas gry druga oddziałuje negatywnie na wskazany wymiar przedsiębiorczości. Należy zatem zweryfikować negatywnie hipotezę H5. Jest to ciekawy wątek badawczy. Może wskazywać na malejące znaczenie posiadanej wiedzy w procesie zakładania i prowadzenia własnej działalności chociażby w związku z powszechniejącym dostępem do informacji. Możliwe, że aby podjąć rolę przedsiębiorcy nie trzeba posiadać ugruntowanej wiedzy ekonomicznej, gdyż można potrzebne informacje sprawdzać na bieżąco w internecie.

Na podstawie opracowanego modelu przedsiębiorcy sformułowano następujące rekomendacje skierowane do władz lokalnych, regionalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej:

- najlepszymi formami kształcenia, które ze względu na swoją specyfikę, ale również sposób prowadzenia, w istotny sposób mogą zwiększać prawdopodobieństwo stania się przedsiębiorcą przez młodzież akademicką są: ćwiczenia wystąpień publicznych oraz czytanie podręczników. Są to formy oznaczone jako formalne, a więc wprowadzanie tych form do procesu kształcenia na uczelniach wyższych jest wskazane,

- należy zapewnić studentom możliwość pozyskiwania wiedzy o funkcjonowaniu gospodarki. Jest to szczególnie istotne w przypadku uczelni kształcących kierunki nieekonomiczne,

gdyż to właśnie tam takie zajęcia są marginalne. Warto również rozszerzyć dodatkową ofertę edukacyjną, nie wymaganą w ramach programu studiów, o spotkania poświęcone właśnie tym zagadnieniom, również promowanie edukacji ekonomicznej wśród studentów jest wskazane,

- należy przyrzeć się organizacji programowych zajęć, dodatkowych form kształcenia, i umożliwiania reklamowania wydarzeń edukacyjnych na uczelniach, gdyż to, czy uczelnia respondentów jest publiczna, czy nie publiczna ma znaczenie w kształtowaniu omawianego zjawiska. Oznacza to, że przypuszczalnie występują znaczące różnice w tym obszarze w zależności od typu uczelni. Zidentyfikowanie tych różnic mogłoby wskazać najlepsze praktyki stosowane na uczelniach,

- w tym wymiarze przedsiębiorczości nie znalazły się żadne elementy edukacji organizowanej poza uczelnią, stąd trudno jest dokładnie wskazać najlepsze działania wspierające zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej skierowane do instytucji wspierających, np. instytucji otoczenia biznesu. Mimo to, w odniesieniu do pozyskiwanej przez studentów wiedzy i jej znaczenia w analizowanym modelu, aby zwiększyć prawdopodobieństwo założenia własnej działalności gospodarczej wśród studentów należałoby poszerzyć ofertę innych instytucji o edukację w zakresie funkcjonowania gospodarki, a nie w zakresie zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej.

W obszarze wspierania tego wymiaru wielowymiarowej przedsiębiorczości również należy wypracować rozwiązania systemowe, dokonać modyfikacji stosowanej dotychczas polityki edukacyjnej oraz polityki gospodarczej. Należy umożliwić i wesprzeć zwłaszcza uczelnie wyższe w podejmowanych działaniach sprzyjających założeniu własnej działalności gospodarczej przez studentów.

Następnie skonstruowano model przedsiębiorczości potencjalnej, który obrazowo przedstawił siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników personalnych i demograficznych, zasobowych oraz instytucjonalnych i sieci społecznych na chęć założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej przez młodzież akademicką studiującą w województwie podlaskim. Jest to model o najmniejszych możliwościach przewidywania, mniejszych niż na podstawie statystyki, a więc jego możliwości predykcji są oceniane jako niezadowalające. Możliwe, że tak skonstruowany model, ze zmienną objaśnianą „chęć założyć własną działalność gospodarczą” nie jest łatwy w zidentyfikowaniu w badaniu ankietowym. Mimo, że obszar badań był bardzo szeroki, zabrakło w nim ujęcia psychologicznego, chęci bowiem wchodzi w obszar tej dziedziny – w zakresie motywacji człowieka, jego intencji, systemu planowania i

celów. Oznacza to, że badanie przedsiębiorczości potencjalnej jest znacząco w obszarze psychologii i prawdopodobnie za pomocą samej ankiety bez psychologicznego wywiadu pogłębionego nie ma możliwości skutecznej diagnozy tego zjawiska.

Model ten obrazowo przedstawia siłę i kierunek oddziaływania poszczególnych czynników na chęć założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej wyrażaną przez młodzież akademicką studiującą w województwie podlaskim. Wyniki przewidywania modelu przedsiębiorczości potencjalnej pokrywają się częściowo z tymi z modelu przedsiębiorcy.

W tym modelu, tak jak w modelu przedsiębiorcy, płeć żeńska ma większą szansę na wykazywanie chęci założenia własnej działalności gospodarczej niż męska. Potwierdza się, zatem że dla przewidywań modelu ma znaczenie płeć respondenta, jednakże, podobnie jak w modelu przedsiębiorcy, jest to związek o innym charakterze niż w dotychczasowej literaturze przedmiotu skłaniający się ku znaczeniu również innych zmiennych. Dlatego też częściowo negatywnie zweryfikowano H6.

Także w tym modelu odrzucono hipotezę mówiącą o tym (H7), że własna działalność gospodarcza prowadzona przez rodzica/rodziców studenta sprzyja chęci założenia własnej działalności gospodarczej ponieważ kierunek oddziaływania jest inny niż zakładano i nie jest to najsilniejszy predyktor wśród czynników instytucjonalnych i sieci społecznych. Wnioski są podobne, jak w przypadku modelu przedsiębiorcy.

W modelu tym stwierdzono, że najsilniejszym predyktorem sprzyjającym przedsiębiorczości potencjalnej jest prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Pozytywnie zweryfikowano zatem H8. Można rozumieć to następująco, osoby, które już miały własną działalność gospodarczą, ale np. nie była ona sukcesem, nie poddają się i nadal chcą założyć własną działalność gospodarczą.

Gdy spojrzeć na oddziaływanie poszczególnych grup czynników na wskazaną zmienną objaśnianą, okazuje się, że to czynniki personalne i demograficzne mają największe oddziaływanie, ale ma to związek ze znaczącą siłą oddziaływania zmiennej związanej z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej, następne są czynniki zasobowe, a najmniej sprzyjają przedsiębiorczości potencjalnej czynniki instytucjonalne i sieci społecznych.

W nawiązaniu do całości modelu przedsiębiorczości potencjalnej można wskazać następujące rekomendacje skierowane do władz lokalnych, regionalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej:

- należy ukierunkować działania na kształtowaniu u studentów umiejętności radzenia sobie z problemami, podobnie jak w przypadku modelu przedsiębiorcy,

- należy pobudzać kształtowanie postaw przedsiębiorczych w wymiarze wyznaczania sobie celów i motywowania się do ciężkiej pracy by te cele zrealizować, aby chęć założenia własnej działalności gospodarczej nie została w sferze jedynie odległych planów,

- warto również poszerzyć ofertę edukacyjną o wiedzę z zakresu ograniczania ryzyka, zwłaszcza na uczelniach macierzystych studentów, przy czym wskazane jest nawiązywanie współpracy z instytucjami otoczenia biznesu w realizacji tej rekomendacji.

Aby sprzyjać zwiększeniu liczby przedsiębiorców potencjalnych należy zapoznać się z ogólną postacią modelu przedsiębiorczości potencjalnej ponieważ wiele z istotnych zmiennych, które znalazły się w modelu, nie sprzyja wskazanemu wymiarowi przedsiębiorczości, żeby skupić się np. na innych formach kształcenia niż te, które negatywnie oddziałują na analizowany wymiar przedsiębiorczości.

Następnie zbudowano model IV, tj. aktywności zawodowej młodzieży akademickiej województwa podlaskiego. Wyciągnięte z niego wnioski pokrywają się częściowo z wcześniejszymi modelami. Negatywnie zweryfikowano H9 mówiącą o tym, że na podejmowanie aktywności zawodowej przez studentów najsilniej pozytywnie oddziałują czynniki edukacyjne zaklasyfikowane jako czynniki instytucjonalne i sieci społecznych. Okazuje się bowiem, że jedyne czynniki z tej grupy, które weszły do modelu to są właśnie czynniki edukacyjne, ale po obliczeniu średniego oddziaływania zmiennych istotnych w każdej kategorii czynników na przyjętą zmienną wynikową okazuje się, że najsilniej na aktywność zawodową oddziałują czynniki personalne i demograficzne, które nieznacznie przewyższają siłę oddziaływania w stosunku do czynników zasobowych i czynników instytucjonalnych i sieci społecznych.

Wśród analizowanych czynników zasobowych, okazuje się, że najsilniej pozytywnie na aktywność zawodową studentów oddziałuje tryb studiów. Zatem pozytywnie zweryfikowana została hipoteza H10 mówiącą o tym, że wśród czynników zasobowych na aktywność zawodową studentów najsilniej oddziałuje tryb podjętych przez nich studiów. To właśnie tryb niestacjonarny daje studentom większe możliwości zatrudnienia. Można przy tym wskazać również na to, że to właśnie osoby pracujące chętniej wybierają studia niestacjonarne aby nie musieć rezygnować z pracy i jednocześnie swobodnie studiować.

W nawiązaniu do całości modelu aktywności zawodowej można wskazać następujące rekomendacje skierowane do władz lokalnych, regionalnych i krajowych, gremiów uczelnianych i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej:

- należy, tak jak w rekomendacjach w odniesieniu do modelu postaw przedsiębiorczych, podjąć starania w kierunku dostosowania studiów, głównie stacjonarnych, do potrzeb studentów w zakresie wykazywanej aktywności. Silnie rozproszenie zajęć w ciągu całego tygodnia, czy brak możliwości przenoszenia się między poszczególnymi grupami zajęć, powodują, że studenci studiów stacjonarnych mają ograniczone możliwości zatrudnienia, ale również planowania i wykonywania obowiązków przedsiębiorcy,

- należy promować zatrudnienie, nie karać studentów za to, że chcą podejmować się aktywności zawodowej, zwłaszcza na studiach magisterskich i jednolitych magisterskich, które zdecydowanie gorzej wypadają w tym obszarze w modelu,

- należy poszerzyć współpracę z innymi instytucjami w celach przygotowania oferty edukacyjnej z zakresu przedsiębiorczości, która obejmuje takie formy edukacji jak: płatne staże zawodowe, ćwiczenie wystąpień publicznych oraz szkolenia praktyczne. W sferze działań podejmowanych przez uczelnie najlepiej wspierać organizację zajęć, czy dodatkowych form rozwoju z wykorzystaniem studiów przypadku/casusów.

Również w przypadku aktywności zawodowej studentów należy wskazać na konieczność wypracowania rozwiązań systemowych, które poprawiłyby szanse i możliwości zatrudniania studentów.

Ostatnim podsumowywanym modelem jest model aktywności przedsiębiorczej, który zdecydowanie różni się od pozostałych trzech modeli przygotowanych z zastosowaniem regresji logistycznej. Jedynym predyktorem wspólnym z Modelem przedsiębiorczości potencjalnej oraz Modelem aktywności zawodowej jest zmienna P7.10, czyli ćwiczenie wystąpień publicznych w ramach edukacji nieformalnej. I podobnie jak w przypadku modelu aktywności zawodowej, jest to zmienna sprzyjająca analizowanemu rodzajowi przedsiębiorczości. Model ten nie ma natomiast żadnych punktów wspólnych z Modelem przedsiębiorcy.

W H11 wskazano, że na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów najsilniej pozytywnie oddziałuje pochodzenie studentów zaklasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych. Oznacza to, że z im większej miejscowości ktoś pochodzi, tym powinien chętniej angażować się w dodatkowe formy rozwoju. Okazało się jednak, że pochodzenie nie jest czynnikiem najlepiej przewidyującym, czy ktoś jest aktywny przedsiębiorczo w danej grupie czynników, chociaż kierunek oddziaływania jest spójny z przypuszczeniem. Dlatego też jedynie częściowo pozytywnie zweryfikowano hipotezę H11.

Okazuje się, że najsilniej na aktywność przedsiębiorczą wśród czynników personalnych i demograficznych oddziałują zmienna chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia. Tym

samym pozytywnie zweryfikowano hipotezę H12 mówiącą o tym, że wśród czynników personalnych i demograficznych najsilniej pozytywnie oddziałuje na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia. Jest to bardzo logiczny wniosek, ponieważ osoby, które chętnie angażują się w nowe przedsięwzięcia mogą zaangażować się właśnie w przedsięwzięcia określone w niniejszym opracowaniu jako dodatkowe formy rozwoju.

Analizując uśrednione wyniki dla poszczególnych grup czynników okazało się, że to czynniki instytucjonalne i sieci społecznych najsilniej pozytywnie oddziałują na podejmowaną aktywność przedsiębiorczą respondentów. Zmienne personalne i demograficzne mają średni poziom oddziaływania zdecydowanie niższy, a czynniki zasobowe oddziałują negatywnie na wykazywaną przez studentów przedsiębiorczość dodatkową.

W nawiązaniu do całości modelu aktywności przedsiębiorczej można wskazać następujące rekomendacje skierowane do władz lokalnych, regionalnych i krajowych, gremiów uczelnianych i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej:

- w związku z tym, że w modelu znalazły się głównie różne formy edukacji sklasyfikowanej jako formalna lub nieformalna należy organizować wybrane, wskazane w modelu formy edukacji przedsiębiorczej, samodzielnie przez uczelnie, np. w ramach zajęć lub dodatkowych form edukacji oraz we współpracy z innymi instytucjami zewnętrznymi,

- w przypadku reorganizowania edukacji na uczelni, najlepiej skupić się na: poszerzeniu oferty i dostępności kół naukowych / zainteresowań oraz poszerzenia zbiorów czasopism tematycznych. Również działania promujące posiadane zbiory oraz ofertę edukacyjną są wskazane,

- natomiast w przypadku wspierania edukacji poza uczelnią, należy skupić się na promowaniu i oferowaniu takich form edukacji, jak: działalność AIP, ćwiczenie wystąpień publicznych, konferencje i seminaria naukowe, szkolenia teoretyczne oraz rozwiązywanie studiów przypadku. W literaturze stwierdza się, że nieformalni przedsiębiorcy podejmują się działalności sklasyfikowanej jako nieformalnej z własnego wyboru, na przykład, aby skierować swoją karierę na nową ścieżkę, zmienić swoją pracę, tożsamość lub ujawnić swoje prawdziwe ja.⁵¹³ Potwierdza to wnioski płynące z autorskich badań – aktywność studentów w ramach sfery edukacji nieformalnej jest skuteczniejsza w kształtowaniu analizowanych, różnych wymiarów przedsiębiorczości w związku z wolnością wyboru (a nie przymusem, czy dodatkowymi zachętami ze strony uczelni) jej podejmowania. Również chęć podejmowania się dodatkowych form

---

⁵¹³ C. C. Williams, S. Nadin, *Entrepreneurship and the informal economy: An overview*, "Journal of Developmental Entrepreneurship", 2010, Vol. 15, No. 4, p. 367, DOI: 10.1142/S1084946710001683

aktywności może być związana z próbą odnalezienia własnej tożsamości, tego, co student lubi najbardziej i w jakiego rodzaju działalności czuł by się najlepiej. Warto zatem wykorzystać pozyskane z modeli informacje. Warto zachęcać studentów do poznawania, do wykazywania tej dodatkowej, nie nastawionej na zarobkowanie, działalności, aby lepiej przygotować studentów do wyboru ścieżki kariery.

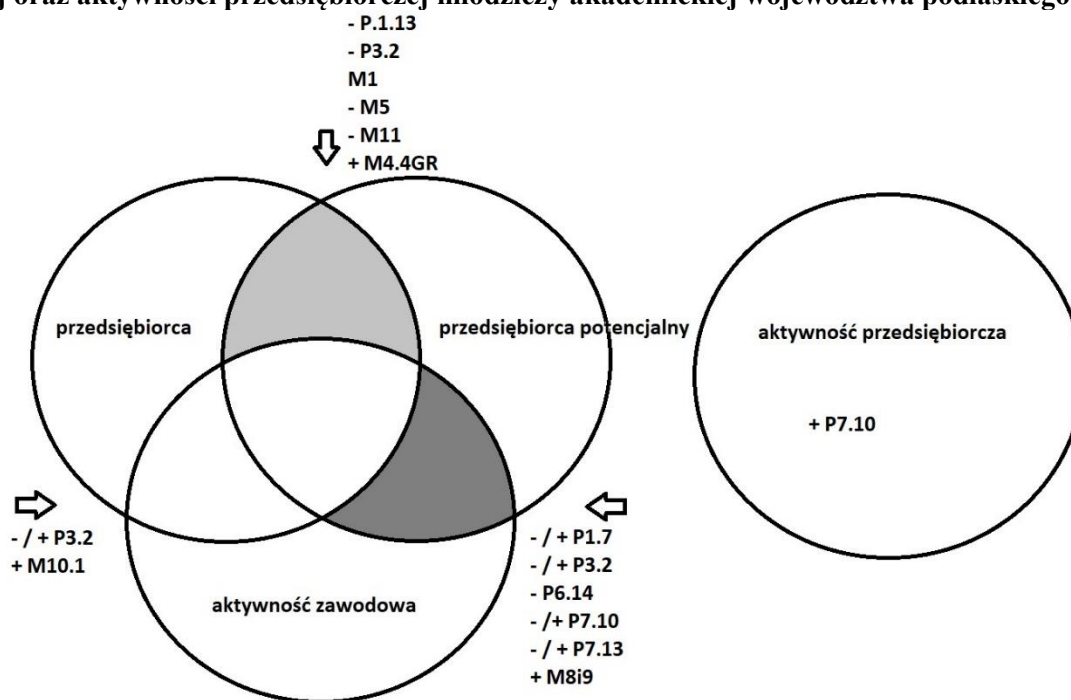
Również w tym modelu należy wskazać na konieczność wypracowania rozwiązań systemowych, które wsparłyby uczelnie i instytucje w nawiązywaniu współpracy oraz dostosowywaniu ofert i sposobów nauczania do wskazanych w modelu.

W toku przeprowadzonych badań udało się częściowo pozytywnie zweryfikować postawioną hipotezę główną mówiącą o tym, że przyjmując przedsiębiorczość w ujęciu wielowymiarowym zakłada się, że spośród wszystkich czynników najsilniej oddziałują na nią czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, następnie czynniki personalne i demograficzne, zaś czynniki zasobowe mają w jej kształtowaniu najmniejsze znaczenie.

Wskazana hierarchia oddziaływania poszczególnych grup czynników całkowicie zgadza się z tą w modelu postaw przedsiębiorczych i w modelu przedsiębiorcy. W przypadku modelu aktywności przedsiębiorczej częściowo jest to spójne ponieważ czynniki instytucjonalne i sieci społecznych oddziałują w nim pozytywnie najsilniej, następnie są czynniki personalne i demograficzne a na końcu znalazły się zmienne zasobowe. W przypadku modeli przedsiębiorczości potencjalnej i aktywności zawodowej hierarchia oddziaływania jest następująca: najsilniej oddziałują czynniki personalne i demograficzne, następnie zasobowe i na końcu instytucjonalne i sieci społecznych

Podsumowując, okazuje się, że modele niosą istotną wiedzę predykcyjną oraz wyjaśniającą wskazane zjawiska. Pozwalają określić oddziaływanie (bądź jego brak) wskazanych w badaniu czynników instytucjonalnych personalnych i demograficznych, zasobowych oraz instytucjonalnych i sieci społecznych. Biorąc pod uwagę, że modele niosą ze sobą inne informacje, ale mają kilka punktów wspólnych, warto posumować je na Rysunku 3.

Rysunek 3. Punkty wspólne modeli: przedsiębiorcy, przedsiębiorcy potencjalnego, aktywności zawodowej oraz aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej województwa podlaskiego.

Źródło: opracowanie własne.

Jak można zobaczyć na załączonym schemacie, najwięcej takich samych czynników o tym samym kierunku oddziaływania weszło do modeli przedsiębiorcy i przedsiębiorcy potencjalnego. A więc, mimo, że model przedsiębiorcy potencjalnego ma niską jakość predykcji, wskazuje na sześć tych samych czynników o takim samym kierunku (ujemny lub dodatni), co model przedsiębiorcy. Można stwierdzić, że czynniki te dobrze pokazują, co sprzyja zakładaniu własnej działalności gospodarczej oraz zaryzykować przypuszczenie, że zmniejszenie oddziaływania wskazanych czynników oddziałujących negatywnie na wskazane zjawisko oraz skupienie się na wdrażaniu czynników sprzyjających, może przyczynić się do zwiększenia liczby przedsiębiorców wśród studentów oraz zwiększenia skuteczności przechodzenia z przedsiębiorczości potencjalnej do stanu faktycznego stania się przedsiębiorcą. To wymaga jednak dalszego rozpoznania tegoż zjawiska.

Zdecydowanie większe zróżnicowanie kierunków oddziaływania wykazują elementy wspólne modeli przedsiębiorczości potencjalnej i aktywności zawodowej. Ten odmienny charakter czynników, w jednym modelu mający oddziaływanie sprzyjające, zaś w drugim zmniejszające szanse na wykazywanie analizowanych rodzajów przedsiębiorczości, może wskazywać na to, którym czynnikom warto się przyjrzeć w zależności od celu, jaki przyjmą władze lokalne, czy regionalne oraz inne instytucje angażujące się w kształcenie studentów i wzbudzanie w

nich przedsiębiorczości, ponieważ, jeżeli celem byłoby kształcenie osób aktywnych zawodowo, żeby np. zmniejszyć liczbę bezrobotnych w tej grupie społecznej, należałoby skupić się na czynnikach sprzyjających tejże aktywności (ale wtedy te, które są wspólne dla obu modeli, ale o odmiennych kierunkach sprzyjałyby aktywności zawodowej, lecz zmniejszałyby szanse na wykazywanie np. przedsiębiorczości potencjalnej). Natomiast, gdy celem będzie zwiększenie liczby przedsiębiorców w gospodarce, to lepiej byłoby zainteresować się tymi czynnikami, które zwiększają szansę na wykazywanie wśród młodzieży akademickiej przedsiębiorczości potencjalnej, jednocześnie przyjmując do wiadomości to, że zmienne, które są wspólne dla pozostałych modeli i mają różne kierunki oddziaływania, będą zmniejszały szanse na aktywność zawodową studentów.

Innym kierunkiem polityki wzbudzania przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej, może być skupienie się bardziej na tych czynnikach, które są całkowicie odmienne we wskazanych modelach i oczywiście można na nie oddziaływać np. poprzez wprowadzanie na wszystkich kierunkach studiów przedmiotów zapewniających odpowiednią wiedzę ekonomiczną i z zakresu przedsiębiorczości, skupiając się bardziej na praktycznych formach edukacji, współpracując od strony uczelni z przedsiębiorcami, instytucjami otoczenia biznesu i innymi uczelniami w celu zapewnienia szerszej, dodatkowej oferty dydaktycznej wykraczającej poza akademicki charakter nauczania, o charakterze praktycznym, zwłaszcza wysokiej jakości praktyk zawodowych, możliwości ćwiczenia wystąpień publicznych, czy nawiązania współpracy z AIP. Warto również zainteresować instytucje otoczenia biznesu w szersze zachęcanie studentów do zainteresowania się przedsiębiorczością w różnych jej wymiarach, tak aby edukacja poza uczelnią macierzystą studentów zwiększyła swój zasięg.

Wskazany schemat pokazuje również inną ciekawą zależność. Gdy faktycznie z szeroko rozumianej przedsiębiorczości wyodrębni się jej elementy składowe, można wskazać, że każdy z wymiarów przedsiębiorczości, który obejmuje ekonomiczny charakter tego zjawiska (cel gospodarczy, który dotyczy przedsiębiorców, aktywnych zawodowo i przedsiębiorców potencjalnych) ma punkty wspólne w czynnikach je determinujących. Natomiast aktywność przedsiębiorcza, która w tym opracowaniu została celowo zawężona, tj. nie ujęto w niej elementów o charakterze ekonomicznym, czyli wskazanych przedsiębiorców, aktywnych zawodowo i przedsiębiorców potencjalnych, kształtuje się właściwie, po za jednym elementem wspólnym, całkowicie odmiennie od pozostałych modeli. Tym samym, jeżeli celem polityki krajowej byłoby zwiększenie zaangażowania studentów w np. działania społeczne, warto byłoby się zainteresować wskazanymi w modelu aktywności przedsiębiorczej czynnikami.

Ostatnim pytaniem badawczym w pracy było, czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość w związku z odbywaną edukacją wyższą. Stosując analizę czynnikową wskazano siłę związku poszczególnych aspektów edukacji przedsiębiorczej z definicją przedsiębiorczości w opiniach studentów. Kluczowe zmienne dotyczą gospodarczego wymiaru wiedzy i umiejętności o przedsiębiorczości zdobywanych na uczelniach respondentów, i świadczą przede wszystkim o rozumieniu przedsiębiorczości przez młodzież akademicką głównie jako własnej działalności gospodarczej. Jak wynika z przeprowadzonych badań, edukację przedsiębiorczą studentów można zredukować do sześciu wymiarów, które dotyczą wyłącznie gospodarczych aspektów zjawiska przedsiębiorczości. Okazuje się, że studenci mają stosunkowo ograniczone możliwości kształtowania poglądów na pojęcie przedsiębiorczości w systemie szkolnictwa wyższego, prawdopodobnie w związku z ofertą edukacyjną uczelni macierzystej w tym obszarze. Brakuje zatem większego nacisku na wielowymiarowość tego zjawiska na uczelniach wyższych, co również wymaga interwencji.

Zaprezentowane w pracy rozwiązania definicyjne, metodyczne i empiryczne mogą służyć za ważny przyczynek do dalszego zgłębiania przyczyn występowania wielowymiarowego zjawiska przedsiębiorczości we wskazanej grupie społecznej województwa podlaskiego, jaką jest młodzież akademicka. Mimo wysiłków badaczki zaprojektowane badanie posiadało liczne ograniczenia, takie jak skupienie się na wybranych czynnikach determinujących szeroko rozumianą, wielowymiarową przedsiębiorczość, wprowadzenie definicji własnych, które mogą z jednej strony wspomóc rozwój badań w obszarze przedsiębiorczości, ale jednocześnie nie ma możliwości odniesienia się do podobnych wyników z innych regionów, czy grup społecznych, ponieważ badanie te są wyjątkowe i dotychczas nie pojawiły się ich kontynuacje, czy rozszerzenia.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje zwarte:

1. Andrzejczak A., *Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007
2. Angeli F. (eds.), "History of economic thought and policy", 2017, 6(1)
3. Antoszkiewicz J. D., *Rozwijanie przedsiębiorczości – wybrane koncepcje*, [w:] Piech K., Kulikowski M. (red.), *Przedsiębiorczość: szansą na sukces rządu, gospodarki, przedsiębiorstw, społeczeństwa*, Instytut Wiedzy, Warszawa 2003
4. Arystoteles, *Polityka z dodaniem Pseudo-Arystotelesowej Ekonomiki*, PWN, Warszawa 1964
5. B. Piasecki, *Przedsiębiorczość i mała firma*, WUŁ, Łódź 1997
6. Bartkowiak R., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydanie II zmienione, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008
7. Bevan A., Estrin S., Schaffer M., *Determinants of enterprise performance during transition*, Heriot-Watt University, Department Economics, 1999
8. Bochenek M., *Historia rozwoju ekonomii, t. 1: Od starożytności do szkoły klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016
9. Bosma N. S., *The geography of entrepreneurial activity and regional economic development: Multilevel analyses for Dutch and European regions*, Utrecht University, 2009
10. Bosworth D. L., *Determinants of enterprise performance*, Manchester University Press, 2005
11. Brdulak J., Kulikowski M. (red.), *Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego*, Instytut Wiedzy, Warszawa 2004
12. Brzeziński J. M. (red.), *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów*, Zysk i S-ka, Poznań 2011
13. Bygrave W. D., *The Entrepreneurial Process*, [in:] Bygrave W., Zacharkis A. E., (eds.), *The Portable MBA in Entrepreneurship*, John Wiley & Sons, Hoboken 2004
14. Bygrave W. D., *The Entrepreneurship Paradigm (1) Revisited*, [in:] Neergaard H., Ulhoi J. P., (eds.) *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Edward Elgar, Cheltenham 2007
15. Bygrave W., Zacharkis A. E., (eds.), *The Portable MBA in Entrepreneurship*, John Wiley & Sons, Hoboken 2004
16. Cantillon R., *Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu*, (tłumaczenie oryginału pod red. W. Zawadzkiego), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 1938

17. Cato, *On Farming*, transl. by A. Dalby, Prospect Books, 1998
18. Child J., *A new discourse of trade*, The fourth Edition, London 1770
19. Cieślak J., *Przedsiębiorczość – polityka – rozwój*, Wydawnictwo Sedno, Warszawa 2014
20. Cournot A. A., *Exposition of the Theory of Chances and Probabilities*, Translated by Oscar Sheynin, Berlin 2013
21. Danielak W., Mierzwa D., Bartczak K. (red.), *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce. Szanse i zagrożenia rynkowe. Monografia*, EXANTE, Wrocław 2017
22. Francik A., Lis M., Markova V. (red.), *Innowacje i przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, 2014
23. Friedman M., *Kapitalizm i wolność*, tłumaczenie: B. Sałbut, Onepress
24. Galbraith J. K., *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, przekład W. i S. Rączkowsy, PTE, Warszawa 2011
25. Garczyński S., *Anatomia Rzeczypospolitey-Polskiej Synom Oycyzny ku przestrodze y poprawie tego Co z kluby wypadło*, Imprimatur Antonius Ostrowski, Cancellarius Cathedralis Cracovensius Custos et Officialis Generalis Varsaviensis, MDCCLIII (1753)
26. Gawel A., *Ekonomiczne determinant przedsiębiorczości*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Prace Habilitacyjne 34, Poznań 2007
27. Gębska M., *Przedsiębiorczość w Polsce. Polska na tle innych państw w rankingach i statystykach międzynarodowych*, [w:] Frączkiewicz-Wronka A., Grewiński M. (red.), *Przedsiębiorczość w Polsce – bariery i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2012
28. Glinka B., Gudkova S., *Przedsiębiorczość*, Wolters Kluwer business, Warszawa 2011
29. *Global Entrepreneurship Monitor 2019/2020 Global Report*, Global Entrepreneurship Research Association, London Business School
30. Gogłozza W., Księżki K., *Historia myśli organizatorskiej. Zarys wykładu*, Difin, Warszawa 2013
31. Grela M., *Czynniki determinujące powstawanie firm typu spin off/spin out oraz źródła ich finansowania* [w:] Balcerzak A. P., Moszyński M. (red.), *Spin off, spin out jako instrument budowania przedsiębiorczości akademickiej oraz stymulowania innowacyjności regionu*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Toruniu, Toruń 2011
32. Griffin R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydanie drugie zmienione, PWN, Warszawa 2004
33. Gruszewska E., *Instytucje a proces tworzenia kapitału w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2013
34. Grzegorzewska-Mischka E., Wyrzykowski W., *Przedsiębiorczość, przedsiębiorca, przedsiębiorstwo*, Bookmarket, Gdańsk 2009
35. Handzel D., *Możliwości kształtowania postaw przedsiębiorczych w organizacji gospodarczej. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007

36. Henderson W. O., *Friedrich List Economist and Visionary 1789-1846*, Frank Cass, London 1983
37. Hezjod, *Prace i dni*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1952
38. Jamka B., *Potencjał ludzki w rozwoju przedsiębiorczości indywidualnej i korporacyjnej*, Difin, Warszawa 2012
39. Juchnowicz M., *Polityka edukacyjna wobec potrzeb rynku pracy, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007
40. K. Schwab (eds.), *The Global Competitiveness Report 2019*, World Economic Forum
41. K. Zięba, *Preprzedsiębiorczość*, Politechnika Gdańska, Monografie 149, Gdańsk 2015
42. Keynes J. M., *The collected writings of John Maynard Keynes. Volume VII. The General Theory of employment interest and money*, Macmillan Cambridge University Press, London 1971
43. Klasik A. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*, Katowice 2001
44. Klasik A., *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, Wyd. AE w Katowicach, Katowice 2006
45. Koczerga M., *Motywacje i cele założycieli przedsiębiorstw a proces przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2014
46. Kopernik M., *Rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J. L. Decjusza Traktat o biciu Monety*, opracowanie J. Dmochowski, Nakład Gebethnera i Wolffa, Zakłady Drukarskie, F. Wyższyński i S-ka, Biblioteka Wyższej Szkoły Handlowej, Warszawa 1923
47. Kotarbiński T., *Czyn*, Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Lwów, 1937
48. Kotarbiński T., *Drogi dociekań własnych. Fragmenty filozoficzne*, PWN, Warszawa 1986
49. Kramer J., *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1997
50. Kurnal J. (red.), *Twórcy naukowych podstaw organizacji*, Wybór pism, PWE, Warszawa 1972
51. Landreth H., Colander D.C., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998
52. Lewandowska A., Chrostowska-Siwiek I., Tylczyński Ł., *Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 16'. Poland*, Instytut Biznesu Rodzinnego, Poland, Poznań 2017
53. Makiela Z., *Przedsiębiorczość i innowacyjność – system wdrażania wiedzy do gospodarki* [w:] Francik A., Lis M., Markova V. (red.), *Innowacje i przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, 2014
54. Makiela Z., Rachwał T., *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, wydawnictwo Nowa Era, Warszawa, 2010
55. Malinowski A., *Rozwój przedsiębiorczości jako podstawowy element wzrostu gospodarczego i poprawy sytuacji materialnej społeczeństwa, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007

56. Marshall A., *Principles of economics: unabridged eighth edition*, Cosimo, Inc., 2009
57. McCrae R. R., Costa Jr. P. T., *A five-factor theory of personality*, [in:] Pervin L. A., John O. P. (eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed.), New York: Guilford 1999
58. McDougall W., *An Introduction to Social Psychology*, Fourteenth Edition with Three Supplementary Chapters, Batoche Books, Kitchener, 2001
59. Menger C., *The Principles of Economics*, Ludwig von Mises Institute, May 31, 2011, Kindle Edition
60. *Methodology and Computation of the Global Competitiveness Index 2017-2018* [in:] *The Global Competitiveness Report 2017-2018*
61. Mikosik S., *Teoria rozwoju gospodarczego Josepha A. Schumpetera*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993
62. *Milenijne pokolenie przedsiębiorców*, 2016 BNP Paribas Global Entrepreneur Report
63. Mill J. S., *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania w filozofii społecznej*, Tom drugi, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1966
64. Mun T., *England's treasure by foreign trade. Or The balance of our foreign trade is the rule of our treasure*, Glasgow, M.DCC.LV.
65. Myrdal G. K., *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, G. Duckworth, London 1957
66. Nax J. F., *Wykład początkowych prawideł ekonomii politycznej: z przystosowaniem przepisów gospodarstwa narodowego do onego wydzwignienia i polepszenia, stosownie do aktualnego stanu, w którym rzeczy zostaią*, Druk: Korp: Kad., Warszawa M.DCC.XC., 1790
67. Neergaard H., Ulhoi J. P., (eds.) *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Edward Elgar, Cheltenham 2007
68. OECD, *Fostering entrepreneurship*, OECD, Paris 1998
69. Olearnik J., *Obszary i formy działań uczelni dla wykształcenia przedsiębiorczego absolwenta, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007
70. Opaliński K., *Satyry*, Nakładem K. Bartoszewicza, W drukarni A. Koziańskiego, Kraków 1884
71. Panichi N., *Useful and honourable. Notes towards a philosophy of political economy in the Traicté* [in:] Angeli F. (eds.), "History of economic thought and policy", 2017, 6(1)
72. Pervin L. A., John O. P. (eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed.), New York: Guilford 1999
73. Petty W., *A Treatise of Taxes & Contributions*, Brooke, London, 1769
74. Piecuch T., *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2010
75. Porter M., *The competitive advantage of nations*, Free Press, New York 1990
76. Proudhon P. J., *Property is theft!*, (ed. By I. McKay), AK Press, Edinburgh, Oakland, Baltimore 2011

77. Quesnay F., *Pisma wybrane*, przeł. Barbara Janina Pietkiewiczówna; przejrz. i przedm. opatrzył Zygmunt Pietkiewicz, Nakład Gebethnera i Wolffa, druk: W L. Anczyzna i Spółki, Kraków 1928
78. Rachwał T., *Cele i treści kształcenia przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych*, [w:] Brdulak J., Kulikowski M. (red.), *Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego*, Instytut Wiedzy, Warszawa 2004
79. *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2019*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2020
80. *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2020*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości
81. *Raport z badania*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2009, adres internetowy: <https://www.parp.gov.pl/publications/publication/przedsiębiorczosc-akademicka-w-polsce> (dostęp 31.10.2021)
82. *Raport z badania*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2009
83. Reynolds P. D., Bygrave W. D., Autio E., Cox L. W., Hay M., *Global Entrepreneurship Monitor, 2002 executive report*, Babson College, Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership, London Business School, 2002
84. Reynolds P. D., Hay M., Camp S. M., *Global entrepreneurship monitor*, Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership, Kansas City, Missouri 1999
85. Ricardo D., *Zasady ekonomii politycznej i podatowania*, z ostatniego wydania angielskiego przełożyła M. Bornsteinowa, G. Gebethner i Spółka, Biblioteka Wyższej Szkoły Handlowej, Warszawa 1919
86. Roberts J. T., Hite A. B., Chorev N. (eds.), *The Globalization and Development Reader: Perspectives on Development and Global Change*, Second Edition, Willey Blackwell, West Sussex 2015
87. *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020
88. Rostow W. W., *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto (1960)* [in:] Roberts J. T., Hite A. B., Chorev N. (eds.), *The Globalization and Development Reader: Perspectives on Development and Global Change*, Second Edition, Willey Blackwell, West Sussex 2015
89. S. le Prestre de Vauban, *Projet D'une Dixme Royale*, Royaume de France, M.DCC.VII., 1707
90. Schumpeter J. A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995
91. Seneka L. A., *Myśli*, Wydawnictwo Literackie, 1987
92. Skarbek F. F., *Elementarne zasady gospodarstwa narodowego*, Tom I, Nakładem N. Glucksberga, Warszawa 1820
93. Skarbek F. F., *Gospodarstwo narodowe stosowane, czyli zasady nauki gospodarstwa narodowego, zastosowane do praktyki*, Nakładem Henryka Natansona, Warszawa 1860
94. Skowrońska A., Tarnawa A. (red.), *Raporcie o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce 2021*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021

95. Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 1*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
96. Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów 2*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
97. Sombart W., *Żydz i życie gospodarcze*, (tłum. M. Brokmanowa), Nakładem spółki wydawniczej warszawskiej, Skład główny w księgarni E. Wendego i S-ki, Warszawa 1913
98. Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007
99. Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydanie drugie rozszerzone, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1987
100. Steuart J., (ed. J. Steuart, his son), *The works, political, metaphysical, and chronological, of the late sir James Steuart of Coltness, Bart*, Vol. III., Printed for T. Cadell and W. Davies, Strand, London 1805
101. Steuart J., *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, Vol. I, Vol. II, Printed for A. Millar, and T. Cadell, in the Strand, London 1767
102. Strojny J., *Kształtowanie postawy przedsiębiorczej – procesy socjalizacji i autokreacji*, [w:] Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. FPiAKE Warszawa 2007
103. Surowiecki W., *O upadku przemysłu i miast w Polsce. Wybór pism*, Wyboru dokonał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył P. Szymaniec, Ośrodek Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014
104. Surowiecki W., *Wybór pism*, Wyboru dokonali i wstępem opatrzyli: Joanna Grzywicka i Aleksander Łukaszewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957
105. *Survey Report: Global Entrepreneurship Monitor Poland 2020*, Warsaw 2020
106. Szczupak B., Czornik M., *Środowisko przedsiębiorczości a konkurencyjność miasta*, [w:] Klasik A. (red.), *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*, Katowice 2001
107. Szkot J. D., *Traktat o Pierwszej Zasadzie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Biblioteka Klasyków Filozofii, 1988
108. Targalski J., Kosała M., Pichur A., *Postawy przedsiębiorcze wśród studentów kierunku ekonomia Akademii Ekonomicznej w Krakowie – analiza wyników badań*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, 2007
109. *The Global Entrepreneurship Index 2019*, The Global Entrepreneurship and Development Institute, USA Washington D.C. 2019
110. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna, t. 18, Sprawiedliwość, zagadnienie 77, O oszustwie przy kupnie i sprzedaży*, Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, Londyn 1970

111. Trucker J., *Four tracts, together with two sermons, on political and commercial subjects*, Printed by R. Raikes and sold by J. Rivington, in St. Paul's Church-Yard, London, Gloucester M.DCC.LXXIV 1774
112. Trucker J., *Treatise concerning Civil Government* in three parts, Printed for T. Cadell in the Strand, London M.DCC.LXXXI (1781)
113. Varro, *De Re Rustica*, Loeb Classical Library, 1934, adres internetowy: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/1*.html, (dostęp: 20.10.2021)
114. Veblen T. B., *The Instinct of Workmanship*, Macmillan, New York 1914
115. Veblen T. B., *The Theory of the Leisure Class*, Edited with an Introduction and Notes by Martha Banta, Oxford University Press, Oxford 2009
116. Veblen T., *The writings of Thorstein B. Veblen, The Theory of Business Enterprise*, Reprints of economic classics, With the addition of a review by J. H. Tufts, A.M.K., New York 1965
117. Veblen T., *Why is economics not an evolutionary science*, [in:] *The place of science in modern civilization*, Routledge 1919
118. Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B. (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. FPiAKE Warszawa 2007
119. Wiatrak A. P., *Pojęcie przedsiębiorczości, jej cele i rodzaje*, [w:] Jaremczuka K. (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*, Tarnobrzeg 2003
120. Winata S., *The Economic Determinants of Entrepreneurial Activity: Evidence from a Bayesian Approach*, Master Thesis
121. Xenofonta, *Ekonomik*, przekł. z grec. Antoni Bronikowski, Księgarnia J. K. Żupańskiego, (N. Kamiński i Spółka), Poznań 1857
122. Zakrzewski R., Skowrońska A. (red.), 2019. *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2019
123. Zawada-Tomkiewicz A., Wierucka I., *Elementy przedsiębiorczości dla inżynierów. Prowadzenie działalności gospodarczej, Tom 1*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2015
124. Zawada-Tomkiewicz A., Wierucka I., *Elementy przedsiębiorczości dla inżynierów. Prowadzenie działalności gospodarczej, Tom 1*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2015
125. Zięba K., *Preprzedsiębiorczość*, Politechnika Gdańska, Monografie 149, Gdańsk 2015
126. Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B., *Ekonomika konsumpcji. Elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002

Artykuły naukowe:

1. Acs Z. J., Audretsch D. B., *Entrepreneurship, Innovation and Technological Change*, “Foundations and Trends in Entrepreneurship”, 2005, 1(4)
2. Acs Z. J., Szerb L., *Entrepreneurship, Economics Growth and Public Policy*, „Small Business Economics”, 2007, vol. 28, iss. 2-3
3. Acs, Z., Armington, C., *The impact of geographic differences in human capital on service firm formation rates*, “Journal of Urban Economics”, 2003, Vol. 56, Issue 2
4. Adebusuyi A. S., Adebusuyi O. F., Kolade O., *Development and validation of sources of entrepreneurial self-efficacy and outcome expectations: A social cognitive career theory perspective*, "The International Journal of Management Education", 2021
5. Ahl H., *Why research on women entrepreneurs needs new directions*, “Entrepreneurship theory and practice”, 2006, 30(5)
6. Almeida F., *The psychology of early institutional economics: The instinctive approach of Thorstein Veblen’s conspicuous consumer theory*, “EconomiA”, May–August 2015, Vol. 16, Issue 2
7. Alvarez S., Wright M., Godley A., *Mark Casson: The Entrepreneur at 30 – Continued Relevance?*, “Strategic Entrepreneurship Journal”, June 2014
8. Ambad S. N. A., Damit D. H. D. A., *Determinants of entrepreneurial intention among undergraduate students in Malaysia*, “Procedia Economics and Finance”, 2016, 37
9. Andrzejczyk A., *Metody badań edukacji przedsiębiorczej*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2016, 12
10. Arshed N., Rauf R., Bukhari S., *Empirical Contribution of Human Capital in Entrepreneurship*, “Global Business Review”, 2021, 1-23
11. Athayde R., *Measuring Enterprise Potential in Young People*, “Entrepreneurship Theory and Practice”, 2009, 33(2)
12. Audretsch D. B., Heger D., Veith T., *Infrastructure and entrepreneurship*, “Small Business Economics”, 2015, 44
13. Audretsch D. B., Lehmann E. E., *Does the knowledge spillover theory of entrepreneurship hold for regions?*, “Research Policy”, 2005, 34
14. Audretsch D. B., Thurik R., Verheul I., Wennekers S. (eds.), *Entrepreneurship: determinants and policy in a European-US comparison (Vol. 27)*, “Springer Science & Business Media”, 2002
15. Audretsch D., Keilbach M., *Entrepreneurship capital and economic performance*, “Regional studies”, 2004, 38(8)
16. Audretsch D., *Sustaining innovation and growth: Public policy support for entrepreneurship*, “Industry & Innovation”, 2004, 11(3)
17. Basińska A., *Przedsiębiorstwo w ujęciu socjologicznym. Problemy prowadzenia badań terenowych*, „Przegląd Organizacji”, 2012, Nr 3 (866)

18. Baumol W. J., *Entrepreneurship in economic theory*, "The American Economic Review", May 1968, Vol. 58, No. 2
19. Becker G. S., *A Theory of Allocation of Time*, "The Economic Journal", 1965, Vol. 75, No. 299
20. Białasiewicz M., *Wybrane aspekty drobnej przedsiębiorczości*, „Studia i Prace WNEiZ US”, 2016, nr 43/1
21. Biegańska K., *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość – blaski i cienie sukcesu*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Psychologica”, 2004, 8
22. Birch D., *The job generation process. Unpublished report*, Massachusetts Institute of Technology (MIT) Program on Neighbourhood and Regional Change. Prepared for the Economic Development Administration, DC: US Department of Commerce, Washington 1979
23. Bird B., *Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention*, "Academy of management Review", 1988, 13(3)
24. Blanchflower D. G., Oswald A., Stutzer A., *Latent entrepreneurship across nations*, "European Economic Review", 2001, 45(4-6)
25. Blanchflower D.G., Oswald A. J., *What makes an entrepreneur?*, "Journal of Labor Economics", 1998, 16 (1)
26. Böcher M., *The Role of Policy Entrepreneurs in Regional Governance Processes*, Paper to be presented at the 6th ECPR general conference, Reykjavik, August 24-27, 2011, Panel No. 412: "New Models of Governance in the Public Sector–Politics and Entrepreneurship"
27. Bogacz-Wojtanowska E., *Funkcjonowanie przedsiębiorstwa społecznego w otoczeniu*, „Ekonomia Społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/3008(3)
28. Bosma N., Schutjens V., *Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe*, "The Annals of regional science", 2011, 47(3)
29. Brzozowski T. T., „Przedsiębiorczość” *pojęcie polisemiczne czy niewłaściwie rozumiane? Próba systematyzacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, vol 3, 2007
30. Busenitz L. W., West III G. P., Shepherd D., Nelson T., Chandler G. N., Zacharakis A., *Entrepreneurship Research in Emergence: Past Trends and Future Directions*, "Journal of Management", 2003 29(3)
31. Busenitz, L., Gomez, C., Spencer, J., *Country institutional profiles: Unlocking entrepreneurial phenomena*, "Academy of Management Journal", 2000, Vol. 43, Issue 5
32. Carree M., Van Stel A., Thurik R., Wennekers S., *Economic development and business ownership: an analysis using data of 23 OECD countries in the period 1976–1996*, "Small business economics", 2002, 19(3)
33. Casson M., Wadeson N., *The discovery of opportunities: extending the economic theory of the entrepreneur*, "Small Business Economics", 2007, 28 (4)
34. Chandler G. N., Lyon D. W., *Issues of Research Design and Construct Measurement in Entrepreneurship Research: The past Decade*, "Entrepreneurship Theory and Practice", July 2001

35. Chmielewska L., *Mysł ekonomiczna kalwinizmu*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, September 2016, Vol. 19, No. 3
36. Cieślik J., *Miejsce przedsiębiorczości w strukturze nauk o zarządzaniu*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2015, nr 2
37. Coase R. H., *The Nature of the Firm*, “Economica”, New Series, Vol. 4, No. 16, November 1937
38. Covin J. G., Slevin D. P., *A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior*, “Entrepreneurship Theory and Practice”, 1991, 16(1)
39. Cuervo A., *Individual and environmental determinants of entrepreneurship*, "The International Entrepreneurship and Management Journal", 2005, 1(3)
40. Czaja I., *Przedsiębiorca w teorii Alfreda Marshalla*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2009, nr 799
41. D. Wyrwa, M. Sołtysiak, *Przedsiębiorczość akademicka – postawy przedsiębiorcze studentów*, "Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne", 2016, 2
42. de Koning A., Snijders J., *Policy on small-and medium-sized enterprises in countries of the European Community*, "International Small Business Journal", 1992, 10(3)
43. Dilroshan C., Herath H. M. T. S., Madurapperuma W., *Determinants of Intrapreneurial Behaviour of Employees: A Review of Recent Literature*, 2021
44. Fatoki O., *The entrepreneurial intention of undergraduate students in South Africa: The influences of entrepreneurship education and previous work experience*, “Mediterranean Journal of Social Sciences”, 2014, 5(7)
45. Fedan R., *Rola przedsiębiorczości w aktywizacji ośrodków ponadlokalnych (na przykładzie Jarosławia)*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2005, nr 1
46. Filek J., *Garść rozważań wokół problematyki przedsiębiorstwa społecznego*, „Ekonomia Społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/3008(3)
47. Freytag A., Thurik R., *Entrepreneurship and its determinants in a cross-country setting*, “Journal of evolutionary Economics”, 2007, 17(2)
48. Gabala J., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, nr 1, Kraków 2005
49. Galbraith J. K., *Time and the New Industrial State*, "The American Economic Review", May 1988, Vol. 78, No. 2, Papers and Proceedings of the One-Hundredth Annual Meeting of the American Economic Association
50. Gano E., Łuczka T., *Determinanty intencji przedsiębiorczych studentów*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2020, 16(1)
51. Gartner W. B., *A Conceptual Framework for Describing the Phenomenon of New Venture Creation*, „Academy of Management Review”, 1985, vol. 10, iss. 4
52. Gartner W., *Who Is an Entrepreneur? Is the Wrong Question*, “American Journal of Small Business”, January 1989, 13(2)

53. Gawęł A., *Oddziaływanie polityki fiskalnej na przedsiębiorczość na przykładzie gospodarki polskiej*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2003, zeszyt 3
54. Gawęł A., *Wirtualne gry strategiczne – narzędzie edukacji przedsiębiorczej czy eksperymentalna metoda badawcza w badaniach nad przedsiębiorczością?*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2016, 12
55. Gołębiowski G., *Znaczenie polityki finansowej i czynników społeczno-kulturowych dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, Monografie i Opracowania 565, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2009
56. Grant E., *Jean Buridan and Nicole Oresme on Natural Knowledge*, „Vivarium”, 1993, Vol. 31, No. 1
57. Grewiński M., *Polska polityka społeczna w latach 1989-2016 – sukcesy i niepowodzenia*, „Studia BAS”, 2017, Nr 2 (50)
58. Grilo I., Irigoyen J. M., *Entrepreneurship in the EU: to wish and not to be*, „Small business economics”, 2006, 26(4)
59. Hamidi D. Y., Wennberg K., Berglund H., *Creativity in entrepreneurship education*, "Journal of Small Business and Enterprise Development", 2008, 15(2)
60. Hatfield I., *Self-Employment in Europe*, Institute for Public Policy Research, January 2015
61. Hayton J. C., George G., Zahra S. A., *National Culture and Entrepreneurship: A Review of Behavioral Research*, „Entrepreneurship Theory and Practice”, 2002, 26 (4),
62. Hebert R. F., Link A. N., *In Search of the Meaning of Entrepreneurship*, „Small Business Economics”, March 1989
63. Hopenhayn H. A., *Entry, exit and firm dynamics in long run equilibrium*, „Econometrica”, 1992, 60
64. Huczek M., *Organizacje pozarządowe wspierające lokalną i regionalną przedsiębiorczość* [w:] (red.) Iwasiewicz A., *Z problematyki Ekonomii i Zarządzania*, „Państwo i Społeczeństwo”, Rok XI, 2011 nr 2
65. Iversen J., Malchow-Møller N., Sørensen A., *Success in entrepreneurship: a complementarity between schooling and wage-work experience*, „Small Business Economics”, 2016, 47(2)
66. Iwasiewicz A., *Z problematyki Ekonomii i Zarządzania*, „Państwo i Społeczeństwo”, Rok XI, 2011 nr 2
67. Janczewski J., *Kryteria i miary przedsiębiorczości w małej firmie*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, nr 1, Kraków 2005
68. Johnson M. K., *Job values in the young adult transition: Change and stability with age*, „Social psychology quarterly”, 2001
69. Jones M. V., Coviello N. E., *Internationalisation: Conceptualising an Entrepreneurial Process of Behaviour in Time*, „Journal of International Business Studies”, May, 2005, Vol. 36, No. 3

70. Jonsson B., Flanagan C., *Young people's views on distributive justice, rights, and obligations: a crosscultural study*, "International Social Science Journal", 2000, 52(164)
71. Jończyk-Rosół M., *Zofii Daszyńskiej-Golińskiej wizje postępu społecznego*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Filozofia 2011, Nr 8
72. Joshi A., Kale S., Chandel S., Pal D. K., *Likert scale: Explored and explained*, "British Journal of Applied Science & Technology", 2015, 7(4)
73. Jovanovic B., *Selection and the evolution of industry*, "Econometrica", 1982, 50
74. K. Biegańska, *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość – blaski i cienie sukcesu*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Psychologica”, 8, 2004, s. 184-185
75. Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, "Econometrica", Mar. 1979, Vol. 47, No. 2
76. Kamińska A., *Cechy przedsiębiorcy a rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, „Turystyka i Rozwój Regionalny”, 2016, No. 5
77. Karwińska A., Sułkowska W., *Kontrowersje wokół finansowania przedsiębiorczości społecznej*, „Ekonomia Społeczna”, 2008, Kwartalnik nr 2/3008(3)
78. Kassa E. T., *Determinants of the continuous operations of micro and small enterprises during COVID-19 pandemic in Ethiopia*, "Journal of Innovation and Entrepreneurship", 2021, 10(1)
79. Kilar W., Kurek S., Rachwał T., Semczuk M., Świętek A., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych z uwzględnieniem zasad ekorozwoju wśród uczniów z wykorzystaniem gry PowerPlayer wypracowanej w ramach projektu SUSEN*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2016, 12
80. Klepper S., *Entry, exit, growth, and innovation over the product life cycle*, "American Economic Review", 1996, 86
81. Klimkowska K., *Wybrane zasoby przedsiębiorcze studentów kierunków społecznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin - Polonia, SECTIO J, 2019, VOL. XXXII, 4
82. Klonowska-Matynia M., Palinkiewicz J., *Przedsiębiorczość w teorii ekonomicznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych”, 2013, 1(17)
83. Ko S., Butler J., *Creativity: A key link to entrepreneurial behavior*, "Business Horizons", 2007, 50(5)
84. Kopycińska D., *Determinanty przedsiębiorczości indywidualnej emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2013, 3(1)
85. Korpysa J., *Popytowo-podażowy model przedsiębiorczości indywidualnej*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa”, 2011, (6)
86. Koster S., *The entrepreneurial and replication function of new firm formation*, "Tijdschrift voor economische en sociale geografie", 2007, 98(5)
87. Kostova, T., 1997, "Country institutional profiles concept and measurement". *Academy of Management Proceedings*, Vol. 97

88. Kowalewski T., *Przedsiębiorczość studencka wyzwaniem dla uczelni*, „Humanizacja pracy”, 2018 (LI), 2 (292)
89. Kozielecki J., *Człowiek wielowymiarowy*, Żak, Warszawa 1998
90. Krakowiak-Bal A., *Wpływ infrastruktury na rozwój przedsiębiorczości w gminach wiejskich wybranych powiatów woj. Małopolskiego*, "Inżynieria Rolnicza", 2007, 7(95)
91. Krasicka T., *Przedsiębiorczość jako przedmiot badań ekonomistów*, „Ekonomia. Market, Economy, Society”, 2001, (4)
92. Kraśnicka T., *Przedsiębiorczość jako przedmiot badań ekonomistów*, „Ekonomia. Uniwersytet Warszawski”, 2001, 4
93. Krémer F., Jouison E., *How a contest can change the attitude of high school students toward entrepreneurship*, “Entreprendre & Innover”, 2019, Volume 42-43, Issue 3-4
94. Kunasz M., *Analiza determinant wyboru momentu rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej*, „Management and Business Administration. Central Europe”, 2013, nr 22, DOI: 10.7206/mba.ce.2084-3356.99
95. Kunasz M., *Skłonność do samozatrudnienia i determinanty wyboru docelowej formy aktywności zawodowej w świetle wyników badań studentów*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, 2014, 2(68)
96. Kurczewska A., *Intencje przedsiębiorcze, czyli co decyduje o przedsiębiorczości człowieka*, „Przegląd Organizacji”, 2010, Nr 10 (849)
97. Kurczewska A., *Przedsiębiorczość i ekonomia – separacja czy integracja?*, „e-mentor”, 2014, 54(2)
98. Kurczewska A., *W jaki sposób myślą przedsiębiorcy? – czyli “jeśli mogę kontrolować przyszłość, nie muszę jej przewidywać”*, „E-mentor”, 2012, nr 5 (47)
99. Kusio T., Fiore M., *The perception of entrepreneurship culture by internal university stakeholders*, “European Business Review”, 2020, Vol. 32 No. 3
100. L. W. Busenitz, G. P. West III, D. Shepherd, T. Nelson, G. N. Chandler, A. Zacharakis, *Entrepreneurship Research in Emergence: Past Trends and Future Directions*, “Journal of Management” 2003 29(3)
101. Lambson E., *Industry evolution with sunk costs and uncertain market conditions*, “International Journal of Industrial Organization”, 1991, 9
102. Lambson E., *Industry evolution with sunk costs and uncertain market conditions*, “International Journal of Industrial Organization”, 1991, 9
103. Lee S. H., Wong P. K., *An exploratory study of technopreneurial intentions: A career anchor perspective*, “Journal of business venturing”, 2004, 19(1)
104. Lee S. Y., Florida R., Acs Z., *Creativity and entrepreneurship: A regional analysis of new firm formation*, “Regional studies”, 2004, 38(8)
105. Levi-Faur D., *Friedrich List and the Political Economy of the Nation-State*, “Review of International Political Economy”, Spring 1997, Vol. 4, No. 1

106. Lin F., Huang C., He X., Zhang C., *Do more highly educated entrepreneurs matter?*, “Asian-Pacific Economic Literature”, 2013, 27 (2), DOI: 10.1111/apel.12023
107. Liñán F., Chen Y. W., *Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions*, “Entrepreneurship theory and practice”, 2009, 33(3)
108. Liñán F., *Intention-based models of entrepreneurship education*, “Piccola Impresa/Small Business”, 2004, 3(1)
109. Liñán F., Rodríguez-Cohard J. C., Rueda-Cantuche J. M., *Factors affecting entrepreneurial intention levels: a role for education*, “International entrepreneurship and management Journal”, 2011, 7(2)
110. Lofstrom M., Bates T., Parker S. C., *Why are some people more likely to become small-business owners than others: Entrepreneurship entry and industry-specific barriers*, “Journal of Business Venturing”, 2013, 29(2)
111. Lugo J. E. B., Espina M. I., *Determinant Factors for the Development of Entrepreneurial Activity: A Correlational Study*, “Esic Market Economics and Business Journal”, January-April 2014 Vol. 45, Issue 1
112. Lundberg E., *Gunnar Myrdal’s Contribution to Economic Theory*, “The Swedish Journal of Economics”, Dec. 1974, Vol. 76, No. 4
113. M. H. Morris, P. S. Lewis, D. L. Sexton, *Reconceptualizing entrepreneurship: an input-output perspective*, “S.A.M. Advanced Management Journal”, Winter 1994, 59
114. Maanen J. Van, *Style as Theory*, „Organization Science”, 1995, vol. 6, iss. 1143
115. Machlup F., *Theories of the Firm: Marginalist, Behavioral, Managerial*, “The American Economic Review”, Mar. 1967, Vol. 57, No. 1
116. Machnik-Słomka J., Baldacchino N., *The role of higher education institutions in shaping students’ entrepreneurial attitudes – case studies from Poland and Malta*, “Scientific papers of Silesian University of Technology. Organization and management series”, 2021, No. 153
117. Makiela Z., *Przedsiębiorczość w Polsce w układzie regionalnym*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2007 3
118. Misra S., Kumar E. S., *Resourcefulness: A proximal conceptualisation of entrepreneurial behavior*, “The Journal of Entrepreneurship”, 2000, 9(2)
119. Mitek A., Miciuła I., *Współczesne determinanty rozwoju przedsiębiorstw prywatnych*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, 2012, nr 28
120. Moroz P. W., Hindle K., *Entrepreneurship as a Process: Toward Harmonizing Multiple Perspectives*, „Entrepreneurship Theory and Practice”, 2012, vol. 36
121. Morris M. H., Lewis P. S., Sexton D. L., *Reconceptualizing entrepreneurship: an input-output perspective*, “S.A.M. Advanced Management Journal”, Winter 1994, 59
122. Myjak T., *Kreowanie postaw przedsiębiorczych studentów w środowisku akademickim*, „Horyzonty Wychowania”, 2014, Vol. 13, No. 28

123. Nojszewska E., *Teoria optymalnego opodatkowania a polityka podatkowa*, "Gospodarka Narodowa", 1998, nr 10, (92)
124. Nojszewska E., *Teoria optymalnego opodatkowania a polityka podatkowa*, "Gospodarka Narodowa", 1998, nr 10 (92)
125. Osuch E., Osuch W., *Wybrane projekty edukacyjne w aktywizacji uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości*, „Przedsiębiorczość-Edukacja”, 2007, 3
126. Ożdżyński Z. J., *Przedsiębiorczość w edukacji dzieci i młodzieży dla świadomego i bezpiecznego uczestnictwa w ruchu drogowym*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 2012, Vol. 8
127. Peters M., Cressy R. C., Storey D. J., *The economic impact of ageing on entrepreneurship and SMEs*, Warwick Business School/EIM, Warwick/Zoetermeer, 1999
128. Piróg D., *Wybrane determinanty przedsiębiorczości indywidualnej – zarys stanu badań*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2016, nr 12
129. Popowska M., Starnawska M., *Formy edukacji wspierające przedsiębiorczość w Pomorskiem*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” Ekonomiczne Problemy Usług, 2011, 63
130. Praag C. M., Versloot P. H., *What is the value of entrepreneurship? A review of recent research*, "Small Business Economics", 2007, 29(4)
131. Racek E., Zywert A., Dewicka A., *Planowanie sukcesji w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2017, 18(6), cz. 1 Firmy rodzinne - rozwój teorii i praktyki zarządzania
132. Racek E., Zywert A., Dewicka A., *Planowanie sukcesji w firmach rodzinnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2017, 18(6), cz. 1 Firmy rodzinne - rozwój teorii i praktyki zarządzania
133. Rechulicz A., Rechulicz M., *Przedsiębiorczość w organizacjach pozarządowych – psychologiczne badania porównawcze*, „Ekonomia społeczna”, Kwartalnik nr 2/2008(3)
134. Rotwein E., *David Hume, Philosopher-Economist*, "The Southwestern Journal of Philosophy", Summer 1976, Vol. 7, No. 2, Hume Issue
135. Sarasvathy S. D., *Causation and Effectuation: Toward a Theoretical Shift from Economic Inevitability to Entrepreneurial Contingency*, "The Academy of Management Review", April 2001, Vol. 26, No. 2
136. Schmude J., Welter F., Heumann S., *Entrepreneurship Research in Germany*, "Entrepreneurship Theory and Practice", March 2008, 32(2)
137. Sequeira J. M., Carr J. C., Rasheed A. A., *Transnational entrepreneurship: determinants of firm type and owner attributions of success*, "Entrepreneurship Theory and Practice", 2009, 33(5)
138. Shane S., Venkataraman S., *The promise of entrepreneurship as a field of research*, "Academy of Management Review", 2000, Vol. 25, No. 1
139. Shmailan A. B., *Compare the Characteristics of Male and Female Entrepreneurs as Explorative Study*, "Journal of Entrepreneurship & Organization Management", 2016, 5 (4) DOI: 10.4172/2169-026X.1000203

140. Simoes N., Moreira S. B., Crespo N., *Individual determinants of self-employment entry – What do we really know?* “MPRA Paper”, 2013
141. Simon H. A., *Rationality in Psychology and Economics*, “The Journal of Business”, Oct. 1986, Vol. 59, No. 4, Part 2: *The Behavioral Foundations of Economic Theory*, The University of Chicago Press
142. Simon W. M., *History for Utopia: Saint-Simon and the Idea of Progress*, “Journal of the History of Ideas”, Jun. 1956, Vol. 17, No. 3
143. Sobiecki R., *Czy sukcesja jest problemem firm rodzinnych?*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, 2018, 46(1)
144. Solek A., *Ekonomia behawioralna a ekonomia neoklasyczna*, „Zeszyty Naukowe” nr 8, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 2010
145. Spencer, J., Gomez, C., *The relationship among institutional structures, economic factors, and domestic entrepreneurial activity: A multi country study*, “Journal of Business Research”, 2003, Vol. 57, Issue 10
146. Stam E., Ven A. van de, *Entrepreneurial ecosystem elements*, “Small Business Economics”, 2019
147. Staśko R., Czerwiec K., Potyrała K., *Wiedza i postawy studentów – przyszłych nauczycieli – w zakresie metodologii i metod badań naukowych*, „Edukacja-Technika-Informatyka”, nr 3/21/2017, 2017
148. Stefaniuk M., *Miejsce Vilfreda Pareta w naukach społecznych*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia, 1996, Vol. XLIII, Sectio G
149. Stevenson H. H., Jarillo J. C., *A paradigm of entrepreneurship: Entrepreneurial management*, “Strategic Management Journal”, 1990, Vol. 11
150. Stewart R. E., *Sismondi's Forgotten Ethical Critique of Early Capitalism*, “Journal of Business Ethics”, Aug. 1984, Vol. 3, No. 3
151. Storey D. J., *New firm growth and bank financing*, "Small Business Economics", 1994, 6(2)
152. Strojny J., Berezowska M., *Przedsiębiorczość jako determinanta konkurencyjności organizacji zorientowanej projektowo*, "Przedsiębiorczość-Edukacja", 2007, 3, s. 225-232.
153. Strojnowski W., *Ekonomika Powszechna Kraiowa Narodów*, w Warszawie w Drukarni Rządowej, 1816
154. Strzałecki A., Czołak D., *Osobowościowe i temperamentalne czynniki warunkujące osiągnięcie sukcesu w przedsiębiorczości*, „Przegląd Psychologiczny”, 2005, Tom 48, Nr 2
155. Strzałecki A., Kot D., *Osobowościowe wymiary twórczej przedsiębiorczości*, „Przegląd Psychologiczny”, 2000, Tom 43, Nr 3
156. Sumberg T. A., *Antonio Serra: A Neglected Herald of the Acquisitive System*, “The American Journal of Economics and Sociology”, July 1991, Vol. 50, No. 3
157. Tamasy C., *Determinants of regional entrepreneurship dynamics in contemporary Germany: A conceptual and empirical analysis*, “Regional studies”, 2006, 40(4)

158. Thai M. T. T., Turkina E., *Macro-level determinants of formal entrepreneurship versus informal entrepreneurship*, "Journal of Business Venturing", 2014, 29(4)
159. Thieme S., *Spiethoff's Economic Styles: a Pluralistic Approach?*, "Economic Thought", 2018, 7:1
160. Thompson E. R., *Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric*, „Entrepreneurship theory and practice”, 2009, 33(3)
161. Tkacz M., *New generation of social entrepreneurs: Exploratory research and cross case study analysis of new generation of social enterprises*, „Ekonomia społeczna”, 2016, (2)
162. Tomak S. D., *An Analysis of the Macroeconomic Determinants of Entrepreneurial Activity in Turkey*, „International Journal of Economics and Financial Issues”, 2018, 8(2)
163. Tomski P., Programowanie przyszłości biznesu w oparciu o więzi rodzinne - wybrane problemy sukcesji, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2011, 12(7) Firmy rodzinne - determinanty funkcjonowania i rozwoju. Zarządzanie rozwojem i zmianą
164. Van der Zwan P., Thurik R., Grilo I., *The entrepreneurial ladder and its determinants*, "Applied Economics", 2010, 42(17)
165. van Stel A., Storey D., Thurik A. R., *The Effect of Business Regulations on Nascent to Young Business Entrepreneurship*, „Small Business Economics”, 2007, vol. 28, iss. 2/3
166. Van Stel, A., Caree, M., & Thurik, R., *The effect of entrepreneurial activity on national economic growth*, „Small Business Economic”, 2005, Vol. 24, Issue 3
167. Veblen T., *G. von Schmoller's Economics*, „The Quarterly Journal of Economics”, Nov. 1901, Vol. 16, No. 1
168. Venkataraman S., *The distinctive domain of entrepreneurship research: An editor's perspective*, [in:] J. Katz & R. Brockhaus (Eds.), *Advances in entrepreneurship, firm emergence, and growth*, CT: JAI Press, Greenwich 1997, Vol. 3
169. Verheul I., Wennekers S., Aundretsch D. B., Thurik R., *An eclectic theory of entrepreneurship: policies, institutions and culture*, „Tinbergen Institute Discussion Paper”, 2001, TI 2001-030/3
170. Villalba E., *Monitoring Creativity at an Aggregate Level: A proposal for Europe*, "European Journal of Education", 2010, 45(2)
171. W. J. Baumol, *Entrepreneurship in economic theory*, „American Economic Review”, 1968, 58 (2)
172. Wach K., *Otoczenie międzynarodowe jako czynnik internacjonalizacji polskich przedsiębiorstw*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 2016, 30 (1)
173. Williams C. C., Nadin S., *Entrepreneurship and the informal economy: An overview*, „Journal of Developmental Entrepreneurship”, 2010, Vol. 15, No. 4, DOI: 10.1142/S1084946710001683
174. Wysocki F., Kurzawa I., *Kształtowanie się preferencji konsumpcyjnych artykułów żywnościowych w relacji miasto-wieś*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2006, 2 (307)

175. Yordanova D., Kanazireva R., Petkova I., Mihaylova I., Mladenova I., *Feasibility of technology entrepreneurship among bulgarian stem students: the role of university*, Proceedings of CBU in Economics and Business, 2021, 2
176. Zahra S. A., *Contextualizing Theory Building in Entrepreneurship Research*, „Journal of Business Venturing”, 2007, vol. 22, iss. 3
177. Zdaniewicz W., *Znaczenie Augustyńskiej filozofii pracy*, „Roczniki Filozoficzne”, Prace z zakresu etyki, 1959, Vol. 7, No.2

Akty prawa:

1. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59), art. 133. § 1.
2. Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców, tj. Dz. U. 2018, poz. 646
3. Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
4. Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej

Źródła elektroniczne:

1. Becker G. S., *Crime and punishment: An economic approach*, [in:] Becker G. S., Landes W. M. (eds.), *Essays in the Economics of Crime and Punishment*, NBER, London 1974, adres internetowy: <https://www.nber.org/books-and-chapters/essays-economics-crime-and-punishment/crime-and-punishment-economic-approach> (dostęp: 31.10.2021)
2. Chen W. Y., Weng C. S., Hsu H. Y., *A study of the entrepreneurship of Taiwanese youth by the Chinese Entrepreneur Aptitude Scale*, „Journal of Technology management in China”, 2010, Vol. 5, Issue 1, adres internetowy: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/17468771011032778/full/html?casa_token=DJtQF5LfDWQAAAAA:5nQzhMkL3ZEquo-zbdFAg0MGB5dy9nkDpFd9IIIJZoy-IIgiWqddKmuC3tbLmsy17o90-bmYDZxpBRYS6JZVYXy2AJ0eu-HQSlkqp2Pqnp0Kjb7Om7rmg (dostęp: 31.10.2021)
3. Cunningham J. B., Lischeron J., *Defining Entrepreneurship*, January 1991, adres internetowy: <https://www.researchgate.net/publication/270820230>, (dostęp: 04.11.2021)

4. Etel M., *Pojęcie przedsiębiorcy w prawie polskim i prawie Unii Europejskiej oraz w orzecznictwie sądowym*, adres internetowy: <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/pojecie-przedsiębiorcy-w-prawie-polskim-i-prawie-unii-369240027> (dostęp: 20.01.2020)
5. *Firmy rodzinne - determinanty funkcjonowania i rozwoju. Zarządzanie rozwojem i zmianą*, s. 137-150, adres internetowy: <http://piz.san.edu.pl/docs/e-XII-6> (dostęp: 31.10.2021)
6. Glinka B., *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2008 (wersja online) adres internetowy: <http://researchgate.net> (dostęp: 04.11.2021)
7. Grant K. A., Aziz O., Arshed N., *The impact of entrepreneurial activity of poverty alleviation*, Presented in 39th international scientific conference on Economic and Social Development—Sustainability from an Economic and Social perspective', Lisbon 2019, April 29–30, adres internetowy: http://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdLisbon2019_Online.pdf (dostęp: 13.08.2021)
8. Kategoria: Ceny; Grupa: Wskaźniki cen; Podgrupa: Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
9. Kategoria: Ludność, Grupa: Gospodarstwa domowe, Podgrupa: Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
10. Kategoria: Ludność, Grupa: Gospodarstwa domowe, Podgrupa: Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
11. Kategoria: Ludność, Grupa: Migracje wewnętrzne i zagraniczne, Podgrupa: Migracje na pobyt czasowy wg typu, kierunku i płci migrantów, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
12. Kategoria: Ludność, Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność wg grup wieku i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp: 10.10.2021)
13. Kategoria: Ludność; Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Gęstość zaludnienia oraz wskaźniki, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp: 10.10.2021)
14. Kategoria: Ludność; Grupa: Stan ludności; Podgrupa: Ludność w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej), produkcyjnym i poprodukcyjnym w podziale na miasto i wieś, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
15. Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru regon, Podgrupa: Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą wg sekcji PKD 2007, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp 31.10.2021)
16. Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Nowo zarejestrowane w rejestrze regon podmioty gospodarki narodowej, Podgrupa: Podmioty nowo zarejestrowane wg sektorów własnościowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp 31.10.2021)

17. Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Wyrejestrowane z rejestru regon podmioty gospodarki narodowej, Podgrupa: Podmioty wyrejestrowane wg sektorów własnościowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp 31.10.2021)
18. Kategoria: Rachunki Regionalne, Grupa: Produkt Krajowy Brutto (ceny bieżące) - PKD 2007 - ESA 2010 - NUTS 2, Podgrupa: Produkt krajowy brutto ogółem, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp 31.10.2021)
19. Kategoria: Rachunki Regionalne, Grupa: Produkt Krajowy Brutto (ceny bieżące) - PKD 2007 - ESA 2010 - NUTS 2, Podgrupa: Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp 31.10.2021)
20. Kategoria: Rachunki regionalne; Grupa: Realne dochody w sektorze gospodarstw domowych – PKD 2007 – ESA 2010; Podgrupa: Dochody do dyspozycji brutto na 1 mieszkańca, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
21. Kategoria: Rynek pracy, Grupa: Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15-89 lat (dane kwartalne), Podgrupa: Aktywni zawodowo wg płci i wieku, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
22. Kategoria: Rynek pracy, Grupa: Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej (dane kwartalne), Podgrupa: Aktywni zawodowo wg płci i wieku, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
23. Kategoria: Rynek pracy, Grupa: Bezrobocie rejestrowane, Podgrupa: Bezrobotni zarejestrowani wg poziomu wykształcenia i płci, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 31.10.2021)
24. Modrzewski A. F., *O poprawie Rzeczypospolitej*, tłum. Cyprian Bazyluk, Fundacja nowoczesna Polska, adres internetowy: wolnelektury.pl (dostęp: 20.10.2021)
25. Pizło W., Mazurkiewicz-Pizło A., *Koncepcja otoczenia organizacji z uwzględnieniem wybranych aspektów międzynarodowych*, dostęp online [20.08.2021 r.]: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xubh7ggOiD8J:sj.wne.sggw.pl/pdf/EIOGZ_2008_n71_s27.pdf+&cd=5&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b-d (dostęp: 20.05.2021)
26. Tarasiewicz P., *Specyfika Polaków jako narodu*, 2011, adres internetowy: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/3824> (dostęp: 31.10.2021)
27. Targalski, M. Kosała, A. Pichur, *Postawy przedsiębiorcze wśród studentów kierunku ekonomia Akademii Ekonomicznej w Krakowie – analiza wyników badań*, s. 1-12, adres internetowy: http://fundacja.edu.pl/_referaty_sesja_Ia_6.pdf (dostęp: 31.10.2021)
28. Zwan P. van der, Zuurhout P., Hessels J., (2013; 2015, 10 września), *Entrepreneurship education and self-employment: the role of perceived barriers*. Panteia/EIM 2013, adres internetowy: <http://www.ondernemerschap.nl/pdf-ez/H201301.pdf> (dostęp: 20.05.2021)

Pozostałe:

1. *Being young in Europe today – labour market – access and participation*, adres internetowy: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today_-_labour_market_-_access_and_participation&oldid=500421 (dostęp 31.10.2021)
2. *Biography*, adres internetowy: <https://www.britannica.com/biography/> (dostęp: 23.10.2021)
3. *Country comparison*, adres internetowy: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/poland/> (dostęp: 31.10.2021)
4. *Cultivating successful entrepreneurs*, adres internetowy: <https://www.oecd.org/cfe/leed/entrepreneurship.htm> (dostęp 31.10.2021)
5. Dane historyczne oraz rankingi *Doing Business*, Bank Światowy, <https://www.doingbusiness.org/en/>
6. *Entrepreneurship indicator programme*, adres internetowy: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/entrepreneurship> (dostęp 31.10.2021)
7. *Historical Data Sets and Trends Data*, adres internetowy: www.doingbusiness.org (dostęp: 31.10.2021)
8. <https://Gemconsortium.org> (dostęp: 31.10.2021)
9. <https://guesssurvey.org> (dostęp: 18.10.2021)
10. <https://nauka.metodolog.pl/zalozenia-regresji-logistycznej/>, (dostęp: 18.10.2021)
11. <https://www.doingbusiness.org/en/doingbusiness> (dostęp: 31.10.2021)
12. https://www.ibm.com/docs/pl/spss-statistics/25.0.0?topic=SSLVMB_25.0.0/spss/base/idh_fact.html, (dostęp: 18.10.2021)
13. Kategoria: Podmioty gospodarki narodowej, przekształcenia własnościowe i strukturalne, Grupa: Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON, Podgrupa: Podmioty wg sektorów własnościowych, adres internetowy: <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp 31.10.2021)
14. Kompetencje, Słownik języka polskiego, adres internetowy: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/kompetencje.html>, (dostęp: 04.11.2021)
15. *Kredytowy portret Polaków 2018*, Biuro Informacji Kredytowej, adres internetowy: <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/411182/kredytowy-portret-polakow-2018> (dostęp: 20.08.2021)
16. *Nauka o wartościach i o kryteriach wartościowania*, adres internetowy: słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/aksjologiczny.html> (dostęp: 25.02.2021)
17. *Newsletter BIK - Mikroprzedsiębiorcy. Najnowsze dane o sprzedaży kredytów dla mikrofirm (lipiec 2021 r.)*, Biuro Informacji Kredytowej, adres internetowy: <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/690281/newsletter-bik-mikroprzedsiębiorcy-najnowsze-dane-o-sprzedazy-kredytow-dla-mikrofirm-lipiec-2021-r> (dostęp: 20.08.2021)
18. Okresy życia ekonomistów, adres internetowy: <https://encyklopedia.pwn.pl/> (dostęp: 19.10.2021)
19. Osobowość, adres internetowy: <https://perso.in/> (dostęp: 25.02.2021)

20. Proces, Słownik języka polskiego, adres internetowy: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/proces.html> (dostęp: 04.11.2021)
21. Procesy poznawcze, adres internetowy: <https://www.umb.edu.pl/> (dostęp:25.02.2021)
22. *Przedsiębiorca odczarowany. Kim są twórcy polskiej gospodarki?*, Polska Rada Biznesu
23. Strelau J., „Temperament czyni różnicę” Wywiad przeprowadzony przez Zabielską-Stadnik I., <https://swps.pl/strefa-psyche/blog/relacje/16988-temperament>, adres internetowy: (dostęp dn. 25.02.2021)
24. Supporting entrepreneurship, adres internetowy: https://ec.europa.eu/growth/smes/supporting-entrepreneurship_en (dostęp 31.10.2021)
25. *Why Older Entrepreneurs Have the Edge*, Wharton University of Pennsylvania, adres internetowy: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/age-of-successful-entrepreneurs/> (dostęp: 03.06.2021)

SPIS TABEL

Tabela 1. Zastosowane metody i narzędzia wraz z celem ich zastosowania.....	9
Tabela 2. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przedstawicieli okresu starożytności i chrześcijaństwa przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości.....	14
Tabela 3. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty w zakresie przedsiębiorczości u merkantylistów, fizjokratów oraz prekursorów klasycznej myśli ekonomicznej.....	25
Tabela 4. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty w zakresie przedsiębiorczości u klasyków oraz przedstawicieli niemieckiego romantyzmu.....	37
Tabela 5. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty przedstawicieli kierunku subiektywno-marginalnego przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości.	52
Tabela 6. Najważniejsze myśli, hasła, i postulaty myślicieli ekonomii instytucjonalnej, keynesizmu i innych szkół przyczyniające się do zmian postrzegania i rozwoju przedsiębiorczości.....	62
Tabela 7. Perspektywy procesu przedsiębiorczości.....	84
Tabela 8. Zestawienie wybranych cech i umiejętności charakteryzujących przedsiębiorców i/lub osoby przedsiębiorcze	96
Tabela 9. Charakterystyka badań przedsiębiorczości – stosowanych w nich metod oraz technik badawczych, cz. 1	110
Tabela 10. Charakterystyka badań przedsiębiorczości – stosowanych w nich metod oraz technik badawczych, cz. 2	111
Tabela 11. Współczynnik nowopowstałych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t – w procentach. Przedsiębiorstwa ogółem.	126
Tabela 12. Współczynnik nowopowstałych przedsiębiorstw: liczba nowopowstałych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t – w procentach. Przedsiębiorstwa zatrudniające 0 pracowników.	127
Tabela 13. Współczynnik zamykania przedsiębiorstw: liczba zamykanych przedsiębiorstw w okresie referencyjnym (t) podzielona przez liczbę przedsiębiorstw aktywnych w t – procent. Przedsiębiorstwa ogółem.	128
Tabela 14. Sektor prywatny w Polsce ogółem.....	135

Tabela 15. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą wg sekcji PKD 2007 - ogółem	136
Tabela 16. Podmioty nowo zarejestrowane - sektor prywatny ogółem.....	137
Tabela 17. Podmioty wyrejestrowane - sektor prywatny ogółem	138
Tabela 18. Produkt krajowy brutto ogółem (w cenach bieżących) (lata 2000, 2005, 2010, 2015 i 2018).....	140
Tabela 19. Produkt krajowy brutto (w cenach bieżących) na 1 mieszkańca (lata 2000, 2005, 2010, 2015 i 2018).....	140
Tabela 20. Liczba ludności w Polsce.....	157
Tabela 21. Ludność na 1 km ²	158
Tabela 22. Gęstość zaludnienia powierzchni zabudowanej i zurbanizowanej (osoby/km ²) ..	159
Tabela 23. Liczba kobiet w Polsce	160
Tabela 24. Liczba mężczyzn w Polsce	160
Tabela 25. Liczba ludności Polsce w podziale na miasto i wieś	167
Tabela 26. Struktura ludności w Polsce w podziale na miasto i wieś (w %)	168
Tabela 27. Aktywność zawodowa ludności w wieku 15-89 lat w II kwartale 2021 r.	169
Tabela 28. Aktywność zawodowa ludności w wieku 15-24 lat w II kwartale w wybranych latach	170
Tabela 29. Bezrobotni zarejestrowani ogółem	171
Tabela 30. Saldo migracji na pobyt czasowy	172
Tabela 31. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę	173
Tabela 32. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny z pracy na własny rachunek na 1 osobę.....	173
Tabela 33. Dynamika dochodów do dyspozycji brutto na 1 mieszkańca, rok poprzedni=100	174
Tabela 34. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce	175
Tabela 35. Pozycja (punktacja) Polski w rankingu Doing Business w raportach 2020, 2015, 2010 i 2005	182
Tabela 36. Polska w rankingu Global Competitiveness Index 4.0, Edycja 2019.....	183
Tabela 37. Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych ogółem (okres poprzedni = 100)	187
Tabela 38. Wykaz kierunków studiów realizowanych w województwie podlaskim w roku akademickim 2015/2016.....	196
Tabela 39. Zmienne przyjęte do badania oraz ich kodyfikacja.	206

Tabela 40. Charakterystyka ankietowanych według uczelni (w %)	215
Tabela 41. Udział w badaniu ankietowanych według grupy kierunków studiów (w %)	216
Tabela 42. Udział w badaniu studentów według stopni studiów i przypisanych im roczników (w %)	217
Tabela 43. Całkowity staż pracy ankietowanych studentów w miesiącach (niezależnie, czy podczas studiów czy też nie) (w %)	221
Tabela 44. Uczestnictwo w dniu badania w różnych formach aktywności przedsiębiorczej według płci respondenta (w %)	222
Tabela 45. Uczestnictwo w dniu badania w różnych formach aktywności przedsiębiorczej według pochodzenia respondenta (w %)	222
Tabela 46. Podsumowanie przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego	223
Tabela 47. Podsumowanie zmian dopasowania modelu regresji liniowej postaw przedsiębiorczych studentów	225
Tabela 48. Model postaw przedsiębiorczych z zastosowaniem regresji liniowej	226
Tabela 49. Klasyfikacja w modelu przedsiębiorczości gospodarczej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda	235
Tabela 50. Zmienne w modelu przedsiębiorcy wśród młodzieży akademickiej	236
Tabela 51. Klasyfikacja w modelu przedsiębiorczości potencjalnej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda	243
Tabela 52. Zmienne w modelu przedsiębiorczości potencjalnej młodzieży akademickiej	244
Tabela 53. Klasyfikacja w modelu aktywności zawodowej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda	251
Tabela 54. Zmienne w modelu aktywności zawodowej młodzieży akademickiej	252
Tabela 55. Klasyfikacja w modelu aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej szacowanym metodą wprowadzania i metodą selekcji postępującej Walda	257
Tabela 56. Zmienne w modelu aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej	258
Tabela 57. Całkowita wyjaśniona wariancja w modelu analizy czynnikowej	264
Tabela 58. Macierz składowych w modelu analizy czynnikowej	264

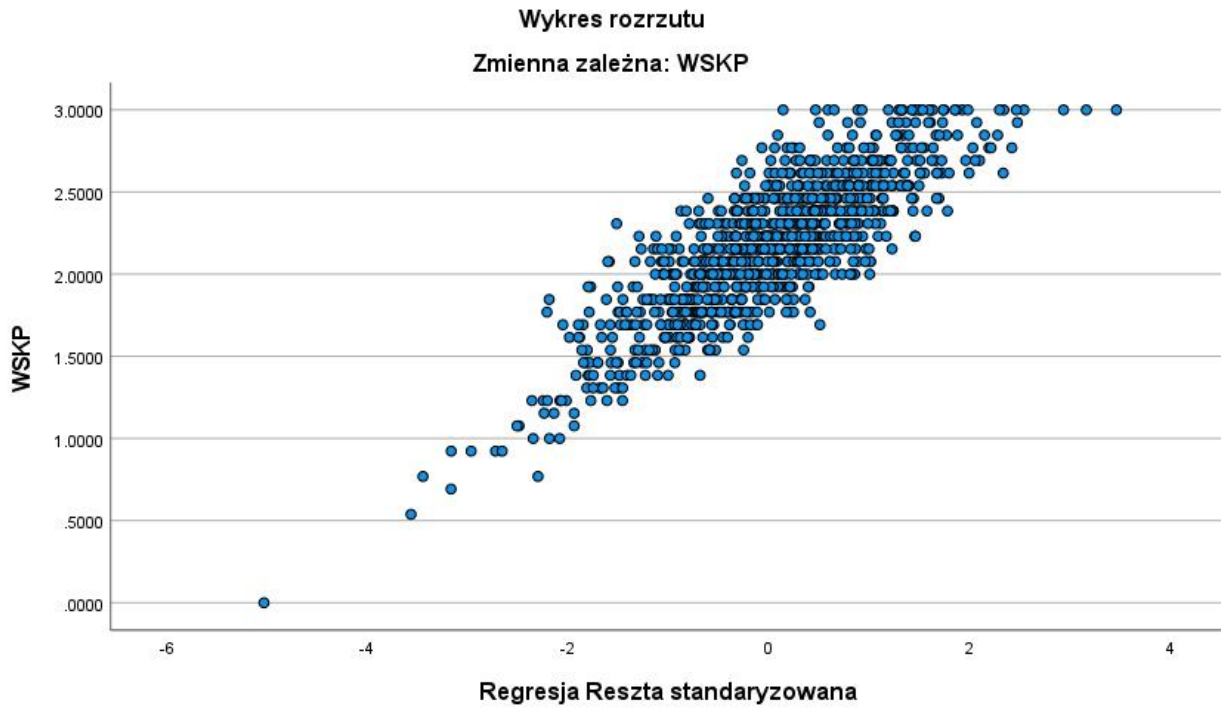

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie (TEA) i ugruntowana własność przedsiębiorstwa (EBO) (oba przedstawione jako % dorosłych w wieku 18–64 lat) w Europie i Północnej Ameryce w 2020 r.....	131
Rysunek 2. Struktura polskiego społeczeństwa według wieku w 2020 r. (w %)	162
Rysunek 3. Punkty wspólne modeli: przedsiębiorcy, przedsiębiorcy potencjalnego, aktywności zawodowej oraz aktywności przedsiębiorczej młodzieży akademickiej województwa podlaskiego.	282

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik 2

Kod ankietera:

Wydział Ekonomii i Zarządzania

Kod uczelni:

Uniwersytet w Białymstoku

WPLYW EDUKACJI NA ROZWÓJ POSTAW PRZEDSIĘBIORCZYCH W POLSCE**KWESTIONARIUSZ ANKIETY**

Szanowni Państwo, zwracamy się z uprzejmą prośbą o wypełnienie anonimowej ankiety przygotowanej na potrzeby realizacji projektu naukowo-badawczego, finansowanego z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Diamentowego Grantu. Państwa odpowiedzi posłużą określeniu postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej w Polsce, a także pomogą zapoznać się z zagadnieniami dotyczącymi wpływu edukacji na kształtowanie się tychże postaw.

Kierownik projektu: Angelika Parfieniuk**Opiekun naukowy projektu:** dr hab. Adam Sadowski, prof. UWB

- 1. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Pani/Pana cech osobowości. Proszę wskazać, w jakim stopniu są one zgodne z Pani/ Pana opinią o sobie, zaznaczając jedną odpowiedź w każdym wierszu poprzez wstawienie w odpowiednim polu. W przypadku popelnienia błędu, błędną odpowiedź należy zakreślić w kółko.**

P1.	Stwierdzenie	Nie	Raczej nie	Raczej tak	Tak
1.	Łatwo nawiązuję kontakt z innymi ludźmi.				
2.	Nie boję się nietypowych rozwiązań.				
3.	Umiem brać odpowiedzialność za podejmowane działania.				
4.	Posiadam umiejętności organizacyjne.				
5.	Pojawiające się problemy traktuję jako wyzwania.				
6.	Chętnie angażuję się w nowe przedsięwzięcia.				
7.	Lubię przejmować inicjatywę w realizowanych przedsięwzięciach.				
8.	Łatwo dostosowuję się do zmian zachodzących w moim otoczeniu.				
9.	Posiadam wiele pomysłów, które chciałabym/chciałbym zrealizować.				
10.	Kiedy wyznaczę sobie jakiś cel, ciężko pracuję, by go osiągnąć.				
11.	Podejmuję działania w zakresie rozwoju osobistego.				
12.	W trudnych sytuacjach jestem opanowana/opanowany.				
13.	Uważam, że jestem przedsiębiorca/przedsiębiorczy.				

- 2. Proszę określić, czy na Pani/Pana uczelni wyższej można pozyskać wiedzę dotyczącą niżej wymienionych zagadnień, zaznaczając jedną odpowiedź w każdym wierszu poprzez wstawienie w odpowiednim polu. W przypadku popelnienia błędu, błędną odpowiedź należy zakreślić w kółko.**

P2.	Na mojej uczelni mogę dowiedzieć się...	Nie	Raczej nie	Raczej tak	Tak
1.	jakie są formy prowadzenia działalności gospodarczej.				
2.	jakie są etapy zakładania własnej działalności.				
3.	jak stworzyć biznesplan.				
4.	jakie są możliwości finansowania własnej działalności gospodarczej.				
5.	jak można ograniczyć ryzyko w działalności gospodarczej.				

- 3. Proszę określić poziom swojej wiedzy, zaznaczając jedną odpowiedź w każdym wierszu poprzez wstawienie w odpowiednim polu. W przypadku popelnienia błędu, błędną odpowiedź należy zakreślić w kółko.**

P3.	Stwierdzenie	Bardzo niski	Niski	Średni	Wysoki	Bardzo wysoki
1.	Poziom mojej wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki jest:					
2.	Poziom mojej wiedzy z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności jest:					
3.	Poziom mojej wiedzy z zakresu przedsiębiorczości jest:					

4. Proszę ocenić wpływ swojej uczelni wyższej na kształtowanie postaw przedsiębiorczych, zaznaczając **jedną odpowiedź w każdym wierszu** poprzez wstawienie w odpowiednim polu. W przypadku popełnienia błędu, błędną odpowiedź należy zakreślić w kółko.

P4.	Uczęszczanie na zajęcia w mojej uczelni wyższej...	Nie	Raczej nie	Raczej tak	Tak
1.	wpływa na rozwój kreatywności.				
2.	uczy odpowiedzialności.				
3.	zachęca do rozwijania umiejętności.				
4.	zapewnia wiedzę z zakresu działalności gospodarczej.				
5.	zachęca do realizacji własnych pomysłów.				
6.	wspomaga rozwój umiejętności komunikacyjnych.				
7.	sprzyja radzeniu sobie z problemami.				

5. Proszę zaznaczyć wszystkie **formy edukacji, jakie są realizowane w Pani/Pana szkole wyższej** poprzez wstawienie w odpowiednim polu. W przypadku popełnienia błędu, błędną odpowiedź należy zakreślić w kółko.

☐ Koła zainteresowań i/lub naukowe	☐ Konferencje (seminaria) naukowe
☐ Spotkania z przedstawicielami urzędów	☐ Szkolenia praktyczne
☐ Spotkania z przedstawicielami instytucji finansowych (np.: ZUS, fundusze inwestycyjne)	☐ Szkolenia teoretyczne
☐ Spotkania z przedsiębiorcami	☐ Gry edukacyjne
☐ Współpraca z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości	☐ Wizyty w instytucjach naukowo-badawczych
☐ <i>E-learning</i>	☐ Studia podyplomowe
☐ Konkursy edukacyjne	☐ Praktyki zawodowe
☐ Wyjazdy naukowo-badawcze	☐ Płatne staże zawodowe
☐ Realizowanie projektów edukacyjnych i/lub naukowych	☐ Uczestnictwo w spotkaniach tematycznych
☐ Ćwiczenie wystąpień publicznych	☐ Rozwiązywanie studium przypadku/ <i>casusu</i>
☐ Czytanie czasopism tematycznych	☐ Inne, jakie?.....

6. Proszę wskazać, w **jakich formach aktywności brała Pani/bral Pan udział w ramach uczelni wyższej** poprzez wstawienie w odpowiednim polu (wskaz wszystkie w których uczestniczyłaś/eś). W przypadku popełnienia błędu, błędną odpowiedź należy zakreślić w kółko.

☐ Koła zainteresowań i/lub naukowe	☐ Konferencje (seminaria) naukowe
☐ Spotkania z przedstawicielami urzędów	☐ Szkolenia praktyczne
☐ Spotkania z przedstawicielami instytucji finansowych (np.: ZUS, fundusze inwestycyjne)	☐ Szkolenia teoretyczne
☐ Spotkania z przedsiębiorcami	☐ Gry edukacyjne
☐ Współpraca z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości	☐ Wizyty w instytucjach naukowo-badawczych
☐ <i>E-learning</i>	☐ Praktyki zawodowe
☐ Konkursy edukacyjne	☐ Płatne staże zawodowe
☐ Wyjazdy naukowo-badawcze	☐ Uczestnictwo w spotkaniach tematycznych
☐ Realizowanie projektów edukacyjnych i/lub naukowych	☐ Rozwiązywanie studium przypadku/ <i>casusu</i>
☐ Ćwiczenie wystąpień publicznych	☐ Czytanie podręczników
☐ Czytanie czasopism tematycznych	☐ Inne, jakie?.....

7. Proszę wskazać, w jakich formach aktywności brała Pani/bral Pan udział poza systemem szkolnictwa poprzez wstawienie w odpowiednim polu (wskaz wszystkie w których uczestniczyłaś/eś). W przypadku popełnienia błędu, błędna odpowiedź należy zakreślić w kółko.

☐ Wizyty w instytucjach naukowo-badawczych	☐ Konferencje (seminaria) naukowe
☐ Spotkania z przedstawicielami urzędów	☐ Szkolenia praktyczne
☐ Spotkania z przedstawicielami instytucji finansowych (np.: ZUS, fundusze inwestycyjne)	☐ Szkolenia teoretyczne
☐ Spotkania z przedsiębiorcami	☐ Gra w gry edukacyjne
☐ Współpraca z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości	☐ Słuchanie audycji radiowych
☐ E-learning	☐ Oglądanie programów popularno-naukowych
☐ Konkursy edukacyjne	☐ Praktyki zawodowe
☐ Wyjazdy naukowo-badawcze	☐ Czytanie czasopis tematycznych
☐ Realizowanie projektów edukacyjnych i/lub naukowych	☐ Uczestnictwo w spotkaniach tematycznych
☐ Ćwiczenie wystąpień publicznych	☐ Rozwiązywanie studium przypadku/casusu
☐ Płatne staże zawodowe	☐ Inne, jakie?.....

8. Proszę ocenić, w jakim stopniu poniższe formy aktywizujące sprzyjają kształtowaniu postaw przedsiębiorczych, przy czym 1 jest oceną najniższą, a 5 oceną najwyższą. Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź w każdym wierszu poprzez wstawienie w odpowiednim polu. W przypadku popełnienia błędu, błędna odpowiedź należy zakreślić w kółko.

P8.	Formy aktywizujące	1	2	3	4	5	Nie brałam/em udziału
1.	Koła zainteresowań lub naukowe						
2.	Spotkania z przedstawicielami urzędów						
3.	Spotkania z przedstawicielami instytucji finansowych (np.: ZUS, fundusze inwestycyjne)						
4.	Spotkania z przedsiębiorcami						
5.	Współpraca z Akademickimi Inkubatorami Przedsiębiorczości						
6.	E-learning						
7.	Konkursy edukacyjne						
8.	Wyjazdy naukowo-badawcze						
9.	Realizowanie projektów edukacyjnych i/lub naukowych						
10.	Ćwiczenie wystąpień publicznych						
11.	Płatne staże zawodowe						
12.	Praktyki zawodowe						
13.	Rozwiązywanie studium przypadku/casusu						
14.	Konferencje (seminaria) naukowe						
15.	Szkolenia praktyczne						
16.	Szkolenia teoretyczne						
17.	Gra w gry edukacyjne						
18.	Słuchanie audycji radiowych						
19.	Oglądanie programów popularno-naukowych						
20.	Czytanie czasopism tematycznych						
21.	Uczestnictwo w spotkaniach tematycznych						

METRYCZKA

M1. Płeć: kobieta mężczyzna

M2. Pochodzę z:

- wieś miasto 50 001 – 100 000 mieszkańców
 miasto do 10 000 mieszkańców miasto 100 001 i więcej
 miasto 10 001 – 50 000 mieszkańców

M3. Ukończyłam/Ukończyłem szkołę średnią:

- liceum ogólnokształcące liceum profilowane technikum inne, jakie?.....

M4.1. Proszę podać nazwę swojej uczelni wyższej: .....

M4.2. Proszę podać kierunek studiów: .....

M4.3. Proszę wskazać tryb studiów: stacjonarne niestacjonarne

M4.4. Proszę wskazać stopień studiów: pierwszy drugi jednolite magisterskie

M4.5. Proszę wskazać rok studiów: pierwszy drugi trzeci czwarty piąty

M5. Czy studiujesz/studiowałaś/studiowałeś inny kierunek studiów(inż.,lic.,mgr)?Jeżeli tak,wpisz, jaki:

.....

M6. Obecnie udzielam się w (możliwość wielokrotnego wyboru):

- kole naukowym organizacji studenckiej
 wolontariacie innych, jakich? .....

stowarzyszeniu nigdzie się nie udzielam

partii politycznej

M7.1 Czy podczas nauki na studiach wyższych, pracowa/a Pan/Pani? (nie wliczając praktyk i staży)

- tak nie

M7.2 Czy wykonywana praca była/jest zgodna z kierunkiem kształcenia?

- tak nie

M7.3 Proszę określić całkowity staż pracy wstawiając w wyznaczone pole liczbę przepracowanych miesięcy: .....

M8. Czy prowadzisz działalność gospodarczą:

- tak, od ..... miesięcy. (wstaw liczbę) nie prowadzę własnej działalności gospodarczej.

Jeśli tak, przejdź do pytania 11

M9. Czy prowadziłaś/prowadziłeś wcześniej działalność gospodarczą:

- tak, przez ..... miesięcy. (wstaw liczbę) nie prowadziłam/prowadziłem jeszcze działalności gospodarczej.

M10. Czy zamierzasz założyć własną działalność gospodarczą:

- tak, w przeciągu: ..... miesięcy (wstaw liczbę) nie jeszcze o tym nie myślałam/myślałem.

M11. Czy któreś z Twoich rodziców prowadzi i/lub prowadziło własną działalność gospodarczą:

- tak nie

M12. Czy któreś z Twoich rodziców prowadzi i/lub prowadziło gospodarstwo rolne:

- tak nie

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

Państwa opinie są dla nas ważne, dlatego też zachęcamy do wyrażenia uwag związanych z badaniem.

Państwa uwagi: .....

.....

STRESZCZENIE

Streszczenie rozprawy doktorskiej **PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ**

Główny cel niniejszej pracy stanowiła identyfikacja poziomu wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego rozumianej jako postawa przedsiębiorcza, zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej, wykazywanie chęci założenia własnej działalności gospodarczej, wykazywanie aktywności zawodowej, podejmowanie się dodatkowej aktywności przedsiębiorczej, oraz identyfikacja czynników zwiększających prawdopodobieństwo wykazywania przez młodzież akademicką tak rozumianej przedsiębiorczości ze wskazaniem kierunku i siły oddziaływania poszczególnych czynników. Do jego realizacji zostały opracowane cele szczegółowe o charakterze teoretycznym, empirycznym i aplikacyjnym. Celem teoretycznym rozprawy jest sformułowanie definicji wielowymiarowej przedsiębiorczości, opracowanie klasyfikacji czynników determinujących autorsko zdefiniowaną przedsiębiorczość, opracowanie metody pomiaru sklasyfikowanych czynników i skonstruowanie modeli wyjaśniających oddziaływanie tych czynników na poszczególne wymiary przedsiębiorczości. Celem empirycznym rozprawy jest pomiar wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz czynników ją determinujących za pomocą opracowanej metody i modeli statystycznych. Celem aplikacyjnym dysertacji jest natomiast sformułowanie rekomendacji dla władz lokalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości młodzieży akademickiej. Do osiągnięcia przedstawionych celów jako obszar badań wybrano młodzież akademicką studiującą w województwie podlaskim. W niniejszej pracy przyjęto następującą hipotezę główną HG: Przyjmując przedsiębiorczość w ujęciu wielowymiarowym zakłada się, że spośród wszystkich czynników najsilniej oddziałują na nią czynniki instytucjonalne i sieci społecznych, następnie czynniki personalne i demograficzne, zaś czynniki zasobowe mają w jej kształtowaniu najmniejsze znaczenie, której weryfikacja była możliwa poprzez 12 hipotez szczegółowych: H1: Na postawę przedsiębiorczą najsilniej pozytywnie oddziałuje edukacja przedsiębiorcza sklasyfikowana jako czynniki z grupy instytucje i sieci społecznych, H2: Na postawę przedsiębiorczą nie ma

istotnego oddziaływania płeć studenta, H3: Na bycie przedsiębiorcą najsilniej pozytywnie oddziałuje prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica / rodziców studenta klasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych, H4: Na bycie przedsiębiorcą istotnie oddziałuje płeć respondenta, przy czym to mężczyźni są bardziej przedsiębiorczy we wskazanym wymiarze przedsiębiorczości, H5: Wśród czynników zasobowych największe, pozytywne oddziaływanie na bycie przedsiębiorcą wykazują czynniki dotyczące samooceny posiadanej przez respondenta wiedzy (o przedsiębiorczości ogółem, o zakładaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej i funkcjonowaniu gospodarki), H6: Płeć ma istotne znaczenie w wykazywaniu przedsiębiorczości potencjalnej (w rozumieniu deklarowania chęci założenia i prowadzenia własnej działalności gospodarczej) przez studentów, przy czym to kobiety mają większe prawdopodobieństwo bycia przedsiębiorcą potencjalnym, H7: Na bycie przedsiębiorcą potencjalnym najsilniej pozytywnie oddziałuje prowadzenie działalności gospodarczej przez rodzica / rodziców studenta klasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych, H8: Na bycie przedsiębiorcą potencjalnym najsilniej pozytywnie oddziałuje posiadanie już doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej przez studenta, H9: Na podejmowanie aktywności zawodowej przez studentów najsilniej pozytywnie oddziałują czynniki edukacyjne zaklasyfikowane jako czynniki instytucjonalne, H10: Wśród czynników zasobowych na aktywność zawodową studentów najsilniej oddziałuje tryb podjętych przez nich studiów, H11: Na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów najsilniej pozytywnie oddziałuje pochodzenie studentów zaklasyfikowane jako czynnik instytucjonalny i sieci społecznych. Oznacza to, że z im większej miejscowości ktoś pochodzi, tym chętniej będzie angażował się w dodatkowe formy rozwoju, H12: Wśród czynników personalnych i demograficznych najsilniej pozytywnie oddziałuje na dodatkową aktywność przedsiębiorczą studentów chętnie angażowanie się w nowe przedsięwzięcia. Do realizacji przedstawionych celów oraz weryfikacji hipotezy głównej wraz z hipotezami szczegółowymi wykorzystano liczne metody i narzędzia badawcze. Metoda analizy i krytyki literatury krajowej i zagranicznej dotyczącej definiowania przedsiębiorczości, różnych jej rodzajów, metod i technik pomiaru, determinant przedsiębiorczości, ich klasyfikacji oraz analiza porównawcza pozwoliły dostrzec formowanie się świadomości zjawiska przedsiębiorczości w ekonomii i finansach, zidentyfikować problem definiowania tego zjawiska, sformułować definicję wielowymiarowej przedsiębiorczości, zidentyfikować sposoby jej pomiaru i stosowane metod oraz narzędzi, określić znaczenie zjawiska przedsiębiorczości, dokonać oceny wstępnej poziomu wielowymiarowej przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej, sformułować autorski wskaźnik postaw przedsiębiorczych młodzieży akademickiej WSKP, zi-

dentyfikować rodzaje klasyfikacji determinant przedsiębiorczości, sformułować własną klasyfikację determinant oraz wskazać braki w dotychczasowych badaniach i opracowaniach w tym obszarze. Analiza danych statystycznych i raportów międzynarodowych OECD, Eurostatu, Banku Światowego oraz raportów Global Entrepreneurship Monitor, *Doing Business*, GUESS, Global Competitiveness oraz Global Entrepreneurship Index pozwoliła identyfikować sposoby pomiaru zjawiska przedsiębiorczości i stosowane przy tym metody oraz narzędzia, dokonać oceny wstępnej poziomu przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej, zidentyfikować rodzaje klasyfikacji determinant przedsiębiorczości, sformułować własną klasyfikację determinant oraz wskazać niektóre czynniki i sposoby ich oddziaływania na badane zjawisko wielowymiarowej przedsiębiorczości, wskazać braki w dotychczasowych badaniach i opracowaniach. Sondaż diagnostyczny został przeprowadzony z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankiety w celu zebrania danych pierwotnych niezbędnych w przygotowaniu modeli regresji liniowej i logistycznej, oraz analizy czynnikowej, dokonania pomiaru zjawiska wielowymiarowej przedsiębiorczości wśród młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz dokonania pomiaru determinant wielowymiarowej przedsiębiorczości. Analiza regresji liniowej pozwoliła skonstruować model postaw przedsiębiorczych, w którym zmienną objaśnianą był wskaźnik WSKP oraz wskazać czynniki istotne w kształtowaniu tego wymiaru przedsiębiorczości wraz ze wskazaniem siły i kierunku oddziaływania poszczególnych czynników. Stosując analizę regresji logistycznej można było skonstruować modele: przedsiębiorcy (tj. zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej), przedsiębiorczości potencjalnej (tj. chęci założenia własnej działalności gospodarczej), aktywności zawodowej (tj. podejmowania się pracy w trakcie studiów) oraz dodatkowej aktywności przedsiębiorczej (tj. aktywności obejmującej uczestnictwo studentów w takich formach aktywności jak: koło naukowe, wolontariat, stowarzyszenie, partia polityczna, organizacja studencka, i innych), oraz wskazać czynniki istotne w kształtowaniu wymienionych wymiarów przedsiębiorczości wraz ze wskazaniem ich siły i kierunku oddziaływania.

Realizacja celów pracy oraz weryfikacja hipotez wymagały podziału treści na pięć rozdziałów, wstęp i zakończenie.

W rozdziale pierwszym przedstawiono zainteresowania badaczy różnymi aspektami przedsiębiorczości i trudności w kształtowaniu tego zjawiska w świadomości naukowej. Zaprezentowano ujęcie historyczne oraz uzasadniono podejmowanie się prowadzenia badań o wskazanej tematyce w naukach ekonomicznych. Rozdział drugi został poświęcony współczesnym definicjom przedsiębiorczości w naukach społecznych, głównym ideom w tym zakresie oraz

badaniom przedsiębiorczości, zwłaszcza w kontekście stosowanych metod pomiaru oraz ogólnego poziomu rozwoju przedsiębiorczości w świetle badań międzynarodowych, krajowych, regionalnych i cząstkowych. W rozdziale tym podkreślono różnorodność jaką cechuje się wiedza z zakresu przedsiębiorczości, wskazano na trudności w definiowaniu i badaniu różnych jej aspektów. Zidentyfikowano różne sposoby i problemy pomiaru omawianego zjawiska przedsiębiorczości. Uzasadniono konieczność samodzielnego wypracowania na potrzeby niniejszej pracy definicji. W rozdziale trzecim zidentyfikowano funkcjonujące klasyfikacje determinant przedsiębiorczości oraz dotychczas badane determinanty przedsiębiorczości. Wskazano na rzadkość analizowania grupy społecznej jaką jest młodzież akademicka i trudności w identyfikacji i porównywaniu, które czynniki najsilniej sprzyjają wykazywaniu przez nią wielowymiarowej przedsiębiorczości. Stwierdzono, że dotychczasowe badania empiryczne nie pozwalają na wypracowanie stanowiska w zakresie oceny kierunku i siły wpływu poszczególnych czynników na zjawisko przedsiębiorczości młodzieży akademickiej w województwie podlaskim. W rozdziale czwartym opisano zastosowaną metodykę badań własnych. Wyjaśniono przyjęte metody analizy i techniki badawcze. Scharakteryzowano również badaną grupę młodzieży akademickiej województwa podlaskiego oraz określono, jaki jest jej poziom przedsiębiorczości. W rozdziale piątym przeprowadzono analizę regresji liniowej w celu identyfikacji czynników determinujących postawy przedsiębiorcze oraz określenia siły i kierunku ich oddziaływania. Przeprowadzono analizę regresji logistycznej w celu identyfikacji czynników determinujących występowanie przedsiębiorców, przedsiębiorców potencjalnych, osoby aktywne zawodowo oraz wykazujące się dodatkową aktywnością przedsiębiorczą w badanej próbie oraz określenia siły i kierunku ich oddziaływania. Skonstruowano stosowne modele. Przeprowadzono również analizę czynnikową w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie czym właściwie jest dla studentów przedsiębiorczość w procesie ich kształcenia.

Potwierdzono niski poziom wielowymiarowej przedsiębiorczości młodzieży akademickiej województwa podlaskiego. Z wykorzystaniem skonstruowanych modeli wskazano, które grupy czynników, oraz poszczególne czynniki oddziałują na przedsiębiorczość młodzieży akademickiej. Wskazano punkty wspólne wybranych modeli. Ostatecznie wnioski wynikające z przeprowadzonych badań oraz sformułowane rekomendacje dla władz lokalnych i krajowych, gremiów uczelnianych, instytucji otoczenia biznesu i ogółu środowiska akademickiego, zaangażowanych w proces wspierania przedsiębiorczości młodzieży akademickiej zawarto w zakończeniu rozprawy.

SUMMARY

Summary of the doctoral dissertation ENTREPRENEURSHIP OF ACADEMIC YOUTH

The main goal of this dissertation was to identify the level of multidimensional entrepreneurship of the academic youth of Podlaskie Voivodeship understood as an entrepreneurial attitude, starting and running own business, showing willingness to start own business, showing professional activity, undertaking additional entrepreneurial activity, and to identify factors increasing the probability of exhibit by academic youth entrepreneurship dimensions understood in this way, indicating the direction and strength of the impact of individual factors. For its implementation, specific theoretical, empirical and application objectives have been developed. The theoretical aim of the dissertation is to formulate a definition of multidimensional entrepreneurship, to develop a classification of the factors that determine entrepreneurship defined by the author, to develop a method of measuring classified factors and to construct models explaining the impact of these factors on individual dimensions of entrepreneurship. The empirical aim of the dissertation is to measure the multidimensional entrepreneurship of the academic youth of Podlaskie Voivodeship and the factors that determine it using the developed method and statistical models. The application goal of the dissertation is to formulate recommendations for local and national authorities, university bodies, business environment institutions and the general academic community involved in the process of supporting entrepreneurship of academic youth. In order to achieve presented goals, academic youth studying in the Podlaskie voivodeship was selected as the research area.

In this paper, the following main HG hypothesis was adopted: Adopting entrepreneurship in a multidimensional approach, it is assumed that among all factors it is most strongly influenced by institutional and social networks factors, followed by personal and demographic factors, and resource factors have the least importance in shaping it, the verification of which was possible through 12 specific hypotheses: H1: Entrepreneurial attitude is most positively influenced by entrepreneurial education classified as factors from the group of institutions and social networks, H2: The entrepreneurial attitude is not significantly influenced by the student's gen-

der, H3: Being an entrepreneur is most positively influenced by running a business by the student's parent / parents, classified as an institutional and social network factor, H4: Being an entrepreneur is significantly influenced by the respondent's gender, while men are more entrepreneurial in the indicated dimension, H5: Among the resource factors, the greatest positive impact on being an entrepreneur is shown by factors related to the self-assessment of the respondent's knowledge (about entrepreneurship in general, about establishing and running a business and the functioning of the economy), H6: Gender is important in showing potential entrepreneurship (in meaning declaring the will to start and run own business) by students, where women are more likely to be a potential entrepreneur, H7: Being a potential entrepreneur is most positively influenced by running a business by the student's parent / parents, classified as an institutional factor and social networks, H8: Being a potential entrepreneur is most positively influenced by already having experience in running a business by a student, H9: Taking up professional activity by students is most positively influenced by educational factors classified as institutional and social networks factors and it have a positive impact, H10: Among the resource factors, the economic activity of students is most strongly influenced by the mode of their studies, H11: The students' background, classified as an institutional and social networks factor, has the strongest positive influence on the additional entrepreneurial activity of students. This means that the larger the town or city someone comes from, the more willing they will be to engage in additional forms of development, H12: Among the personal and demographic factors, students willing to engage in new ventures have the strongest positive impact on additional entrepreneurial activity. Numerous methods and research tools were used to achieve the presented goals and verify the main hypothesis along with the detailed hypotheses. The method of analysis and criticism of national and foreign literature on the definition of entrepreneurship, its various types, measurement methods and techniques, determinants of entrepreneurship, their classification made it possible to notice the formation of awareness of the phenomenon of entrepreneurship in economics and finance, identify the problem of defining this phenomenon, formulate a definition of multidimensional entrepreneurship, identify the methods of its measurement and the methods and tools used, determine the importance of the phenomenon of entrepreneurship, make an initial assessment of the level of multidimensional entrepreneurship among academic youth, formulate the original indicator of entrepreneurial attitudes of the academic youth called WSKP, identify types of classification of entrepreneurship determinants, formulate own classification of determinants and indicate gaps in the existing research and studies in this area. The analysis of statistical data and international reports of OECD, Eurostat, World Bank and reports of the Global Entrepreneurship Monitor, Doing Business, GUESSS,

Global Competitiveness and Global Entrepreneurship Index allowed to identify ways of measuring the phenomenon of entrepreneurship and the methods and tools used, do a preliminary assessment of the level of entrepreneurship among academic youth, identify types of classification of determinants of entrepreneurship, formulate own classification of determinants and indicate some factors and ways of their impact on the studied phenomenon of multidimensional entrepreneurship, indicate gaps in research and studies conducted so far. The diagnostic survey was carried out with the use of the proprietary questionnaire in order to collect the primary data necessary in the preparation of linear and logistic regression models and factor analysis, to measure the phenomenon of multidimensional entrepreneurship among the academic youth of Podlaskie Voivodeship and to measure the determinants of multidimensional entrepreneurship. Linear regression analysis made it possible to construct a model of entrepreneurial attitudes, in which the explained variable was the WSKP index, and to indicate factors important in shaping this dimension of entrepreneurship, along with an indication of the strength and direction of the impact of individual factors. Using the logistic regression analysis, it was possible to construct the following models: of entrepreneur (i.e. establishing and running own business), of potential entrepreneurship (i.e. willingness to start own business activity), of professional activity (i.e. undertaking work during studies) and of additional entrepreneurial activity (i.e. activities involving the participation of students in such forms of activity as: scientific club, volunteer work, association, political party, student organization, and others), and indicate the factors important in shaping the above-mentioned dimensions of entrepreneurship, along with an indication of their strength and direction of impact.

In order to achieve the objectives of the work and verify the hypotheses, it was necessary to separate five chapters, introduction and conclusion.

The first chapter presents the researchers' interests in various aspects of entrepreneurship and the difficulties in shaping this phenomenon in the scientific consciousness. The historical perspective was presented and the undertaking of research on the indicated topics in economic sciences was justified. The second chapter was devoted to contemporary definitions of entrepreneurship in social sciences, the main ideas in this area and research on entrepreneurship, especially in the context of the measurement methods used and the overall level of entrepreneurship development in the light of international, national, regional and partial research. In this chapter it was emphasized the diversity of knowledge in the field of entrepreneurship, pointed out the difficulties in defining and researching its various aspects. Various methods and problems of measuring the discussed phenomenon of entrepreneurship have been identified. The necessity to work out a definition for the purpose of this work was justified. In the third

chapter the functioning classifications of entrepreneurship determinants and the so far researched determinants of entrepreneurship was identified. The rarity of analyzing a social group such as academic youth was indicated, as well as difficulties in identifying and comparing which factors are most conducive to showing multidimensional entrepreneurship. It has been found that the empirical research conducted so far does not allow for the development of a position regarding the assessment of the direction and strength of the influence of individual factors on the phenomenon of entrepreneurship of academic youth in Podlaskie Voivodeship. In the fourth chapter the applied methodology of own research was described. The methods of analysis and research techniques adopted were explained. The researched group of academic youth from Podlaskie Voivodeship was characterized and its level of entrepreneurship was determined. In the fifth chapter, a linear regression analysis was carried out in order to identify the determinants of entrepreneurial attitudes and to determine the strength and direction of their impact. Logistic regression analysis was carried out in order to identify the factors determining the presence of entrepreneurs, potential entrepreneurs, professionally active people and people showing additional entrepreneurial activity in the studied sample, and to determine the strength and direction of their impact. Appropriate models were constructed. A factor analysis was also carried out in order to answer the question of what exactly entrepreneurship means for students in the process of their education.

The low level of multidimensional entrepreneurship of academic youth from Podlaskie Voivodeship was confirmed. With the use of the constructed models, it was indicated which groups of factors and individual factors affect the entrepreneurship of academic youth. Common points of selected models were indicated. Finally, the conclusions resulting from the conducted research and formulated recommendations for local and national authorities, university bodies, business environment institutions and the general academic community involved in the process of supporting entrepreneurship of academic youth were included at the end of the dissertation.